41595/A

Chas. E. Gooch.
Anne Cottage

Ex libris Geo. R. Carline
Oxford a. d. xiv. Kal. Aug.
MCMXI.

C. H. Jeaffreson

C. H. Jeaffreson

62800

CAII PLINII SECUNDI

HISTORIAE NATURALIS

LIBRI XXXVII.

AD

OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM

EDITI

CUM INDICE RERUM.

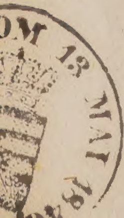
EDITIO STEREOTYPA.

TOMUS III. LIB. XIV—XXIII.

LIPSIAE

EX OFFICINA CAROLI TAUCHNITII.

1830.

WELLCOME
HISTORICAL
MEDICAL
LIBRARY

13 MAI

C. PLINII SECUNDI NATURALIS HISTORIAE

LIBER XIV.

I. Externae arbores, indocilesque nasci alibi, quam ubi coepere, et quae in alienas non commeant terras, hactenus fere sunt. Licetque iam de communibus loqui, quarum omnium peculiaris parens videri potest Italia. Noscentes tantum meminerint, naturas earum a nobis interim dici, non culturas: quanquam et colendi maxime in natura portio est. Illud satis mirari non queo, interiisse quarundam memoriam, atque etiam nominum, quae auctores prodidere, notitiam. Quis enim non, communicato orbe terrarum maiestate Romani imperii, profecisse vitam putet commercio rerum ac societate festae pacis, omniaque etiam, quae occulta ante fuerant, in promiscuo usu facta? At hercules non reperiuntur, qui norint multa ab antiquis prodita: tanto priscorum cura fertilior aut industria felicior fuit, ante millia annorum inter principia literarum Hesiodo praecepta agricolis pandere orso, subsecutisque non paucis hanc curam eius, unde nobis crevit labor: quippe cum requirenda sint non solum postea inventa, verum etiam ea, quae invenerant prisci, desidia rerum internecione memoriae inducta. Cuius somni causas quis alias, quam publicas mundi, invenerit? Nimirum alii subiere ritus, circaque alia mentes hominum detinen-

tur, et avaritiae tantum artes coluntur. Antea inclusis gentium imperiis intra ipsas, ideoque et ingeniis, quadam sterilitate fortunae, necesse erat animi bona exercere: regesque innumeri honore artium colebantur, et in ostentatione has praeferebant opum, immortalitatem sibi per illas prorogari arbitrantes. Quare abundabant et praemia et operae vitae. Posteris laxitas mundi et rerum amplitudo damno fuit: postquam senator censu legi coeptus, iudex fieri censu, magistratum ducemque nihil magis exornare, quam census: postquam coepere orbitas in auctoritate summa et potentia esse, captatio in quaestu fertilissimo, ac sola gaudia in possidendo: pessum iere vitae pretia: omnesque a maximo bono liberales dictae artes, in contrarium cecidere, ac servitute sola profici coeptum. Hanc alius alio modo, et in aliis adorare: eodem tamen, habendique ad spes, omnium tendente voto. Passim vero etiam egregii aliena vitia, quam bona sua, colere malle. Ergo hercules voluptas vivere coepit, vita ipsa desiit. Sed nos obliterata quoque scrutabimur: nec deterrebit quarundam rerum humilitas, sicut nec in animalibus fecit. Quanquam videmus Virgilium praecellentissimum vatem, ea de causa hortorum dotes fugisse: et e tantis, quae retulit, flores modo rerum decerpsisse, beatum felicemque gratiae, XV omnino generibus uvarum nominatis, tribus oleae, totidem pirorum, malo vero tantum Assyrio, ceteris omnibus neglectis.

II. Unde autem potius incipiemus, quam a vitibus? quarum principatus in tantum peculiaris Italiae est, ut vel hoc uno omnia gentium vicisse, quam odorifera, possit videri bona: quanquam ubicunque pubescentium odori nulla suavitas praefertur. Vites iure apud priscos magnitudine quoque inter arbores numerabantur. Iovis simulacrum in urbe Populonio ex una conspicimus, tot aevis incorruptum: item Massi-

liae pateram. Metaponti templum Iunonis vitigineis columnis stetit. Etiam nunc scalis tectum Ephesiae Dianae scanditur una e vite Cypria, ut ferunt, quoniam ibi ad praecipuam amplitudinem exeunt. Nec est ligno ulli aeternior natura. Verum ista ex silvestribus facta crediderim.

III. Hae vites tonsura annua coercentur, et vis earum omnis evocatur in palmites, aut deprimitur in propagines, succique tantum gratia exire sinitur pluribus modis ad caeli mores, solique ingenia. In Campano agro populis nubunt: maritasque complexae, atque per ramos earum procacibus brachiis geniculato cursu scandentes, cacumina aequant, in tantum sublimes, ut vindemitor auctoratus rogum ac tumulum excipiat. Nullo fine crescunt, dividique, aut potius avelli nequeunt. Villas et domos ambiri singularum palmitibus ac sequacibus loris memoria dignum inter prima Valerianus quoque Cornelius existimavit. Una vitis Romae in Liviae porticibus subdiales inambulationes umbrosis pergulis opacat, eadem duodenis musti amphoris foecunda. Ulmos quidem ubique exsuperant. Miratumque altitudinem earum Ariciae ferunt legatum regis Pyrrhi Cineam, facete lusisse in austeriorem gustum vini, merito matrem eius pendere in tam alta cruce. Rumbotinus vocatur, et alio nomine populus arbor Italiae Padum transgressis, cuius tabulata in orbem patula replent, puroque perductae dracone in palmam eius, inde in subrectos ramorum digitos flagella dispergunt. Eaedem modici hominis altitudine adminiculatae sudibus horrent, vineamque faciunt: et aliae improbo reptatu pampinorumque superfluitate, peritia domini amplo discursu atria media complentes. Tot differentias vel sola tantum Italia recipit. Stat provinciarum aliquarum per se vitis sine ullo pedamento, artus suos in se colligens, et brevitate crassitudinem

pascens. Vetant hoc aliubi venti: ut in Africa et in Narbonensis provinciae partibus. Excrescere ultra suos pollices prohibitae, semperque pastinatis similes, herbarum modo vagantur per arva, ac succum terrae passim uvis bibunt, quae ob id magnitudinem infantium puerorum in interiore Africae parte exsuperant. Uva non aliubi gratior callo, ut inde possit invenisse nomen duracina.

Namque genera magnitudine, colore, saporibus, acinis innumera, etiamnum multiplicantur vino. Hic purpureo lucent colore, illic fulgent roseo, nitentque viridi. Candicans enim nigerque vulgares. Tument vero mammarum modo bumasti. Praelongis dactyli porriguntur acinis. Est illa naturae lascivia, ut praegrandibus adhaereant parvi, mites, et suavitate certantes: leptoragas has vocant. Durant aliae per hiemes, pensili concameratae nodo. Aliae in sua tantum continentur anima ollis fictilibus, et insuper doliis inclusae, stipatae vinaceis circumsudantibus. Aliis gratiam, qui et vinis, fumus affert fabrilis: iisque gloriam praecipuam in fornacibus Africae Tiberii Caesaris auctoritas fecit. Ante eum Rhaeticis prior mensa erat, et uvis Veronensium agro. Quin et a patientia nomen acinis datur passis. Conduntur et musto uvae, ipsaeque vino suo inebriantur. Aliae decoctae in musto dulcescunt: aliae vero sobolem novam in matre ipsa exspectant translucidae vitro: additque acinis eandem, quam in doliis amphorisve, duratricem illam firmitatem austeritas picis infusa pediculo. Iam inventa per se in vino picem resipiens, Viennensem agrum nobilitans, Arverno, Sequanoque et Helvico generibus non pridem illustrata. Atque haec Virgilii vatis aetate incognita, a cuius obitu XC aguntur anni. Quid quod insertae castris summam rerum imperiumque continent? Centurionum in manu vitis, et opimo praemio tardos ordines ad

lentas perducit aquilas, atque etiam in delictis poenam ipsam honorat. Nec non vineae oppugnationum dedere rationem. Nam in medicaminibus adeo magnum obtinent locum, ut per sese vino ipso remedia sint.

IV. Genera vitium numero comprehendi posse unus existimavit Democritus, cuncta sibi Graeciae cognita professus. Ceteri innumera atque infinita esse prodiderunt, quod verius apparebit ex vinis. Nec omnia dicentur, sed maxime insignia: quippe quae totidem paene sunt, quot agri. Quamobrem celeberrimas vitium, aut quibus est aliqua proprietate miraculum, ostendisse satis erit.

1. Principatus datur Ammineis propter firmitatem, senioque proficientem vini eius utique vitam. Quinque earum genera: ex iis germana minor acino, melius deflorescit, imbres tempestatesque tolerat: non item maior, sed in arbore, quam in iugo, minus obnoxia. Gemellarum, quibus hoc nomen uvae semper geminae dedere, asperrimus sapor, sed vires praecipuae. Ex iis minor austro laeditur, ceteris ventis alitur, ut in Vesuvio monte Surrentinisque collibus. In reliquis Italiae partibus non nisi arbori accommodata. Quintum genus lanatae, ne Seres miremur, aut Indos, adeo lanugo eam vestit: prima ex Ammineis maturescit, ocissimeque putrescit.

2. Proxima dignitas Nomentanis rubente materia: quapropter quidam rubellas appellavere vineas. Hae minus fertiles, vinaceis et faece nimia, contra pruinas fortissimae, siccitate magis quam imbre, aestu quam algore vexantur. Quamobrem in frigidis humidisque principatum obtinent. Fertilior, quae minor acino et folio scissa minus.

3. Apianis apes dedere cognomen, praecipue earum avidae. Ex eis duo genera, lanugine et ipsa pubescunt. Distant, quod altera celerius maturescit,

quanquam et altera properante. Situs frigidos non respuunt: et tamen nullae celerius imbre putrescunt. Vina primo dulcia, austeritatem annis accipiunt. Etruria nulla magis vite gaudet. Et hactenus potissima nobilitas peculiaribus atque vernaculis Italiae.

Ceterae advenere Chio, Thasove. Graecula non inferior Ammineis bonitate, praetenera acino, et uva tam parva, ut nisi pinguissimo solo colere non prosit. Eugeniam Taurominitani colles cum generositatis cognomine, misere Albano tantum agro: quoniam translata statim mutatur. Namque est aliquibus tantus locorum amor, ut omnem in his gloriam suam relinquant, nec usquam transeant totae. Quod et in Rhaetica Allobrogicaque, quam supra picatam appellavimus, evenit, domi nobilibus, nec agnoscendis alibi. Foecundae tamen, bonitatis vice copiam praestant: eugenia ferventibus locis, Rhaetica temperatis, Allobrogica frigidis, gelu maturescens, et colore nigra. Ex his, quas adhuc diximus, sed etiam e nigris vina vetustate in album colorem transeunt. Reliquae ignobiles. Aliquando tamen caeli aut soli opera non fallunt vetustatem, sicuti Fecenia, et cum ea florens Biturica, acino rarior, nunquam floris obnoxii, quoniam antecedunt, ventisque et imbribus resistunt: meliores tamen algentibus locis, quam calidis: humidis, quam sitientibus. Visula magis quam denso uvarum partu, impatiens variantis caeli, sed contra tenorem unum algoris aestusve constans. Quae minor est ex eo genere, melior. In eligendo solo morosa, pingui putrescit, gracili omnino non provenit. Mediam temperiem delicate quaerit, ob hoc Sabinis collibus familiaris. Uva eius indecora visu, sapore iucunda: nisi matura protinus rapitur, etiam non putrescens cadit. Contra grandines eam tuetur foliorum amplitudo atque duritia.

4. Insignes iam colore inter purpureas nigrasque

medio helvolae, saepius varianti, et ob id varianae a quibusdam appellatae. Praefertur in his nigrior: utraque alternis annis fertilis, sed melior vino, cum parcior. Et Preciae duo genera magnitudine acini discernuntur, quibus materies plurima, uvaque ollis utilissima, folium apio simile. Basilicam Dyrrachini celebrant, Hispaniae cocolobin vocant. Rarior uva, aestus austrosque tolerat: capiti inimica, copia larga. Hispaniae duo genera eius faciunt: unum oblongo acino, alterum rotundo: novissimas vindemiant. Quo dulcior cocolobis, hoc melior. Sed et austera transit in dulcem vetustate: et quae dulcis fuit, in austeritatem: tunc Albanum vinum aemulantur. Tradunt vesicae vitiis utilissimum ex his potum. Albuelis summis arboribus fertilior est, Visula imis. Quamobrem circa easdem satae diversitate naturae locupletant. Inerticulam e nigris appellavere, iustius sobriam dicturi, inveterato praecipue commendabilem vino, sed viribus innoxiam; siquidem temulentiam sola non facit.

5. Fertilitas commendat ceteras, principemque helvenacam. Duo eius genera: maior, quam quidam longam: minor, quam emarcum appellant, non tam foecundam, sed gratiorem haustu. Discernitur folio circinato: verum utraque gracilis. Furcas subdere his necessarium: alioqui ubertatem suam non tolerant: maritimo afflatu gaudent, roscido odore. Nulla vitium minus Italiam amat, rara, parva, putrescens in ea: vino quoque, quod genuit, aestatem non exsuperans: nec alia macro solo familiarior. Graecinus, qui alioqui Cornelium Celsum transcripsit, arbitratur non naturam eius repugnare Italiae, sed culturam, avide palmites evocantium. Ob id fertilitatem suam absumi, si non praepinguis soli ubertas lassescentem sustineat. Carbunculari negatur: magna dote, si verum est, aliqua in vite caelo non esse ius.

6. Aestum fert spionia, quam quidam spineam vocant, autumnisque et imbribus pinguescit. Quinimmo nebulis una alitur, ob id Ravennati agro peculiaris. Veniculam inter optime deflorescentes, et ollis aptissimam, Campani malunt sirculam vocare, alii staculam: Tarracina numisianam, nullas vires proprias habentem, sed totam perinde ac solum valeat. Surrentinis tamen efficacissima testis, Vesuvio tenus. Ibi enim Murgentina e Sicilia potissima, quam Pompeianam aliqui vocant, Latio demum feracem: sicut horconia in Campania, tantum vilitatis cibariae, sed ubertate praecipua. Tolerat et annos moerica, contra omne sidus firmissima, nigro acino, vinis in vetustate rubescentibus.

7. Et hactenus publica sunt genera: cetera regionum locorumque, aut ex his inter se insitu mixta. Siquidem Tuscis peculiaris est Tudernis, atque etiam eius nominis Florentia. Est opima Aretio talpana, et etesiaca, et conseminia. Talpana nigra candidum facit mustum. Etesiaca fallax, quae quo plus tulit, eo laudabilius fundit: mirumque, foecunditate cessat. Conseminia nigra, vino minime durante, uva maxime: post XV dies, quam ulla alia, metitur: fertilis, sed cibaria. Huius folia, sicut labruscae, prius quam decidant, sanguineo colore mutantur. Evenit hoc et quibusdam aliis, pessimi generis argumento. Irtiola Umbriae, Mevanatique et Piceno agro peculiaris est, Amiternino pumula. Iisdem bannanica fallax est: amant tamen eam. Municipii uvam Pompeii nomine appellant, quamvis Clusinis copiosiorem. Municipii et Tiburtes appellavere, quamvis oleagineam nuper invenerint a similitudine olivae. Novissima haec uvarum ad hoc tempus reperta est. Vinaciolam soli noverunt Sabini, et Laurenti. Nam Gauranas scio a Falerno agro translatas vocari Falernas, celerrime ubique degenerantes. Nec non Ta-

rentinum genus aliqui fecere, praedulci uva. Capnias, et bucconiatis, et tarrupia, in Thurinis collibus non ante demetuntur, quam gelaverit. Pharia gaudent Pisae: Mutina Prusinia, nigro acino, intra quadriennium albescente vino. Mirum, ubi cum Sole circumagi uvam, quae ob id streptos vocatur. Et in Italia Gallicam placere, trans Alpes vero Picenam. Dixit Virgilius Thasias, et Mareotidas, et lageas: compluresque externas, quae non reperiuntur in Italia.

8. Sed sunt etiamnum insignes uva, non vino, ambrosiaca, duracina, sine ullis vasis in vite servabilis: tanta est contra frigora, aestus, tempestatesque firmitas. Nec orthampelos indiget arbore aut palis, ipsa se sustinens: non item dactylides digitali gracilitate. Columbinae e racemosissimis: et magis purpureae cognomine bimammiae, quando non racemos, sed uvas alias gerunt. Item tripedanea, cui nomen a mensura est. Item scirpula passo acino. Et Rhaetica in maritimis Alpibus appellata, dissimilis laudatae illi. Namque haec brevis, conferta acino, degener vino, sed cute omnium tenuissima, nucleo, quem Chium vocant, uno ac minimo, acinum praegrandem unum alterumve habens. Est et nigra Amminea, cui Syriacae nomen imponunt. Item Hispana ignobilium probatissima.

9. In pergulis vero seruntur escariae appellatae, e duracinis, albae nigraeque: et bumasti totidem coloribus: ac nondum dictae Aegia, et Rhodia, et uncialis, velut a pondere acini. Item picina omnium nigerrima: et coronario naturae lusu stephanitis, acinos foliis intercursantibus: et quae forenses vocantur, celeres proventu, vendibiles adspectu, portatu faciles. Contra damnantur etiam visu cinerea, et rabuscula, et asinusca: minus tamen, caudas vulpium imitata, alopecis. Alexandrina appellatur vitis circa Phalacram brevis, ramis cubitalibus, acino ni-

gro fabae magnitudine, nucleo molli et minimo, obliquis racemis praedulcibus, folio parvo et rotundo, sine divisuris. Septimo hinc anno, in Narbonensis provinciae Alba Helvia, inventa est vitis uno die deflorescens: ob id tutissima. Narbonicam vocant, quam nunc tota provincia conserit.

V. Catonum ille primus, triumpho et censura super cetera insignis, magis tamen etiamnum claritate literarum, praeceptisque omnium rerum expetendarum datis generi Romano, inter prima vero agrum colendi, illius aevi confessione optimus ac sine aemulo agricola, pauca attigit vitium genera, quarundam ex iis iam etiam nominibus abolitis. Separatim toto tractatu sententia eius indicanda est, ut in omni genere noscamus, quae fuerint celeberrima, anno sexcentesimo Urbis, circa captas Carthaginem ac Corinthum, cum supremum is diem obiit, et quantum postea CCXXX annis vita profecerit.

Ergo de vitibus uvisque ita prodidit: Qui locus vino optimus dicetur esse, et ostentus Solibus, Ammineum minusculum, et geminum eugenium, helvinum minusculum conserito. Qui locus crassior aut nebulosior, Ammineum maius, aut Murgentinum, Apicium Lucanum serito. Ceterae vites miscellae maxime in quemvis agrum conveniunt. In lora recte conduntur. Quas suspendas duracinas, Ammineas maiores: vel ad fabrum ferrarium pro passis hae recte servantur. Nec sunt vetustiora de illa re Latinae linguae praecepta: tam prope ab origine rerum sumus. Ammineam proxime dictam, Varro Scantianam vocat.

In nostra aetate pauca exempla consummatae huius artis fuere: verum eo minus omittenda, ut noscantur etiam praemia, quae in omni re maxime spectantur. Summam ergo adeptus est gloriam Acilius Sthenelus, e plebe libertina, LX iugerum non am-

plius vineis excultis in Nomentano agro, atque quadringenties nummûm millibus venumdatis. Magna fama et Vetuleno Aegialo perinde libertino fuit, in Campaniae rure Liternino, maiorque etiam favore hominum, quoniam ipsum Africani colebat exsilium. Sed maxima, eiusdem Stheneli opera, Rhemmio Palaemoni, alias grammatica arte celebri, in hisce XX annis mercato rus sexcenties nummûm centenis millibus in eodem Nomentano decimi lapidis ab Urbe diverticulo. Est autem usquequaque nota vilitas mercis per omnia suburbana, ibi tamen maxima, quoniam et neglecta per indiligentiam praedia paraverat, ac ne in pessimis quidem elegantioris soli. Haec aggressus excolere, non virtute animi, sed vanitate primo, quae nota mire in illo fuit, pastinatis de integro vineis cura Stheneli, dum agricolam imitatur, ad vix credibile miraculum perduxit, intra octavum annum quadringenties nummûm emtori addicta pendente vindemia. Cucurritque nemo non ad spectandas uvarum in iis vineis strues, literis eius altioribus contra id pigra vicinitate sibi patrocinante: novissime Annaeo Seneca, principe tum eruditionis, ac potentiae, quae postremo nimia fuit super ipsum, minime utique miratore inanium, tanto praedii eius amore capto, ut non puderet inviso alias et ostentaturo tradere palmam eam, emtis quadruplicato vineis illis intra decimum fere curae annum: digna opera, quae in Caecubis Setinisque agris proficeret: quando et postea saepenumero septenos culeos singula iugera, hoc est, amphoras centenas quadragenas musti dedere. Ac ne quis victam in hoc antiquitatem arbitraretur, idem Cato denos culeos redire ex iugeribus scripsit, efficacibus exemplis non maria plus temerata conferre mercatori, non in Rubrum litus Indicumve merces petitas, quam sedulum ruris larem.

VI. Vino antiquissima claritas Maroneo, in Thraciae maritima parte genito, ut auctor est Homerus. Neque enim fabulosa, aut de origine varie prodita consectamur, praeterquam Aristaeum primum omnium in eadem gente mel miscuisse vino, suavitate praecipua utriusque naturae sponte provenientis. Maroneum vicies tanto addito aquae miscendum Homerus prodidit. Durat etiam vis eadem in terra generi, vigorque indomitus. Quippe cum Mucianus ter consul ex his, qui nuperrime prodidere, sextarios singulos octogenis aquae misceri compererit praesens in eo tractu. Esse autem colore nigrum, odoratum, vetustate pinguescere. Et Pramnio, quod idem Homerus celebravit, etiam nunc honos durat. Nascitur Smyrnae regione, iuxta delubrum Matris deûm. In reliquis claritas generi non fuit alicui. Anno fuit omnium generum bonitas, L. Opimio consule, cum C. Gracchus tribunus plebem seditionibus agitans interemtus: ea caeli temperies fulsit, quam cocturam vocant, Solis opere, natali Urbis DCXXXIII. Durantque adhuc vina ducentis fere annis, iam in speciem redacta mellis asperi: etenim haec natura vinis in vetustate est: nec potari per se queunt, si non pervincat aqua, usque in amaritudinem carie indomita. Sed ceteris vinis commendandis minima aliqua mixtura medicamenta sunt: quod, ut eius temporis aestimatione in singulas amphoras centeni nummi statuantur, ex his tamen, usura multiplicata semissibus, quae civilis ac modica est, in Caii Caesaris Germanici filii principatu, annis CLX singulas uncias vini constitisse nobili exemplo docuimus, referentes vitam Pomponii Secundi vatis, coenamque quam principi illi dedit. Tantum pecuniarum detinent vini apothecae. Nec alia res maius incrementum sentit ad vicesimum annum, maiusve ab eo dispendium, non proficiente pretio. Raro quippe adhuc fuere, nec

nisi in nepotatu, singulis testis millia nummûm. Viennenses soli picata sua, quorum genera diximus, pluris permutasse, sed inter sese amore patrio creduntur. Idque vinum frigidius reliquis existimatur in frigido potu.

VII. Vino natura est, hausto accendendi calore viscera intus, foris infuso refrigerandi. Nec alienum fuerit commemorare hoc in loco, quod Androcydes sapientia clarus ad Alexandrum Magnum scripsit, intemperantiam eius cohibens: Vinum poturus, rex, memento te bibere sanguinem terrae: cicuta hominum venenum est, cicutae vinum. Quibus praeceptis si ille obtemperavisset, profecto amicos in temulentia non interemisset. Prorsus ut iure dici possit, neque viribus corporis utilius aliud, neque aliud voluptatibus perniciosius, si modus absit.

VIII. 1. Genera autem vini alia aliis gratiora esse, quis dubitet? aut non ex eodem lacu aliud praestantius altero germinantem praecedere, sive testa, sive fortuito eventu? Quamobrem de principatu se quisque iudicem statuat. Iulia Augusta LXXXII annos vitae Pucino vino retulit acceptos, non alio usa. Gignitur in sinu Adriatici maris, non procul a Timavo fonte, saxeo colle, maritimo afflatu paucas coquente amphoras: nec aliud aptius medicamentis iudicatur. Hoc esse crediderim, quod Graeci celebrantes miris laudibus, Praecianum appellaverunt ex Adriatico sinu. Divus Augustus Setinum praetulit cunctis, et fere secuti principes, confessa propter experimenta, non temere cruditatibus noxiis ab ea saliva. Nascitur supra Forum Appii. Antea Caecubo erat generositas celeberrima in palustribus populetis, sinu Amyclano: quod iam intercidit, et incuria coloni, locique angustia: magis tamen fossa Neronis, quam a Baiano lacu Ostiam usque navigabilem inchoaverat.

2. Secunda nobilitas Falerno agro erat, et ex eo

maxime Faustiano. Cura culturaque id collegerat. Exolescit hoc quoque, copiae potius, quam bonitati, studentium. Falernus ager a ponte Campano laeva petentibus Urbanam coloniam Sullanam nuper Capuae contributam incipit. Faustianus autem circiter quatuor milliaria vico prope Cedias, qui vicus a Sinuessa VI millibus abest. Nec ulli in vino maior auctoritas: solo vinorum flamma accenditur. Tria eius genera, austerum, dulce, tenue. Quidam ita distinguunt: summis collibus Gauranum gigni, mediis Faustianum, imis Falernum. Non omittendum autem, nulli eorum quae celebrentur, iucundum saporem uvae esse.

3. Ad tertiam palmam varie venere Albana Urbi vicina, praedulcia, ac rara in austero. Item Surrentina in vineis tantum nascentia, convalescentibus maxime probata, propter tenuitatem salubritatemque. Tiberius Caesar dicebat consensisse medicos, ut nobilitatem Surrentino darent, alioqui esse generosum acetum. Caius Caesar, qui successit illi, nobilem vappam. Certant Massica aeque, ex monte Gauro Puteolos Baiasque prospectantia. Nam Falerno contermina Statana ad principatus venere non dubie: palamque fecere sua quibusque terris tempora esse, sicut rerum proventus occasusque. Iuncta his praeponi solebant Calena: et quae in vineis arbustisque nascuntur, Fundana. Alia ex vicinia Urbis Veliternina, Privernatiaque. Nam quod Signiae nascitur, austeritate nimia continendae utile alvo, inter medicamina numeratur.

4. Quartum curriculum publicis epulis obtinuere a Divo Iulio (is enim primus auctoritatem his tribuit, ut in epistolis eius apparet) Mamertina, circa Messanam in Sicilia genita. Ex iis Potulana, ab auctore dicta, in loco proximo Italiae laudantur praeci-

pue. Est in eadem Sicilia et Taurominitanis honos, lagenis pro Mamertino plerumque subditis.

5. Ex reliquis autem a supero mari Praetutia atque Ancone nascentia, et quae a palma una forte enata Palmensia appellavere. In mediterraneo vero Caesenatia ac Maecenatiana. In Veronensi item Rhaetica, Falernis tantum posthabita a Virgilio. Mox ab intimo sinu maris, Adriana. Ab infero autem Latiniensia, Graviscana, Statoniensia. Etruriae palmam Luna habet, Liguriae Genua. Inter Pyrenaeum Alpesque Massilia gemino sapore, quando et condiendis aliis pinguius gignit, quod vocant succosum Baeterrarum intra Gallias consistit auctoritas. De reliquis in Narbonensi genitis asseverare non est: quoniam officinam eius rei fecere tingentes fumo, utinamque non et herbis, ac medicaminibus noxiis. Quippe etiam aloen mercantur, qua saporem coloremque adulterant.

6. Verum et longinquiora Italiae ab Ausonio mari, non carent gloria, Tarentina, et Servitiana, et Consentiae genita, et Tempsae, ac Babiae, Lucanaque antecedentibus Thurinis. Omnium vero eorum maxime illustrata Messalae potu et salute, Lagarina, non procul Grumento nascentia. Campania nuper excitavit novis nominibus auctoritatem, sive cura, sive casu, ad quartum a Neapoli lapidem Trebellicis: iuxta Capuam Caulinis, et in suo agro Trebulanis: alioqui semper inter plebeia et Trifolinis gloriata. Nam Pompeianis summum decem annorum incrementum est, nihil senecta conferente. Dolore etiam capitum in sextam horam diei sequentis infesta deprehenduntur. Quibus exemplis, nisi fallor, manifestum est, patriam terramque referre, non uvam: et supervacuam generum consectationem in numerum, cum eadem vitis aliud aliis in locis polleat. Hispaniarum Laletana copia nobilitantur: ele-

gantia vero Tarraconensia, atque Lauronensia: et Balearica ex insulis, conferuntur Italiae primis. Nec ignoro, multa praetermissa plerosque existimaturos, quando suum cuique placet, et quocunque eatur, fabula eadem reperitur: Divi Augusti iudiciorum ac palati peritissimum e libertis, censuram vini in epulas eius facientem, dixisse hospiti de indigena vino, novum quidem sibi gustum esse eum, atque non ex nobilibus, sed Caesarem non aliud poturum. Nec negaverim et alia digna esse fama: sed de quibus consensus aevi iudicaverint, haec sunt.

IX. Nunc simili modo transmarina dicemus. In summa gloria post Homerica illa, de quibus supra diximus, fuere Thasium Chiumque: ex Chio quod Arvisium vocant. His addidit Lesbium Erasistrati maximi medici auctoritas, circiter CCCCL annum urbis Romae. Nunc gratia ante omnia est Clazomenio, postquam parcius mari condiunt. Lesbium sponte suae naturae mare sapit. Nec Tmoliti per se gratia, ut vino: sed cuius dulci admixto, reliquorum duritia suavitatem accipiat, simul et aetatem, quoniam vetustiora protinus videntur. Ab his dignatio est Sicyonio, Cyprio, Telmesico, Tripolitico, Berytio, Tyrio, Sebennytico. In Aegypto hoc nascitur tribus generibus uvarum ibi nobile, Thasia, aethalo, peuce. Post haec auctoritas hippodamantio, Mystico, cantharitae, protropo Gnidio, Catacecaumenitae, Petritae, Myconio. Nam Mesogiten capitis dolores facere compertum est: nec Ephesium salubre esse: quoniam mari et defruto condiatur. Apamenum mulso praecipue convenire dicitur, sicut Praetutium in Italia. Est enim haec proprietas generum, ut dulcia utique inter se non congruant. Exolevit et protagion, quod Italicis proximum fecerant Asclepiadis scholae. Apollodorus medicus, in volumine, quo suasit Ptolemaeo regi quae vina biberet, Italicis etiam

tum ignotis, laudavit in Ponto Nasperceniten, mox Oreticum, Oeneaten, Leucadium, Ambracioten, et quod cunctis praetulit Peparethium: sed minoris famae esse dixit, quoniam ante sex annos non placeret.

X. Hactenus bonitas vini nationibus debetur. Apud Graecos iure clarissimum nomen accepit, quod appellaverunt bion, ad plurimos valetudinum usus excogitatum, ut docebimus in parte medicinae. Fit autem hoc modo: Uvae paulum ante maturitatem decerptae, siccantur acri Sole, ter die versatae per triduum: quarto exprimuntur, dein in cadis Sole inveterantur. Coi marinam aquam largiorem miscent (a servi furto origine orta, sic mensuram explentis,) idque translatum in album mustum, leucocoum appellatur. In aliis autem gentibus simili modo factum tethalassomenon vocant. Thalassiten autem vasis musti deiectis in mare, quo genere praecox fit vetustas. Nec non apud nos quoque Coum vinum ex Italico faciendi rationem Cato demonstravit, super cetera in Sole quadriennio maturandum praecipiens. Rhodium Coo simile est. Phorineum salsius Coo. Omnia transmarina septem vel in sex annis ad vetustatem mediam pervenire existimantur.

XI. Vinum omne dulce minus odoratum: quo tenuius, eo odoratius. Colores vinis quatuor: albus, fulvus, sanguineus, niger. Psythium et melampsythium passi genera sunt, suum saporem, non vini referentia: Scybilites vero musti, in Galatia nascens, et Aluntium in Sicilia. Nam siraeum, quod alii hepsema, nostri sapam appellant, ingenii, non naturae opus est, musto usque ad tertiam partem mensurae decocto: quod ubi factum ad dimidiam est, defrutum vocamus: omnia in adulterium mellis excogitata. Sed priora uva terraque constant. Passum a Cretico Cilicium probatur, et Africum, et in Italia finitimisque provinciis. Fieri certum est ex uva, quam

Graeci sticham vocant, nos apianam: item seirpula, diutius in vite Sole adustis, aut ferventi oleo. Quidam e quacunque dulci, dum praecocta alba, faciunt: siccantes Sole, donec paulo amplius dimidium pondus supersit, tusasque leniter exprimunt. Deinde quantum expressere, adiiciunt vinaceis aquae puteanae, ut et secundarium passum faciant. Diligentiores eodem modo siccatis acinos eximunt, ac sine sarmentis madefactos vino excellenti, donec intumescant, premunt: et hoc genus ante cetera laudant: ac simili modo aqua addita, secundarium faciunt.

Medium inter dulcia vinumque est, quod Graeci aigleucos vocant, hoc est, semper mustum. Id evenit cura, quoniam fervere prohibetur: sic appellant musti in vina transitum. Ergo mergunt e lacu protinus in aqua cados, donec bruma transeat, et consuetudo fiat algendi. Est etiamnum aliud genus eius per se, quod vocat dulce Narbonensis provincia, et in ea maxime Vocontii. Asservatur eius gratia uva diutius in vite, pediculo intorto. Ab aliis ipse palmes inciditur in medullam, ab aliis uva torretur in tegulis: omnia ex Helvenaca vite. His adiiciunt aliqui, quod vocant diachyton, uvis in Sole siccatis, loco clauso per dies septem, in cratibus, totidem pedes a terra alte, noctibus a rore defensis, octavo die calcatis: ita fieri optimi odoris saporisque. Dulci e genere est et melitites. Distat a mulso, quod fit e musto, cum quinque congiis austeri musti, congio mellis et salis cyatho suffervefactis, austerum. Sed inter haec genera potuum ponere debeo et protropum: ita appellatur a quibusdam mustum sponte defluens, antequam calcentur uvae. Hoc protinus diffusum lagenis suis defervere passi, postea in Sole quadraginta diebus torrent aestatis secutae, ipso Canis ortu.

XII. Non possunt iure dici vina, quae Graeci deuteria appellant, Cato et nos loram, maceratis aqua

vinaceis: sed tamen inter vina operaria numerantur. Tria eorum genera. Decima parte aquae addita, quae musti expressa sit, et ita nocte ac die madefactis vinaceis, rursusque prelo subiectis. Alterum, quomodo Graeci factitavere, tertia parte eius quod expressum sit, addita aquae, expressoque decocto ad tertias partes. Tertium est, faecibus vini expressum, quod faecatum Cato appellat. Nulli ex his plus, quam anno, usus.

XIII. Verum inter haec subit mentem, cum sint genera nobilia, quae proprie vini intelligi possint, LXXX fere in toto orbe, duas partes ex hoc numero Italiae esse, longe propterea ante cunctas terras. Et hinc deinde altius cura serpit, non a primordio hanc gratiam fuisse: auctoritatem post sexcentesimum Urbis annum coepisse.

XIV. Romulum lacte, non vino, libasse, indicio sunt sacra ab eo instituta, quae hodie custodiunt morem. Numae regis Postumia lex est: Vino rogum ne respergito. Quod sanxisse illum propter inopiam rei nemo dubitet. Eadem lege, ex imputata vite libari vina diis, nefas statuit, ratione excogitata, ut putare cogerentur, alias aratores, et pigri circa pericula arbusti. M. Varro auctor est, Mezentium Etruriae regem auxilium Rutulis contra Latinos tulisse vini mercede, quod tum in Latino agro fuisset.

Non licebat id feminis Romae bibere. Invenimus inter exempla, Egnatii Mecenii uxorem, quod vinum bibisset e dolio, interfectam fusti a marito, eumque caedis a Romulo absolutum. Fabius Pictor in annalibus suis scripsit, matronam, quod loculos, in quibus erant claves vinariae cellae, resignavisset, a suis inedia mori coactam. Cato, ideo propinquos feminis osculum dare, ut scirent an temetum olerent. Hoc tum nomen vino erat: unde et temulentia appellata. Cn. Domitius iudex pronuntiavit, mulierem videri

plus bibisse, quam valetudinis causa, viro insciente, et dote multavit. Diuque eius rei magna parcimonia fuit. L. Papirius imperator adversus Samnites dimicaturus votum fecit, si vicisset, Iovi pocillum vini. Denique inter dona sextarios lactis datos invenimus, nusquam vini. Idem Cato, cum in Hispaniam navigaret, unde cum triumpho rediit, Non aliud, inquit, vinum bibi, quam remiges: in tantum dissimilis istis, qui etiam convivis alia, quam sibimetipsis, ministrant, aut procedente mensa subiiciunt.

XV. Lautissima apud priscos vina erant, myrrhae odore condita, ut apparet in Plauti fabula, quae Persa inscribitur, quanquam in ea et calamum addi iubet. Ideo quidam aromatite delectatos maxime credunt. Sed Fabius Dossennus his versibus decernit:

Mittebam vinum pulchrum, murrhinam.

Et in Acharistione:

Panem et polentam, vinum murrhinam.

Scaevolam quoque, et Laelium, et Atteium Capitonem in eadem sententia fuisse video, quoniam in Pseudolo sit:

Quod si opus siet, ut dulce promat indidem, ecquid habet?
CHAR. *Rogas?*
Murrhinam, passum, defrutum, mella. . . .

Quibus apparet, non inter vina modo murrhinam, sed inter dulcia quoque nominatum.

XVI. Apothecas fuisse, et diffundi solita vina anno DCXXXIII Urbis, apparet indubitato Opimiani vini argumento, iam intelligente suum bonum Italia. Nondum tamen ista genera in claritate erant. Itaque omnia tunc genita unum habent consulis nomen. Sic quoque postea diu transmarina in auctoritate fuerunt, et ad avos usque nostros: quin et Falerno iam reperto, sicut apparet ex illo comici versu,

Quinque Thasî vini depromam, bina Falerni.

P. Licinius Crassus, et L. Iulius Caesar censores anno Urbis conditae DCLXV edixerunt, ne quis vinum Graecum Ammineumque octonis aeris singula quadrantalia venderet. Haec enim verba sunt. Tanta vero vino Graeco gratia erat, ut singulae potiones in convictu darentur.

XVII. Quibus vinis auctoritas fuerit sua in mensa, M. Varro his verbis tradit: L. Lucullus puer apud patrem nunquam lautum convivium vidit, in quo plus semel Graecum vinum daretur. Ipse cum rediit ex Asia, millia cadûm in congiarium divisit amplius centum. C. Sentius, quem Praetorem vidimus, Chium vinum domum suam illatum dicebat tum primum, cum sibi cardiaco medicus dedisset. Hortensius super decem millia cadûm heredi reliquit. Hactenus Varro. Quid? non et Caesar dictator triumphi sui coena vini Falerni amphoras, Chii cados in convivia distribuit? Idem Hispaniensi triumpho Chium et Falernum dedit. Epulo vero in tertio consulatu suo, Falernum, Chium, Lesbium, Mamertinum: quo primum tempore quatuor genera vini apposita constat. Postea ergo alia omnia in nobilitatem venerunt, circiter septingentesimum Urbis annum.

XVIII. Itaque non miror, innumerabilia paene genera fictitii reperta multis ante seculis, quae nunc dicemus, omnia ad medicinae usum pertinentia. Omphacium quo modo fieret, propter unguenta, diximus priore libro. Fit e labrusca, hoc est, vite silvestri, quod vocatur oenanthinum. Flores eius libris duabus in musti cado macerati, post XXX dies mutantur. Praeter hoc radix labruscae et acini coria perficiunt. Ii paulo post quam defloruere, singulare remedium habent ad refrigerandos in morbis corporum ardores, gelidissima, ut ferunt, natura. Pars eorum aestu moritur, priusquam reliqui, qui solstitiales dicuntur. Universi nunquam maturescunt: et

si prius, quam tota marcescat uva, incocta detur cibo gallinaceo generi, fastidium gignit uvas appetendi.

XIX. 1. Fictitiorum primum fit ex ipso vino, quod vocant adynamon, hoc modo: Albi musti sextarii XX, aquae dimidium, fervet donec excoquatur aquae mensura. Alii marinae sextarios decem, tantundem pluviae, in Sole quadraginta diebus torrent. Dant aegris, quibus vini noxiam timent.

2. Proximum fit e milii semine maturo, cum ipsa stipula, libram et quadrantem in congios duos musti, macerato, et post septimum mensem transfuso. Ex loto arbore, frutice, herba, dictum est uti quaeque fierent.

3. Fiunt et e pomis quae dicemus, interpretationibus non nisi necessariis additis: primumque e palmis, quo Parthi et Indi utuntur, et Oriens totus: maturarum, quas vocant chydaeas, modio in aquae congiis tribus macerato, expressoque. Sic fit et sycites e fico, quem alii palmiprimum, alii catorchiten vocant. Aut si dulce esse non libeat, pro aqua tantundem vinaceorum adiicitur. E Cypria fico et acetum praecellens, atque Alexandrina quoque melius. Vinum fit et e siliqua Syriaca, et e piris, malorumque omnibus generibus. Sed e Punicis, quod rhoïten vocant: et e cornis, mespilis, sorbis, moris siccis, nucleis pineis. Hi musto madidi exprimuntur: superiora per se mitia. Myrtiten Cato quemadmodum fieri docuerit, mox paulo indicabimus. Graeci vero et alio modo. Ramis teneris cum suis foliis in albo musto decoctis, tusis, libram in tribus musti congiis defervefaciunt, donec duo supersint. Quod ita silvestris myrti baccis factum est, myrtidanum vocatur: hoc manus tingit.

4. Ex his quae in hortis gignuntur fit vinum e radice, asparago, cunila, origano, apii semine, abro-

tono, mentastro, ruta, nepeta, serpyllo, marrubio. Manipulos binos condunt in cadum musti, et sapae sextarium, et aquae marinae heminam. E napis fit, duûm denariorum pondere in sextarios binos musti addito: item e scillae radice. Inter flores ex rosae foliis tusis in linteolo in mustum collatis, cum pondusculo, ut sidat, XL pondere denariorum in sextarios vicenos musti, nec ante tres menses vase aperto. Item e nardo Gallico, et aliud e silvestri.

5. Aromatiten quoque invenio factitatum tantum non unguentorum compositione, primo e myrrha, ut diximus, mox et nardo Celtico, calamo, aspalatho, offis in mustum aut dulce vinum deiectis. Alii de calamo, iunco, costo, nardo Syriaco, amomo, casia, cinnamomo, croco, palma, asaro, similiter et offa. Apud alios nardi, et malobathri selibris in musti congios duos additis: qualia nunc quoque fiunt pipere et melle addito, quae alii condita, alii piperata appellant. Invenitur et nectarites ex herba, quam alii helenion, alii medicam, alii symphyton, alii Idaeam et Orestion, alii nectaream vocant, radice ponderis XL denariorum in sextarios sex musti addita, similiter in linteo.

Ex ceteris herbis fit absinthites in XL sextarios musti, absinthii Pontici libra decocta ad tertias partes, vel scopis absinthii in vinum additis. Similiter hyssopites e Cilicio hyssopo, unciis tribus in duos congios musti coniectis, aut tusis in unum. Fiunt utraque et alio modo, circa radices vitium sato. Sic et elleboriten fieri ex veratro nigro Cato docet. Sic fit et scammonites. Mira vitium natura, saporem alienum in se trahendi, qualem et salicum redolent Patavinorum in palustribus vindemiae. Sic et elleborum seritur in Thaso, aut cucumis silvester, aut scammonia: quod vinum phthorium vocant, quoniam abortus facit.

6. Fit et ex herbis, quarum naturae suo loco dicentur. E stoechade, et radice gentianae, et tragorigano, et dictamno, asaro, dauco, elelisphaco, panace, acoro, conyza, thymo, mandragora, iunco. Vocarunt et scyzinum, et itaeomelin, et lectisphagiten, quorum iam obliterata ratio est.

7. Et fruticum vero e genere, cedri utriusque, cupressi, laurus, iuniperi, terebinthi, in Gallia lentisci, baccas aut lignum recens musto decoquunt. Item chamelaeae, et chamaepityos, et chamaedryos lignum eodem modo, et ex flore, in congium musti decem denariorum pondere addito.

XX. Fit vinum et ex aqua ac melle tantum. Quinquennio ad hoc servari caelestem iubent. Aliqui prudentiores statim ad tertias partes decoquunt, et tertiam mellis veteris adiiciunt: deinde XL diebus Canis ortu in Sole habent. Alii diffusa ita decimo die obturant. Hoc vocatur hydromeli, et vetustate saporem vini assequitur, nusquam laudatius, quam in Phrygia.

XXI. Quin et acetum melle temperabatur: adeo nihil intentatum vitae fuit. Oxymeli hoc vocarunt, mellis decem libris, aceti veteris heminis quinque, salis marini libra, aquae pluviae sextariis quinque suffervefactis decies, mox elutriatis, atque ita inveteratis. Omnia ab Themisone summo auctore damnata: et hercule coactus eorum usus videri potest; nisi si quis naturae opus esse credit aromatiten, et ex unguentis vina composita, aut ut biberentur genuisse eam frutices. Ista sunt cognitu iucunda, solertia humani animi omnia exquirente. Nihil quidem ex his anno durare, praeterquam quae vetustate ipsa fieri diximus: et plura ne tricenis quidem diebus, non erit dubium.

XXII. Sunt et in vino prodigia. Dicitur in Arcadia fieri, quod foecunditatem feminis importet, viris

rabiem. At in Achaia maxime circa Caryniam abigi partum vino, atque etiam si uvam edant gravidae, cum differentia in gustatu non sit. Troezenium vinum qui bibunt, negantur generare. Thasios duo genera vini diversa facere proditur: unum quo somnus concilietur, alterum vero quo fugetur. Apud eosdem vitis theriace vocatur, cuius et vinum et uva contra serpentium ictus medetur. Libanios thuris odore, ex qua diis prolibant. E diverso aspendios, damnata aris. Ferunt eam nec ab alite ulla attingi. Thasiam uvam Aegyptus vocat apud se praedulcem, quae solvit alvum. Est contra in Lycia, quae solutam firmat. Aegyptus et ecbolada habet, abortus facientem. Vina in apothecis Canis ortu mutantur quaedam, posteaque restituuntur sibi. Sic et mari navigato, cuius iactatus his, quae duraverint, tantum vetustatis adiicere sentitur, quantum habuerint.

XXIII. Et quoniam religione vita constat, prolibare diis nefastum habetur vina, praeter imputatae vitis, fulmine tactae, quamque iuxta hominis mors laqueo pependerit, aut vulneratis pedibus conculcata, et quod circumcisis vinaceis profluxerit, aut superne deciduo immundiore lapsu aliquo polluta. Item Graeca, quoniam aquam habeant. Vitis ipsa quoque manditur, decoctis caulibus summis, qui et condiuntur in aceto ac muria.

XXIV. Verum et de apparatu vini dixisse conveniat, cum Graeci privatim ea praecepta condiderint, artemque fecerint, sicut Euphronius, et Aristomachus et Commiades, et Hicesius. Africa gypso mitigat asperitatem, nec non aliquibus sui partibus calce. Graecia argilla, aut marmore, aut sale, aut mari, lenitatem excitat: Italiae pars aliqua rabulana pice: ac resina condire musta vulgare est ei, provinciisque finitimis. Nonnusquam prioris vini faece acetove condiunt. Nec non et ex ipso musto fiunt me-

dicamina: decoquitur, ut dulcescat portione virium. Nec durare ultra annuum spatium tale proditur. Aliquibus in locis decoquunt ad sapas musta, infusisque his ferociam frangunt. Et in hoc tamen genere, et in omni alio subministrant vasa ipsa condimentis picis: cuius faciendae ratio proximo dicetur volumine.

XXV. Arborum succo manantium picem resinamque, aliae ortae in Oriente, aliae in Europa ferunt. Quae interest Asia, utrinque quasdam habet. In Oriente optimam tenuissimamque terebinthi fundunt: deinde lentisci, quam et mastichen vocant: postea cupressi, acerrimam sapore. Liquidam omnes, et tantum resinam: crassiorem vero et ad pices faciendas cedrus. Arabica resina alba est, acri odore, difficilis coquenti. Iudaea callosior, et terebinthina quoque odoratior: Syriaca Attici mellis similitudinem habet. Cypria antecedit omnes: est autem melleo colore, carnosa. Colophonia praeter ceteras fulva: si teratur, alba fit, gravior odore: ob id non utuntur ea unguentarii. In Asia quae fit e picea, admodum candida, spagas vocatur. Resina omnis dissolvitur oleo. Quidam et creta figlinarum hoc fieri arbitrantur. Pudetque confiteri, maximum iam honorem eius esse in evellendis virorum corpori pilis.

Ratio autem condiendi musta, in primo fervore, qui novem diebus cumplurimum peragitur, aspersu picis, ut odor vino contingat, et saporis quaedam acumina. Vehementius id fieri arbitrantur crudo flore resinae, excitarique lenitatem. E diverso crapula compesci feritatem nimiam, frangique virus: aut ubi pigra lenitas torpeat, virus addi. Liguriae maxime Circumpadanisque mustis crapulae utilitas discernitur hoc modo: Pugnacibus mustis crapulae plus inditur, lenibus parcius. Sunt qui ex utroque condiri velint: nec non alia, quae est musti, pice et natura. Vitiumque musto quibusdam in locis iterum

sponte fervere: qua calamitate deperit sapor, vappaeque accipit nomen, probrosum etiam hominum, cum degeneravit animus. Aceti enim nequitiae inest virtus magnos ad usus, et sine queis vita mitior degi non possit.

Cetero vinorum medicaminis tanta cura est, ut cinere apud quosdam, ceu gypso alibi, et quibus diximus modis, instaurentur. Sed cinerem e vitis sarmentis, aut quercu praeferunt. Quin et marinam aquam eiusdem rei gratia ex alto peti iubent, servarique ab aequinoctio verno, aut certe nocte solstitio, et Aquilone flante hauriri, vel si circa vindemiam hauriatur, decoqui.

Pix in Italia ad vasa vino condendo maxime probatur Brutia. Fit e piceae resina: in Hispania autem e pinastris, minime laudata. Est enim resina harum amara et arida, et gravi odore. Differentiam rationemque faciendi proximo volumine demonstrabimus inter arbores feras. Vitia, praeter supra dicta, acor aut fumidum virus: picis autem, adustio: experimentum vero, si fragmenta subluceant, ac sub dente lentescant acore iucundo. Asia picem Idaeam maxime probat, Graecia Piericam, Virgilius Naryciam. Diligentiores admiscent nigram mastichen, quae in Ponto bituminis similis gignitur; et iris radicem, oleumque. Nam ceram accipientibus vasis compertum est vina acescere. Sed transferre in ea vasa, in quibus acetum fuerit, utilius, quam in ea, in quibus dulce aut mulsum. Cato iubet, vina concinnari (hoc enim utitur verbo) cineris lixivii cum defruto cocti parte quadragesima, in culeum: vel salis sesquilibra; interim et tuso marmore. Facit et sulphuris mentionem, resinae vero in novissimis. Super omnia addi maturescente iam vino iubet mustum, quod ille tortivum appellat, nos intelligimus novissime expressum. Et adiicimus tingendi gratia

colores, ut pigmentum aliquod vini, atque ita pinguius fieri. Tot veneficiis placere cogitur: et miramur noxium esse. In vitium inclinantis experimentum est, laminae plumbeae mutatus in eo colos.

XXVI. Proprium autem inter liquores vino, mucescere, aut in acetum verti: exstantque medicinae volumina. Et faex vini siccata recipit ignes, ac sine alimento per se flagrat. Cinis eius nitri naturam habet, easdemque vires, hoc amplius, quo pinguior sentitur.

XXVII. Magna et collecto iam vino differentia in cella. Circa Alpes ligneis vasis condunt, circulisque cingunt, atque etiam hieme gelida ignibus rigorem arcent. Mirum dictu, sed aliquando visum: ruptis vasis stetere glaciatae moles, prodigii modo, quoniam vini natura non gelascit, alias ad frigus stupens tantum. Mitiores plagae doliis condunt, infodiuntque terrae tota, aut ad portionem situs. Item caelum praebent: alibi vero impositis tectis arcent: traduntur que et haec praecepta: Latus cellae vinariae, aut certe fenestras obverti in Aquilonem oportere, vel utique in exortum aequinoctialem. Sterquilinia et arborum radices procul abesse, omniaque odoris evitandi, facillimo in vina transitu: ficos utique et caprificos. Doliis etiam intervalla dari, ne inter sese vitia serpant, contagione vini semper ocissima. Quin et figuras referre. Ventruosa ac patula minus utilia. Picari oportere protinus a Canis ortu, postea perfundi marina aqua aut salsa: dein cinere sarmenti aspergi, vel argilla, abstersa myrrha suffiri, ipsasque saepius cellas. Imbecilla vina demissis in terram doliis servanda, valida expositis. Nunquam implenda: et quod supersit, passo aut defruto perungendum, admixto croco, pice veteri, cum sapa: sic opercula doliorum medicanda, addita mastiche ac pice. Bruma aperiri vetant, nisi sereno die. Vetant Au-

stro flante, Lunave plena. Flos vini candidus probatur: rubens triste signum est, si non is vini colos sit. Item vasa incalescentia, operculave sudantia. Quod celeriter florere coeperit, odoremque trahere, non fore diutinum. Ipsa quoque defruta ac sapas, cum sit caelum sine Luna, hoc est, in sideris eius coitu, neque alio die coqui iubent: praeterea plumbeis vasis, non aereis, nucibusque iuglandibus additis: eas enim fumum excipere. Campaniae nobilissima exposita sub dio in cadis verberari Sole, Luna, imbre, ventis, aptissimum videtur.

XXVIII. Ac si quis diligentius reputet, in nulla parte operosior vita est, ceu non saluberrimum ad potum aquae liquorem natura dederit, quo cetera omnia animantia utuntur. At nos vinum bibere et iumenta cogimus: tantoque opere, tanto labore et impendio constat, quod homines mente mutet, ac furorem gignat, millibus scelerum huic deditis: tanta dulcedine, ut magna pars non aliud vitae praemium intelligat. Quin immo ut plus capiamus, sacco frangimus vires: et alia irritamenta excogitantur: ac bibendi etiam causa venena conficiuntur, aliis cicutam praesumentibus, ut bibere mors cogat; aliis pumicis farinam, et quae referendo pudet docere. Cautissimos ex his balineis coqui videmus, exanimesque efferri. Iam vero alios lectum exspectare non posse, immo vero nec tunicam, nudos ibi protinus anhelos ingentia vasa corripere, velut ad ostentationem virium, ac plene infundere, ut statim vomant, rursusque hauriant, idque iterum tertiumque: tanquam ad perdenda vina geniti, et tanquam effundi illa non possint, nisi per humanum corpus. Ad hoc pertinent peregrinae exercitationes, et volutatio in coeno, ac pectorosa cervicis repandae ostentatio. Per omnia haec praedicatur sitis quaeri. Iam vero quae vasa adulteriis caelata? tanquam per se

parum doceat libidines temulentia. Ita vina ex libidine hauriuntur, atque etiam praemio invitatur ebrietas, et, si diis placet, emitur. Alius, ut quantum biberit tantum edat, pretium vinolentiae lege accipit. Alius quantum alea quaesierit, tantum bibit. Tunc avidi matronam oculi licentur, graves produnt marito: tunc animi secreta proferuntur. Alii testamenta sua nuncupant: alii mortifera loquuntur, redituras que per iugulum voces non continent, quam multis ita interemtis. Vulgoque veritas iam attributa vino est. Interea ut optime cedat, Solem orientem non vident, ac minus diu vivunt. Hinc pallor, et genae pendulae, oculorum hulcera, tremulae manus, effundentes plena vasa, et (quae sit poena praesens) furiales somni, et inquies nocturna, praemiumque summum ebrietatis libido portentosa, ac iucundum nefas. Postera die ex ore halitus cadi, ac fere rerum omnium oblivio, morsque memoriae. Rapere se ita vitam praedicant, cum priorem diem quotidie perdant, illi vero et venientem.

Tiberio Claudio principe ante hos annos XL institutum, ut ieiuni biberent, potusque vini antecederet cibos: externis et hoc artibus, ac medicorum placitis novitate aliqua sese commendantium. Gloriam hac virtute Parthi quaerunt, famam apud Graecos Alcibiades meruit, apud nos cognomen etiam Novellius Torquatus Mediolanensis, ad proconsulatum usque e praetura honoribus gestis, tribus congiis (unde et cognomen illi fuit) epotis uno impetu, spectante miraculi gratia Ti. Claudio principe, in senecta iam severo, atque etiam saevo alias: sed ipsa iuventa ad merum pronior fuerat. Eaque commendatione credidere L. Pisonem Urbis Romae curae ab eo delectum, quod biduo duabusque noctibus perpotationem continuasset apud ipsum iam principem. Nec alio magis Drusus Caesar regenerasse patrem Tibe-

rium ferebatur. Torquato rara gloria (quando et haec ars suis legibus constat) non labasse sermone, non levatum vomitione, non altera corporis parte, dum biberet: matutinas obisse vigilias, plurimum hausisse uno potu: plurimum praeterea aliis minoribus addidisse: optima fide non respirasse in hauriendo, neque exspuisse: nihilque ad elidendum in pavimentis sonum ex vino reliquisse, diligenti scito legum contra bibendi fallacias. Tergilla Ciceroni M. F. binos congios simul haurire solitum ipsi obiicit: Marcoque Agrippae a temulento scyphum impactum. Etenim haec sunt ebrietatis opera. Sed nimirum hanc gloriam auferre Cicero voluit interfectori patris sui M. Antonio. Is enim ante eum avidissime apprehenderat hanc palmam, edito etiam volumine de sua ebrietate: quo patrocinari sibi ausus, approbavit plane (ut equidem arbitror) quanta mala per temulentiam terrarum orbi intulisset. Exiguo tempore ante proelium Actiacum id volumen evomuit: quo facile intelligatur ebrius iam sanguine civium, et tanto magis eum sitiens. Namque et haec necessitas vitium comitatur, ut bibendi consuetudo augeat aviditatem. Scitumque est Scytharum legati, quanto plus biberint, tanto magis sitire Parthos.

XXIX. Est et Occidentis populis sua ebrietas, fruge madida: pluribus modis per Gallias Hispaniasque, nominibus aliis, sed ratione eadem. Hispaniae iam et vetustatem ferre ea genera docuerunt. Aegyptus quoque e fruge sibi potus similes excogitavit: nullaque in parte mundi cessat ebrietas: meros quippe hauriunt tales succos, nec diluendo, ut vina, mitigant. At hercules illic tellus fruges parere videbatur. Heu, mira vitiorum solertia! inventum est quemadmodum aqua quoque inebriaret. Duo sunt liquores corporibus humanis gratissimi, intus vini, foris olei, arborum e genere ambo praecipui, sed

olei necessarius. Nec segniter vita in eo elaboravit. Quanto tamen in potu ingeniosior apparebit, ad bibendum generibus centum nonaginta quinque (si species vero aestimentur, paene duplici numero) excogitatis, tantoque paucioribus olei: de quo in sequenti volumine dicemus.

C. PLINII SECUNDI

NATURALIS HISTORIAE

LIBER XV.

I. OLEAM Theophrastus e celeberrimis Graecorum auctoribus, Urbis Romae anno circiter CCCCXL, negavit nisi intra XL millia passuum a mari nasci: Fenestella vero omnino non fuisse in Italia, Hispania, atque Africa, Tarquinio Prisco regnante, ab annis populi Romani CLXXIII, quae nunc pervenit trans Alpes quoque, et in Gallias Hispaniasque medias. Urbis quidem anno quingentesimo quinto, Appio Claudio Caeci nepote, L. Iunio Coss. olei librae duodenae assibus veniere. Et mox anno sexcentesimo octogesimo M. Seius L. F. Aedilis curulis olei denas libras singulis assibus praestitit populo Romano per totum annum. Minus ea miretur, qui sciat post annos XXII Cn. Pompeii III consulatu oleum provinciis Italiam misisse. Hesiodus quoque in primis cultum agrorum docendam arbitratus vitam, negavit oleae satorem fructum ex ea percepisse quenquam: tam tarda

tunc res erat. At nunc etiam in plantariis serunt, translatarumque altero anno decerpuntur baccae.

II. Fabianus negat provenire in frigidissimis oleam, neque in calidissimis. Genera earum tria dixit Virgilius, orchites, et radios, et pausias: nec desiderare rastros, aut falces, ullamve curam. Sine dubio et in iis solum maxime, caelumque refert. Verumtamen et tondentur, cum et vites: atque etiam interradi gaudent.

Consequens earum vindemia est, arsque vel maior, olei musta temperandi. Ex eadem quippe oliva differunt succi. Primum omnium e cruda, atque nondum inchoatae maturitatis: hoc sapore praestantissimum. Quin et ex eo prima unda preli laudatissima, ac deinde per diminutiones: sive, (ut nuper inventum est,) exilibus regulis pede incluso. Quanto maturior bacca, tanto pinguior succus, minusque gratus. Optima autem aetas ad decerpendum, inter copiam bonitatemque, incipiente bacca nigrescere. Nostri vocant drupas, Graeci vero drypetas. Cetero distat, an maturitas illa in torcularibus fiat, an ramis: rigua fuerit arbor, an suo tantum bacca succo, nihilque aliud quam rores caeli biberit.

III. Vetustas oleo taedium affert, non item ut vino: plurimumque aetatis annuo est, provida (si libeat intelligere) natura: quippe temulentiae nascentibus vinis uti necesse non est: quin immo invitat ad servandum blanda inveterati caries: oleo noluit parci, fecitque ea necessitate promiscuum et vulgo. Principatum in hoc quoque bono obtinuit Italia toto orbe, maxime agro Venafrano, eiusque parte quae Licinianum fundit oleum: unde et Liciniae gloria praecipua olivae. Unguenta hanc palmam dedere, accommodato ipsis odore. Dedit et palatum, delicatiore sententia. De cetero baccas Liciniae nulla avis appetit. Reliquum certamen inter Istriae ter-

ram et Baeticae par est. Vicina bonitas provinciis, excepto Africae frugifero solo. Cereri totum id natura concessit: oleum ac vinum non invidit tantum: satisque gloriae in messibus fecit. Reliqua erroris plena, quem in nulla parte vitae numerosiorem esse docebimus.

Olivae constant nucleo, oleo, carne, amurca: sanies haec est eius amara. Fit ex aquis, ideo siccitatibus minima: riguis, copiosa. Suus quidem olivae succus oleum est, idque praecipue ex immaturis intelligimus, sicut de omphacio docuimus. Augetur oleum ad Arcturi exortum a. d. XVI Kalendas Octobris: postea nuclei increscunt et caro. Cum sitienti imbres copiosi accessere, vitiatur oleum in amurcam. Huius color olivam cogit nigrescere: ideoque incipiente nigritia, minimum amurcae: ante eam nihil. Et error hominum falsus, existimantium maturitatis initium, quod est vitii proximum. Deinde, quod oleum crescere olivae carne arbitrantur, cum succus omnis in corpus abeat, lignumque intus grandescat. Ergo tum maxime rigantur. Quod ubi cura, multisve imbribus accidit, oleum absumitur, nisi consecuta serenitate, quae corpus extenuet. Omnino enim, ut Theophrasto placet, est olei causa calor: quare et in torcularibus, et iam in cellis multo igne quaeritur. Tertia est culpa in parcimonia, quoniam propter impendium decerpendi exspectatur, ut decidat oliva. Qui medium temperamentum in hoc servant, perticis decutiunt, cum iniuria arborum, sequentisque anni damno. Quippe olivantibus lex antiquissima fuit: Oleam ne stringito, neve verberato. Qui cautissime agunt, arundine levi ictu, nec adversos percutiunt ramos. Sic quoque alternare fructus cogitur decussis germinibus. Nec minus, si exspectetur ut cadat: haerendo enim ultra suum tempus, absumunt venientibus alimentum, et detinent

locum. Argumentum est, quod nisi ante Favonium collectae, novas vires resumunt, et difficilius cadunt.

IV. Prima ergo ab autumno colligitur, vitio operae, non naturae, pausia, cui plurimum carnis: mox orchites, cui olei: post radius. Has enim ocissime occupatas, quia sunt tenerrimae, amurca cogit decidere. Differuntur vero etiam in Martium mensem callosae, contra humorem pugnaces, ob idque minimae, Licinia, Cominia, Contia, Sergia, quam Sabini regiam vocant, non ante Favonii afflatum nigrescentes, hoc est, a. d. VI Idus Febr. Tunc arbitrantur eas maturescere: et quoniam probatissimum ex iis fiat oleum, accedere etiam ratio pravitati videtur. Feruntque frigore sterilitatem fieri, sicut copiam maturitate: cum sit illa bonitas non temporis, sed generis, tarde putrescentium in amurcam. Similis error collectam servandi in tabulatis, nec priusquam sudet premendi: cum omni mora oleum decrescat, amurca augeatur. Itaque vulgo non amplius senas libras singulis modiis exprimi dicunt. Amurcae mensuram nemo agit, quanto ea copiosior reperiatur in eodem genere diebus adiectis.

Omnino in vita error est publicus, tumore olivae crescere oleum existimantium: praesertim cum magnitudine copiam olei non constare, indicio sint quae regiae vocantur, ab aliis maiorinae, ab aliis phauliae, grandissimae, alioqui minimo succo. Et in Aegypto carnosissimis olei exiguum. Decapoli vero Syriae perquam parvae, nec cappari maiores, carne tamen commendantur. Quam ob causam Italicis transmarinae praeferuntur in cibis, cum oleo vincantur: et in ipsa Italia ceteris Picenae, et Sidicinae. Sale illae privatim condiuntur, et ut reliquae, amurca, sapave: necnon aliquae oleo suo sine accersita commendatione. Muriae innatant colymbades: franguntur eaedem, herbarumque viridium sa-

pore condiuntur. Fiunt et praecoces ferventi aqua perfusae, quamlibet immaturae. Mirumque, dulcem succum olivas bibere, et alieno sapore infici. Purpureae sunt et in iis, ut uvis, in nigrum colorem transeuntibus, pausiae. Sunt et superbae, praeter iam dicta genera. Sunt et praedulces, per se tantum siccatae, uvisque passis dulciores, admodum rarae in Africa, et circa Emeritam Lusitaniae. Oleum ipsum sale vindicatur a pinguitudinis vitio. Cortice oleae conciso odorem accipit medicati: alias, ut vino, palati gratia nulla est. Nec tam numerosa differentia: tribus ut plurimum bonitatibus distat. Odor in tenui argutior, et is tamen etiam in optimo brevis.

V. Oleo natura tepefacere corpus, et contra algores munire: eidemque fervores capitis refrigerare. Usum eius ad luxuriam vertere Graeci, vitiorum omnium genitores, in gymnasiis publicando. Notum est, magistratus honoris eius, octogenis sestertiis strigmenta olei vendidisse. Oleae honorem Romana maiestas magnum praebuit, turmas equitum Idibus Iuliis ex ea coronando: item minoribus triumphis ovantes. Athenae quoque victores olea coronant, Graeci vero oleastro Olympiae.

VI. Nunc dicentur Catonis placita de olivis. In calido et pingui solo radium maiorem, Salentinam, orchitem, pausiam, Sergianam, Cominianam, albiceram seri iubet: adiicitque singulari prudentia, quam earum in finitimis locis optimam esse dicant. In frigido autem et macro, Liciniam. Pingui enim aut ferventi vitiari eius oleum, arboremque ipsam fertilitate consumi: musco praeterea rubro infestari. Spectare oliveta in Favonium loco exposito Solibus censet: nec alio ullo modo laudat. Condi olivas optime, orchites, et pausias, vel virides in muria, vel fractas in lentisco. Oleum quam acerbissima oliva optimum fieri. Cetero quamprimum e terra colligendam: si

inquinata sit, lavandam: siccari triduo satis esse. Si gelent frigora, quarto die premendam: hanc et sale aspergi. Oleum in tabulato minui, deteriusque fieri: item et in amurca, et fracibus: hae sunt carnes, et inde faeces. Quare saepius die capulandum: praeterea in conchas, et plumbeas cortinas: aere vitiari. Ferventibus omnia ea fieri clausisque torcularibus, et quam minime ventilatis: ideo nec ligna ibi caedi oportere: qua de causa e nucleis ipsarum ignis aptissimus. Et e cortinis in labra fundendum, ut fraces et amurca liquentur. Ob id crebrius vasa mutanda, fiscinas spongia tergendas, ut quam maxime pura sinceritas constet. Postea inventum, ut lavarentur utique ferventi aqua: protinus prelo subiicerentur solidae, ita enim amurca exprimitur: mox trapetis fractae premerentur iterum. Premi plus quam centenos modios, non probant. Factus vocatur. Quod vero post molam primum est, flos. Factus tres gemino foro a quaternis hominibus nocte ac die premi iustum est.

VII. Non erat tum fictitium oleum: ideoque arbitror de ea nihil a Catone dictum: nunc eius genera plura. Primumque persequemur ea, quae ex arboribus fiunt, et inter illas ante omnes ex oleastro. Tenue id, multoque amarius, quam oleae: tantum ad medicamentum utile. Simillimum huic est ex chamelaea, frutice saxoso, non altiore palmo, foliis oleastri, baccisque. Proximum fit et e cici, arbore in Aegypto copiosa: alii crotonem, alii trixin, alii sesamum silvestre appellant: ibique non pridem. Et in Hispania repente provenit altitudine oleae, caule ferulaceo, folio vitium, semine uvarum gracilium pallidarumque. Nostri eam ricinum vocant a similitudine seminis. Coquitur id in aqua, innatansque oleum tollitur. At in Aegypto, ubi abundat, sine igne et aqua sale aspersum exprimitur, cibis foedum,

lucernis utile. Amygdalinum, quod aliqui metopium vocant, ex amaris nucibus arefactis, et in offam contusis aspersis aqua iterumque tusis, exprimitur. Fit et e lauro, admixto druparum oleo. Quidamque e baccis exprimunt tantum: alii foliis modo: aliqui folio et cortice baccarum: nec non styracem addunt, aliosque odores. Optima laurus ad id latifolia, silvestris, nigra baccis. Simile est e myrto nigra: et haec latifolia melior. Tunduntur baccae aspersae calida aqua, mox decoquuntur. Alii foliorum mollissima decoquunt in oleo, et exprimunt. Alii deiecta ea in oleum prius Sole maturant. Eadem ratio et in sativa myrto: sed praefertur silvestris minore semine, quam quidam oxymyrsinen vocant, alii chamaemyrsinen: aliqui acoron a similitudine: est enim brevis, fruticosa. Fit et e citro, cupresso: nucibus iuglandibus, quod caryinon vocant: malis cedri, quod pisselaeon. Ex grano quoque Gnidio, purgato semine et tuso. Item lentisco: nam et cyprinum, et e glande Aegyptia ut fieret odorum causa, dictum est. Indi ex castaneis et sesama atque oryza facere dicuntur: Ichthyophagi e piscibus. Inopia cogit aliquando luminum causa et e platani baccis fieri, aqua et sale maceratis. Et oenanthinum fit de ipsa oenanthe, ut dictum est in unguentis. Gleucino mustum incoquitur vapore lento: ab aliis sine igne circumdatis vinaceis diebus XXII bis singulis permixtum: consumiturque mustum oleo. Aliqui non sampsuchum tantum admiscent, sed etiam pretiosiora odoramenta. Nam in gymnasiis quoque conditur odoribus, sed vilissimis.

Fit et de aspalatho, calamo, balsamo, iri, cardamomo, meliloto, nardo Gallico, panace, sampsucho, helenio, cinnamomi radice, omnium succis in oleo maceratis expressisque. Sic et rhodinum e rosis: iuncinum e iunco, quod est rosaceo simillimum: item

hyoscyamo, lupinis, et narcisso. Plurimum autem in Aegypto e raphani semine, aut gramine herba, quod chortinon vocant. Item sesama et urtica, quod cnedinum appellant. E lilio et alibi fit sub dio, Sole, Luna, pruina maceratum. Suis herbis componunt inter Cappadociam et Galatiam, quod Selgiticum vocant, nervis admodum utile: sicut in Italia Iguvini. E pice fit, quod pissinum appellant, cum coquitur, velleribus supra halitum eius expansis, atque ita expressis: probatum maxime e Brutia: est enim pinguissima et resinosissima. Color oleo fulvus. Sponte nascitur in Syriae maritimis, quod elaeomeli vocant. Manat ex arboribus pingue, crassius melle, resina tenuius, sapore dulci, et hoc medicis. Veteri quoque oleo usus est ad quaedam genera morborum. Existimatur et ebori vindicando a carie utile esse. Certe simulacrum Saturni Romae intus oleo repletum est.

VIII. Super omnia vero celebravit amurcam laudibus Cato. Dolia olearia cadosque illa imbui, ne bibant oleum. Amurca subigi areas terendis messibus, ut formicae rimaeque absint. Quin et lutum parietum, ac tectoria, et pavimenta horreorum frumenti, vestiarium etiam contra teredines, ac noxia animalia, amurca aspergi: semina frugum perfundi: morbis quadrupedum, arborum quoque illa medendum, efficaci ad hulcera interiora humani quoque oris. Lora etiam ac coria omnia, et calciamina, axesque, decocta ungi, atque aeramenta contra aeruginem, colorisque gratia elegantioris: et totam supellectilem ligneam, ac vasa fictilia, in queis ficum aridam libeat asservare: aut si folia baccasque in virgis myrti: aliudve id genus simile. Postremo ligna macerata amurca, nullius fumi taedio ardere. Oleam si lambendo capra lingua contigerit,

depaveritque primo germinatu, sterilescere, auctor est M. Varro. Et hactenus de olea, atque oleo.

IX. Reliqui arborum fructus vix specie figurave, non modo saporibus, succisque toties permixtis atque insitis, enumerari queunt.

Grandissimus pineis nucibus, altissimeque suspensus, intus exiles nucleos lacunatis includit toris, vestitos alia ferruginis tunica, mira naturae cura molliter semina collocandi. Harum genus alterum terentinae, digitis fragili putamine, aviumque furto in arbore. Tertium sappiniae, e picea sativa, nucleorum cute verius quam putamine, adeo molli, ut simul mandatur. Quartum pityida vocant e pinastris, singularis remedii adversus tussim. In melle decoctos nucleos Taurini aquicelos vocant. Pinea corona victores apud Isthmum coronantur.

X. His proxima amplitudine mala, quae vocamus cotonea, et Graeci cydonia, ex Creta insula advecta. Incurvatos trahunt ramos, prohibentque crescere parentem. Plura eorum genera: chrysomela, incisuris distincta, colore ad aurum inclinato. Quae candidiora, nostratia cognominata, odoris praestantissimi. Est et Neapolitanis suus honos. Minora ex eodem genere struthea, odoratius vibrant, serotino proventu, praecoci vero mustea. Strutheis autem cotonea insita suum genus fecere Mulvianum: quae sola ex his vel cruda manduntur. Omnia iam et virorum salutatoriis cubilibus inclusa, simulacris noctium consciis imposita. Sunt praeterea parva silvestria, a strutheis odoratissima, in sepibus nascentia.

XI. Mala appellamus, quanquam diversi generis, Persica, et granata, quae in Punicis arboribus novem generum dicta sunt. His acinus sub cortice intus: illis lignum in corpore. Nec non et quaedam e piris libralia appellata, amplitudinem sibi ponderis nomine asserunt. Sed Persicorum palma duracinis. Na-

tionum habent cognomen Gallica et Asiatica. Post autumnum maturescunt, aestate praecocia, intra XXX annos reperta, et primo denariis singula venumdata. Supernatia e Sabinis veniunt, popularia undique. Pomum innocuum expetitur aegris: pretiumque iam singulis triceni nummi fuere, nullius maiore: quod miremur, quia non aliud fugacius. Longissima namque decerpto bidui mora est: cogitque se venumdari.

XII. Ingens postea turba prunorum: versicolor, nigra, candida, hordearia appellata, a comitatu frugis eius. Alia eodem colore seriora maioraque, asinina cognominata a vilitate. Sunt et nigra, ac laudatiora cerina atque purpurea. Nec non ab externa gente Armeniaca, quae sola et odore commendantur. Peculiaris impudentia est nucibus insitorum, quae faciem parentis succumque adoptionis exhibent, appellata ab utroque nucipruna. Et haec autem, et Persica, et cerina, ac silvestria, ut uvae, cadis condita, usque ad alia nascentia aetatem sibi prorogant: reliquorum velocitas cito mitescentium transvolat. Nuper in Baetica malina appellari coeperunt malis insita, et alia amygdalina amygdalis. His intus in ligno nucleus amygdalae est: nec aliud pomum ingeniosius geminatum est. In peregrinis arboribus dicta sunt Damascena, a Syriae Damasco cognominata, iam pridem in Italia nascentia, grandiore quanquam ligno, et exiliore carne, nec unquam in rugas siccata, quoniam Soles sui desunt. Simul dici possunt populares eorum myxae, quae et ipsae nunc coeperunt Romae nasci insitae sorbis.

XIII. In totum quidem Persica peregrina etiam Asiae Graeciaeque esse, ex nomine ipso apparet, atque ex Perside advecta. Sed pruna silvestria ubique nasci certum est. Quo magis miror, huius pomi mentionem a Catone non habitam, praesertim cum

condenda demonstraret quaedam et silvestria. Nam Persicae arbores sero, et cum difficultate transiere, ut quae in Rhodo nihil ferant, quod primum ab Aegypto earum fuerat hospitium. Falsum est, venenata cum cruciatu in Persis gigni, et poenarum causa a regibus translata in Aegyptum, terra mitigata. Id enim de Persea diligentiores tradunt, quae in totum alia est, myxis rubentibus similis, nec extra Orientem nasci voluit. Eam quoque eruditiores negaverunt ex Perside propter supplicia translatam, sed a Perseo Memphi satam. Et ob id Alexandrum illa coronari victores ibi instituisse, in honorem atavi sui. Semper autem folia habet et poma, subnascentibus aliis. Sed pruna quoque omnia post Catonem coepisse manifestum est.

XIV. Malorum plura sunt genera. De citreis cum sua arbore diximus. Medica autem Graeci vocant patriae nomine. Aeque peregrina sunt zizipha, et tuberes, quae et ipsa non pridem venere in Italiam: haec ex Africa, illa ex Syria. Sex. Papinius, quem consulem vidimus, primus utraque attulit, Divi Augusti novissimis temporibus, in castris sata, baccis similiora, quam malis: sed aggeribus praecipue decora, quoniam et in tecta iam silvae scandunt. Tuberum duo genera: candidum, et a colore syricum dictum. Paene peregrina sunt in uno Italiae agro Veronensi nascentia, quae lanata appellantur. Lanugo ea obducit, strutheis quidem Persicisque plurima: his tamen peculiare nomen dedit, nulla alia commendatione insignibus.

XV. Reliqua cur pigeat nominatim indicare, cum conditoribus suis aeternam propagaverint memoriam, tanquam ob egregium aliquod in vita factum? Nisi fallor, apparebit ex eo ingenium inserendi: nihilque tam parvum esse, quod non gloriam parere possit. Ergo habent originem a Matio, Gestioque,

et Manlio, item Scandio: quibus cotoneo insito ab Appio e Claudia gente, Appiana sunt cognominata. Odor est his cotoneorum, magnitudo quae Scandianis, color rubens. Ac ne quis id ambitu valuisse claritatis et familiae putet, sunt et Sceptiana ab inventore libertino, insignia rotunditate. Cato adiicit Quiriana, et quae tradit in doliis condi, Scantiana. Omnium autem nuperrime adoptata sunt parva, gratissimi saporis, quae Petisia nominantur. Patrias nobilitavere Amerina et Graecula. Cetera e causis traxere nomen: germanitatis, cohaerentia et gemella, nunquam singula in foetu: coloris, syrica: cognationis, melapia. Mustea, a celeritate mitescendi: quae nunc melimela dicuntur, a sapore melleo. Orbiculata, a figura orbis in rotunditatem circumacti. Haec in Epiro primum provenisse, argumento sunt Graeci, qui Epirotica vocant. Mammarum effigie orthomastia. A conditione castrati seminis, quae spadonia appellant Belgae. Melofoliis folium unum, aliquando et geminum erumpit e latere medio. Celerrime in rugas marcescunt pannucea. Stolide tument pulmonea. Est quibusdam sanguineus color, origine ex mori insitu tracta. Cunctis vero, quae fuerunt a Sole, partes rubent. Sunt et parva gratia saporis atque etiam acutiora odore, silvestria. Id peculiare improbitatis et acerbitatis convicium, et vis tanta, ut aciem gladii perstringat. Dat et farina vilissimis nomen, quanquam primis adventu, decerpique properantibus.

XVI. Eadem causa in piris taxatur superbiae cognomine. Parva haec, sed ocissima. Cunctis autem Crustumia gratissima. Proxima iis Falerna, a potu, quoniam tanta vis succi abundat: (lacte hoc vocatur) in iisque alia colore nigro donantur Syriae. Reliquorum nomina aliter in aliis atque aliis locis appellantur. Sed confessis Urbis vocabulis auctores

suos nobilitavere Decimiana, et ex eo tractum quod Pseudodecimianum vocant. Dolabelliana longissimi pediculi. Pomponiana cognomine mammosa, Liceriana, Seviana, et quae ex iis nata sunt, Turraniana, longitudine pediculi distantia. Favoniana rubra, paulo superbis maiora. Lateriana, Aniciana post autumnalia acidulo sapore iucunda. Tiberiana appellantur, quae maxime Tiberio principi placuere. Colorantur magis Sole, grandescuntque: alioqui eadem essent, quae Liceriana. Patriae nomina habent, serissima omnium Amerina, Picentina, Numantina, Alexandrina, Numidiana, Graeca, et in his Tarentina: Signina, quae alii a colore testacea appellant: sicut onychina, purpurea. Ab odore, myrapia, laurea, nardina. A tempore, hordearia: a collo, ampullacea: a corio laneo, bruta. Gentilitatis, cucurbitina: acidula, succi. Incerta nominum causa est barbaricis, Venereisque, quae colorata dicuntur: regiis, quae minimo pediculo sessilia: patriciis, voconiis, viridibus oblongisque. Praeterea dixit volema Virgilius, a Catone sumta, qui et sementiva, et mustea nominat.

XVII. Pars haec vitae iampridem pervenit ad columen, expertis cuncta hominibus. Quippe cum Virgilius insitam nucibus arbutum, malis platanum, cerasis ulmum dicat. Nec quidquam amplius excogitari potest. Nullum certe pomum novum diu iam invenitur. Neque omnia insita misceri fas est, sicut nec spinas inseri, quando fulgura expiari non queunt facile: quotque genera insita fuerunt, tot fulgura uno ictu pronuntiantur.

Turbinatior piris figura. In iis serotina ad hiemem usque ad matrem pendent gelu maturescentia, Graeca, ampullacea, laurea: sicut in malis Amerina, Scandiana. Conduntur vero pira, ut uvae, ac totidem modis: neque aliud in cadis, praeterquam

pruna. Pomis proprietas, pirisque, vini: similiterque in aegris medentes cavent: ac vino et aqua coquuntur, atque pulmentarii vicem implent: quod non alia praeter cotonea, et struthia.

XVIII. 1. In universum vero de pomis servandis praecipitur: pomaria in loco frigido ac sicco contabulari: septemtrionalibus fenestris sereno die patere: Austros specularibus arcere, Aquilonis quoque afflatu poma deturpante rugis. Colligi mala post aequinoctium autumnale, neque ante XVI lunam, neque ante primam horam. Cadiva separari: stramentis, storeis, paleisve substerni. Rara componi, ut limites pervii spiritum aequalem accipiant. Amerina maxime durare, melimela minime.

2. Cotoneis in concluso spiramentum omne adimendum, aut incoqui melle ea, immergive oportere. Punica aqua marina fervente indurari: mox triduo Sole siccata, ita ne nocturno rore contingantur, suspendi, et, cum libeat uti, aqua dulci perlui. M. Varro et in doliis arenae servari iubet: et immatura obrui terra in ollis fundo effracto, sed spiritu excluso, ac surculo pice illito: sic etiam crescere amplitudine maiore, quam possint in arbore. Cetera mala foliis ficulnis, praeterquam cadivis, singula convolvi, cistisque vitilibus condi, vel creta figlinarum illini.

3. Pira in vasis fictilibus picatis inversis obrui inter scobes. Tarentina serissime legi. Aniciana servari et in passo. Sorba quoque et scrobibus, gypsato operculo, duûm pedum terra superinducta, in loco aprico, inversis vasis, et in doliis, ut uvas, cum ramis suspendi.

4. E proximis auctoribus quidam altius curam petunt: deputarique statim poma ac vites ad hunc usum praecipiunt, decrescente Luna, post horam diei tertiam, caelo sereno, ac siccis ventis. Similiter deligi et ex locis siccis, et ante perfectam matu-

ritatem, addito ut Luna infra terram sit: uvas cum malleolo sarmenti duro, demtis forfice corruptioribus acinis, in dolio picato recenti suspendi, exclusa omni aura operculo et gypso: sic et sorba, ac pira: illitis omnium surculis pice. Dolia procul ab aqua esse. Quidam sic cum palmite in gypso condunt, capitibus eius scillae infixis utrinque. Alii etiam vina habentibus doliis, dum ne contingant ea uvae. Aliqui mala in patinis fictilibus fluitantia: quo genere et vino odorem acquiri putant. Aliqui omnia haec in milio servare malunt. Plerique vero in scrobe duûm pedum altitudinis arena substrato, et fictili operculo, dein terra operto. Creta quidam etiam figlina uvas illinunt, siccatasque Sole suspendunt: in usu, diluentes cretam. Eandem pomis vino subigunt. Mala vero generosissima eadem ratione crustant gypso vel cera: quae nisi maturuerint, incremento calycem rumpunt. Semper autem in pediculos collocant ea. Alii decerpunt cum surculis, eosque in medullam sambuci abditos obruunt, ut supra scriptum est. Alii singulis malis pirisque singula vasa fictilia assignant, et opercula eorum picata dolio iterum includunt. Nec non aliqui in floccis capsisque, quas luto paleato illinunt. Alii hoc quidem in patinis fictilibus: aliqui et in scorbe subiecta arena, ita sicca operiunt mox terra. Sunt qui cotonea cera Pontica illita melle demergant. Columella auctor est, in puteos cisternasve in fictilibus vasis pice diligenti cura illitis mergi. Liguria maritima Alpibus proxima uvas Sole siccatas iunci fasciis involvit, cadisque conditas, gypso includit. Hoc idem Graeci platani foliis, aut vitis ipsius, aut fici, uno die in umbra siccatis, atque in cado vinaceis interpositis. Quo genere Coa uva, et Berytia servantur, nullius suavitati postferendae. Quidam, ut has faciant, in cinere lixivio tingunt protinus quam detraxere viti-

bus, mox in Sole siccant: tum foliis (ut supra dictum est) involutas vinaceis stipant. Sunt qui malunt uvas scobe ramentisve abietis, populi, fraxini servare. Sunt qui suspendi procul malis, protinusque in granariis iubeant, quoniam optime sit operimento pulvis pensilibus. Contra vespas remedio est, oleo aspergi ex ore. De palmis diximus.

XIX. E reliquo genere pomorum ficus amplissima est, quaedamque et piris magnitudine aemula. De Aegyptiae Cypriaeque miraculis retulimus inter externas. Idaea rubet olivae magnitudine, rotundior tantum, sapore mespili. Alexandrinam hanc ibi vocant, crassitudine cubitali: ramosam, materie validam, lentam, sine lacte, cortice viridi, folio tiliae, sed molli. Onesieritus tradit in Hyrcania multum nostris esse dulciores, fertilioresque, ut quae modios CCLXX singulae ferant. Ad nos ex aliis transiere gentibus, Chalcide, Chio: quarum plura genera. Siquidem et Lydiae, quae sunt purpureae, et mamillanae, similitudinem earum habent: et callistruthiae parum sapore praestantiores, ficorum omnium frigidissimae. Nam de Africanis, quas multi praeferunt cunctis, magna quaestio est: cum id genus in Africam nuperrime transierit, patriae nomen obtinent. Nam Alexandrina e nigris est, candicante rima, cognomine delicatae. Nigra et Rhodia est, et Tiburtina de praecocibus. Sunt et auctorum nomina iis, Liviae, Pompeiae: siccandis haec Sole in annuos usus aptissima, cum mariscis, et quas arundinum folii macula variat. Est et Herculanea, et albicerata, et aratia alba, pediculo minimo, latissima. Primo autem provenit porphyritis, longissimo pediculo. Comitatur eam e minimis et vilissimis, popularis dicta. Contra novissima sub hieme maturatur chelidonia. Sunt praeterea eaedem serotinae et praecoces, biferae, alba ac nigra,

cum messe vindemiaque maturescentes. Serotinae et a corio appellatae duro: ex Chalcidicis quarundam trifero proventu. Tarenti tantum praedulces nascuntur, quas vocant onas.

Cato de ficis ita memorat: Ficos mariscas in loco cretoso aut aperto serito. In loco autem crassiore aut stercorato Africanas, et Herculaneas, Saguntinas, hibernas, Telanas atras pediculo longo. Postea tot subiere nomina atque genera, ut vel hoc solum aestimantibus appareat, mutatam esse vitam. Sunt et hibernae quibusdam provinciis, sicuti Moesiae, sed artis, non naturae. Parvarum genus arborum post autumnum fimo contegunt: deprehensasque in hieme grossos, quae mitiore caelo refossae cum arbore, atque in lucem remissae, novos Soles, aliosque, quam quibus vixere, avide, tanquam iterum natae, accipiunt: et cum venientium flore maturescunt, alieno praecoces anno, in tractu vel gelidissimo.

XX. Sed a Catone appellata iam tum Africana, admonet et Africae, ad ingens documentum uso eo pomo. Namque perniciali odio Carthaginis flagrans, nepotumque securitatis anxius, cum clamaret omni Senatu Carthaginem delendam, attulit quodam die in Curiam praecocem ex ea provincia ficum: ostendensque Patribus, Interrogo vos, inquit, quando hanc pomum demtam putetis ex arbore? Cum inter omnes recentem esse constaret. Atqui tertium, inquit, ante diem scitote decerptam Carthagine: tam prope a muris habemus hostem. Statimque sumtum est Punicum tertium bellum, quo Carthago deleta est: quanquam Catone anno sequente rapto. Quid primum in eo miremur? curam ingenii, an occasionem fortuitam, celeritatemque cursus, an vehementiam viri? Supra omnia est, quo nihil equidem duco mirabilius, tantam illam urbem, et de terrarum

orbe per CXX annos aemulam, unius pomi argumento eversam: quod non Trebia, aut Trasymenus, non Cannae busto insignes Romani nominis, perficere potuere: non castra Punica ad tertium lapidem vallata, portaeque Collinae adequitans ipse Hannibal. Tanto propius Carthaginem pomo Cato admovit.

Colitur ficus arbor in foro ipso ac Comitio Romae nata, sacro fulguribus ibi conditis: magisque ob memoriam eius, quae nutrix fuit Romuli ac Remi conditoris appellata: quoniam sub ea inventa est lupa infantibus praebens rumen, (ita vocabant mammam:) miraculo ex aere iuxta dicato, tanquam in Comitium sponte transisset, Atto Navio augure. Illic arescit: rursusque cura sacerdotum seritur. Fuit et ante Saturni aedem, Urbis anno CCLX sublata, sacro a Vestalibus facto, cum Silvani simulacrum subverteret. Eadem fortuito satu vivit in medio foro, qua sidentia imperii fundamenta ostento fatali Curtius maximis bonis, hoc est, virtute ac pietate, ac morte praeclara expleverat. Aeque fortuita eodem loco est vitis atque olea, umbrae gratia sedulitate plebeia satae. Ara inde sublata gladiatorio munere Divi Iulii, quod novissime pugnavit in foro.

XXI. Admirabilis est pomi huiusce festinatio, unius in cunctis, ad maturitatem properantis arte naturae. Caprificus vocatur e silvestri genere ficus nunquam maturescens, sed quod ipsa non habet, aliis tribuens: quoniam est naturalis causarum transitus, atque e putrescentibus identidem generatur aliquid. Ergo culices parit: hi fraudati alimento in matre, putri eius tabe, ad cognatam volant: morsuque ficorum crebro, hoc est, avidiore pastu aperientes ora earum, atque ita penetrantes, intus Solem primo secum inducunt, cerealesque auras immittunt foribus adapertis. Mox lacteum humorem, hoc est, infantiam pomi, absumunt: quod fit et sponte. Ideo-

que ficetis caprificus praemittitur ad rationem venti, ut flatus evolantes in ficus ferat. Inde repertum, ut illatae quoque aliunde, et inter se colligatae iniicerentur fico: quod in macro solo et aquilonio non desideratur: quoniam sponte arescunt loci situ, rimisque eadem, quae culicum opera, causa perficit: (nec non ubi multus pulvis: quod evenit maxime frequenti via apposita: namque et pulveri vis siccandi, succumque lactis absorbendi:) quae ratio, pulvere et caprificatione hoc quoque praestat, ne decidant, absumto humore tenero, et cum quadam fragilitate ponderoso.

Ficis mollis omnibus tactus: maturis frumenta intus: succus maturescentibus lactis, percoctis mellis. Senescunt in arbore, anusque distillant gummium lacrima. Siccas honos laudatas servat in capsis, Ebuso insula praestantissimas, amplissimasque, mox in Marrucinis. At ubi copia abundat, implentur orcae in Asia, cadi autem in Ruspina Africae urbe: panisque simul et obsonii vicem siccatae implent: utpote cum Cato cibaria ruris operariis iusta ceu lege sanciens, minui iubeat per fici maturitatem. Cum recenti fico salitis vice casei vesci, nuper excogitatum est. Ex hoc genere sunt, ut diximus, cottana, et caricae: quaeque conscendenti navim adversus Parthos omen fecere M. Crasso, venales praedicantis voce, cavnaeae. Omnia haec in Albense rus e Syria intulit L. Vitellius, qui postea censor fuit, cum legatus in ea provincia esset, novissimis Tiberii Caesaris temporibus.

XXII. Malorum pirorumque generi adnumerentur iure mespila atque sorba. Mespilis tria genera, anthedon, setania: tertium degenerat, anthedoni tamen similius, quod Gallicum vocant. Setaniae maius pomum, candidiusque, acini molliore ligno: ceteris minus pomum, sed odore praestantius, et quod

diutius servetur. Arbor ipsa de amplissimis. Folia, antequam decidant, rubescunt: radices multae atque altae, et ideo inexstirpabiles. Non fuit haec arbor in Italia Catonis aevo.

XXIII. Sorbis quadruplex differentia. Aliis enim eorum rotunditas mali, aliis turbinatio piri, aliis ovata species, ceu malorum aliquibus: haec obnoxia acori. Odore et suavitate rotunda praecellunt: ceteris vini sapor: generosissima, quibus circa pediculos tenera folia. Quartum genus torminale appellant, remedio tantum probabile, assiduum proventu, minimumque pomo, arbore dissimile, foliis paene platani. Non ferunt ante trimatum ex ullo genere. Cato et sorba condi sapa tradit.

XXIV. Ab his locum amplitudine vindicaverunt, quae cessere auctoritati, nuces iuglandes: quanquam et ipsae nuptialium Fescenninorum comites, multum pineis minores universitate, eaedemque portione ampliores nucleo. Nec non et honor his naturae peculiaris, gemino protectis operimento, pulvinati primum calycis, mox lignei putaminis. Quae causa eas nuptiis fecit religiosas, tot modis foetu munito: quod est verisimilius, quam quia cadendo tripudium sonivium faciant. Et has e Perside a regibus translatas, indicio sunt Graeca nomina. Optimum quippe earum Persicon atque Basilicon vocant. Et haec fuere prima nomina. Caryon a capitis gravedine, propter odoris gravitatem, convenit dictum. Tinguntur cortice earum lanae, et rufatur capillus primum prodeuntibus nuculis: id compertum infectis tractatu manibus. Pinguescunt vetustate.

Sola differentia generum in putamine duro fragilive, et tenui ac crasso, loculoso et simplici. Solum hoc pomum natura compactili operimento clausit. Namque sunt bifidae putaminum carinae, nu-

cleorumque alia quadripartita distinctio, lignea intercursante membrana. Ceteris quidquid est, solidum est, ut in avellanis, et ipso nucum genere, quas antea Abellinas patrio nomine appellabant. In Asiam Graeciamque e Ponto venere, et ideo Ponticae nuces vocantur. Has quoque mollis protegit barba. Sed putamini nucleisque solida rotunditas inest. Eae et torrentur. Umbilicus illis intus in ventre medio. Tertia ab his natura amygdalis, tenuiore, sed simili iuglandium summo operimento: item secundo putaminis. Nucleus dissimilis latitudine, et acriore callo. Haec arbor an fuerit in Italia Catonis aetate, dubitatur: quoniam Graecas nominat, quas quidam et in iuglandium genere servant. Adiicit praeterea avellanas, et galbas, Praenestinas, quas maxime laudat, et conditas ollis in terra servari virides tradit. Nunc Thasiae, et Albenses celebrantur, et Tarentinarum duo genera: fragili putamine: ac duro, quae sunt et amplissimae, et minime rotundae. Praeterea molluscae putamen rumpentes. Sunt qui honoris nomen interpretentur, et Iovis glandem esse dicant. Nuper consularem virum audivi, biferas et iuglandes nuces habere se profitentem. De pistaciis et ipsi retulimus. Et haec autem idem Vitellius in Italiam primus intulit eodem tempore: simulque in Hispaniam Flaccus Pompeius eques Romanus, qui cum eo militabat.

XXV. Nuces vocamus et castaneas, quanquam accommodatiores glandium generi. Armatum iis echinato calyce vallum, quod inchoatum glandibus. Mirumque, vilissima esse quae tanta occultaverit cura naturae. Trini quibusdam partus ex uno calyce, cortexque lentus. Proxima vero corpori membrana, et in his, et in nucibus saporem, ni detrahatur, infestat. Torrere has in cibis gratius. Moluntur etiam, et praestant ieiunio feminarum quandam

imaginem panis. Sardibus eae provenere primum. Ideo apud Graecos Sardianos balanos appellant: nam Dios balanum postea imposuere excellentioribus satu factis. Nunc plura earum genera. Tarentinae faciles, nec operosae cibo, planae figura. Rotundior, quae balanitis vocatur, purgabilis maxime, et sponte prosiliens. Pura et plana est ex eis et Salariana: Tarentina minus tractabilis: laudatior Corelliana, et ex ea facta, quo dicemus in insitis modo, Etereiana, quam rubens cortex praefert triangulis, et popularibus nigris, quae coctivae vocantur. Patria laudatissimis Tarentum, et in Campania Neapolis. Ceterae suum pabulo gignuntur, scrupulosa corticis intra nucleos quoque ruminatione.

XXVI. Haud procul abesse videantur et praedulces siliquae, nisi quod in iis cortex ipse manditur. Digitorum omnis longitudo illis, et interim falcata, pollicari latitudine. Glandes inter poma numerari non possunt: quamobrem in sua natura dicentur.

XXVII. Reliqua carnosi sunt generis: eaque baccis atque carnibus distant. Alia acinis caro, alia moris, alia unedonibus: et alia acinis inter cutem succumque, alia myxis, alia baccis, ut olivis. Moris succus, in carne vinosus: trini colores, candidus primo, mox rubens, maturis niger. In novissimis florent, inter prima maturescunt. Tingunt manus succo matura, eluunt acerba. Minimum in hac arbore ingenia profecerunt, nec nominibus, nec insitis, nec alio modo, quam pomi magnitudine. Differunt mora Ostiensia et Tusculana Romae. Nascuntur et in rubis, multum differente callo.

XXVIII. Aliud corpus est terrestribus fragis, aliud congeneri eorum unedoni: quod solum pomum simile frutici, terraeque gignitur. Arbor ipsa fruticosa. Fructus anno maturescit: pariterque floret subnascens, et prior coquitur. Mas sit, an femina sterilis,

inter auctores non constat. Pomum inhonorum, ut cui nomen ex argumento sit unum tantum edendi. Duobus tamen hoc nominibus appellant Graeci, comaron et memecylon: quo apparet totidem esse genera. Et apud nos alio nomine arbutus vocatur. Iuba auctor est, quinquagenûm cubitorum altitudine in Arabia esse eas.

XXIX. Acinorum quoque magna est differentia. Primum inter uvas ipsas callo, teneritate, crassitudine, interiore ligno, aliis parvo, et aliis etiam gemino, qui minime feraces musti. Plurimum vero differunt ederae sambucique acini: et figura etiam Punici, angulosi quippe soli. Nec cutis ulla singulis, praeter communem, quae est candida. Totisque succus et caro est, iis praecipue, quibus parvulum inest ligni.

Magna et baccis differentia. Aliae namque sunt olivis, lauris: et alio modo loto, cornis: alio myrtis, lentisco. Aquifolio enim ac spinae sine succo: medioque etiamnum genere inter baccas acinosque cerasis. Pomum his primo candidum, et fere omnibus baccis. Mox aliis virescit, ut olivis, lauris: rubet vero moris, cerasis, cornis. Deinde nigrescit moris, cerasis, olivis.

XXX. Cerasi ante victoriam Mithridaticam L. Luculli non fuere in Italia. Ad Urbis annum DCLXXX is primum vexit e Ponto: annisque CXX trans Oceanum in Britanniam usque pervenere. Eadem, ut diximus, in Aegypto nulla cura potuere gigni. Cerasorum Aproniana maxime rubent: nigerrima sunt Lutatia: Caeciliana vero et rotunda. Iunianis gratus sapor, sed paene tantum sub arbore sua, adeo teneris, ut gestatum non tolerent. Principatus duracinis, quae Pliniana Campania appellat: in Belgica vero Lusitanis. In ripis etiam Rheni, tertius iis colos e nigro ac rubenti viridique, similis maturescen-

tibus semper. Minus quinquennium est, quod prodiere, quae vocant laurea, non ingratae amaritudinis, insitae in lauro. Sunt et Macedonica parvae arboris, raroque tria cubita excedentis: et minore etiamnum frutice, chamaecerasi. Inter prima hoc e pomis colono gratiam annuam refert. Septemtrione frigidisque gaudet: siccatur etiam Sole, conditurque, ut oliva, cadis.

XXXI. Quae cura et cornis, atque etiam lentisco adhibetur, ne quid non hominis ventri natum esse videatur. Miscentur sapores, et alio alius placere cogitur. Miscentur vero et terrae caelique tractus. In alio cibi genere India advocatur, in alio Aegyptus, Creta, Cyrene, singulaeque terrae. Nec cessat in veneficiis vita, dummodo omnia devoret. Planius hoc fiet in herbarum natura.

XXXII. Interim quae sunt communia et pomis omnibusque succis, saporum genera XIII reperiuntur: dulcis, suavis, pinguis, amarus, austerus, acer, acutus, acerbus, acidus, salsus. Praeter haec, tria sunt genera mirabili maxime natura. Unum, in quo plures pariter sentiuntur sapores, ut vinis. Namque in his et austerus, et acutus, et dulcis, et suavis: omnes alieni. Alterum est genus, in quo sit et alienus quidem, sed et suus quidam ac peculiaris, ut in lacte. Siquidem inest ei, quod tamen iure dici dulce, et pingue, et suave non posset, obtinente lenitate, quae ipsa succedit in saporis vicem. Nullus hic aquis, ne succus quidem, ut tamen eo ipso fiat aliquis, ac suum genus faciat. Sentiri quidem aquae saporem ullum succumve, vitium est Magnum his omnibus in odore momentum, et magna cognatio, qui ipse nullus est aquis: aut si sentitur, omnino vitium est. Mirum, tria naturae praecipua elementa sine sapore esse, sine odore, sine succo: aquas, aera, ignes.

XXXIII. Ergo succorum vinosi piro, moro, myrto: minime (quod miremur) uvis. At pingues, olivae, lauro, nuci iuglandi, amygdalis: dulces uvis, ficis, palmis: aquosus prunis. Magna differentia et in colore succi. Sanguineus moris, cerasis, cornis, uvis nigris. Idem albis candidus. Lacteus in capite ficis, in corpore non item: spumeus malis: nullus Persicis, cum praesertim duracina succo abundent: sed quis eius ullum dixerit colorem? Sua et in odore miracula. Malis acutus, Persicis dilutus, dulcibus nullus. Nam et vinum tale sine odore: tenue odoratius: multoque celerius talia ad nasum veniunt, quam pinguia. Quae odorata, non eadem in gustu tenera: quia non sunt pariter odor et sapor. Quamobrem citreis odor acerrimus, sapor asperrimus: quadamtenus et cotoneis: nullusque odor ficis.

XXXIV. Et hactenus sint species ac genera pomorum, naturas arctius colligi par est. Alia siliquis gignuntur, ipsis dulcibus, semenque complexis amarum: cum in pluribus semina placeant, in siliqua damnentur. Alia baccis, quarum intus lignum, et extra caro, ut olivis, cerasis. Aliquorum intus baccae, foris lignum, ut his quae in Aegypto diximus gigni. Quae baccis natura, eadem et pomis. Aliorum intus corpus, et foris lignum, ut nucum. Aliis foris corpus, intus lignum, ut Persicis et prunis: vitiumque cinctum fructu, cum fructus alibi muniatur vitio. Putamine clauduntur nuces, corio castaneae. Detrahitur hoc iis: at in mespilis manditur. Crusta teguntur glandes, cute uvae, corio et membrana Punica. Carne et succo mora constant, cute et succo cerasi. Quaedam statim a ligno recedunt, ut nuces, et palmae. Quaedam adhaerent, ut olivae laurique. Quorundam generi utraque est natura, ut Persicis. Etenim duracinis adhaeret corpus, e lignoque avelli nequit: cum in ceteris facile separetur. Quibusdam

nec intus, nec extra lignum, ut in palmarum genere. Aliquorum lignum ipsum in usu et pomi vice, ut generi amygdalae, quam in Aegypto gigni diximus. Quorundam extra, gemina geminantur vitia, ut in castaneis, amygdalis, nucibusque iuglandibus. Quorundam natura trigemina est: corpus, deinde lignum, rursusque semen in ligno, ut Persicis. Quaedam inter se densa, ut uvae, sorba: quae ramos circumdata ex omni parte uvarum modo degravant. Alia rara, ut in Persicis. Quaedam alvo continentur, ut granata. Dependent alia pediculis, ut pira. Alia racemis, ut uvae, palmae. Alia et pediculis et racemis, ut ederae, sambuci. Alia ramo adhaerent, ut in lauro. Quaedam utroque modo, ut olivae. Nam et breves pediculi et longi. Quaedam vasculis constant, ut Punica et mespila, lotosque in Aegypto et Euphrate.

Iam vero diversa gratia et commendatio. Carne palmae placent, crusta Thebaicae, succo uvae, et caryotae: callo pira ac mala, corpore melimela, mora cartilagine, nuclei grano. Quaedam in Aegypto cute, ut caricae. Detrahitur haec ficis virentibus, ut putamen: eadem in siccis maxime placet. In papyris et ferulis, spinaque alba, caulis ipse pomum est. Sunt et ficulni caules. In fruticoso genere, cum caule capparis: in siliquis vero quod manditur, quid nisi lignum est? non omittenda seminis earum proprietate: nam neque corpus, nec lignum, nec cartilago dici potest, neque aliud nomen inveniet.

XXXV. Succorum natura praecipuam admirationem in myrto habet, quando ex una omnium olei vinique bina genera fiunt. Item myrtidanum, ut diximus. Et alius usus baccae fuit apud antiquos, antequam piper reperiretur, illius obtinens vicem: quodam etiam generosi obsonii nomine inde tracto, quod etiam nunc myrtatum vocatur. Eademque origine

aprorum sápor commendatur, plerumque ad intinctus additis myrtis.

XXXVI. Arbor ipsa in Europae citeriore caelo, quod a Cerauniis montibus incipit, primum Circeiis in Elpenoris tumulo visa traditur: Graecumque ei nomen remanet, quo peregrinam esse apparet. Fuit ubi nunc Roma est, iam tum cum conderetur: quippe ita traditur, myrtea verbena Romanos Sabinosque, cum propter raptas virgines dimicare voluissent, depositis armis purgatos in eo loco, qui nunc signa Veneris Cluacinae habet. Cluere enim antiqui purgare dicebant. Et in ea quoque arbore suffimenti genus habetur. Ideo tum electa, quoniam coniunctioni, et huic arbori Venus praeest. Haud scio, an prima omnium in locis publicis Romae sata, fatidico quidem et memorabili augurio. Inter antiquissima namque delubra habetur Quirini, hoc est, ipsius Romuli: in eo sacrae fuere myrti duae ante aedem ipsam per longum tempus, altera patricia appellata, altera plebeia. Patricia multis annis praevaluit, exuberans ac laeta, quamdiu Senatus quoque floruit, illa ingens: plebeia retorrida ac squalida. Quae posteaquam evaluit, flavescente patricia, Marsico bello, languida auctoritas patrum facta est, ac paulatim in sterilitatem emarcuit maiestas. Quin et ara vetus fuit Veneri Myrteae, quam nunc Murciam vocant.

XXXVII. Cato tria genera myrti prodidit, nigram, candidam, coniugulam, fortassis a coniugiis, ex illo Cluacinae genere. Nunc et alia distinctio, sativae, aut silvestris: et in utraque latifoliae. In silvestri, propria oxymyrsine. Sativarum genera topiarii faciunt: Tarentinam, folio minuto: nostratem, patulo: hexasticham densissimo, senis foliorum versibus. Haec non est in usu: ramosa utraque alia. Coniugulam existimo nunc nostratem dici. Myrtus odo-

ratissima in Aegypto. Cato docuit vinum fieri e nigra, siccata usque in ariditatem in umbra, atque ita musto indita. Si non siccentur baccae, oleum gigni. Postea compertum, et ex alba vinum fieri album, duobus sextariis myrti tusae, in vini tribus heminis maceratae, expressaeque. Folia et per se siccantur in farinam, ad hulcerum remedia in corpore humano, leniter mordaci pulvere, ac refrigerandis sudoribus. Quinimmo oleo quoque (mirum dictu) inest quidam vini sapor, simulque pinguis liquor, praecipua vi ad corrigenda vina, saccis ante perfusis. Retinet quippe faecem, nec praeter purum liquorem transire patitur, datque se comitem praecipua commendatione liquato. Virgae quoque eius gestatae manu viatori prosunt in longo itinere pediti. Quin et virgei anuli expertes ferri inguinum tumori medentur.

XXXVIII. Bellicis quoque se rebus inseruit: triumphansque de Sabinis Postumius Tubertus in consulatu (qui primus omnium ovans ingressus Urbem est, quoniam rem leviter sine cruore gesserat) myrto Veneris Victricis coronatus incessit, optabilemque arborem etiam hostibus fecit. Haec postea ovantium fuit corona, excepto M. Crasso, qui de fugitivis et Spartaco laurea coronatus incessit. Masurius auctor est, curru quoque triumphantes myrtea corona usos. L. Piso tradit, Papirium Masonem, qui primus in monte Albano triumphavit de Corsis, myrto coronatum ludos Circenses spectare solitum. Avus maternus Africani sequentis hic fuit. Marcus Valerius duabus coronis utebatur, laurea, et myrtea, qui et hoc voverat.

XXXIX. Laurus triumphis proprie dicatur, vel gratissima domibus, ianitrix Caesarum Pontificumque: sola et domos exornat, et ante limina excubat. Duo eius genera tradit Cato: Delphicam et Cypriam.

Pompeius Lenaeus adiecit quam mustacem appellavit, quoniam mustaceis subiiceretur. Hanc esse folio maximo, flaccidoque et albicante: Delphicam aequali colore, viridiorem, maximis baccis atque e viridi rubentibus. Hac victores Delphis coronari, et triumphantes Romae. Cypriam esse folio brevi, nigro, per margines imbricato, crispam. Postea accessere genera. Tinus: hanc silvestrem laurum aliqui intelligunt, nonnulli sui generis arborem. Differt color: est enim ei caerulea bacca. Accessit et regia, quae coepit Augusta appellari, amplissima et arbore et folio, baccis gustatu quoque non asperis. Aliqui negant eandem esse, et suum genus regiae faciunt, longioribus foliis latioribusque. Iidem in alio genere baccaliam appellant hanc quae vulgatissima est, baccarumque fertilissima. Sterilem vero earum (quod maxime miror) triumphalem, eaque dicunt triumphantes uti: nisi id a Divo Augusto coepit, ut docebimus, ex ea lauru, quae ei missa e caelo est, minima altitudine, folio crispo ac brevi, inventu rara. Accedit in topiario opere taxa, excrescente in medio folio parvulo, veluti lacinia folii. Et sine ea spadonia, mira opacitatis patientia: itaque quantalibet sub umbra solum implet.

Est et chamaedaphne silvestris frutex. Est et Alexandrina, quam aliqui Idaeam, alii hipoglottion, alii Danaen, alii carpophyllon, alii hypelaten vocant. Ramos spargit a radice dodrantales, coronarii operis, folio acutiore quam myrti, molliore et candidiore, et maiore: semine inter folia rubro. Plurima in Ida, et circa Heracleam Ponti, nec nisi in montuosis. Id quoque, quod daphnoides vocatur, genus, in nominum ambitu est. Alii enim Pelasgum, alii eupetalon, alii stephanon Alexandri vocant. Et hic frutex est ramosus, crassiore ac molliore, quam laurus, folio: cuius gustatu accenditur os atque guttur, baccis e

nigro rufis. Notatum antiquis, nullum genus lauri in Corsica fuisse: quod nunc satum et ibi provenit.

XL. Ipsa pacifera, ut quam praetendi etiam inter armatos hostes quietis sit indicium. Romanis praecipue laetitiae victoriarumque nuntia additur literis, et militum lanceis, pilisque. Fasces imperatorum decorat. Ex his in gremio Iovis optimi maximique deponitur, quoties laetitiam nova victoria attulit. Idque non quia perpetuo viret, nec quia pacifera est, praeferenda ei utroque olea, sed quia spectatissima in monte Parnasso: ideoque etiam grata Apollini, assuetis eo dona mittere iam et regibus Romanis, teste L. Bruto. Fortassis etiam in argumentum, quoniam ibi libertatem publicam is meruisset, lauriferam tellurem illam osculatus ex responso: et quia manu satarum receptarumque in domos, fulmine sola non icitur. Ob has causas equidem crediderim, honorem ei habitum in triumphis potius, quam quia suffimentum sit caedis hostium et purgatio, ut tradit Masurius. Adeoque in profanis usibus pollui laurum et oleam fas non est, ut ne propitiandis quidem numinibus accendi ex his altaria araeve debeant. Laurus quidem manifesto abdicat ignes crepitu, et quadam detestatione: interaneorum etiam vitia et nervorum ligno torquente. Tiberium principem tonante caelo coronari ea solitum ferunt contra fulminum metus.

Sunt et circa Divum Augustum eventa eius digna memoratu. Namque Liviae Drusillae, quae postea Augusta matrimonii nomen accepit, cum pacta esset illa Caesari, gallinam conspicui candoris sedenti aquila ex alto abiecit in gremium illaesam: intrepideque miranti accessit miraculum, quoniam teneret rostro laureum ramum onustum suis baccis. Conservari alitem et sobolem iussere aruspices, ramumque eum seri, ac rite custodiri. Quod factum est in villa

Caesarum, fluvio Tiberi imposita iuxta nonum lapidem Flaminia via, quae ob id vocatur Ad gallinas: mireque silva provenit. Ex ea triumphans postea Caesar, laurum in manu tenuit, coronamque capite gessit: ac deinde Imperatores Caesares cuncti. Traditusque mos est, ramos, quos tenuerunt, serendi, et durant silvae nominibus suis discretae, fortassis ideo mutatis triumphalibus. Unius arborum Latina lingua nomen imponitur viris. Unius folia distinguuntur appellatione: lauream enim vocamus. Durat et in Urbe impositum loco, quando Loretum in Aventino vocatur, ubi silva lauri fuit. Eadem purificationibus adhibetur: testatumque sit obiter et ramo eam seri, quoniam dubitavere Democritus et Theophrastus. Nunc dicemus silvestrium naturas.

C. PLINII SECUNDI
NATURALIS HISTORIAE
LIBER XVI.

I. POMIFERAE arbores, quaeque mitioribus succis voluptatem primae cibis attulerunt, et necessario alimento delicias miscere docuerunt, sive illae ultro, sive ab homine didicere blandos sapores adoptione et connubio, idque munus etiam feris volucribusque dedimus, intra praedictas constant. Proximum erat narrare glandiferas quoque, quae primae victum mortalium aluerunt, nutrices inopis ac ferae sortis, ni praeverti cogeret admiratio usu comperta, quaenam qualisque esset vita, sine arbore ulla, sine frutice viventium. Diximus et in Oriente quidem iuxta Oceanum complures ea in necessitate gentes. Sunt

vero in Septemtrione visae nobis Chaucorum, qui maiores minoresque appellantur. Vasto ibi meatu, bis dierum noctiumque singularum intervallis, effusus in immensum agitur oceanus, aeternam operiens rerum naturae controversiam: dubiumque terrae sit, an parte in maris. Illic misera gens tumulos obtinet altos, aut tribunalia structa manibus ad experimenta altissimi aestus, casis ita impositis: navigantibus similes, cum integant aquae circumdatae: naufragis vero, cum recesserint: fugientesque cum mari pisces circa tuguria venantur. Non pecudem his habere, non lacte ali, ut finitimis, ne cum feris quidem dimicare contigit, omni procul abacto frutice. Ulva et palustri iunco funes nectunt ad praetexenda piscibus retia: captumque manibus lutum ventis magis, quam Sole siccantes: terra cibos, et rigentia septemtrione viscera sua urunt. Potus non nisi ex imbre servato scrobibus in vestibulo domus. Et hae gentes, si vincantur hodie a Populo Romano, servire se dicunt. Ita est profecto: multis fortuna parcit in poenam.

II. Aliud e silvis miraculum: totam reliquam Germaniam replent, adduntque frigori umbras: altissimae tamen haud procul supra dictis Chaucis, circa duos praecipue lacus. Litora ipsa obtinent quercus, maxima aviditate nascendi: suffossaeque fluctibus, aut propulsae flatibus, vastas complexu radicum insulas secum auferunt: atque ita libratae stantes navigant ingentium ramorum armamentis, saepe territis classibus nostris, cum velut industria fluctibus agerentur in proras stantium noctu, inopesque remedii illae, proelium navale adversus arbores inirent.

In eadem septemtrionali plaga Hercyniae silvae roborum vastitas intacta aevis, et congenita mundo, prope immortali sorte miracula excedit. Ut alia omittantur fide caritura: constat attolli colles occursantium inter se radicum repercussu: aut ubi secuta

tellus non sit, arcus ad ramos usque, et ipsos inter se rixantes, curvari portarum patentium modo, ut turmas equitum transmittant: glandiferi maxime generis omnes, quibus honos apud Romanos perpetuus.

III. Hinc civicae coronae, militum virtutis insigne clarissimum: iam pridem vero et clementiae Imperatorum, postquam civilium bellorum profano meritum coepit videri, civem non occidere. Cedunt his murales, vallaresque, et aureae, quanquam pretio antecedentes. Cedunt et rostratae, quamvis in duobus maxime ad hoc aevi celebres: M. Varrone e piraticis bellis, dante Magno Pompeio: itemque M. Agrippa, tribuente Caesare e Siculis, quae et ipsa piratica fuere. Antea rostra navium tribunali praefixa fori decus erant, veluti populo Romano ipsi corona imposita. Postquam vero tribunitiis seditionibus calcari ac pollui coepere, postquam vires ex publico in privatum magis, singulisque civium quaeri, sacrosancta omnia profana fecere, tum a pedibus eorum subiere in capita civium rostra. Dedit hanc Augustus coronam Agrippae: sed civicam a genere humano accepit ipse.

IV. Antiquitus quidem nulla, nisi deo, dabatur: ob id Homerus caelo tantum eas, et proelio universo tribuit: viritim vero ne in certamine quidem ulli. Feruntque primum omnium Liberum patrem imposuisse capiti suo ex edera. Postea deorum honori sacrificantes sumsere, victimis simul coronatis. Novissime et in sacris certaminibus usurpatae: in quibus hodieque non victori datur, sed patriam ab eo coronari pronuntiatur. Inde natum, ut etiam triumphaturis conferrentur in templis dicandae: mox ut et ludis darentur. Longum est, nec instituti operis, disserere quisnam Romanorum primus acceperit: neque enim alias noverant, quam bellicas. Quod cer-

tum est, uni gentium huic plura sunt genera, quam cunctis.

V. Romulus frondea coronavit Hostum Hostilium, quod Fidenam primus irrupisset. Avus hic Tulli Hostilii fuit. P. Decium patrem, tribunum militum, frondea donavit exercitus ab eo servatus, imperatore Cornelio Cosso consule, Samnitium bello. Civica iligna primo fuit, postea magis placuit ex esculo Iovi sacra. Variatumque et cum quercu est, ac data ubique, quae fuerat, custodito tantum honore glandis. Additae leges arctae, et ideo superbae, quasque conferre libeat cum illa Graecorum summa, quae sub ipso Iove datur, cuique muros patria gaudens rumpit. Civem servare, hostem occidere. Utque eum locum, in quo sit actum, hostis obtineat eo die. Ut servatus fateatur: alias testes nil prosunt. Ut civis fuerit. Auxilia, quamvis rege servato, decus id non dant. Nec crescit honos idem imperatore conservato: quoniam conditores in quocunque cive summum esse voluere. Accepta licet uti perpetuo. Ludos ineunti semper assurgi, etiam ab Senatu, in more est. Sedendi ius in proximo Senatui. Vacatio munerum omnium ipsi, patrique, et avo paterno. Quatuordecim eas accepit Siccius Dentatus, ut retulimus suo loco: sex Capitolinus. Is quidem et de duce Servilio. Africanus de patre accipere noluit apud Trebiam. O mores aeternos, qui tanta opera honore solo donaverint: et cum reliquas coronas auro commendarent, salutem civis in pretio esse noluerint: clare professi, ne servari quidem hominem fas esse lucri causa.

VI. Glandes opes esse nunc quoque multarum gentium, etiam pace gaudentium, constat. Nec non et inopia frugum arefactis molitur farina, spissaturque in panis usum. Quin et hodieque per Hispanias, secundis mensis glans inseritur. Dulcior eadem in

cinere tosta. Cautum est praeterea lege XII tabularum, ut glandem in alienum fundum procidentem liceret colligere. Genera earum multa. Distant fructu, situ, sexu, sapore. Namque alia fageae glandi figura, alia quernae, et alia ilignae: atque inter se quoque generum singulorum differentiae. Praeterea sunt aliquae silvestres, aliae placidiores, quae culta obtinent. Iam etiam in montuosis, planisque distant: sicut et sexu mares ac feminae: item sapore. Dulcissima omnium fagi, ut qua obsessos etiam homines durasse in oppido Chio tradat Cornelius Alexander. Genera distinguere non datur nominibus, quae sunt alia alibi. Quippe cum robur quercumque vulgo nasci videamus, esculum non ubique. Quartam vero generis eiusdem, quae cerrus vocatur, ne Italiae quidem maiore ex parte notam esse. Distinguemus ergo proprietate, naturaque: et ubi res coget, etiam Graecis nominibus.

VII. Fagi glans nucleis similis, triangula cute includitur. Folium tenue, atque e levissimis, populo simile, celerrime flavescens: et media parte plerumque gignens superne parvulam baccam viridem, cacumine aculeatam. Fagi glans muribus gratissima est, et ideo animalis eius una proventus: glires quoque saginat: expetitur et turdis. Arborum fertilitas omnium fere alternat, sed maxime fagi.

VIII. Glandem, quae proprie intelligitur, ferunt robur, quercus, esculus, cerrus, ilex, suber. Continetur hispido calyce, per genera plus minus cutem complectente. Folia, praeter ilicem, gravia, carnosa, procera, sinuosa lateribus, nec cum cadunt, flavescentia, ut fagi: pro differentia generum breviora, vel longiora. Ilicis duo genera. Ex iis in Italia folio non multum ab oleis distant, smilaces a quibusdam Graecis dictae. In provinciis sunt aquifoliae. Ilicis glans utriusque brevior et gracilior, quam

Homerus acylon appellat, eoque nomine a glande distinguit. Masculas ilices negant ferre.

Glans optima in quercu, atque grandissima: mox esculo: nam roboris parva: cerro tristis, horrida, echinato calyce, ceu castaneae. Sed et in querna, alia dulcior, molliorque feminae: mari spissior. Maxime autem probantur latifoliae ex argumento dictae. Distant inter se magnitudine, et cutis tenuitate. Item quod aliis subest tunica rubigine scabra, aliis protinus candidum corpus. Probatur et ea, cuius in balano utrinque ex longitudine, extrema lapidescit duritia: melior, cui in cortice, quam cui in corpore: utrumque non nisi mari. Praeterea aliis ovata, aliis rotunda, aliis acutior figura. Sicut et colos nigrior, candidiorve, qui praefertur. Amaritudo in extremitatibus, mediae dulces. Quin et pediculi brevitas proceritasque differentiam habet.

In ipsis vero arboribus, quae maximam fert, hemeris vocatur, brevior, et in orbem comosa, alasque ramorum crebro cavata. Fortius lignum quercus habet et incorruptius: ramosa et ipsa: procerior tamen, et crassior caudice. Excelsissima autem aegilops, incultis amica. Ab hac proxima latifoliae proceritas, sed minus utilis aedificiis, atque carboni: dolata, vitiis obnoxia est: quamobrem solida utuntur: carbo in aerariorum tantum officinis compendio: quoniam desinente flatu protinus emoriens, saepius recoquitur: cetero plurimis scintillis. Idem e novellis melior. Acervi confertis taleis recentibus luto caminantur: accensaque strue contis pungitur durescens calyx, atque ita sudorem emittit.

Pessima et carboni et materiae haliphloeos dicta, cui crassissimus cortex atque caudex, et plerumque cavus fungosusque. Nec alia putrescit ex hoc genere, etiam cum vivit. Quin et fulmine saepissime icitur, quamvis altitudine non excellat: ideo ligno eius

nec ad sacrificia uti fas habetur. Eidem raro glans, et cum tulit, amara, quam praeter sues nullum attingat animal: ac ne hae quidem, si aliud pabulum habeant. Hoc quoque inter reliqua neglectae religionis est, quod emortuo carbone sacrificatur.

Glans fagea suem hilarem facit, carnem coquibilem, ac levem et utilem stomacho: iligna, suem angustam, nitidam, strigosam, ponderosam: querna, diffusam: gravissima et ipsa glandium, atque dulcissima. Proximam huic cerream tradit Nigidius: nec ex alia solidiorem carnem, sed duram. Iligna tentari sues, nisi paulatim detur. Hanc novissimam cadere. Fungosam carnem fieri esculo, robore, subere.

IX. Quae glandem ferunt, omnes et gallam, alternisque annis glandem. Sed gallam hemeris optimam, et coriis perficiendis aptissimam. Similem huic latifolia, sed laeviorem, multoque minus probatam. Fert et nigram. Duo enim genera sunt. Haec tingendis utilior. Nascitur autem galla Sole de Geminis exeunte, erumpens noctu semper universa. Crescit uno die candidior. Et si aestu excepta est, arescit protinus, neque ad iustum incrementum pervenit: hoc est, ut nucleum fabae magnitudine habeat. Nigra diutius viret: crescitque, ut interdum mali compleat magnitudinem. Optima Commagena, deterrima ex robore. Signum eius, quod cavernae translucent.

X. Robur, praeter fructum, plurima et alia gignit. Namque fert et gallae utrumque genus, et quaedam veluti mora, ni distarent arida duritie: plerumque tauri caput imitantia, quibus fructus inest nucleis olivae similis. Nascuntur in eo et pilulae, nucibus non absimiles, intus habentes floccos molles, lucernarum luminibus aptos. Nam et sine oleo flagrant, sicuti galla nigra. Fert et aliam inutilem pilulam

cum capillo, verno tamen tempore melligeni succi. Gignunt et alae ramorum eius pilulas, corpore, non pediculo, adhaerentes: candicantes umbilicis: cetera nigra varietate dispersa. Media cocci colorem habent. Apertis amara inanitas est. Aliquando et pumices gignit: nec non et e foliis convolutas pilulas: et in folio rubente aquosos nucleos, candicantes ac translucidos, quamdiu molles sint, in quibus et culices nascuntur: maturescunt in modum gallae.

XI. Ferunt robora et cachryn: (ita vocatur pilula in medicina urendi vim habens.) Gignitur et in abiete, larice, picea, tilia, nuce, platano: postquam folia cecidere, hieme durans. Continet nucleum pineis similem: is crescit hieme, aperitur vere pilula tota: cadit, cum folia coepere crescere. Tam multifera sunt, tot res praeter glandem pariunt robora. Sed et boletos, suillosque, gulae novissima irritamenta, quae circa radices gignuntur: quercus probatissimos: robur autem, et cupressus, et pinus, noxios. Robora ferunt et viscum, et mella, ut auctor est Hesiodus. Constatque rores melleos, e caelo, ut diximus, cadentes, non aliis magis insidere frondibus. Cremati quoque roboris cinerem nitrosum esse certum est.

XII. Omnes tamen has eius dotes ilex solo provocat cocco. Granum hoc, primoque ceu scabies fruticis, parvae aquifoliae ilicis: cusculium vocant: pensionem alteram tributi pauperibus Hispaniae donat. Usum eius gratiorem in conchylii mentione tradidimus. Gignitur et in Galatia, Africa, Pisidia, Cilicia: pessimum in Sardinia.

XIII. Galliarum glandiferae maxime arbores agaricum ferunt. Est autem fungus candidus, odoratus, antidotis efficax, in summis arboribus nascens, nocte relucens. Signum hoc eius, quo in tenebris decerpitur. E glandiferis sola quae vocatur aegilops,

fert pannos arentes, muscoso villo canos, non in cortice modo, verum et e ramis dependentes cubitali magnitudine, odoratos, ut diximus inter unguenta.

Suberi minima arbor, glans pessima, rara: cortex tantum in fructu, praecrassus ac renascens, atque etiam in denos pedes undique explanatus. Usus eius ancoralibus maxime navium, piscantiumque tragulis, et cadorum obturamentis: praeterea in hiberno feminarum calceatu. Quamobrem non infacete Graeci corticis arborem appellant. Sunt et qui feminam ilicem vocent: atque ubi non nascitur ilex, pro ea subere utantur, in carpentariis praecipue fabricis, ut circa Elin et Lacedaemonem. Nec in Italia tota nascitur, aut in Gallia omnino.

XIV. Cortex et fagis, tiliae, abieti, piceae, in magno usu agrestium. Vasa, corbesque, ac patentiora quaedam messibus convehendis vindemiisque faciunt, atque praetexta tuguriorum. Scribit in recenti ad duces explorator, incidens literas a succo. Nec non in quodam usu sacrorum religiosus est fagi cortex. Sed non durat arbor ipsa.

XV. Scandulae e robore aptissimae, mox e glandiferis aliis, fagoque: facillimae ex omnibus quae resinam ferunt: sed minime durant, praeterquam e pino. Scandula contectam fuisse Romam, ad Pyrrhi usque bellum, annis CCCCLXX, Cornelius Nepos auctor est. Silvarum certe distinguebatur insignibus. Fagutali Iovi etiam nunc, ubi lucus fageus fuit: porta Querquetulana: colle in quem vimina petebantur, totque lucis, quibusdam et geminis. Q. Hortensius dictator, cum plebs secessisset in Ianiculum, legem in Esculeto tulit, ut quod ea iussisset, omnes Quirites teneret.

XVI. Peregrinae tum videbantur, quoniam non erant suburbanae, pinus atque abies, omnesque quae picem gignunt, de quibus nunc dicemus, simul ut

tota condiendi vina origo cognoscatur. Quaedam ferunt in Asia, aut Oriente, e praedictis picem. In Europa sex genera cognatarum arborum ferunt. Ex iis pinus atque pinaster folium habent capillamenti modo praetenue, longumque, et mucrone aculeatum. Pinus fert minimum resinae, interdum et nucibus ipsis, de quibus dictum est, vixque ut adscribatur generi.

XVII. Pinaster nihil aliud est, quam pinus silvestris, mira altitudine, et a medio ramosa, sicut pinus in vertice. Copiosiorem dat haec resinam, quo dicemus modo. Gignitur et in planis. Easdem arbores alio nomine esse per oram Italiae, quos tibulos vocant, plerique arbitrantur, sed graciles succinctioresque, et enodes, liburnicarum ad usus, paene sine resina.

XVIII. Picea montes amat, atque frigora: feralis arbor, et funebri indicio ad fores posita, ac rogis virens: iam tamen et in domos recepta, tonsili facilitate. Haec plurimam resinam fundit, interveniente candida gemma, tam simili thuris, ut mixta visu discerni non queat: unde fraus Seplasiae.

Omnibus his generibus folia brevi seta, et crassiore, duraque, ceu cupressis. Piceae rami paene statim ab radice modici, velut brachia, lateribus inhaerent. Similiter abieti, expetitae navigiis. Situs in excelso montium, ceu maria fugeret: nec forma alia. Materies vero praecipua trabibus, et plurimis vitae operibus. Resina ei vitium: unde fructus unus piceae: exiguumque sudat aliquando contactu Solis. E diverso materies, quae abieti pulcherrima, piceae ad fissiles scandulas, cupasque, et pauca alia secamenta.

XIX. Quinto generi situs idem, eadem facies: larix vocatur. Materies praestantior longe, incorrupta vis, mori contumax: rubens praeterea, et odore

acrior. Plusculum huic erumpit liquoris, melleo colore, atque lentiore, nunquam durescentis.

Sextum genus est teda proprie dicta, abundantior succo quam reliqua, parciore liquidioreque quam in picea: flammis ac lumini sacrorum etiam grata. Hae, mares dumtaxat, ferunt et eam, quam Graeci sycen vocant, odoris gravissimi. Laricis morbus est, ut teda fiat.

Omnia autem haec genera accensa, fuligine immodica, carbonem repente exspuunt cum eruptionis crepitu, eiaculanturque longe: excepta larice, quae nec ardet, nec carbonem facit, nec alio modo ignis vi consumitur, quam lapides. Omnia ea perpetuo virent, nec facile discernuntur in fronde, etiam a peritis: tanta natalium mixtura est. Sed picea minus alta quam larix. Illa crassior, leviorque cortice, folio villosior, pinguior, et densior, molliorque flexu. At piceae rariora siccioraque folia, et tenuiora, ac magis algentia: totaque horridior est, et perfusa resina. Lignum abieti similius. Larix ustis radicibus non repullulat, picea repullulat, ut in Lesbo accidit, incenso nemore Pyrrhaeo.

Alia etiamnum generibus ipsis in sexu differentia. Mas brevior et durior: femina procerior, pinguioribus foliis et simplicibus, atque non rigentibus. Lignum maribus durum, et in fabrili opere contortum: feminae mollius, publico discrimine in securibus. Hae in quocunque genere deprehendunt marem: quippe respuuntur, et fragosius sidunt, aegrius revelluntur. Ipsa materies retorrida, et nigrior maribus radix. Circa Idam in Troade et alia differentia est, montanae, maritimaeque. Nam in Macedonia et Arcadia, circaque Elin, permutant nomina, nec constat auctoribus, quod cuique generi attribuant: nos ista Romano discernimus iudicio. Abies e cunctis amplissima est, et femina etiam prolixior: ma-

terie mollior utiliorque, arbore rotundior, folio pinnato densa, ut imbres non transmittat, atque hilarior in totum. E ramis generum horum panicularum modo nucamenta squamatim compacta dependent, praeterquam larici. Haec abietis masculae, primori parte nucleos habent: non item feminae. Piceae vero totis paniculis, minoribus gracilioribusque, minimos ac nigros. Propter quod Graeci phthirophoron eam appellant. In eadem nucamenta compressiora maribus sunt, ac minus resina roscida.

XX. Similis his etiamnum aspectu est, ne quid praetereatur, taxus, minime virens, gracilisque et tristis, ac dira, nullo succo, ex omnibus sola baccifera. Mas noxio fructu. Letale quippe baccis, in Hispania praecipue, venenum inest. Vasa etiam viatoria ex ea vinis in Gallia facta, mortifera fuisse compertum est. Hanc Sextius smilacem a Graecis vocari dixit: et esse in Arcadia tam praesentis veneni, ut qui obdormiant sub ea, cibumve capiant, moriantur. Sunt qui et taxica hinc appellata dicant venena, quae nunc toxica dicimus, quibus sagittae tingantur. Repertum, innoxiam fieri, si in ipsam arborem clavus aereus adigatur.

XXI. Pix liquida in Europa e teda coquitur, navalibus muniendis, multosque alios ad usus. Lignum eius concisum, furnis undique igni extra circumdato, fervet. Primus sudor aquae modo fluit canali: hoc in Syria cedrium vocatur: cui tanta vis est, ut in Aegypto corpora hominum defunctorum eo perfusa serventur.

XXII. Sequens liquor, crassior iam, picem fundit. Haec rursus in cortinas aereas coniecta, aceto spissatur: et coagulata Brutiae cognomen accepit: doliis dumtaxat, vasisque ceteris utilis, lentore ab alia pice differens: item colore rutilante, et quod pinguior est reliqua. Omnia illa fiunt e picea, resina ferven-

tibus cocta lapidibus, in alveis validi roboris: aut si alvei non sint, struis congerie, velut in carbonis usu. Haec in vinum additur, farinae modo tusa, nigrior colore. Eadem resina si cum aqua levius decoquatur coleturque, rufo colore lentescit, ac stillatitia vocatur. Seponuntur autem ad id fere vitia resinae cortexque. Alia temperies ad crapulam. Namque flos crudus resinae, cum multa assula tenui brevique avulsus, conciditur ad cribri minuta: deinde ferventi aqua, donec coquatur, perfunditur. Huius expressum pingue, praecipua resina fit, atque rara, nec nisi paucis in locis Subalpinae Italiae, conveniens medicis. Resinae albae congium in duobus aquae pluviae coquunt. Alii utilius putant sine aqua coquere lento igne tota die, utique vase aeris albi. Item terebinthinam in sartagine referventi, hanc ceteris praeferentes. Proxima ex lentisco.

XXIII. Non omittendum, apud eosdem zopissam vocari derasam navibus maritimis picem cum cera, nihil non experiente vita, multo efficaciorem ad omnia, quibus pices resinaeque prosunt, videlicet adiecto salis callo.

Aperitur picea e parte solari, non plaga, sed vulnere ablati corticis, cum plurimum bipedali hiatu, ut a terra cubito cum minimum absit. Nec corpori ipsi parcitur, ut in ceteris, quoniam astula in fructu est. Verum haec terrae proxima laudatur: altior amaritudinem affert. Postea humor omnis e tota confluit in hulcus: item in teda. Cum id manare desiit, simili modo ex alia parte aperitur, ac deinde alia. Postea tota arbor succiditur, et medulla eius uritur. Sic et in Syria terebintho detrahunt cortices, ibi quidem et e ramis, ac radicibus, cum resina damnetur ex his partibus. In Macedonia laricem masculam urunt, feminae radices tantum. Theopompus scripsit, in Apolloniatarum agro picem fos-

silem, non deteriorem Macedonica, inveniri. Pix optima ubique ex apricis, Aquilonis situ. Ex opacis horridior, virusque praeferens. Frigida hieme, deterior, ac minus copiosa, et decolor. Quidam arbitrantur in montuosis copia praestantiorem ac colore, et dulciorem fieri, odorem quoque gratiorem, dum resina sit: decoctam autem minus picis reddere, quoniam in serum abeat: tenuioresque esse ipsas arbores, quam in planis: sed has et illas serenitate steriliores. Fructum quaedam proximo anno ab incisu largiuntur, aliae secundo, quaedam tertio. Expletur autem plaga resina, non cortice, nec cicatrice, quae in hac arbore non coit.

Inter haec genera proprium quidam fecere sappium, quoniam ex cognatione earum seritur, qualis dicta est in nucleis: eiusque arboris imas partes tedas vocant: cum sit illa arbor nil aliud, quam picea, feritatis paulum mitigatae satu: sapinus autem materies caesarum e genere sit, sicuti docebimus.

XXIV. Materiae enim causa reliquas arbores natura genuit, copiosissimamque fraxinum. Procera haec ac teres: pinnata et ipsa folio: multumque Homeri praeconio, et Achillis hasta nobilitata. Materies est ad plurima utilis. Ea quidem, quae fit in Ida Troadis, in tantum cedro similis, ut ementes fallat, cortice ablato. Graeci duo genera eius fecere: longam, enodem: alteram brevem, duriorem, fuscioremque, laureis foliis. Bumeliam vocant in Macedonia amplissimam, lentissimamque. Alii situ divisere. Campestrem enim esse crispam, montanam spissam. Folia earum iumentis mortifera, ceteris ruminantium innocua, Graeci prodidere. In Italia, nec iumentis nocent. Contra serpentes vero succo expresso ad potum, et imposita hulceribus, opifera, ac nihil aeque, reperiuntur. Tantaque est vis, ut ne matutinas quidem, occidentesve umbras, cum sunt lon-

gissimae, serpens arboris eius attingat, adeo ipsam procul fugiat. Experti prodimus: si fronde ea gyroque claudatur ignis et serpens, in ignes potius, quam in fraxinum fugere serpentem. Mira naturae benignitas, prius quam hae prodeant, florere fraxinum, nec ante conditas folia dimittere.

XXV. In tilia mas et femina differunt omni modo. Namque et materies mari dura, rufiorque, ac nodosa, et odoratior: cortex quoque crassior, ac detractus inflexibilis. Nec semen fert, aut florem, ut femina, quae crassior arbore, materie candida praecellensque est. Mirum in hac arbore, fructum a nullo animalium attingi: foliorum corticisque succum esse dulcem. Inter corticem ac lignum tenues tunicae multiplici membrana, e quibus vincula tiliae vocantur: tenuissimae earum philyrae, coronarum lemniscis celebres, antiquorum honore. Materies teredinem non sentit, proceritate perquam modica, verum utilis.

XXVI. Acer eiusdem fere amplitudinis, operum elegantia ac subtilitate citro secundum. Plura eius genera. Album quod praecipui candoris, vocatur Gallicum, in Transpadana Italia, transque Alpes nascens. Alterum genus crispo macularum discursu: qui cum excellentior fuit, a similitudine caudae pavonum nomen accepit, in Istria, Rhaetiaque praecipuum. E viliori genere, crassivenium vocatur. Graeci situ discernunt. Campestre enim candidum esse, nec crispum, quod glinon vocant: montanum vero crispius, duriusque: etiamnum e mascula crispius ad lautiora opera. Tertium genus zygiam, rubentem, fissili ligno, cortice livido, et scabro. Hoc alii generis proprii esse malunt, et Latine carpinum appellant.

XXVII. Pulcherrimum vero est bruscum, multoque excellentius etiamnum molluscum. Tuber utrum-

que arboris eius: bruscum intortius crispum: molluscum simplicius sparsum. Et si magnitudinem mensarum caperet, haud dubie praeferretur citro. Nunc intra pugillares, lectorumque silicios, aut laminas, raro usu spectatur. E brusco fiunt et mensae nigrescentes. Reperitur et in alno tuber: tanto deterius, quanto ab acere alnus ipsa distat. Aceris mares prius florent. Etiamnum in siccis natae praeferuntur aquaticis, sicut et fraxini. Est et trans Alpes arbor, simillima aceri albo materia, quae vocatur staphylodendron. Fert siliquas, et in iis nucleos, sapore nucis avellanae.

XXVIII. In primis vero materies honorata buxo est, raro crispanti, nec nisi radice: cetero lenis quies materiae, silentio quodam, et duritie, ac pallore commendabilis: in ipsa vero arbore topiario opere. Tria eius genera: Gallicum, quod in metas emittitur, amplitudinemque proceriorem. Oleastrum in omni usu damnatum, gravem praefert odorem. Tertium genus nostrate vocant: silvestre, ut credo, mitigatum satu: diffusius, et densitate parietum, virens semper, ac tonsile. Buxus Pyrenaeis, ac Cytoriis montibus plurima, et Berecyntio tractu: crassissima in Corsica, flore non spernendo: quae causa amaritudinis mellis. Semen illius cunctis animantibus invisum. Haec in Olympo Macedoniae gracilior, sed brevis. Amat frigida, aprica. In igni quoque duritia, quae ferro: nec flamma, nec carbone utili.

XXIX. Inter has atque frugiferas, materie vitiumque amicitia, accipitur ulmus. Graeci duo eius genera novere: montuosam, quae sit amplior: campestrem, quae fruticosa. Italia Atinias vocat excelsissimas, et ex iis siccanas praefert, quae non sint riguae. Alterum genus Gallicas. Tertium nostrates, densiore folio, et ab eodem pediculo numerosiore. Quartum silvestre. Atiniae non ferunt samaram: ita

vocatur ulmi semen: omnesque radicum plantis proveniunt: reliquae semine.

XXX. Nunc celeberrimis arborum dictis, quaedam in universum de cunctis indicanda sunt. Montes amant cedrus, larix, teda, et ceterae, e quibus resina gignitur. Item aquifolia, buxus, ilex, iuniperus, terebinthus, populus, ornus, cornus, carpinus. Est et in Apennino frutex, qui vocatur cotinus, ad linamenta modo conchylii colore insignis. Montes et valles diligit abies, robur, castaneae, tilia, ilex, cornus. Aquosis montibus gaudent acer, fraxinus, sorbus, tilia, cerasus. Non temere in montibus visae sunt prunus, Punicae, oleastri, iuglans, morus, sambuci. Descendunt et in plana, cornus, corylus, quercus, ornus, acer, fraxinus, fagus, carpinus. Subeunt et in montuosa, ulmus, malus, pirus, laurus, myrtus, sanguinei frutices, ilex, tingendisque vestibus nascentes genistae. Gaudet frigidis sorbus, et magis etiam betulla. Gallica haec arbor mirabili candore atque tenuitate, terribilis magistratuum virgis. Eadem circulis flexilis, item corbium costis. Bitumen ex ea Galliae excoquunt. In eosdem situs comitatur et spina, nuptiarum facibus auspicatissima, quoniam inde fecerint pastores qui rapuerunt Sabinas, ut auctor est Masurius. Nunc facibus carpinus et corylus familiarissimae.

XXXI. Aquas odere cupressi, iuglandes, castaneae, laburnum. Alpina et haec arbor, nec vulgo nota, dura ac candida materie, cuius florem cubitalem longitudine apes non attingunt. Odit et quae appellatur Iovis barba, in opere topiario tonsilis, et in rotunditatem spissa, argenteo folio. Non nisi in aquosis proveniunt salices, alni, populi, siler, ligustra tesseris utilissima. Item vaccinia, Italiae mancupiis sata: Galliae vero etiam purpurae tingendae causa ad servitiorum vestes. Quaecunque communia sunt

montibus planisque, maiora fiunt, adspectuque pulchriora in campestribus: meliora materie, crispioraque in montibus: exceptis malis, pirisque.

XXXII. Praeterea arborum aliis decidunt folia: aliae sempiterna coma virent. Quam differentiam antecedat necesse est prior. Sunt enim arborum quaedam omnino silvestres, quaedam urbaniores, quas his placet nominibus distinguere. Hae mites, quae fructu, aut aliqua dote umbrarumve officio humanius iuvant, non improbe dicantur urbanae.

XXXIII. Harum generi non decidunt: oleae, lauro, palmae, myrto, cupresso, pinis, ederae, rhododendro, et (quamvis herba dicatur) sabinae. Rhododendron, ut nomine apparet, a Graecis venit. Alii nerion vocarunt, alii rhododaphnen, sempiternum fronde, rosae similitudine, caulibus fruticosum. Iumentis caprisque et ovibus venenum est. Idem homini contra serpentium venena remedio.

Silvestrium generis folia non decidunt abieti, larici, pinastro, iunipero, cedro, terebintho, buxo, ilici, aquifolio, suberi, taxo, tamarici. Inter utraque genera sunt adrachne in Graecia, et ubique unedo. Reliqua enim folia decidunt his, praeterquam in cacuminibus. Non decidunt autem et in fruticum genere cuidam rubo, et calamo. In Thurino agro, ubi Sybaris fuit, ex ipsa urbe prospiciebatur quercus una, nunquam folia dimittens, nec ante mediam aestatem germinans. Idque mirum est, Graecis auctoribus proditum, apud nos postea sileri. Nam locorum tanta vis est, ut circa Memphim Aegypti, et in Elephantine Thebaidis nulli arbori decidant, ne vitibus quidem.

XXXIV. Ceterae omnes extra praedictas, (etenim enumerare longum,) folia deperdunt: observatumque non arescere, nisi tenuia, et lata, et mollia. Quae vero non decidant, callo crassa, et angusta esse. Falsa

definitio est, non decidere his, quarum succus pinguior sit. Quis enim potest in ilice intelligere? Decidere Timaeus Mathematicus Sole Scorpionem transeunte, sideris vi, et quodam veneno aëris, putat. Cur ergo non eadem causa adversum omnes polleat, iure miremur. Cadunt plurimis autumno. Quaedam tardius amittunt, atque in hiemes prorogant moras. Neque interest maturius germinasse: utpote cum quaedam primae germinent, et inter novissimas nudentur; ut amygdalae, fraxini, sambuci. Morus autem novissima germinat, cum primis folia dimittit. Magna et in hoc vis soli. Prius decidunt in siccis macrisque: et vetustae prius arbori: multis etiam, antequam maturescat fructus. In serotina ficu, et hiberna piro, et malo granato est pomum tantum aspici in matre. Neque his autem, quae semper retinent comas, eadem folia durant: sed subnascentibus aliis, tum arescunt vetera: quod evenit circa solstitia maxime.

XXXV. Foliorum unitas in suo cuique genere permanet, praeterquam populo, ederae, crotoni, quam et cici diximus vocari. Populi tria genera: alba, ac nigra, et quae Libyca appellatur, minima folio, ac nigerrima, fungisque enascentibus laudatissima. Alba folio bicolor, superne candicans, inferiore parte viridi. Huic, nigraeque, et crotoni, folia in iuventa circinatae rotunditatis sunt: vetustiora in angulos exeunt. E contrario ederae angulosa rotundantur. Populorum foliis grandissima lanugo evolat: candidae, traditae folio numerosiore, candida, et ut villi. Folia granatis et amygdalis rubentia.

XXXVI. Mirum in primis id, quod ulmo, tiliaeque, et oleae, et populo albae, et salici evenit. Circumaguntur enim folia earum post solstitium: nec alio argumento certius intelligitur sidus confectum. Est et publica omnium foliorum in ipsis differentia.

Namque pars inferior a terra herbido viret colore. Ab eadem laeviora, nervos, callumque, et articulos in superiore habent parte: incisuras vero subter, ut manus humana. Oleae superne candidiora, et minus laevia: item ederae. Sed omnium folia quotidie ad Solem oscitant, inferiores partes tepefieri volentia. Superior pars omnium lanuginem quantulamcunque habet, quae in aliis gentium lana est.

XXXVII. In Oriente funes validos e palmae foliis fieri dictum est, eosque in humore utiliores esse. Et apud nos fere palmis a messe decerpuntur. Ex his meliora, quae sese non diviserint. Siccantur sub tecto quaternis diebus: mox in Sole expanduntur, et noctibus relicta, donec candore inarescant, postea in opera finduntur.

XXXVIII. Latissima fico, viti, platano: angusta myrto, Punicae, oleae: capillata pino, cedro: aculeata aquifolio, et ilicum generi: nam iunipero spina pro folio est: carnosa cupresso, tamarici: crassissima alno: longa arundini, salici: palmae etiam duplicia: circinata piro, mucronata malo, angulosa ederae, divisa platano: insecta pectinum modo piceae, abieti: sinuosa toto ambitu robori: spinosa cute, rubo. Mordacia sunt quibusdam, ut urticis. Pungentia pino, piceae, abieti, larici, cedro, aquifoliis. Pediculo brevi oleae, et ilici: longo vitibus: tremulo populis, et iisdem solis inter se crepitantia. Iam et in pomo ipso, mali quodam in genere, parva mediis emicant folia, interim et gemina. Praeterea aliis circa ramos, aliis et in cacumine ramorum: robori, et in caudice ipso. Iam densa, ac rara, semperque lata rariora. Disposita myrto, concava buxo, inordinata pomis. Plura eodem pediculo exeuntia malis pirisque. Ramulosa ulmo, et cytiso. Quibus adiicit Cato decidua, populea quernaque, animalibus iubens dari non perarida: bubus quidem

et ficulnea, ilignaque, et ederacea. Dantur et ex arundine, ac lauro. Decidunt sorbo universa, ceteris paulatim. Et de foliis hactenus.

XXXIX. Ordo autem naturae annuus ita se habet. Primus est conceptus, flare incipiente vento Favonio, circiter fere sextum Idus Februarii. Hoc maritantur vivescentia e terra: quippe cum etiam equae in Hispania, ut diximus. Hic est genitalis spiritus mundi, a fovendo dictus, ut quidam existimavere. Flat ab occasu aequinoctiali, ver inchoans. Catulitionem rustici vocant, gestiente natura semina accipere, eoque animam inferente omnibus satis. Concipiunt variis diebus, et pro sua quaeque natura. Alia protinus, ut animalia: tardius aliqua, et diutius gravida partus gerunt: quod germinatio ideo vocatur. Pariunt vero cum florent, flosque ille ruptis constat utriculis. Educatio in pomo est: hoc, et germinatio, laborum.

XL. Flos est pleni veris indicium, et anni renascentis, flos gaudium arborum. Tunc se novas, aliasque quam sunt, ostendunt: tunc variis colorum picturis in certamen usque luxuriant. Sed hoc negatum plerisque. Non enim omnes florent: et sunt tristes quaedam, quaeque non sentiant gaudia annorum. Nam neque ilex, picea, larix, pinus, ullo flore exhilarantur, natalesve pomorum recursus annuos versicolori nuntio promittunt: nec fici, atque caprifici. Protinus enim fructum flores gignunt. In ficis mirabiles sunt et abortus, qui nunquam maturescunt. Nec iuniperi florent. Quidam earum duo genera tradunt: alteram florere, nec ferre: quae vero non floreat, ferre protinus baccis nascentibus, quae biennio haereant. Sed id falsum: omnibusque iis dura facies semper. Sic et hominum multis fortuna sine flore est.

XLI. Omnes autem germinant, etiam qui non flo-

rent, magna et locorum differentia. Quippe cum ex eodem genere quae sunt in palustribus, priora germinent: mox campestria, novissima in silvis. Per se autem tardius piri silvestres, quam cetera. Primo Favonio cornus, proxime laurus, pauloque ante aequinoctium tilia, acer. Inter primas vero populus, ulmus, salix, alnus, nuces. Festinat et platanus. Ceterae vere coepturo, aquifolium, terebinthus, paliurus, castanea, glandes. Serotino autem germine malus, tardissimo suber. Quibusdam germinatur germinatio, nimia soli ubertate, aut invitantis caeli voluptate: quod magis in herbis segetum evenit. In arboribus tamen nimia germinatio elassescit.

Sunt aliae naturales quibusdam, praeterque vernas, quae suis constant sideribus, quorum ratio aptius reddetur tertio ab hoc volumine. Hiberna Aquilae exortu, aestiva Canis ortu, tertia Arcturi. Has duas quidam omnibus arboribus communes putant: sentiri autem maxime in fico, vite, Punicis: causam afferentes, quoniam in Thessalia Macedoniaque plurima tum ficus exeat. Maxime tamen in Aegypto apparet haec ratio. Et reliquae quidem arbores, ut primum coepere, continuant germinationem. Robur, et abies, et larix, intermittunt tripartito, ac terna germina edunt: ideo et ter squamas corticum spargunt: quod omnibus arboribus in germinatione evenit, quoniam praegnantium rumpitur cortex. Est autem prima earum incipiente vere, circiter XV diebus. Iterum germinant transeunte Geminos Sole Sic fit, ut prima cacumina impelli secutis appareat, geniculato incremento. Tertia est earundem ad solstitium brevissima, nec diutius septenis diebus. Clareque et tunc cernitur excrescentium cacuminum articulatio. Vitis sola bis parturit: cum primum emittit uvam: iterum cum digerit. Eorum quae non florent, partus tantum est et maturitas. Quaedam

statim in germinatione florent, properantque in eo: sed maturescunt tarde, ut vites. Serotino quaedam germinatu florent, maturantque celeriter, sicuti morus, quae novissima urbanarum germinat, nec nisi exacto frigore: ob id dicta sapientissima arborum. Sed cum coepit, in tantum universa germinatio erumpit, ut una nocte peragat, etiam cum strepitu.

XLII. Ex his, quae hieme Aquila exoriente (ut diximus) concipiunt, floret prima omnium amygdala mense Ianuario: Martio vero pomum maturat. Ab ea proxime florent Armeniaca, dein tuberes, et praecoces: illae peregrinae, hae coactae. Ordine autem naturae, silvestrium primae, sambucus, cui medulla plurima: et cui nulla, cornus mascula. Urbanarum, malus: parvoque post, ut simul videri possit, pirus, et cerasus, et prunus. Sequitur laurus, illamque cupressus: dein Punica, fici. At vites et oleae florentibus iam iis germinant. Concipiunt Vergiliarum exortu. Hoc sidus illarum est. Floret autem solstitio vitis, et quae paulo serius incipit, olea. Deflorescunt omnia septenis diebus, non celerius: quaedam tardius, sed nulla pluribus bis septenis. Omnia et intra VIII Idus Iulii, etesiarum praecursu.

XLIII. Nec statim fructus sequitur in aliquibus. Cornus enim circa solstitia reddit primo candidum, postea sanguineum. Ex eo genere femina post autumnum fert baccas acerbas, et ingustabiles cunctis animantibus: ligno quoque fungosa et inutilis, cum mas e fortissimis quoque sit: tanta differentia ab eodem genere fit. Sed et terebinthus messibus reddit semen, et acer, et fraxinus: nuces, et mala, et pira, praeterquam hiberna, aut praecocia, autumno. Glandiferae serius etiamnum, Vergiliarum occasu: esculus tantum autumno. Incipiente autem hieme quaedam genera mali, pirique, et suber. Abies flores croci colore circa solstitium, semen reddit post

Vergiliarum occasum. Pinus autem et picea praeveniunt germinatione quindecim fere diebus. Semen vero post Vergilias et ipsae reddunt.

XLIV. Citreae, et iuniperus, et ilex, anniferae habentur: novusque fructus in his cum annotino pendet. In maxima tamen admiratione pinus est: habet fructum maturescentem: habet proximo anno ad maturitatem venturum, ac deinde tertio. Nec ulla arborum avidius se promittit. Quo mense ex ea nux decerpitur, eodem maturescit alia: et sic dispensatur, ut nullo non mense maturescant. Quae se in arbore ipsa divisere, azaniae vocantur: laeduntque ceteras, nisi detrahantur.

XLV. Fructum arborum solae nullum ferunt, hoc est, ne semen quidem, tamarix scopis tantum nascens, populus, alnus, ulmus Atinia, alaternus, cui folia inter ilicem et olivam. Infelices autem existimantur, damnataeque religione, quae neque seruntur unquam, neque fructum ferunt. Cremutius auctor est, nunquam virere arborem, ex qua Phyllis se suspenderit. Quae gummi gignunt, post germinationem aperiuntur: gummi vero non nisi fructu detracto spissatur.

XLVI. Novellae arbores carent fructu, quamdiu crescunt. Perdunt facillime ante maturitatem, palma, ficus, amygdala, malus, pirus: item Punica, quae etiam roribus nimiis et pruinis florem amittit. Qua de causa inflectunt ramos eius, ne subrecti humorem infestum excipiant, atque contineant. Pirus et amygdala, etiamsi non pluat, sed fiat Austrinum caelum, aut nubilum, amittunt florem et primos fructus, si, cum defloruere, tales dies fuerint. Ocissime autem salix amittit semen, antequam omnino maturitatem sentiat, ob id dicta Homero frugiperda: secuta aetas scelere suo interpretata est hanc sententiam, quando semen salicis mulieri sterilitatis medicamentum es-

se constat. Sed in hoc quoque providens natura, facile nascenti, et depacto surculo, incuriosius semen dedit. Una tamen proditur ad maturitatem perferre solita, in Creta insula, ipso descensu Iovis speluncae, torvum ligneumque, magnitudine ciceris.

XLVII. Fiunt vero quaedam loci vitio infructuosa, sicut in Paro silva caedua, quae nihil fert. Persicae arbores in Rhodo florent tantum. Fit haec differentia et ex sexu: in iisque mares non ferunt. Aliqui hoc permutantes, mares esse, quae ferant, tradunt. Facit et densitas sterilitatem.

XLVIII. Gignentium autem quaedam et lateribus ramorum, et cacuminibus ferunt: ut pirus, Punica, ficus, myrtus: cetero eadem natura, quae frugibus. Namque et in eis spica in cacumine nascitur, legumina in lateribus. Palma sola (ut dictum est) in spathis habet fructum, racemis propendentem.

XLIX. Reliquis sub folio pomum, ut protegatur, excepta fico, cui folium maximum umbrosissimumque, et ideo supra id pomum: ei demum serius folium nascitur, quam pomum. Insigne proditur in quodam genere Ciliciae, Cypri, Helladis, ficos sub folio, grossos vero post folium nasci. Ficus et praecoces habet, quas Athenis prodromos vocant. In Laconico genere maxime sunt.

L. Sunt et biferae in eisdem. In Cea insula caprifici triferae sunt. Primo foetu sequens evocatur, sequenti tertius: hoc fici caprificantur. Et caprifici autem ab adversis foliis nascuntur. Biferae et in malis ac piris quaedam, sicut et praecoces. Malus silvestris bifera. Sequens eius fructus post Arcturum in apricis maxime. Vites quidem et triferae sunt, quas ob id insanas vocant: quoniam in iis alia maturescunt, alia turgescunt, alia florent. M. Varro auctor est, vitem fuisse Smyrnae apud Matroum biferam, et malum in agro Consentino. Hoc autem

evenit perpetuo in Tacapensi Africae agro, de quo plura alias: ea est soli fertilitas. Trifera est et cupressus. Namque baccae eius colliguntur mense Ianuario, et Maio, et Septembri: ternasque earum gerit magnitudines.

Est vero et in ipsis arboribus etiam onustis peculiaris differentia. Summa sui parte fertiliores, arbutus, quercus: inferiore, iuglandes, fici mariscae. Omnes, quo magis senescunt, hoc maturius ferunt, et in apricis locis, nec pingui terra. Silvestriora omnia tardiora. Quaedam ex iis omnino non maturescunt. Item quae subarantur, aut quae ablaqueantur, celeriora neglectis: haec et fertiliora.

LI. Est etiamnum aetatis differentia. Amygdala enim et pirus in senecta fertilissimae: ut et glandiferae, et quoddam genus ficorum. Ceterae in iuventa tardiusque maturantes: quod maxime notatur in vitibus. Vetustioribus enim vinum melius: novellis copiosius. Celerrime vero senescit, et in senecta deteriorem fructum gignit malus: namque et minora poma proveniunt, et vermiculis obnoxia. Quin et in ipsa arbore nascuntur. Ficus sola ex omnium arborum foetu, maturitatis causa medicatur: iam quidem ex portentis, quoniam maiora sunt pretia praeposteris. Omnia autem celerius senescunt praefoecunda. Quin et protinus moriuntur aliqua, caelo foecunditatem omnem eblandito: quod maxime vitibus evenit. Contra morus tardissime senescit, fructu minime laborans. Tarde et quorum crispa materies: ut acer, palma, populus. Et subarata ocius senescunt. Silvestria autem tardissime. Atque in totum, omnis cura fertilitatem adiicit, fertilitas senectam: ideo et praeflorent talia, et praegerminant, atque in totum praecocia fiunt: quoniam omnis infirmitas caelo magis obnoxia est.

LII. Multae vero plura gignunt, ut diximus in glan-

diferis: inter quas laurus uvas suas: maximeque sterilis, quae non gignit aliud: ob id a quibusdam mas existimatur. Ferunt et avellanae iulos compactili callo, ad nihil utiles. Plurima vero buxus. Nam et semen suum, et granum, quod crataegum vocant, et a septemtrione viscum, a meridie hyphear: de quibus plura mox paulo. Interdumque pariter res quaternas habent.

LIII. Arbores quaedam simplices, quibus a radice caudex unus: et rami frequentes, ut olivae, fico, viti. Quaedam fruticosi generis, ut paliurus, myrtus: item nux avellana: quin immo melior est, et copiosior fructu, in plures dispersa ramos. In quibusdam omnino nullus, ut in suo genere buxo, loto transmarinae. Quaedam bifurcae, atque etiam in quinas partes diffusae. Quaedam dividuae, nec ramosae, ut sambuci. Quaedam individuae, ramosae, ut piceae. Quibusdam ramorum ordo, sicut piceae, abieti. Aliis inconditus, ut robori, malo, piro. Et abieti quidem subrecta divisura, ramique in caelum tendentes, non in latera proni. Mirum, cacuminibus eorum decisis moritur: totis vero detruncatis durat. Et si infra, quam rami fuere, praecidatur, quod superest, vivit: si vero cacumen tantum auferatur, tota moritur. Alia ab radice brachiata, ut ulmus. Alia in cacumine ramosa, ut pinus, lotos, sive faba Graeca: quam Romae a suavitate fructus silvestris quidem, sed cerasorum paene natura, loton appellant. Praecipue domibus expetitur ramorum petulantia, brevi caudice latissima exspatiantium umbra, et in vicinas domos saepe transilientium. Nulli opacitas brevior: nec aufert Solem hieme, decidentibus foliis. Nulli cortex iucundior, aut oculos excipiens blandius. Nulli rami longiores validioresque, aut plures, ut dixisse totidem arbores liceat. Cortice pelles tingunt, radice lanas. Malis proprium genus: ferarum enim rostra reddunt, adhaerentibus uni maximo minoribus.

LIV. Ramorum aliqui caeci, qui non germinant: quod natura fit, si non evaluere: aut poena, cum deputatos cicatrix hebetavit. Quae dividuis in ramo natura est, haec viti in oculo, arundini in geniculo. Omnium terrae proxima crassiora. In longitudinem excrescunt abies, larix, palma, cupressus, ulmus, et si qua unistirpia. Ramosarum cerasus etiam in XL cubitorum trabes, aequali per totum duûm cubitorum crassitudine reperitur. Quaedam statim in ramos sparguntur, ut mali.

LV. Cortex aliis tenuis, ut lauro, tiliae: aliis crassus, ut robori. Aliis laevis, ut malo, fico. Idem scaber robori, palmae. Omnibus in senecta rugosior. Quibusdam rumpitur sponte, ut viti. Quibusdam etiam cadit, ut malo, unedoni: carnosus, suberi, populo: membranaceus, ut viti, arundini: libris similis, ceraso: multiplex tunicis, ut vitibus, tiliae, abieti. Quibusdam simplex, ut fico, arundini.

LVI. Magna et radicum differentia. Copiosae fico, robori, platano: breves et angustae, malo: singulares abieti, larici. Singulis enim innituntur, quanquam minutis in latera dispersis. Crassiores lauro et inaequales: item oleae, cui et ramosae. At robori carnosae. Robora suas in profundum agunt. Si Virgilio quidem credimus, esculus, quantum corpore eminet, tantum radice descendit. Oleae, malisque, et cupressis, per summa cespitum. Aliis recto meatu, ut lauro, oleae: aliis flexuoso, ut fico. Minutis haec capillamentis hirsuta, ut abies, multaeque silvestrium: e quibus montani praetenuia fila decerpentes, spectabiles lagenas, et alia vasa nectunt. Quidam non altius descendere radices, quam Solis calor tepefaciat, idque natura loci tenuioris crassiorisve, dixere: quod falsum arbitror. Apud auctores certe invenitur, abietis planta cum transferretur, VIII cubitorum in altitudine: nec totam refossam,

sed abruptam. Maxima spatio atque plenitudine et citri est. Ab ea platani, roboris, et glandiferarum. Quarundam radix vivacior superficie, ut lauri. Itaque cum trunco inaruit, recisa etiam laetius fruticat. Quidam brevitate radicum celerius senescere arbores putant: quod coarguunt fici, quarum radices longissimae, et senectus ocissima. Falsum arbitror et quod aliqui prodidere, radices arborum vetustate minui. Visa etenim est annosa quercus eversa vi tempestatis, et iugerum soli amplexa.

LVII. Prostratas restitui plerumque, et quadam terrae cicatrice vivescere, vulgare est. Et familiarissimum hoc platanis, quae plurimum ventorum concipiunt propter densitatem ramorum: quibus amputatis, levatae onere in sua scrobe reponuntur. Factumque iam est hoc in iuglandibus, oleisque, ac multis aliis. Est in exemplis, et sine tempestate, ullave causa alia quam prodigii, cecidisse multas ac sua sponte resurrexisse. Factum hoc populi Romani Quiritibus ostentum Cimbricis bellis Nuceriae in luco Iunonis, ulmo, postquam etiam cacumen amputatum erat, quoniam in aram ipsam procumbebat, restituta sponte, ita ut protinus floreret: a quo deinde tempore maiestas populi Romani resurrexit, quae ante vastata cladibus fuerat. Memoratur hoc idem factum in Philippis, salice procidua atque detruncata: et Stagiris in Museo populo alba: omnia fausti ominis. Sed maxime mirum, Antandri platanus etiam circumdolatis lateribus restibilis sponte facta, vitaeque reddita longitudine quindecim cubitorum, crassitudine quatuor ulnarum.

LVIII. Arbores, quas naturae debeamus, tribus modis nascuntur: sponte, aut semine, aut ab radice. Cura numerosior exsistit. de qua suo dicemus volumine: nunc enim totus sermo de natura est, multis modis mirisque memorabili. Namque non omnia in

omnibus locis nasci docuimus, nec translata vivere. Hoc alias fastidio, alias contumacia, saepius imbecillitate eorum, quae transferantur, evenit: alias caelo invidente, alias solo repugnante.

LIX. Fastidit balsamum alibi nasci: nata Assyria malus alibi ferre: nec non et palma nasci ubique aut nata parere: vel cum promisit etiam, ostenditque ea educare, quae tanquam invita peperit. Non habet vires frutex cinnami in Syriae vicina perveniendi. Non ferunt amomi nardique deliciae, ne in Arabia quidem ex India, et nave peregrinari. Tentavit enim Seleucus rex. Illud maxime mirum, ipsas arbores plerumque exorari ut vivant, atque transmigrent: aliquando et a solo impetrari, ut alienas alat, advenasque nutriat: caelum nullo modo flecti. Vivit in Italia piperis arbor: casiae vero etiam in septemtrionali plaga: vixit in Lydia thuris. Sed unde sorbentes succum omnem ex iis Soles, coquentesque lacrimam?

Illud proxime mirum, mutari naturam in iisdem, atque pro indiviso valere. Cedrum aestuosis partibus dederat: et in Lyciis Phrygiisque montibus nascitur. Frigus inimicum lauro fecerat: sed in Olympo copiosior nulla est. Circa Bosphorum Cimmerium in Panticapaeo urbe, omni modo laboravit Mithridates rex, et ceteri incolae, sacrorum certe causa, laurum myrtumque habere: non contigit, cum teporis arbores abundent ibi, Punicae, ficique, iam mali et piri laudatissimae. Frigidas eodem tractu non genuit arbores, pinum, abietem, piceam. Et quid attinet in Pontum abire? iuxta Romam ipsam castaneae cerasique aegre proveniunt: Persica in Tusculano, nec non nuces Graecae cum taedio inseruntur, Tarracina silvis scatente earum.

LX. Cupressus advena, et difficillime nascentium fuit, ut de qua verbosius saepiusque, quam de omni-

bus aliis, prodiderit Cato. Natu morosa, fructu supervacua, baccis torva, folio amara, odore violenta, ac ne umbra quidem gratiosa, materie rara, ut paene fruticosi generis, Diti sacra, et ideo funebri signo ad domos posita. Femina sterilis diu. Metae demum aspectu non repudiata, distinguendis tantum pinorum ordinibus: nunc vero tonsilis facta in densitate parietum, coercitaque gracilitate perpetuo tenera. Trahitur etiam in picturas operis topiarii, venatus, classesve, et imagines rerum tenui folio, brevique, et virenti semper vestiens. Duo genera earum: Meta in fastigium convoluta, quae et femina appellatur. Mas spargit extra se ramos, deputaturque. Utraque autem immittitur in perticas, asseresve, amputatione ramorum, qui XIII anno denariis singulis veneunt. Quaestuosissima in satus ratione silva: vulgoque, dotem filiarum antiqui plantaria appellabant. Huic patria insula Creta, cum Cato Tarentinam eam appellet: credo, quod primum eo venerit. Et in Aenaria succisa regerminat. Sed in Creta quocunque in loco terram moverit quispiam, vi naturali haec gignitur, protinusque emicat: illa vero etiam non appellato solo, ac sponte, maximeque in Idaeis montibus, et quos Albos vocant, summisque iugis, unde nives nunquam absunt, plurima, quod miremur: alibi non nisi in tepore proveniens, et nutricem magnopere fastidiens.

LXI. Nec terrae tantum natura circa has refert, aut perpetua caeli, verum et quaedam temporaria vis imbrium. Aquae plerumque semina afferunt: et certo fluunt genere, aliquando etiam incognito: quod accidit Cyrenaicae regioni, cum primum ibi laserpitium natum est: ut in herbarum natura dicemus. Nata est et silva urbi ei proxima, imbre piceo crassoque, circiter urbis Romae annum CCCCXXX.

LXII. Edera iam dicitur in Asia nasci: negaverat

Theophrastus: nec in India, nisi in monte Mero. Quin et Harpalum omni modo laborasse, ut sereret eam in Medis, frustra: Alexandrum vero ob raritatem ita coronato exercitu, victorem ex India rediisse, exemplo Liberi Patris: cuius dei et nunc adornat thyrsos, galeasque etiam ac scuta, in Thraciae populis, in solemnibus sacris. Inimica arbori, satisque omnibus: sepulcra, muros rumpens: serpentium frigori gratissima, ut mirum sit ullum honorem habitum ei.

Duo genera eius prima, ut reliquarum, mas, et femina. Maior traditur mas corpore, et folio duriore etiam ac pinguiore, et flore ad purpuram accedente. Utriusque autem flos similis est rosae silvestri, nisi quod caret odore. Species horum generum tres. Est enim candida, et nigra edera, tertiaque quae vocatur helix. Etiamnum hae species dividuntur in alias: quoniam est aliqua fructu tantum candida, alia et folio: fructum quoque candidum ferentium aliis densus acinus, et grandior, racemis in orbem circumactis, qui vocantur corymbi. Item selenitium, cuius est minor acinus, sparsior racemus. Simili modo in nigra. Alicui et semen nigrum, alii crocatum: cuius coronis poetae utuntur, foliis minus nigris: quam quidam Nysiam, alii Bacchicam vocant, maximis inter nigras corymbis. Quidam apud Graecos etiamnum duo genera huius faciunt, a colore acinorum: erythranum, et chrysocarpum.

Plurimas autem habet differentias helix, quoniam folio maxime distat. Parva sunt et angulosa, concinnioraque, cum reliquorum generum simplicia sint. Distat et longitudine internodiorum: praecipue tamen sterilitate, quoniam fructum non gignit. Quidam hoc aetatis esse, non generis existimant: primoque helicem esse, fieri ederam vetustate. Horum error manifestus intelligitur: quoniam helicis plura

genera reperiuntur, sed tria maxime insignia: herbacea ac virens, quae plurima est: altera candido folio: tertia, versicolori, quae Thracia vocatur. Etiamnum herbaceae tenuiora folia, et in ordinem digesta, densioraque. In alio genere diversa omnia. Et in versicolori alia tenuioribus foliis, et similiter ordinatis densioribusque est: alteri generi neglecta haec omnia. Maiora quoque aut minora sunt folia, macularumque habitu distant: et in candidis alia sunt candidiora. Adolescit in longitudinem maxime herbacea.

Arbores autem necat candida, omnemque succum auferendo tanta crassitudine augetur, ut ipsa arbor fiat. Signa eius, folia maxima atque latissima, mammas erigentis, quae sunt ceteris inflexae: racemi stantes, ac subrecti. Et quanquam omnium ederarum generi radicosa brachia, huic tamen maxime ramosa ac robusta: ab ea nigrae. Sed proprium albae, quod inter media folia emittit brachia, utrinque semper amplectens: hoc et in muris, quamvis ambire non possit. Itaque etiam pluribus locis intercisa, vivit tamen duratque: et totidem initia radicum habet, quot brachia, quibus incolumis et solida arbores fugit ac strangulat. Est et in fructu differentia albae nigraeque ederae: quoniam aliis tanta amaritudo acini, ut aves non attingant. Est et rigens edera, quae sine adminiculo stat, sola omnium generum ob id vocata cissos. E diverso nunquam nisi humi repens chamaecissos.

LXIII. Similis est ederae, e Cicilia primum quidem profecta, sed in Graecia frequentior, quam vocant smilacem, densis geniculata caulibus, spinosis frutectosa ramis, folio ederaceo, parvo, non anguloso, a pediculo emittente pampinos, flore candido, olente lilium. Fert racemos labruscae modo, non ederae, colore rubro, complexa acinis maioribus nu-

cleos ternos, minoribus singulos, nigros durosque: infausta omnibus sacris et coronis: quoniam sit lugubris, virgine eius nominis, propter amorem iuvenis Croci, mutata in hunc fruticem. Id vulgus ignorans, plerumque festa sua polluit, ederam existimando: sicut in poetis, aut Libero Patre, aut Sileno, quis omnino nescit quibus coronentur? Et smilace fiunt codicilli: propriumque materiae est, ut admota auribus lenem sonum reddat. Ederae mira proditur natura ad experienda vina: si vas fiat e ligno eius, vina transfluere, ac remanere aquam, si qua fuerit mixta.

LXIV. Inter ea, quae frigidis gaudent, et aquaticos frutices dixisse conveniat. Principatum in his tenebunt arundines, belli pacisque experimentis necessariae, atque etiam deliciis gratae. Tegulo earum domus suas Septemtrionales populi operiunt, durantque aevis tecta alta. Et in reliquo vero orbe cameras levissime suspendunt. Chartisque serviunt calami, Aegyptii maxime, cognatione quadam papyri. Probatiores tamen Gnidii, et qui in Asia circa Anaiticum lacum nascuntur. Nostratibus fungosior subest natura, cartilagine bibula, quae cavo corpore intus, superne tenui inarescit ligno: fissilis praeacuta semper acie: geniculata. Cetero gracilitas nodis distincta, leni fastigio tenuatur in cacumina, crassiore paniculae coma, neque hac supervacua. Aut enim pro pluma strata cauponarum replet: aut ubi lignosiore callo induruit, sicut in Belgis, contusa, et interiecta navium commissuris, ferruminat textus, glutino tenacior, rimisque explendis fidelior pice.

LXV. Calamis Orientis populi bella conficiunt: calamis spicula addunt irrevocabili hamo noxia. Mortem accelerant pinna addita calamis. Fitque et ex ipso telum aliud fracto in vulneribus. His armis Solem ipsum obumbrant. Propter hoc maxime se-

renos dies optant: odere ventos et imbres, qui inter illos pacem esse cogunt. Ac si quis Aethiopas, Aegyptum, Arabas, Indos, Scythas, Bactros, Sarmatarum tot gentes et Orientis, omniaque Parthorum regna diligentius computet, aequa ferme pars hominum in toto mundo calamis superata degit. Praecipuus hic usus in Creta bellatores suos praecipitavit. Sed in hoc quoque, ut ceteris in rebus, vicit Italia: quando nullus sagittis aptior calamus, quam in Rheno Bononiensi amne, cui et plurima inest medulla, pondusque volucre: et contra flatus quoque pervicax libra. Quippe non eadem gratia Belgicis. Haec et Creticis commendatioribus: quanquam praeferantur Indi, quorum alia quibusdam videtur natura, quando et hastarum vicem praebent additis cuspidibus. Arundini quidem Indicae arborea amplitudo: quales vulgo in templis videmus. Differre mares ac feminas in his quoque Indi tradunt. Spissius mari corpus, feminae capacius. Navigiorumque etiam vicem praestant (si credimus) singula internodia. Circa Acesinem amnem maxime nascuntur.

Arundo omnis ex una stirpe numerosa, atque etiam recisa foecundius resurgit. Radix natura vivax, geniculata et ipsa. Folia Indicis tantum brevia. Omnibus vero a nodo orsa, complexu tenues per ambitum inducunt tunicas: atque a medio internodio cum plurimum desinunt vestire, procumbuntque. Latera arundini calamoque in rotunditate bina, super nodos alterno semper inguine, ut alterum ad dextra fiat, alterum superiore geniculo ad laeva per vices. Inde exeunt aliquando rami, qui sunt calami tenues.

LXVI. Plura autem genera. Alia spissior, densiorque geniculis, brevibus internodiis. Alia rarior, maioribus: tenuiorque et ipsa. Calamus vero alius totus concavus, quem syringiam vocant, utilissimus fistulis, quoniam nihil est ei cartilaginis atque car

nis. Orchomenius est continuo foramine pervius, quem auleticum vocant: hic tibiis utilior, fistulis ille. Est alius crassiore ligno, et tenui foramine, hunc totum fungosa replet medulla. Alius brevior alius procerior, exilior, crassiorque. Fruticosissimus, qui vocatur donax, non nisi in aquaticis natus: quoniam et haec differentia est: multum praelata arundine, quae in siccis proveniat. Suum genus sagittario calamo, ut diximus: sed Cretico longissimis internodiis, obsequentique, quo libeat flecti, calefacto. Differentias faciunt et folia non multitudine, verum et colore. Varia Laconicis, et ab ima parte densiora, quales in totum circa stagna gigni putant, dissimiles amnicis, longisque vestiri tunicis, spatiosius a nodo scandente complexu. Est et obliqua arundo, non in excelsitatem nascens, sed iuxta terram fruticis modo se spargens, suavissima in teneritate animalibus. Vocatur a quibusdam elegia. Est et in Italia nascens adarca nomine, palustris, ex cortice tantum sub ipsa coma, utilissima dentibus, quoniam vis eadem est quae sinapi.

De Orchomenii lacus arundinetis accuratius dici cogit admiratio antiqua. Characian vocabant crassiorem firmioremque, plotian vero subtiliorem: hanc in insulis fluitantibus natam, illam in ripis exspatiantis lacus. Tertia arundo est tibialis calami, quem auleticon dicebant: nono hic anno nascebatur. Nam et lacus incrementa hoc temporis spatio servabat: prodigiosus, si quando amplitudinem biennio extendisset: quod notatum apud Chaeroniam infausto Atheniensium, et saepe: Lebaida vocatur influente Cephisso. Cum igitur anno permansit inundatio, proficiunt in aucupatoriam quoque amplitudinem: vocabantur zeugitae. Contra bombyciae, maturius reciproco, graciles: feminarum, latiore folio atque candidiore, modica lanugine: aut omnino nul-

la, spadonum nomine insignibus. Hinc erant armamenta ad inclusos cantus: non silendo et reliquo curae miraculo, ut venia sit, argento iam potius cani. Caedi solebant tempestivae usque ad Antigenidem tibicinem, cum adhuc simplici musica uterentur, sub Arcturo: sic praeparatae aliquot post annos utiles esse incipiebant. Tunc quoque multa domandae exercitatione, et canere tibiae ipsae docendae, comprimentibus se ligulis, quod erat illis theatrorum moribus utilius. Postquam varietas accessit, et cantus quoque luxuria, caedi ante solstitia coeptae, et fieri utiles in trimatu, apertioribus earum ligulis ad flectendos sonos, quae inde sunt et hodie. Sed tum ex sua quamque tantum arundine congruere persuasum erat: et eam, quae radicem antecesserat, laevae tibiae convenire: quae cacumen, dextrae: immensum quantum praelatis, quas ipse Cephissus abluisset. Nunc sacrificae Tuscorum e buxo, ludicrae vero loto, ossibusque asininis, et argento fiunt. Aucupatoria arundo a Panhormo laudatissima: piscatoria Abaritana ex Africa.

LXVII. Arundinis Italiae usus ad vineas maxime. Cato seri eam iubet in humidis agris, bipalio subacto prius solo, oculis dispositis intervallo ternorum pedum. Simul et corrudam, unde asparagi fiant: concordare enim amicitiam. Salicem vero circa: qua nulla aquaticarum utilior, licet populi vitibus placeant, et Caecuba educent: licet alni sepibus muniant, contraque erumpentium amnium impetus, riparum muro in tutela ruris excubent in aqua satae, caesaeque densius innumero herede prosint.

LXVIII. Salicis statim plura genera. Namque et in proceritatem magnam emittunt iugis vinearum perticas, pariuntque balteo corticis vincula: et aliae virgas sequacis ad vincturas lentitiae. Aliae praetenues viminibus texendis spectabili subtilitate.

Rursus aliae firmiores corbibus, ac plurimae agricolarum supellectili: candidiores ablato cortice, lenique tractatu, vilioribus vasis, quam ut e corio fiant: atque etiam supinarum in delicias cathedrarum aptissimae. Caedua salici fertilitas, densior tonsura, ex brevi pugno verius, quam ramo: non, ut remur, in novissimis curanda arbore. Nullius quippe tutior est reditus, minorisve impendii, aut tempestatum securior.

LXIX. Tertium locum ei in aestimatione ruris Cato attribuit, prioremque quam olivetis, quamque frumento, aut pratis: nec quia desint alia vincula. Siquidem et genistae, et populi, et ulmi, et sanguinei frutices, et betullae, et arundo fissa, et arundinum folia, ut in Liguria, et vitis ipsa, recisisque aculeis rubi alligant, et intorta corylus. Mirumque, contuso ligno alicui maiores ad vincula esse vires. Salici tamen praecipua dos. Finditur Graeca rubens: candidior Amerina, sed paulo fragilior, ideo solido ligat nexu. In Asia tria genera observant. Nigram, utiliorem viminibus: candidam agricolarum usibus: tertiam, quae brevissima est, helicem vocant. Apud nos quoque multi totidem generibus nomina imponunt: vimineam vocant, eandemque purpuream. Alteram nitelinam a colore, quae sit tenuior. Tertiam Gallicam, quae tenuissima.

LXX. Nec in fruticum, nec in veprium caulium ve, neque in herbarum, aut alio ullo, quam suo genere, numerentur iure scirpi fragiles palustresque, ad tegulum, tegetesque: e quibus detracto cortice, candelae luminibus et funeribus serviunt. Firmior quibusdam in locis eorum rigor. Namque iis velificant non in Pado tantum nautici, verum et in mari piscator Africus, praepostero more vela intra malos suspendens. Et mapalia sua Mauri tegunt: proxime-

que aestimanti hoc videantur esse, quo inferiore Nili parte papyri sunt, usu.

LXXI. Sed frutectosi generis sunt inter aquaticas et rubi, atque sambuci fungosi generis: aliter tamen, quam ferulae: quippe plus ligni utique sambuco. Ex qua magis canoram buccinam tubamque credit pastor, ibi caesa, ubi gallorum cantum frutex ille non exaudiat. Rubi mora ferunt: et alio genere similitudinem rosae, qui vocatur cynosbatos. Tertium genus Idaeum vocant Graeci a loco. Tenuius est quam cetera, minoribusque spinis, et minus aduncis. Flos eius contra lippitudines illinitur ex melle: et igni sacro. Contra stomachi quoque vitia bibitur ex aqua. Sambuci acinos habent nigros atque parvos, humoris lenti, inficiendo maxime capillo: qui et ipsi aqua decocti manduntur.

LXXII. Humor et cortici arborum est, qui sanguis earum intelligi debet, non idem omnibus. Ficis lacteus: huic ad caseos figurandos coaguli vis. Cerasis gummosus, ulmis salivosus: lentus ac pinguis malis, vitibus ac piris aquosus. Vivaciora, quibus lentior. Atque in totum corpori arborum, ut reliquorum animalium, cutis, sanguis, caro, nervi, venae, ossa, medullae, pro cute cortex. Mirum: is in moro medicis succum quaerentibus, vere, hora diei secunda, lapide incussus manat: altius fractus siccus videtur. Proximi plerisque adipes: ii vocantur a colore alburnum: mollis ac pessima pars ligni, etiam in robore facile putrescens, teredini obnoxia: quare semper amputabitur. Subest huic caro, cui ossa: id est, materiae optimum. Alternant fructus, quibus siccius lignum, ut olea: magis quam quibus carnosum, ut cerasus. Nec omnibus adipes carnesve largae, sicuti nec animalium acerrimis. Neutrum habent buxus, cornus, olea: nec medullam minimumque etiam sanguinis: sicut ossa non habent sor-

ba, carnem sambuci, (et plurimam ambae medullam:) nec arundines maiore ex parte.

LXXIII. In quarundam arborum carnibus pulpae venaeque sunt. Discrimen earum facile. Venae latiores candidioresque pulpae fissilibus insunt. Ideo fit, ut aure ad caput trabis quamlibet praelongae admota, ictus ab altero capite vel graphii sentiatur, penetrante rectis meatibus sono. Unde deprehenditur, an torta sit materies, nodisque concisa. Quibus sunt tubera, sic sunt in carne glandia. In iis nec vena, nec pulpa, quodam callo carnis in se convoluto. Hoc pretiosissimum in citro, et acere. Cetera mensarum genera fissis arboribus circinantur in pulpam: alioqui fragilis esset vena in orbem arboris caesa. Fagis pectines transversi in pulpa. Apud antiquos inde et vasis honos. Manius Curius iuravit se ex praeda nihil attigisse, praeter guttum faginum, quo sacrificaret. Lignum in longitudinem fluctuatur: ut quae pars fuit ab radice, validius sidit. Quibusdam pulpa sine venis, mero stamine et tenui constat. Haec maxime fissilia. Alia frangi celeriora, quam findi, quibus pulpa non est: ut oleae, vites. At e contrario totum e carne corpus fico. Tota ossea est ilex, cornus, robur, cytisus, morus, ebenus, lotos, et quae sine medulla esse diximus.

Ceteris nigricans color. Fulva cornus, in venabulis nitet, incisuris nodata propter decorem. Cedrus, et larix, et iuniperus rubent. Larix femina habet, quam Graeci vocant aegida, mellei coloris. Inventum est pictorum tabellis immortale, nullisque fissile rimis, hoc lignum. Proximum medullae est. In abiete leuson Graeci vocant. Cedri quoque durissima, quae medullae proxima, ut in corpore ossa, deraso modo limo. Et sambuci interiora mire firma traduntur. Namque qui venabula ex ea faciunt, praeferunt omnibus: constat enim ex cute et ossibus.

LXXIV. Caedi tempestivum quae decorticentur, ut teretes, ad templa ceteraque usus rotundi, cum germinant, alias cortice inextricabili, et carie subnascente ei, materiaque nigrescente. Tigna et quibus aufert securis corticem, a bruma ad Favonium: aut si praevenire cogamur, Arcturi occasu, et ante eum Fidiculae: novissima ratione, solstitio. Dies siderum horum reddetur suo loco. Vulgo satis putant observare, ne qua dedolanda arbos sternatur ante editos suos fructus. Robur vere caesum, teredinem sentit: bruma autem, neque viatur, neque pandatur, alias obnoxium etiam ut torqueat sese findatque: quod in subere tempestive quoque caeso evenit. Infinitum refert et lunaris ratio: nec nisi a vicesima in tricesimam caedi volunt. Inter omnes vero convenit, utilissime in coitu eius sterni, quem diem alii interlunii, alii silentis lunae appellant. Sic certe Tiberius Caesar concremato ponte naumachiario, larices ad restituendum caedi in Rhaetia praefinivit. Quidam dicunt, ut in coitu et sub terra sit Luna: quod fieri non potest nisi noctu. At si competant coitus in novissimum diem brumae, illa sit aeterna materies: proxime, cum supra dictis sideribus. Quidam et Canis ortum addunt, et sic caesas materies in forum Augustum. Nec novellae autem ad materiem, nec veteres utilissimae. Circumcisas quoque ad medullam aliqui non inutiliter relinquunt, ut omnis humor stantibus defluat. Mirum apud antiquos primo Punico bello classem Duillii Imperatoris ab arbore excisa LX die navigasse. Contra vero Hieronem regem CCXX naves effectas diebus XLV tradit L. Piso. Secundo quoque Punico bello, Scipionis classis XL die a securi navigavit. Tantum tempestivitas etiam in rapida celeritate pollet.

LXXV. Cato hominum summus in omni usu, de materiis haec adiicit. Prelum e sapino atra notissi-

mum facito. Ulmeam, pineam, nuceam: hanc atque aliam materiam omnem cum effodies, Luna decrescente eximito post meridiem, sine vento Austro. Tunc erit tempestiva, cum semen suum maturum erit. Cavetoque, ne per rorem trahas, aut doles. Idemque mox: Nisi intermestri, Lunaque dimidiata, ne tangas materiem. Tunc ne effodias aut praecidas abs terra. Diebus septem proximis, quibus Luna plena fuerit, optime eximitur. Omnino caveto nigram materiam doles, neve caedas, neve tangas, nisi siccam: neve gelidam, neve rorulentam. Tiberius idem et in capillo tondendo servavit interlunia. M. Varro adversus defluvia praecepit observandum id a pleniluniis.

LXXVI. 1. Larici et magis abieti succisis, humor diu defluit. Hae omnium arborum altissimae ac rectissimae. Navium malis antennisque propter levitatem praefertur abies. Communia his pinoque, ut quadripartitos venarum cursus bifidosque habeant, vel omnino simplices. Ad fabrorum intestina opera medulla sectilis: optima quadripartitis materies, et mollior quam ceterae. Intellectus in cortice protinus peritis. Abietis quae pars a terra fuit, enodis est: haec, qua diximus ratione, fluviata decorticatur, atque ita sapinus vocatur: superior pars nodosa, duriorque, fusterna. Et in ipsis autem arboribus robustiores Aquiloniae partes. Et in totum deteriores ex humidis opacisque: spissiores ex apricis, ac diuturnae. Ideo Romae infernas abies supernati praefertur. Est per gentium quoque regiones in iis differentia. Alpibus Apenninoque laudatissimae: in Gallia, Iura ac monte Vogeso: in Corsica, Bithynia, Ponto, Macedonia. Deterior Aeneatica et Arcadica. Pessimae Parnassia et Euboica: quoniam ramosae ibi et contortae, putrescentesque facile. At cedrus in Creta, Africa, Syria laudatissi-

ma. Cedri oleo peruncta materies nec tineam, nec cariem sentit. Iunipero eadem virtus, quae cedro. Vasta haec in Hispania, maximeque Vaccaeis: medulla eius ubicunque solidior etiam, quam cedrus. Publicum omnium vitium vocant spiras, ubi convolvêre se venae atque nodi. Inveniuntur in quibusdam, sicut in marmore, centra, id est, duritia clavo similis, inimica serris. Et quaedam forte accidunt, lapide comprehenso aut recepto in corpus, aut alterius arboris ramo.

2. Megaris diu stetit oleaster in foro, cui viri fortes affixerant arma, quae cortice ambiente aetas longa occultaverat. Fuitque arbor illa fatalis excidio urbis, praemonitae oraculo, cum arbor arma peperisset: quod succisae accidit, ocreis galeisque intus repertis. Ferunt lapides ita inventos, ad continendos partus esse remedio. Amplissima arborum ad hoc aevi existimatur Romae visa, quam propter miraculum Tiberius Caesar in eodem ponte naumachiario exposuerat advectam cum reliqua materie: duravit ad Neronis principis amphitheatrum. Fuit autem trabs e larice, longa pedes CXX bipedali crassitudine aequalis. Quo intelligebatur vix credibilis reliqua altitudo, fastigium ad cacumen aestimantibus. Fuit memoria nostra et in porticibus septorum a M. Agrippa relicta, aeque miraculi causa, quae diribitorio superfuerat, XX pedibus brevior, sesquipedali crassitudine. Abies admirationis praecipuae visa est in navi, quae ex Aegypto Caii principis iussu, obeliscum in Vaticano Circo statutum, quatuorque truncos lapidis eiusdem ad sustinendum eum adduxit: qua nave nihil admirabilius visum in mari certum est: CXX M. modiûm lentis pro saburra ei fuere. Longitudo spatium obtinuit magna ex parte Ostiensis portus latere laevo. Ibi namque demersa est a Claudio principe, cum tribus molibus, turrium

altitudine in ea exaedificatis obiter Puteolano pulvere, advectisque. Arboris eius crassitudo quatuor hominum ulnas complectentium implebat. Vulgoque auditur octoginta nummûm et pluris malos venumdari ad eos usus, rates vero convecti quadraginta sestertiûm millibus plerasque. At in Aegypto et Syria reges inopia abietis cedro ad classes feruntur usi. Maxima ea in Cypro traditur, ad undeciremem Demetrii succisa, centum triginta pedum, crassitudinis vero ad trium hominum complexum. Germaniae praedones singulis arboribus cavatis navigant, quarum quaedam et triginta homines ferunt.

3. Spississima, ex omni materie, ideo et gravissima, iudicatur ebenus, et buxus, graciles natura: neutra in aquis fluitat, nec suber, si dematur cortex: nec larix. Ex reliquis siccissima lotos, quae Romae ita appellatur. Deinde robur exalburnatum: et huic nigricans color, magisque etiam cytiso, quae proxime accedere ebenum videtur. Quanquam non desint, qui Syriacas terebinthos nigriores affirment. Celebratur et Thericles nomine, calices ex terebintho solitus facere torno, per quem probatur materies. Omnium haec sola ungi vult, meliorque oleo fit. Colos mire adulteratur iuglande ac piro silvestri tinctis, atque in medicamine decoctis. Omnibus, quae diximus, spissa firmitas. Ab his proxima est cornus: quanquam non potest videri materies propter exilitatem, sed lignum non alio paene, quam ad radios rotarum, utile: aut si quid cuneandum sit in ligno, clavisve figendum, ceu ferreis. Ilex item, et oleaster, et olea, atque castanea, carpinus, populus. Haec et crispa aceris modo, si ulla materies idonea esset ramis saepe deputatis: castratio illa est, adimitque vires. De cetero plerisque eorum, sed utique robori, tanta duritia est, ut terebrari nisi madefactum non queat, et ne sic quidem adactus avelli

clavus. E diverso clavum non tenet cedrus. Mollissima tilia: eadem videtur et calidissima: argumentum afferunt, quod citissime ascias retundat. Calidae et morus, laurus, edera, et omnes, e quibus igniaria fiunt.

LXXVII. Exploratorum hoc usus in castris, pastorumque reperit, quoniam ad excudendum ignem non semper lapidis occasio est. Teritur ergo lignum ligno, ignemque concipit attritu, excipiente materia aridi fomitis, fungi vel foliorum facillimo conceptu. Sed nihil edera praestantius quae teratur, lauro quae terat. Probatur et vitis silvestris, alia quam labrusca, et ipsa ederae modo arborem scandens. Frigidissima quaecunque aquatica: lentissima autem, et ideo scutis faciendis aptissima, quorum plaga contrahit se protinus, clauditque suum vulnus, et ob id contumacius transmittit ferrum: in quo sunt genere fici, salix, tilia, betulla, sambucus, populus utraque. Levissima ex his ficus et salix, ideoque utilissimae. Omnes autem ad cistas, quaeque flexili crate constant. Habent et candorem, rigoremque, et in sculpturis facilitatem. Est lentitia platano, sed madida, sicut alno. Siccior eadem ulmo, fraxino, moro, ceraso, sed ponderosior. Rigorem fortissime servat ulmus: ob id cardinibus, crassamentisque portarum utilissima, quoniam minime torquetur: permutanda tantum sic, ut cacumen ab inferiore sit cardine, radix superior. Palmae est mollis, et suberis materies: spissae et malus, pirusque: nec non acer, sed fragile et quaecunque crispa. In omnibus silvestria et mascula differentias cuiusque generis augent. Et infoecunda firmiora fertilibus, nisi quo in genere mares ferunt, sicut cupressus, et cornus.

LXXVIII. Cariem vetustatemque non sentiunt cupressus, cedrus, ebenus, lotos, buxus, taxus, iuni-

perus, oleaster, et olea: ex reliquis tardissime larix, robur, suber, castanea, iuglans. Rimam fissuramque non capit sponte cedrus, cupressus, olea, buxus.

LXXIX. Maxime aeterna putant ebenum, et cupressum, cedrumque, claro de omnibus materiis iudicio in templo Ephesiae Dianae: utpote cum tota Asia exstruente quadringentis annis peractum sit, convenit tectum eius esse e cedrinis trabibus. De ipso simulacro deae ambigitur: ceteri ex ebeno esse tradunt. Mucianus ter consul, ex his qui proxime viso eo scripsere, vitigineum, et nunquam mutatum septies restituto templo. Hanc materiam elegisse Pandemion: etiam nomen artificis nuncupans: quod equidem miror, cum antiquiorem Minerva quoque, non modo Libero Patre, vetustatem ei tribuat. Adiicit, multis foraminibus nardo rigari, ut medicatus humor alat, teneatque iuncturas, quas et ipsas esse modico admodum miror. Valvas esse e cupresso, et iam quadringentis prope annis durare materiem omnem novae similem. Id quoque notandum, valvas in glutinis compage quadriennio fuisse. Cupressus in eas electa, quoniam praeter cetera uno in genere materiae nitor maxime valeat aeternus. Nonne simulacrum Veiovis in arce e cupresso durat, a condita Urbe DCLXI anno dicatum? Memorabile et Uticae templum Apollinis, ubi Numidicarum cedrorum trabes durant, ita ut positae fuere prima urbis eius origine, annis MCLXXVIII. Et in Hispania Sagunti aiunt templum Dianae a Zacyntho advectae cum conditoribus, annis ducentis ante excidium Troiae, ut auctor est Bocchus, infraque oppidum ipsum id haberi. Cui pepercit religione inductus Hannibal, iuniperi trabibus etiam nunc durantibus. Super omnia memoratur aedes in Aulide eiusdem deae, seculis aliquot ante Troianum bellum exaedificata: quonam genere materiae scientia obliterata. In ple-

num dici potest, utique quae odore praecellant, ea aeternitate praestare.

A praedictis morus proxime laudatur, quae vetustate etiam nigrescit. Et quaedam tamen in aliis diuturniora sunt usibus quam alia. Ulmus in perflatu firma, robur defossum, et in aquis quercus obruta. Eadem supra terram rimosa facit opera, torquendo sese. Larix in humore praecipua, et alnus nigra. Robur marina aqua corrumpitur. Non improbatur et fagus in aqua, et iuglans: hae quidem in his, quae defodiuntur, vel principales. Item iuniperus: eadem et subdialibus aptissima. Fagus et cerrus celeriter marcescunt. Esculus quoque humoris impatiens. Contra adacta in terram in palustribus alnus aeterna, onerisque quantilibet patiens: cerasus firma: ulmus et fraxinus lentae, sed facile pandantur: flexiles tamen, stantesque a circumcisura siccatae fideliores. Laricem in maritimis navibus obnoxiam teredini tradunt: omniaque, praeterquam oleastrum et oleam. Quaedam enim in mari, quaedam in terra vitiis opportuniora.

LXXX. Infestantium quatuor genera. Teredines capite ad portionem gravissimo: rodunt dentibus. Hae tantum in mari sentiuntur: nec aliam putant teredinem proprie dici. Terrestres, tineas vocant: culicibus vero similes, thripas. Quartum est et e vermiculorum genere: et eorum alii putrescente succo ipsa materie: alii pariuntur, sicut in arboribus, ex eo qui cerastes vocatur. Cum tantum eroserit, ut circumagat se, generat alium. Haec nasci prohibet in aliis amaritudo, ut cupresso: in aliis duritia, ut buxo. Tradunt et abietem circa germinationes decorticatam, qua diximus Luna, aquis non corrumpi. Alexandri Magni comites prodiderunt, in Tylo Rubri maris insula arbores esse, ex quibus naves fierent: quas CC annis durantes inventas: et si merge-

rentur, incorruptas. In eadem esse fruticem baculis tantum idoneae crassitudinis, varium tigrium maculis, ponderosum: et cum in spissiora decidat, vitri modo fragilem.

LXXXI. Apud nos materiae finduntur aliquae sponte: ob id architecti eas fimo illitas siccari iubent, ut afflatus non noceant. Pondus sustinere validae, abies, larix, etiam in transversum positae. Robur, olea, incurvantur ceduntque ponderi. Illae renituntur, nec temere rumpuntur: priusque carie, quam viribus deficiunt. Et palmae arbor valida: in diversum enim curvatur: et populus. Cetera omnia inferiora pandantur: palma e contrario fornicatim. Pinus et cupressus adversus cariem tineasque firmissimae. Facile pandatur iuglans: fiunt enim et ex ea trabes. Frangi se praenuntiat strepitu: quod in Antandro accidit, cum e balneis territi sono profugerunt. Pinus, piceae, alni, ad aquarum ductus in tubos cavantur. Obrutae terra plurimis durant annis. Eaedem si non integantur, cito senescunt: mirum in modum fortiores, si humor extra quoque supersit.

LXXXII. Firmissima in rectum abies. Eadem valvarum repagulis, et ad quaecunque libeat intestina opera aptissima, sive Graeco, sive Campano, sive Siculo fabricae artis genere spectabilis: ramentorum crinibus, pampinato semper orbe se volvens ad incitatos runcinarum raptus. Eadem et curribus maxime sociabilis glutino: in tantum, ut findatur ante, qua solida est.

LXXXIII. Magna autem et glutini ratio, propter ea quae sectilibus laminis, ac in alio genere operiuntur. Stamineam in hoc usu probant venam, et vocant feruleam, argumento similitudinis, quoniam laciniose crispa, in omni genere. Et glutinum abdicant quaedam, et inter se et cum aliis insociabilia glutino, sicut robur: nec fere cohaerent, nisi similia

natura: ut si quis lapidem lignumque coniungat. Cornum maxime audit sorbus, carpinus, buxus, postea tilia. Cuicunque operi facilia, flexilia omnia, quae lenta diximus: praeterque, morus et caprificus. Serrabilia, ac sectilia, quae modicc humida. Arida enim lentius serrae cedunt: viridia, praeter robur et buxum, pertinacius resistunt, serrarumque dentes replent aequalitate inerti: qua de causa alterna inclinatione egerunt scobem. Obedientissima quocunque in opere fraxinus, eademque hastis corylo melior, cornu levior, sorbo lentior. Gallica vero, etiam ad currus flexibilis, vitem aemularetur ulmus, ni pondus esset in culpa.

LXXXIV. Facilis et fagus, quanquam fragilis et tenera. Eadem sectilibus laminis in tenui flexilis, capsisque ac scriniis sola utilis. Secatur in laminas praetenues et ilex, colore quoque non ingrata: sed maxime fida iis quae terantur, ut rotarum axibus: ad quos lentore fraxinus utilis, sicut duritia ilex, et utroque legitur ulmus. Sunt vero et parvi usus fabrilium ministeriorum insignes. Ideoque proditum, terebris vaginas ex oleastro, buxo, ilice, ulmo, fraxino, utilissimas fieri. Ex iisdem malleos, maioresque e pinu et ilice. Est his autem maior ad firmitatem causa tempestivae caesurae, quam immaturae: quippe cum ex olea, durissimo ligno, cardines in foribus diutius immoti, plantae modo germinaverint. Cato vectes aquifolios, laureos, ulmeos fieri iubet. Hyginus manubria rusticis carpinea, iligna, cerrea.

Quae in laminas secantur, quorumque operimento vestiatur alia materies, praecipua sunt citrum, terebinthus, aceris genera, buxum, palma, aquifolium, ilex, sambuci radix, populus. Dat et alnus, ut dictum est, tuber sectile, sicut citrum, acerque. Nec aliarum tubera in pretio. Media pars arborum crispior, et quo propior radici, minoribus magisque fle-

xilibus maculis. Haec prima origo luxuriae, arborem alia integi, et viliores ligno pretiosiores cortice fieri. Ut una arbor saepius veniret, excogitatae sunt et ligni bracteae. Nec satis: coepere tingi animalium cornua: dentes secari: lignumque ebore distingui, mox operiri. Placuit deinde materiam et in mari quaeri. Testudo in hoc secta. Nuperque portentosis ingeniis principatu Neronis inventum, ut pigmentis perderet se, plurisque veniret imitata lignum. Sic lectis pretia quaeruntur: sic terebinthum vinci iubent, sic citrum pretiosius fieri, sic acer decipi. Modo luxuria non fuerat contenta ligno: iam lignum enim e testudine facit.

LXXXV. Vita arborum quarundam immensa credi potest, si quis profunda mundi et saltus inaccessos cogitet. Verum ex his quas memoria hominum custodit, durant in Liternino Africani prioris manu satae olivae. Item myrtus eodem loco conspicuae magnitudinis. Subest specus, in quo manes eius custodire draco traditur. Romae vero lotos in Lucinae area, anno qui fuit sine magistratibus CCCLXXIX Urbis, aede condita, incertum ipsa quanto vetustior. Esse quidem vetustiorem non est dubium, cum ab eo luco Lucina nominetur: haec nunc circiter annum CCCCL habet. Antiquior illa est, sed incerta eius aetas, quae capillata dicitur, quoniam Vestalium virginum capillus ad eam defertur.

LXXXVI. Verum altera lotos in Vulcanali, quod Romulus constituit ex victoria de decumis, aequaeva Urbi intelligitur, ut auctor est Masurius. Radices eius in forum usque Caesaris per stationes municipiorum penetrant. Fuit cum ea cupressus aequalis, circa suprema Neronis principis prolapsa atque neglecta.

LXXXVII. Vetustior autem Urbe in Vaticano ilex, in qua titulus aereis literis Etruscis, religione arbo-

rem iam tum dignam fuisse significat. Tiburtes quoque originem multo ante urbem Romam habent. Apud eos exstant ilices tres, etiam Tiburto conditore eorum vetustiores, apud quas inauguratus traditur. Fuisse autem eum tradunt filium Amphiarai, qui apud Thebas obierit una aetate ante Iliacum bellum.

LXXXVIII. Sunt auctores et Delphicam platanum Agamemnonis manu satam: et alteram in Caphyis Arcadiae luco. Sunt hodie ex adverso Iliensium urbis, iuxta Hellespontum, in Protesilai sepulcro arbores, quae omnibus aevis cum in tantum accrevere, ut Ilium aspiciant, inarescunt, rursusque adolescunt. Iuxta urbem autem quercus in Ili tumulo tunc satae dicuntur, cum coepit Ilium vocari.

LXXXIX. Argis olea nunc etiam durare dicitur, ad quam Io in vaccam mutatam Argus alligaverit. In Ponto circa Heracleam arae sunt Iovis Stratii cognomine: ibi quercus duae ab Hercule satae. In eodem tractu portus Amyci est Bebryce rege interfecto clarus. Eius tumulus a supremo die lauro tegitur, quam insanam vocant: quoniam si quid ex ea decerptum inferatur navibus, iurgia fiant, donec abiiciatur. Regionem Aulocrenen diximus, per quam ab Apamia in Phrygiam itur: ibi platanus ostenditur, ex qua pependerit Marsyas victus ab Apolline, quae iam tum magnitudine electa est. Nec non palma Deli ab eiusdem dei aetate conspicitur. Olympiae oleaster, ex quo primus Hercules coronatus est, et nunc custoditur religiose. Athenis quoque olea durare traditur in certamine edita a Minerva.

XC. E diverso brevissima vita est Punicis, fico, malis: et ex his, praecocibus brevior quam serotinis, dulcibus quam acutis: et dulciori in Punicis. Item in vitibus, praecipueque fertilioribus. Graecinus auctor est, sexagenis annis durasse vites. Videntur et

aquaticae celerius interire. Senescunt quidem velociter, sed e radicibus repullulant, laurus, et mali, et punicae. Firmissimae ergo ad vivendum oleae, ut quas durare annis CC inter auctores conveniat.

XCI. Est in suburbano Tusculani agri colle, qui Corne appellatur, lucus antiqua religione Dianae sacratus a Latio, velut arte tonsili coma fagei nemoris. In hoc arborem eximiam aetate nostra adamavit Passienus Crispus bis consul, orator; Agrippinae matrimonio et Nerone privigno clarior postea: osculari complectique eam solitus, modo cubare sub ea, vinumque illi affundere. Vicina luco est ilex, et ipsa nobilis XXXIV pedum ambitu caudicis, X arbores mittens singulas magnitudinis visendae: silvamque sola facit.

XCII. Edera necari arbores certum est. Simile quiddam et in visco: tametsi tardiorem earum iniuriam arbitrantur: namque et hoc praeter fructus agnoscitur non in novissimis mirabile. Quaedam enim in terra gigni non possunt, et in arboribus nascuntur. Namque cum suam sedem non habeant, in aliena vivunt, sicut viscum. Est et in Syria herba quae vocatur cadytas, non tantum arboribus, sed ipsis etiam spinis circumvolvens sese. Item circa Tempe Thessalica, quae polypodion vocatur, et quae dolichos, ac serpyllum. Oleastro quoque deputato quod gignatur, vocant phaunos. Quod vero in spina fullonia hippophaeston, capitulis inanibus, foliis parvis, radice alba, cuius succus ad detractiones in comitiali morbo utilissimus habetur.

XCIII. Visci tria genera. Namque in abiete ac larice stelin dicit Euboea nasci, hyphear Arcadia. Viscum autem in quercu, robore, pruno silvestri, terebintho, nec aliis arboribus adnasci, plerique. Copiosissimum in quercu, quod dryos hyphear vocant. In omni arbore, excepta ilice et quercu, differentiam

facit odor virusque, et folium non iucundi odoris, utroque visci amaro et lento. Hyphear ad saginanda pecora utilius. Vitia modo purgat primo: dein pinguefacit, quae suffecere purgationi. Quibus sit aliqua tabes intus, negant durare. Ea medendi ratio, aestatis quadragenis diebus. Adiiciunt discrimen, visco in his quae folia amittant, et ipsi decidere: contra inhaerere nato in aeterna fronde. Omnino autem satum nullo modo nascitur, nec nisi per alvum avium redditum, maxime palumbis ac turdis. Haec est natura, ut nisi maturatum in ventre avium, non proveniat. Altitudo eius non excedit cubitalem, semper frutectosi ac viridis. Mas fertilis, femina sterilis. Aliquando non fert.

XCIV. Viscum confit ex acinis, qui colliguntur messium tempore immaturi: nam si accessere imbres, amplitudine quidem augentur, visco vero marcescunt. Siccantur deinde, et aridi tunduntur, ac conditi in aqua putrescunt duodenis fere diebus. Unumque hoc rerum putrescendo gratiam invenit. Inde in profluente, rursus malleo tusi, amissis corticibus interiore carne lentescunt. Hoc est viscum pennis avium tactu ligandis, oleo subactum, cum libeat insidias moliri.

XCV. Non est omittenda in ea re et Galliarum admiratio. Nihil habent Druidae (ita suos appellant magos) visco, et arbore, in qua gignatur (si modo sit robur) sacratius. Iam per se roborum eligunt lucos, nec ulla sacra sine ea fronde conficiunt, ut inde appellati quoque interpretatione Graeca possint Druidae videri. Enimvero quidquid adnascatur illis, e caelo missum putant, signumque esse electae ab ipso deo arboris. Est autem id rarum admodum inventu, et repertum magna religione petitur: et ante omnia sexta Luna, quae principia mensium annorumque his facit, et seculi post tricesimum annum, quia iam

irium abunde habeat, nec sit sui dimidia. Omnia anantem appellantes suo vocabulo, sacrificiis epuisque rite sub arbore praeparatis, duos admovent andidi coloris tauros, quorum cornua tunc primum inciantur. Sacerdos candida veste cultus arborem çandit: falce aurea demetit: candido id excipitur ago. Tum deinde victimas immolant, precantes, ut uum donum deus prosperum faciat his quibus dederit. Foecunditatem eo poto dari cuicunque animaium sterili arbitrantur: contra venena omnia esse emedio. Tanta gentium in rebus frivolis plerumque eligio est.

C. PLINII SECUNDI
NATURALIS HISTORIAE
LIBER XVII.

NATURA arborum, terra marique sponte sua proenientium, dicta est. Restat earum, quae arte et hunanis ingeniis fiunt verius, quam nascuntur. Sed rius mirari succurrit, qua retulimus penuria pro indiviso possessa a feris, depugnante cum iis homine irca caducos fructus, circa pendentes vero et cum litibus, in tanta deliciarum pretia venisse, clarissino (ut equidem arbitror) exemplo L. Crassi, atque Cn. Domitii Ahenobarbi. Crassus orator fuit in prinis nominis Romani: domus ei magnifica: sed aliquanto praestantior in eodem Palatio, Q. Catuli, qui Cimbros cum C. Mario fudit. Multo vero pulcherrina consensu omnium aetate ea in colle Viminali, C. Aquilii, equitis Romani, clarioris illa etiam, quam uris civilis scientia, cum tamen obiecta Crasso sua

est. Nobilissimarum gentium ambo, Crassus atque Domitius, censuram post consulatus simul gessere, anno conditae Urbis DCLXII, frequentem iurgiis propter dissimilitudinem morum. Tum Cn. Domitius, ut erat vehemens natura, praeterea accensus odio, quod ex aemulatione avidissimum est, graviter increpuit tanti censorem habitare, pro domo eius sestertiûm millies identidem promittens. Et Crassus, ut praesens ingenio semper, et faceto lepore solers, addicere se respondit, exceptis sex arboribus. Ac ne uno quidem denario, si adimerentur, emtam volente Domitio: Crassus, Utrumne igitur ego sum, inquit, quaeso, Domiti, exemplo gravis, ab ipsa mea censura notandus, qui in domo, quae mihi hereditate obvenit, comiter habitem: an tu, qui H-S millies sex arbores aestimes? Eae fuere loti, patula ramorum opacitate lascivae, Caecina Largo e proceribus crebro in iuventa nostra eas in domo sua ostentante. Duraveruntque, quoniam et de longissimo aevo arborum diximus, ad Neronis principis incendia, quibus cremavit Urbem, annis CLXXX. Postea cultu virides iuvenesque, ni princeps ille accelerasset etiam arborum mortem. Ac ne quis vilem de cetero Crassi domum, nihilque in ea iurgante Domitio fuisse dicendum praeter arbores iudicet, iam columnas quatuor Hymettii marmoris, aedilitatis gratia ad scenam ornandam advectas, in atrio eius domus statuerat, cum in publico nondum essent ullae marmoreae. Tam recens est opulentia: tantoque tunc plus honoris arbores domibus afferebant, ut sine illis ne inimicitiarum quidem pretium servaverit Domitius.

Fuere ab iis et cognomina antiquis: Fronditio militi illi, qui praeclara facinora, Vulturnum transnatans, fronde capiti imposita, adversus Hannibalem edidit: Stolonum Liciniae genti: ita appellatur in ipsis arboribus fruticatio inutilis: unde et pampina-

tio inventa primo Stoloni dedit nomen. Fuit et arborum cura legibus priscis: cautumque est XII tabulis, ut qui iniuria cecidisset alienas, lueret in singulas aeris XXV. Quid existimamus, venturasne eas credidisse ad supra dictam aestimationem illos, qui frugiferas tanti taxaverant? Nec minus miraculum in pomo est, multarum circa suburbana fructu annuo addicto binis millibus nummûm: maiore singularum reditu, quam erat apud antiquos praediorum. Ob hoc insita, et arborum quoque adulteria excogitata sunt, ut nec poma pauperibus nascerentur. Nunc ergo dicemus, quo maxime modo tantum ex his vectigal contingat, veram colendi rationem absolutamque proditturi. Et ideo non vulgata tractabimus, nec quae constare animadvertimus; sed incerta atque dubia, in quibus maxime fallitur vita. Nam diligentiam in supervacuis affectare, non nostrum est. Ante omnia in universum, et quae ad cuncta arborum genera pertinent in commune, de caelo terraque dicemus.

II. Aquilone maxime gaudent, densiores ab afflatu eius laetioresque, et materiae firmioris. Qua in re plerique falluntur, cum in vineis pedamenta non sint a vento eo opponenda, et id tantum a septemtrione servandum. Quin immo tempestiva frigora plurimum arborum firmitati conferunt, et sic optime germinant: alioqui, si blandiantur Austri, defatiscentes, ac magis etiam in flore. Nam si cum defloruere, protinus sequuntur imbres, in totum poma depereunt: adeo ut amygdalae et piri, etiam si omnino nubilum fuit, Austrinusve flatus, amittant foetus. Circa Vergilias quidem pluere inimicissimum viti et oleae: quoniam tunc coitus est earum: hoc est illud quatriduum oleis decretorium, hic articulus Austrinus nubili spurci, quod diximus. Fruges quoque peius maturescunt Austrinis diebus, sed celerius. Illa sunt

noxia frigora, quae septemtrionibus, aut praeposteris fiunt horis. Hiemem quidem Aquiloniam esse, omnibus satis utilissimum. Imbres vero tunc expetendi evidens causa est, quoniam arbores foetu exinanitas, et foliorum quoque amissione languidas, naturale est avide esurire. Cibus autem earum imber. Quare tepidam esse hiemem, ut absumto partu arborum, sequatur protinus conceptus, id est, germinatio, ac deinde alia florescendi exinanitio, inutilissimum experimentis creditur. Quin immo si plures ita continuentur anni, etiam ipsae moriantur arbores, quando nemini dubia poena est in fame laborantium. Ergo qui dixit hiemes serenas optandas, non pro arboribus vota fecit. Nec per solstitia imbres vitibus conducunt. Hiberno quidem pulvere laetiores fieri messes, luxuriantis ingenii fertilitate dictum est. Alioqui vota arborum frugumque communia sunt, nives diutinas sedere. Causa, non solum quia animam terrae evanescentem exhalatione includunt et comprimunt, retroque agunt in vires frugum atque radices: verum quod et liquorem sensim praebent, purum praeterea levissimumque, quando nix aquarum caelestium spuma est. Ergo humor ex his non universus ingurgitans diluensque, sed quomodo sititur distillans, velut ex ubere alit omnia quae non inundat. Tellus quoque illo modo fermentescit, et succi plena, ac lactescentibus satis non effoeta, cum tempus aperit, tepidis arridet horis. Ita maxime frumenta pinguescunt, praeterquam ubi calidus semper aer est, ut in Aegypto. Continuatio enim et ipsa consuetudo, idem quod modus aliubi efficit: plurimumque prodest, ubicunque non esse quod noceat. In maiore parte orbis, cum praecoces excurrêre germinationes, evocatae indulgentia caeli, secutis frigoribus exuruntur. Qua de causa serotinae hiemes noxiae, silvestribus quoque: quae magis etiam

dolent urgente umbra sua, nec adiuvante medicina: quando vestire teneras intorto stramento in silvestribus non est. Ergo tempestivae aquae hibernis primum imbribus, deinde germinationem antecedentibus. Tertium tempus est, cum educant poma: nec protinus, sed iam valido foetu. Quae fructus suos diutius continent, longioresque desiderant cibos, his et serotinae aquae utiles: ut viti, oleae, Punicis. Hae iam pluviae generis cuiusque arboribus diverso modo desiderantur, aliis alio tempore maturantibus. Quapropter eisdem imbribus aliqua laedi videas, aliqua iuvari, etiam in eodem genere, sicut in piris: alio die hiberna quaerunt pluvias, alio vero praecocia, ut pariter quidem omnia desiderent. Hibernum tempus est ante germinationem, quae Aquilonem Austro utiliorem facit. Ratio eadem mediterranea maritimis praefert: sunt enim plerumque frigidiora: et montuosa planis, et nocturnos imbres diurnis. Magis fruuntur aquis sata, non statim auferente eas Sole.

Connexa et situs vinearum, arbustorumque ratio est, quas in oras debeant spectare. Virgilius ad occasus seri damnavit. Aliqui sic maluere, quam in exortu. A pluribus meridiem probari adverto: nec arbitror perpetuum quidquam in hoc praecipi posse. Ad soli naturam, ad loci ingenium, ad caeli cuiusque mores dirigenda solertia est. In Africa meridiem vineas spectare, viti inutile, colono insalubre est, quoniam ipsa meridianae subiacet plagae: quapropter qui ibi in occasum aut septemtriones conseret, optime miscebit solum caelo. Cum Virgilius occasus improbet, nec de septemtrione relinqui dubitatio videtur. Atqui in Cisalpina Italia magna ex parte vineis ita positis, compertum est nullas esse fertiliores.

Multum rationis obtinent et venti. In Narbonensi provincia atque Liguria, et parte Etruriae, contra Circium serere imperitia existimatur: eundemque

obliquum accipere, providentia. Is namque aestates ibi temperat: sed tanta plerumque violentia, ut auferat tecta. Quidam caelum terrae parere cogunt: ut quae in siccis serantur, orientem ac septemtriones spectent: quae in humidis, meridiem. Nec non ex ipsis vitibus causas mutuantur, in frigidis praecoces serendo, ut maturitas antecedat algorem. Quae poma vitesque rores oderint, contra ortus, ut statim auferat Sol: quae ament, ad occasus, vel etiam ad septemtriones, ut diutius eo fruantur. Ceteri fere rationem naturae secuti, in Aquilonem obversas vites et arbores poni suasere: odoratiorem etiam fieri talem fructum Democritus putat. Aquilonis situm, ventorumque reliquorum, diximus secundo volumine, dicemusque proximo plura caelestia. Interim manifestum videtur salubritatis argumentum, quoniam in meridiem etiam spectantium semper ante decidant folia.

Similis et in maritimis causa. Quibusdam locis afflatus maris noxii, in plurimis iidem utiles: quibusdam satis e longinquo aspicere maria iucundum: propius admoveri satis halitum, inutile. Similis et fluminum stagnorumque ratio. Nebulis adurunt, aut aestuantia refrigerant. Opacitate, atque etiam rigore gaudent, quae diximus. Quare experimentis optime creditur.

III. A caelo proximum est terrae dixisse rationem, haud faciliore tractatu: quippe non eadem arboribus convenit et frugibus plerumque: nec pulla, qualem habet Campania, ubique optima vitibus: aut quae tenues exhalat nebulas: nec rubrica multis laudata. Cretam in Albensium Pompeianorum agro, et argillam, cunctis ad vineas generibus anteponunt, quanquam praepingues, quod excipitur in eo genere. Invicem sabulum album in Ticinensi, multisque in lo-

cis nigrum, itemque rubrum, etiam pingui terrae permixtum, infoecundum est.

Argumenta quoque iudicantium saepe fallunt. Non utique laetum solum est, in quo procerae arbores nitent, praeterquam illis arboribus. Quid enim abiete procerius? aut quae vixisse possit alia in loco eodem? Nec luxuriosa pabula pinguis soli semper indicium habent: nam quid laudatius Germaniae pabulis? et tamen statim subest arena tenuissimo cespitum corio. Nec semper aquosa est terra, cui proceritas herbarum: non hercules magis, quam pinguis, adhaerens digitis, quod in argillis arguitur. Scrobes quidem regesta in eos nulla complet, ut densa atque rara ad hunc modum deprehendi possit: ferroque omnis rubiginem obducit. Nec gravis aut levior iusto deprehenditur pondere: quod enim pondus terrae iustum intelligi potest? Nec fluminibus aggesta semper laudabilis, quando senescant sata quaedam aqua. Sed neque illa quae laudatur, diu, praeterquam salici, utilis sentitur. Inter argumenta stipulae crassitudo est, tanta alioqui in Laborino Campaniae nobili campo, ut ligni vice utantur: sed idem solum ubicunque arduum opere, difficile cultu, bonis suis acrius paene, quam vitiis posset, affligit agricolam. Et carbunculus terra, quae ita vocatur, emendari vite macra putatur. Nam tofus scaber natura friabilis, expetitur quoque ab auctoribus. Virgilius et quae filicem ferat, non improbat vitibus. Salsaeque terrae multa melius creduntur, tutiora a vitiis innascentium animalium. Nec colles opere nudantur, si quis perite fodiat. Nec campi omnes minus Soles atque perflatus, quam opus sit, accipiunt. Et quasdam pruinis ac nebulis pasci diximus vites. Omnium rerum sunt quaedam in alto secreta, et suo cuique corde pervidenda.

Quid quod mutantur saepe iudicata quoque ac diu

comperta? In Thessalia circa Larissam emisso lacu frigidior facta ea regio est, oleaeque desierunt, quae prius fuerant. Item vites aduri, quod non antea, Aenos sensit admoto Hebro. Et circa Philippos cultura siccata regio mutavit caeli habitum. At in Syracusano agro advena cultor elapidato solo, perdidit fruges luto, donec regessit lapides. In Syria levem tenui sulco imprimunt vomerem, quia subest saxum exurens aestate semina. Iam in quibusdam locis similes aestus immodici, et frigorum effectus. Est fertilis Thracia frugum, rigore: aestibus, Africa et Aegyptus. In Chalcia Rhodiorum insula locus quidam est in tantum foecundus, ut suo tempore satum demetant hordeum, sublatumque protinus serant, et cum aliis frugibus metant. Glareosum oleis solum aptissimum in Venafrano, pinguissimum in Baetica. Pucina vina in saxo coquuntur. Caecubae vites in Pontinis paludibus madent. Tanta est argumentorum ac soli varietas ac differentia. Caesar Vopiscus, cum causam apud Censores ageret, campos Roseae dixit Italiae sumen esse, in quibus perticas pridie relictas gramen operiret: sed non nisi ad pabulum probantur. Non tamen indociles natura nos esse voluit, et vitia confessa fecit, etiam ubi bona certa non fecerat. Quamobrem primum crimina dicamus.

Terram amaram, sive macram, si quis probare velit, demonstrant eas atrae degeneresque herbae: frigidam autem, retorride nata. Item uliginosam, tristia: rubricam oculi, argillamque, operi difficillimas, quaeque rastros ac vomeres ingentibus glebis onerent: quanquam non quod operi, hoc et fructui sit adversum. Item e contrario cineraceam, et sabulum album. Nam sterilis densa callo facile deprehenditur, vel uno ictu cuspidis. Cato breviter atque ex suo more vitia determinat: Terram cariosam cave neve plaustro, neve pecore impellas. Quid putamus

hac appellatione ab eo tantopere reformidari, ut paene vestigiis quoque interdicat? Redigamus ad ligni cariem, et inveniemus illa, quae in tantum abominatur, vitia, aridae, fistulosae, scabrae, canescentis, exesae, et pumicosae. Plus dixit una significatione, quam possit ulla copia sermonis enarrari. Est enim interpretatione vitiorum quaedam, non aetate, (quae nulla in ea intelligi potest,) sed natura sua, anus terra: et ideo infoecunda ad omnia, atque imbecilla.

Idem agrum optimum iudicat ad radicem montium planitie in meridiem excurrente: qui est totius Italiae situs: terram vero teneram quae vocetur pulla. Erit igitur haec optima et operi, et satis. Intelligere modo libeat dictam mira significatione teneram: et quidquid optari debet, in eo vocabulo invenietur. Illa temperatae ubertatis, illa mollis facilisque culturae, nec madida, nec sitiens. Illa post vomerem nitescens: qualem fons ingeniorum Homerus in armis a deo caelatam dixit, addiditque miraculum nigrescentis, quamvis fieret in auro. Illa quam recentem exquirunt improbae alites, vomerem comitantes, corvique aratoris vestigia ipsa rodentes.

Reddatur hoc in loco luxuriae quoque sententia et aliqua in propositum. Certe Cicero, lux doctrinarum altera, Meliora, inquit, unguenta sunt, quae terram, quam quae crocum sapiunt. Hoc enim maluit dixisse, quam redolent. Ita est profecto: illa erit optima, quae unguenta sapiat. Quod si admonendi sumus, qualis sit terrae odor ille qui quaeritur, contingit saepe etiam quiescente ea sub occasum Solis, in quo loco arcus caelestis deiecerit capita sua: et cum a siccitate continua immaduit imbre: tunc emittit illum suum halitum divinum ex Sole conceptum, cui comparari suavitas nulla possit. Is esse odor in commota debebit, repertusque neminem fal-

let: ac de terra odor optime iudicabit. Talis fere est in novalibus caesa vetere silva, quae consensu laudatur.

Et in frugibus quidem ferendis eadem terra utilior intelligitur, quoties intermissa cultura quievit: quod in vineis non fit. Eoque diligentius eligenda est, ne vera exsistat opinio eorum, qui iam Italiae terram existimavere lassam. Operis quidem facultas in aliis generibus constat et caelo: nec potest arari post imbres aliqua, ubertatis vitio lentescens. Contra, in Byzacio Africae illum centena quinquagena fruge fertilem campum, nullis cum siccus est, arabilem tauris, post imbres vili asello, et a parte altera iugi, anu vomerem trahente, vidimus scindi. Terram enim terra emendari (ut aliqui praecipiunt) super tenuem pingui iniecta, aut gracili bibulaque super humidam ac praepinguem, dementia operae est. Quid potest sperare qui talem colit?

IV. Alia est ratio, quam Britannia et Gallia invenere alendi eam ipsa: quod genus vocant margam. Spissior ubertas in ea intelligitur. Est autem quidam terrae adeps, ac velut glandia in corporibus, ibi densante se pinguitudinis nucleo. Non omisere et hoc Graeci: quid enim intentatum illis? Leucargillon vocant candidam argillam, qua in Megarico agro utuntur, sed tantum in humida frigidaque terra.

Illam Gallias Britanniasque locupletantem cum cura dici convenit. Duo genera fuerant. Plura nuper exerceri coepta proficientibus ingeniis. Est enim alba, rufa, columbina, argillacea, tofacea, arenacea. Natura duplex: aspera, aut pinguis. Experimenta utriusque in manus: ususque geminus, aut ut fruges tantum alant, aut edant et pabulum. Fruges alit tofacea alba, quae si sit inter fontes reperta, est ad infinitum fertilis: verum aspera tractatu, et si nimia iniecta est, exurit solum. Proxima est rufa, quae

vocatur acaunumarga, intermixto lapide terrae minutae, arenosae. Lapis contunditur in ipso campo: primisque annis stipula difficulter caeditur, propter lapides. Impendio tamen minimo levitate, dimidio minoris quam ceterae, invehitur. Inspergitur rara: sale eam misceri putant. Utrumque hoc genus semel iniectum in quinquaginta annos valet, et frugum et pabuli ubertate.

Quae pingues esse sentiuntur, ex his praecipua alba. Plura eius genera. Mordacissimum, quod supra diximus. Alterum genus albae cretae argentaria est. Petitur ex alto, in centenos pedes actis plerumque puteis, ore angustatis: intus, ut in metallis, spatiante vena. Hac maxime Britannia utitur. Durat annis LXXX. Neque est exemplum ullius, qui bis in vita hanc eidem iniecerit. Tertium genus candidae, glyssomargam vocant. Est autem creta fullonia mixta pingui terra, pabuli quam frugum fertilior; ita ut messe sublata ante sementem alteram laetissimum secetur. Dum in fruge est, nullum aliud gramen emittit. Durat XXX annis: densior iusto Signini modo strangulat solum. Columbinam Galliae suo nomine eglecopalam appellant: glebis excitatur lapidum modo: Sole et gelatione ita solvitur, ut tenuissimas bracteas faciat. Haec ex aequo fertilis. Arenacea utuntur, si alia non sit: in uliginosis vero, et si alia sit. Ubios gentium solos novimus, qui fertilissimum agrum colentes, quacunque terra infra tres pedes effossa, et pedali crassitudine iniecta laetificent. Sed ea non diutius annis X prodest. Hedui et Pictones calce uberrimos fecere agros: quae sane et oleis, et vitibus utilissima reperitur. Omnis autem marga arato iniicienda est, ut medicamentum rapiatur: et fimi desiderat aliquantulum, quae primo plus aspera, et quae in herbas non effunditur: alioqui novitate, quaecunque fuerit, solum laedet, ne sic quidem pri-

mo post anno fertilis. Interest et quali solo quaeratur. Sicca enim humido melior, arido pinguis. Temperato alterutra, creta vel columbina, convenit.

V. Transpadanis cineris usus adeo placet, ut anteponant fimo iumentorum: quod quia levissimum est, ob id exurunt. Utroque tamen pariter non utuntur in eodem arvo, nec in arbustis cinere, nec quasdam ad fruges, ut diximus. Sunt qui pulvere quoque uvas alii iudicent, pubescentesque pulverent, et vitium arborumque radicibus aspergant. Quod certum est Narbonensi provinciae, et vindemias certius sic eo coqui, quia plus pulvis ibi, quam Sol, confert.

VI. Fimi plures differentiae: ipsa res antiqua. Iam apud Homerum regius senex agrum ita suis manibus laetificans reperitur. Augeas rex in Graecia excogitasse traditur: divulgasse vero Hercules in Italia, quae regi suo Stercuto Fauni filio ob hoc inventum immortalitatem tribuit. M. Varro principatum dat turdorum fimo ex aviariis: quod etiam pabulo boum suumque magnificat: neque alio cibo celerius pinguescere asseverat. De nostris moribus bene sperare est, si tanta apud maiores fuere aviaria, ut ex his agri stercorarentur. Proximum Columella columbariis, mox gallinariis facit, natantium alitum damnato. Ceteri auctores consensu humanas dapes ad hoc inprimis advocant. Alii ex his praeferunt hominum potus, in coriariorum officinis pilo madefacto. Alii per sese, aqua iterum, largiusque etiam, quam cum bibitur, admixta. Quippe plus iam ibi mali domandum est, cum ad virus illud vini homo accesserit. Haec sunt certamina, quibus invicem ad tellurem quoque alendam utuntur homines. Proxime spurcitias suum laudant. Columella solus damnat. Alii cuiuscunque quadrupedis ex cytiso: aliqui columbaria praeferunt. Proximum deinde caprarum est, ab hoc ovium, deinde boum, novissimum iumen-

torum. Hae fuere apud priscos differentiae, simulque praecepta (ut invenio) re tali utendi, quando et hic vetustas utilior: visumque iam est apud quosdam provincialium, in tantum abundante geniali copia pecudum, farinae vice cribris superiniici, foetore adspectuque, temporis viribus, in quandam etiam gratiam mutato. Nuper repertum, oleas gaudere maxime cinere e calcariis fornacibus.

Varro praeceptis adiicit, equino, quod sit levissimum, segetes alendas: prata vero graviore, et quod ex hordeo fiat, multasque gignat herbas. Quidam etiam bubulo iumentorum praeferunt, ovillumque caprino, omnibus vero asininum, quoniam lentissime mandunt. E contrario usus adversus utrumque pronuntiat. Inter omnes autem constat nihil esse utilius lupini segete, priusquam siliquetur, aratro vel bidentibus versa, manipulisve desectae, circa radices arborum ac vitium obrutis. Etiam ubi non sit pecus, culmo ipso, vel etiam filice, stercorare arbitrantur.

Cato: Stercus unde fiat, stramenta, lupinum, paleas, fabalia, ac frondes ilignas, quernasque. E segete evellito ebulum, cicutam, et circum salicta herbam auctam, ulvamque: eam substernito ovibus, frondemque putridam. Vinea si macra erit, sarmenta sua comburito, et ibidem inarato. Itemque ubi saturus eris frumentum, oves ibi delectato.

VII. Nec non et satis quibusdam ipsis pasci terram dicit. Segetem stercorant fruges: lupinum, faba, vicia. Sicut e contrario cicer, quia vellitur, et quia salsum est: hordeum, foenum Graecum, ervum: haec omnia segetem exurunt, et omnia quae velluntur: nucleos in segetem ne indideris. Virgilius et lino segetem exuri, et avena, et papavere arbitratur.

VIII. Fimeta sub dio concavo loco, et qui humorem colligat, stramento intecta, ne in Sole arescant, palo e robore depacto fieri iubent: ita fore ne innascantur

his serpentes. Fimum miscere terrae, plurimum refert Favonio flante, ac Luna sitiente. Id plerique prave intelligunt a Favonii ortu faciendum, ac Februario mense tantum: cum id pleraque sata aliis postulent mensibus. Quocunque tempore facere libeat, curandum ut ab occasu aequinoctiali flante vento fiat, Lunaque decrescente ac sicca. Mirum in modum augetur ubertas effectusque eius observatione tali.

IX. Abunde praedicta ratione caeli ac terrae, nunc de his arboribus dicemus, quae cura hominum atque arte proveniunt. Nec pauciora prope sunt genera: tam benigne naturae gratiam retulimus. Aut enim semine proveniunt, aut plantis radicis, aut propagine, aut avulsione, aut surculo, aut insito et consecto arboris trunco. Nam folia palmarum apud Babylonios seri, atque ita arborem provenire, Trogum credidisse demiror. Quaedam autem pluribus generibus seruntur, quaedam omnibus.

X. Ac pleraque ex his ipsa natura docuit, et in primis semen serere, cum decidens exceptumque terra vivesceret. Sed quaedam non aliter proveniunt, ut castaneae, iuglandes: caeduis dumtaxat exceptis. Ex semine autem, quanquam dissimili, ea quoque, quae et aliis modis seruntur: ut vites, et mala, atque pira. Namque iis pro semine nucleus, non ut supra dictis fructus ipse. Et mespila semine nasci possunt. Omnia haec tarda proventu, ac degenerantia, et insito restituenda. Interdum etiam castaneae.

XI. Quibusdam natura contra omnino non degenerandi, quoquo modo serantur: ut cupressis, palmis, lauris. Namque et laurus pluribus modis seritur. Genera eius diximus. Ex his angusta, et baccalis, et tinus, simili modo seruntur. Baccae mense Ianuario, Aquilonis afflatu siccatae leguntur, expan-

duntorque rarae, ne calefiant acervo. Postea quidam fimo ad satum praeparatas, urina madefaciunt. Alii in qualo pedibus in profluente deculcant, donec auferatur cutis. Alioqui uligo infestat, nec patitur nasci. In sulco repastinato palmi altitudine vicenae fere acervatim mense Martio: eaedem et propagine seruntur: triumphalisque talea tantum. Myrti genera omnia in Campania baccis seruntur, Romae propagine Tarentina. Democritus et alio modo seri docet, grandissimis baccarum tusis leviter, ne grana frangantur, eaque intrita reste circumlini, atque ita seri: parietem fore densitatis, ex quo virgulae differantur. Sic et spinas sepis causa serunt, tomice moris spinarum circumlita. Pilas autem laurus et myrti inopia a trimatu tempestivum est transferre. Inter ea quae semine seruntur, Mago in nucibus operosus est. Amygdala in argilla molli meridiem spectante seri iubet. Gaudere et dura, calidaque terra: in pingui aut humida mori, ac sterilescere. Serendas quam maxime falcatas et e novella, fimoque diluto maceratas per triduum, aut pridie quam serantur, aqua mulsa. Mucrone defigi, aciem lateris in Aquilonem spectare: ternas simul serendas triangula ratione, palmo inter se distantes: denis diebus adaquari, donec grandescant. Iuglandes nuces porrectae seruntur commissuris iacentibus. Pineae nucleis septenis fere in ollas perforatas additis: aut ut laurus, quae baccis seritur. Citrea grano et propagine: sorba semine, et a radice planta, et avulsione proveniunt. Sed illa in calidis: sorba et in frigidis et humidis.

XII. Natura et plantaria demonstravit, multarum radicibus pullulante sobole densa, et pariente matre, quas enecet. Eius quippe umbra turba indigesta premitur: ut in lauris, Punicis, platanis, cerasis, prunis. Paucorum in hoc genere rami parcunt soboli,

ut ulmorum, palmarumque. Nullis vero tales pulluli proveniunt, nisi quarum radices amore Solis atque imbris in summa tellure spatiantur. Omnia ea non statim moris est in sua locari, sed prius nutrici dari, atque in seminariis adolescere, iterumque migrare. Qui transitus mirum in modum mitigat etiam silvestres: sive arborum quoque, ut hominum natura, novitatis ac peregrinationis avida est: sive discedentes virus relinquunt, mansuescuntque tractatu, ceu ferae, dum radici avellitur planta.

XIII. Et aliud genus simile natura monstravit, avulsique arboribus stolones vixere. Quo in genere et cum perna sua avelluntur, partemque aliquam e matris quoque corpore auferunt secum fimbriato corpore. Hoc modo plantantur Punicae, coryli, mali, sorbi, mespili, fraxini, fici, in primisque vites. Cotoneum ita satum degenerat. Ex eodem inventum est surculos abscissos serere. Hoc primo sepis causa factum, sambucis, cotoneo, et rubis depactis: mox et culturae, ut populis, alnis, salici, quae vel inverso surculo seritur. Iam eae ibi disponuntur, ubi libeat esse eas. Quamobrem seminarii curam ante convenit dici, quam transeatur ad alia genera.

XIV. Namque ad id praecipuum eligi solum refert, quoniam nutricem indulgentiorem esse, quam matrem, saepe convenit. Sit ergo siccum, succosumque, bipalio subactum, advenis hospitale, et quam simillimum terrae, in quam transferendae sint. Ante omnia elapidatum, munitumque ad incursum etiam gallinacei generis: quam minime rimosum, ne penetrans Sol exurat fibras: intervallo sesquipedum seri: nam si inter se contingant, praeter alia vitia, etiam verminosa fiunt: ideo sarriri convenit saepius, herbasque evelli. Praeterea semina ipsa fruticantia supputare, ac falcem pati consuescere.

Cato et furcis crates imponi iubet; altitudine ho-

minis, ad Solem recipiendum: atque integi culmo ad frigora arcenda: sic pirorum malorumque semina nutriri, sic pineas nuces, sic cupressos semine satas et ipsas. Minimis id granis constat, ut vix perspici quaedam possint: non omittendo naturae miraculo, e tam parvo gigni arbores: tanto maiore tritici et hordei grano: ne quis fabam reputet. Quid simile originis suae habent malorum pirorumque semina? His principiis respuentem secures materiam nasci, indomita ponderibus immensis prela, arbores velis, turribus murisque impellendis arietes? Haec est naturae vis, haec potentia. Super omnia erit, e lacrima nasci aliquid, ut suo loco dicemus. Ergo e cupresso femina (mas enim, ut diximus, non gignit) pilulae collectae, quibus docui mensibus, siccantur Sole: ruptaeque emittunt semen, formicis mire expetitum: ampliatc etiam miraculo, tantuli animalis cibo absumi natalem tantarum arborum. Seritur mense Aprili, area aequata cylindris, aut volgiolis, densum: terraque cribris supercernitur pollicis crassitudine. Contra immane pondus attollere se non valet, torqueturque sub terra. Ob hoc pavitur vestigiis. Leniter rigatur a Solis occasu in trinis diebus, ut aequaliter bibat, donec erumpant. Differuntur post annum dodrantali filo, custodita temperie, ut viridi caelo serantur, ac sine aura. Mirumque dictu, periculum eo tantum die est, si roraverit quantulumcunque imbrem, aut si afflaverit. De reliquo tutae sunt perpetua securitate, aquasque odere. Et mezipha grano seruntur mense Aprili. Tuberes melius inseruntur in pruno silvestri, et malo cotoneo, et in calabrice: ea est spina silvestris. Quaecunque optime et myxas recipit, utiliter et sorbos. Plantas ex seminario transferre in aliud, priusquam suo loco ponantur, operose praecipi arbitror, licet translatione folia latiora fieri spondeant.

XV. Ulmorum, priusquam foliis vestiantur, samara colligenda est circa Martias Kalend. cum flavescere incipit. Deinde biduo in umbra siccata serenda, densa in refracto, terra super minutatim cribrata, crassitudine quae in cupressis. Pluviae si non adiuvent, rigandum. Deferendae ex arearum venis post annum in ulmaria, intervallo pedali in quamque partem. Maritas ulmos autumno serere utilius, quia carent semine: nam eae e plantis seruntur. In arbustum quinquennes sub Urbe transferunt, aut (ut quibusdam placet) quae vicenûm pedum esse coeperunt. Sulco, qui novenarius dicitur, altitudine pedum trium, pari latitudine, et eo amplius, circa positas, pedes terni undique e solido adaggerantur. Arulas id vocant in Campania. Intervalla ex loci natura sumuntur. Rariores serendas in campestribus convenit. Populos et fraxinos, quia festinantius germinant, disponi quoque maturius convenit, hoc est, ab Idibus Febr. plantis et ipsas nascentes. In disponendis arboribus, arbustisque ac vineis, quincuncialis ordinum ratio vulgata et necessaria, non perflatu modo utilis, verum et aspectu grata, quoquo modo intueare, in ordinem se porrigente versu. Populis eadem ratio semine, qua ulmos serendi: transferendi quoque e seminariis eadem et silvis.

XVI. Ante omnia igitur in similem transferri terram, aut meliorem oportet. Nec e tepidis aut praecocibus in frigidos aut serotinos situs, ut neque ex his in illos. Praefodere scrobes ante (si fieri posset) tanto prius, donec pingui cespite obducantur. Mago ante annum iubet, ut Solem pluviasque combibant. aut si id conditio largita non sit, ignes in medio fieri ante menses duos, nec nisi post imbres in his seri Altitudinem eorum in argilloso, aut duro solo, trium cubitorum esse in quamque partem. In pronis palmo amplius: et ubique caminata fossura ore com-

pressiore sint. Nigra vero terra duo cubita, et palmum, quadratis angulis. Eadem mensura Graeci auctores consentiunt, non altiores quino semipede esse debere, nec latiores duobus pedibus. Nusquam vero sesquipede minus altos, quoniam in humido solo ad vicina aquae perveniat.

Cato: Si locus aquosus sit, inquit, latos pedes ternos in faucibus, imosque palmum et pedem, altitudine quatuor pedum: eos lapide consterni, aut si non sit, perticis salignis viridibus: si neque eae sint, sarmentis: ita ut in altitudinem semipedem trahantur. Nobis adiiciendum videtur ex praedicta arborum natura, ut altius demittantur ea quae summa tellure gaudent, tanquam fraxinus, olea. Haec et similia quaternos pedes oportet demitti. Ceteris sat est, si altitudinis pedes ternos effecerint. Excide, inquit, radicem istam, Papirius Cursor imperator, ad terrorem Praenestinorum praetoris. Destringi secures iussit. Est innoxium abradi partes, quae se nudaverint. Testas, aliqui lapides rotundos subiici malunt, qui et contineant humorem, et transmittant: non item planos facere, et a terreno arcere radicem existimantes. Glarea substrata inter utramque sententiam fuerit.

Arborem nec minorem bima, nec maiorem trima transferri quidam praecipiunt: alii, cum annum impleat. Cato crassiorem quinque digitis. Non omisisset idem, si attineret, meridianam caeli partem signare in cortice, ut translata in iisdem et assuetis statueretur horis: ne Aquiloniae meridianis oppositae Solibus finderentur, et algerent meridianae Aquilonibus. Quod e diverso affectant etiam quidam in vite, ficoque, permutantes in contrarium. Densiores enim folio ita fieri, magisque protegere fructum, et minus amittere: ficumque sic etiam scansilem fieri. Plerique id demum cavent, ut plaga deputati cacu-

minis meridiem spectet, ignari fissuris nimii vaporis opponi. Id quidem in horam diei quintam vel octavam spectare maluerim. Aeque latet non negligendum, ne radices mora inarescant, neve a Septemtrionibus, aut ab ea parte caeli usque ad exortum brumalem vento flante effodiantur arbores, aut certe non adversae iis ventis radices praebeantur: propter quod emoriuntur, ignaris causae agricolis. Cato omnes ventos, et imbrem quoque in tota translatione damnat. Et ad haec proderit quam plurimum terrae, in qua vixerint, radicibus cohaerere, ac totas cespite circumligari: cum ob id Cato in corbibus transferri iubeat, procul dubio utilissime. Idem summam terram contentus est subdi. Quidam Punicis malis substrato lapide non rumpi pomum in arboribus tradunt. Radices inflexas poni melius. Arborem ipsam ita locari, ut media sit totius scrobis, necessarium. Ficus, si in scilla (bulborum hoc genus est) seratur, ocissime ferre traditur pomum, neque vermiculationi obnoxium: quo vitio carent reliqua poma similiter sata. Radicum eius magnam adhibendam curam, ut exemtas appareat, non evulsas, quis dubitet? Qua ratione et reliqua confessa omittimus: sicuti terram circa radices fistucato spissandam, quod Cato primum in ea re esse censet: plagam quoque a trunco oblini fimo, et foliis praeligari praecipiens.

XVII. Huius loci pars est ad intervalla pertinens. Quidam Punicas, et myrtos, et lauros densiores seri iusserunt, in pedibus tamen novenis. Malos amplius paulo, vel magis etiam piros, magisque amygdalas, et ficus: quod optime diiudicabit ramorum amplitudinis ratio, locorumque, et umbrae cuiusque arboris: quoniam has quoque observari oportet. Breves sunt, quamvis magnarum arborum, quae in orbem ramos circinent, ut in malis, pirisque. Eaedem enormes cerasis, lauris.

XVIII. Iam quaedam umbrarum proprietas. Iuglandium gravis et noxia, etiam capiti humano, omnibusque iuxta satis. Necat gramina et pinus: sed ventis utraque resistit, qua iam et protecta vinearum ratione egent. Stillicidia pinus, quercus, ilicis, ponderosissima. Nullum cupressi, umbra minima, et in se convoluta. Ficorum levis, quamvis sparsa: ideoque inter vineas seri non vetantur. Ulmorum lenis, etiam nutriens, quacunque opacat. Attico haec quoque videtur e gravissimis: nec dubito, si emittantur in ramos. Constrictae quidem ullius noxiam esse non arbitror. Iucunda et platani, quanquam crassa: licet gramini credere non soli, haud alia laetius operiente toros. Populo nulla ludentibus foliis: pinguis alno, sed pascens sata. Vitis sibi sufficit, mobili folio, iactatuque crebro Solem umbra temperans, eodem gravi protegens in imbre. Omnium fere levis umbra, quorum pediculi longi. Non fastidienda haec quoque scientia, atque non in ultimis ponenda, quando quibusque satis umbra aut nutrix, aut noverca est. Iuglandium quidem, pinorumque, et picearum, et abietis, quaecunque attigere, non dubie venenum est.

XIX. Stillicidii brevis definitio est. Omnium quae proiectu frondis ita defenduntur, ut per ipsas non defluant imbres, stilla saeva est. Ergo plurimum intererit hac inquisitione, terra in qua seremus, in quantum arbores quasque alat. Iam per se colles minora quaerunt intervalla. Ventosis locis crebriores seri conducit. Olea tamen maximo intervallo, de qua Catonis Italica sententia est: in XXV pedibus minimum, plurimum XXX seri. Sed hoc variatur locorum natura. Non alia maior in Baetica arbor. In Africa vero (fides penes auctores erit) milliarias vocari multas narrant a pondere olei, quod ferant annuo proventu. Ideo LXXV pedes Mago in-

tervallo dedit undique: aut in macro solo, ac duro, atque ventoso, cum minimum XLV Baetica quidem uberrimas messes inter oleas metit. Illam inscientiam pudendam esse conveniet, adultas interlucare iusto plus, et in senectam praecipitare, aut (plerumque ipsis, qui posuere, coarguentibus imperitiam suam) totas excidere. Nihil est foedius agricolis, quam gestae rei poenitentia, multo iam ut praestet laxitate delinquere.

XX. Quaedam autem natura tarde crescunt, et in primis semine tantum nascentia, et longo aevo durantia. At quae cito occidunt, velocia sunt, ut ficus, Punica, prunus, malus, pirus, myrtus, salix: et tamen antecedunt divitiis. In trimatu enim ferre incipiunt, ostendentes et ante. Ex his lentissima pirus. Ocissima omnium cyprus, et pseudocyprus frutex. Protinus enim floret, semenque profert. Omnia vero celerius adolescunt stolonibus ablatis, unamque in stirpem redactis alimentis.

XXI. Eadem natura et propagines docuit. Rubi namque curvati gracilitate et simul proceritate nimia, defigunt rursus in terram capita, iterumque nascuntur ex sese: repleturi omnia, ni resistat cultura: prorsus ut possint videri homines terrae causa geniti: ita pessima atque exsecranda res propaginem tamen docuit, ac viviradicem. Eadem autem natura est ederis. Cato propagari praeter vitem tradit ficum, oleam, Punicam, malorum genera omnia, laurum, prunos, myrtos, nuces avellanas, et Praenestinas, platanum. Propaginum duo genera: ramo ab arbore depresso in scrobem quatuor pedum quoquo, et post biennium amputato flexu, plantaque translata post trimatum: quas si longius ferre libeat, in qualis statim, aut vasis fictilibus defodere propagines aptissimum, ut in iis transferantur. Alterum genus luxuriosius, radices in ipsa arbore solicitando, traiectis per vasa ficti-

lia vel qualos ramis, terraque circumfartis: atque hoc blandimento impetratis radicibus, inter poma ipsa et cacumina (in summa etenim cacumina hoc modo petuntur) audaci ingenio arborem aliam longe a tellure faciendi, eodem, quo supra, biennii spatio abscissa propagine, et cum qualis illis sata. Sabina herba propagine seritur et avulsione. Tradunt faece vini, aut e parietibus latere tuso mire ali. Iisdem modis rosmarinum seritur, et ramo, quoniam neutri semen. Rhododendron, propagine et semine.

XXII. Semine quoque inserere natura docuit, raptim avium fame devorato, solidoque, et alvi tepore madido, cum foecundo fimi medicamine abiecto in mollibus arborum lecticis, et ventis saepe translato in aliquas corticum rimas: unde vidimus cerasum in salice, platanum in lauro, laurum in ceraso, et baccas simul discolores. Tradunt et monedulam condentem semina in thesauros cavernarum, eiusdem rei praebere causas.

XXIII. Hinc nata inoculatio, sutoriae simili fistula aperiendi in arbore oculum cortice exciso, semenque includendi eadem fistula sublatum ex alia. In ficis autem et malis haec fuit inoculatio antiqua. Virgiliana quaerit sinum in nodo gemmae expulsi corticis, gemmamque ex alia arbore includit. Et hactenus natura ipsa docuit.

XXIV. Insitionem autem casus, magister alius, et paene numerosior, ad hunc modum. Agricola sedulus casam sepis munimento cingens, quo minus putrescerent sudes, limen subdidit ex edera. At illae vivaci morsu apprehensae, suam ex aliena fecere vitam, apparuitque truncum esse pro terra. Aufertur ergo serra aequaliter superficies: laevigatur falce truncus. Ratio postea duplex: et prima inter corticem lignumque inserendi. Timebant prisci truncum findere: mox imperare ausi medio: ipsique in

eo medullae calamum imprimebant, unum inserentes, neque enim plures capiebat medulla. Subtilior postea ratio vel senos adiicit, mortalitati eorum et numero succurrere persuasa, per media trunco leniter fisso, cuneoque tenui fissuram custodiente, donec cuspidatim decisus descendat in rimam calamus.

Multa in hoc servanda. Primum omnium, quae patiatur coitum talem arbor, et cuius arboris calamus. Varie quoque et non iisdem in partibus subest omnibus succus. Vitibus ficisque media sicciora, et e summa parte conceptus, ideo illinc surculi petuntur. Oleis circa media succus: inde et surculi: cacumina sitiunt. Facillime coalescunt, quibus eadem corticis natura, quaeque pariter florentia eiusdem horae germinationem succorumque societatem habent. Lenta enim res est, quoties humidis repugnant sicca, mollibus corticum duri. Reliqua observatio, ne fissura in nodo fiat: repudiat quippe advenam inhospitalis duritia. Ut in parte nitidissima, ne longior multo tribus digitis, ne obliqua, ne translucens. Virgilius ex cacumine inseri vetat. Certumque est, ab humeris arborum orientem aestivum spectantibus surculos petendos, et e feracibus, et e germine novello, nisi vetustae arbori inserantur: ii enim robustiores esse debent. Praeterea ut praegnantes, hoc est, germinatione turgentes, et qui parere illo speraverint anno. Bimi utique, nec tenuiores digito minimo. Inseruntur autem et inversi, cum id agitur, ut minor altitudo in latitudinem se fundat. Ante omnia gemmantes nitere conveniet, nihil usquam hulcerosum esse, aut retorridum. Spei favet medulla calami commissurae, si in matre ligni corticisque iungatur. Id enim satius, quam foris cortici aequari. Calami exacutio medullam ne nudet. Tenui tamen fistula detegat, ut fastigatio laevi descendat cuneo, tribus non ampliore digitis. Quod facillime contingit, tin-

ctum aqua radentibus. Ne exacuatur in vento, nec cortex a ligno decedat alterutri. Calamus ad corticem usque suum deprimatur. Ne luxetur, dum deprimitur: neve cortex replicetur in rugas. Ideo lacrimantes calamos inseri non oportet, non hercule magis, quam aridos: quia illo modo labat humore nimio cortex: hoc, vitali defectu non humescit. neque concorporatur. Id etiam religionis servant, ut Luna crescente, ut calamus utraque deprimatur manu. Et alioqui in hoc opere duae simul manus minus nituntur, necessario temperamento. Validius enim demissi tardius ferunt, fortius durant: contrarii, ex diverso. Ne hiscat nimium rima, laxeque capiat, aut ne parum: et exprimat, aut compressum necet. Hoc maxime praecavendum, ut praevalide accipientis trunco in media fissura relinquatur. Quidam vestigio fissurae falce in truncis facro salice praeligant marginem ipsum. Postea cuneos figunt, continente vinculo libertatem dehiscendi. Quaedam in plantario insita eodem die transferuntur. Si crassior truncus inseratur, inter corticem et lignum inseri melius, cuneo optime osseo, ne cortice rumpatur laxato. Cerasi libro demto finduntur. Hae solae et post brumam inseruntur. Demto libro habent veluti lanuginem, quae si comprehendit insitum, putrefacit. Incolume cuneo adactum utilissime adstringitur. Inserere aptissimum quam proximum terrae, si patiatur nodorum truncique ratio. Eminere calami sex digitorum longitudine non amplius debent.

Cato argillae, vel cretae arenam fimumque bubulum admisceri, atque ita usque ad lentorem subigi iubet, idque interponi et circumlini. Ex iis quae commentatus est, facile apparet, illa aetate inter lignum et corticem, nec alio modo inserere solitos, aut ultra latitudinem duûm digitorum calamos de-

mittere. Inseri autem praecipit pira ac mala per ver, et post solstitium diebus L, et post vindemiam. Oleas autem et ficos per ver tantum, Luna sitiente, hoc est, sicca. Praeterea post meridiem, ac sine vento Austro. Mirum, quod non contentus insitum munisse, ut dictum est, et cespite ab imbre frigoribusque protexisse, ac mollibus bifidorum viminum fascibus, lingua bubula (herbae id genus est) insuper obtegi iubet, eamque illigari opertam stramentis. Nunc abunde arbitrantur paleato luto sarcire libro, duos digitos insito exstante. Verno inserentes tempus urget, incitantibus se gemmis, praeterquam in olea, cuius diutissime oculi parturiunt, minimumque succi habent sub cortice, qui nimius insitis nocet. Punicam vero et ficum, quanquam alias sicca sint, recrastinare minime utile. Pirum vel florentem inserere licet, et in Maium quoque mensem protendere insitionem. Quod si longius afferantur pomorum calami, rapo infixos optime custodire succum arbitrantur: servari inter duos imbrices iuxta rivos, vel piscinas, utrinque terra obstructos. Vitium vero in scrobibus siccis stramento opertos, ac deinde terra obrutos, ut cacumine exsistant.

XXV. Cato vitem tribus modis inserit. Praesectam findi iubet per medullam, in eam surculos exacutos (ut dictum est) addi, medullas iungi. Altero, si inter sese vites contingant, utriusque in obliquum latere contrario adraso iunctis medullis colligari. Tertium genus est, terebrare vitem in obliquum ad medullam, calamosque addere longos pedes binos, atque ita ligatum insitum, intritaque illitum operire terra, calamis subrectis. Nostra aetas correxit, ut Gallica uteretur terebra, quae excavat, nec urit: quoniam adustio omnis hebetat: atque ut gemmascere incipiens legatur calamus: nec plus quam binis ab insito emineret oculis, ulmeo vimine alligatus, binaque

circumcideretur acie a duabus partibus, ut inde potius distillaret mucor, qui maxime vites infestat. Deinde cum evaluissent flagella pedes binos, vinculum insiti incideretur, ubertati crassitudine permissa. Vitibus inserendis tempus dedere ab aequinoctio autumno ad germinationis initia. Sativae plantae silvestrium radicibus inseruntur natura siccioribus. Si sativae silvestribus inserantur, degenerant in feritatem. Reliqua caelo constant. Aptissima insitis siccitas. Huius enim remedium appositis fictilibus vasis modicus humor per cinerem distillans. Inoculatio rores amat leves.

XXVI. Emplastri ratio et ipsa ex inoculatione nata videri potest. Crasso autem maxime cortici convenit, sicut est ficis. Ergo amputatis omnibus ramis, ne succum avocent, nitidissima in parte, quaque praecipua cernatur hilaritas, exemta scutula (ita ne descendat ultra ferrum) cortici, imprimitur ex alia cortex par, cum sui germinis mamma: sic compage densata, ut cicatrici locus non sit, et statim fiat unitas, nec humorem, nec afflatum recipiens: nihilominus tamen et luto munire, et vinculo melius. Hoc genus non pridem repertum volunt, qui novis moribus favent. Sed id etiam apud veteres Graecos invenitur, et apud Catonem, qui oleam ficumque sic inseri iussit, mensura etiam praefinita secundum reliquam diligentiam suam: cortices scalpro excidi quatuor digitorum longitudine, et trium latitudine, atque ita coagmentari, et illa sua intrita oblini: eadem ratione et in malo.

Quidam huic generi miscuere fissuram in vitibus, exemta cortici tessella, surculo a latere plano adigendo. Tot modis insitam arborem vidimus iuxta Tiburtes Tullias, omni genere pomorum onustam, alio ramo nucibus, alio baccis, aliunde vite, ficis, piris, Punicis, malorumque generibus. Sed huic brevis

fuit vita. Nec tamen omnem experimentis assequi naturam possumus. Quaedam enim nasci, nisi sponte, nullo modo queunt; eaque immitibus tantum et desertis locis proveniunt. Capacissima insitorum omnium ducitur platanus, postea robur: verum utraque sapores corrumpit. Quaedam omni genere inseruntur, ut ficus et Punicae. Vitis non recipit emplastra: nec quibus tenuis, ac caducus, rimosusque cortex: neque inoculationem siccae, aut humoris exigui. Fertilissima omnium inoculatio, postea emplastratio. Sed utraque infirmissima. Et quae cortice nituntur tantum, vel levi aura ocissime deplantantur. Inserere firmissimum, et foecundius, quam serere.

Non est omittenda raritas unius exempli. Corellius eques Rom. Ateste genitus, insevit castaneam suometipsam surculo in Neapolitano agro. Sic facta est castanea, quae ab eo nomen accepit inter laudatas. Postea Etereius libertus Corellianam iterum insevit. Haec est inter eas differentia: illa copiosior, haec Etereiana melior.

XXVII. Reliqua genera casus ingenio suo excogitavit, ac defractos serere ramos docuit, cum pali defixi radices cepissent. Multa sic seruntur, inprimisque ficus, omnibus aliis modis nascens, praeterquam talea: optime quidem, si vastiore ramo pali modo exacuto adigatur alte, exiguo super terram relicto capite, eoque ipso arena cooperto. Ramo seruntur et Punica, palis laxato prius meatu: item myrtus. Omnium horum longitudine trium pedum, crassitudine minus brachiali, cortice diligenter servato, trunco exacuto.

XXVIII. Myrtus et taleis seritur: morus talea tantum; quoniam in ulmo eam inseri religio fulgurum prohibet. Quapropter de talearum satu nunc dicendum est. Servandum in eo ante omnia, ut ta-

leae ex feracibus fiant arboribus: ne curvae, neve scabrae, aut bifurcae: neve tenuiores, quam ut manum impleant: ne minores pedalibus: ut illibato cortice: atque ut sectura inferior ponatur semper, et quod erit ab radice: accumuleturque germinatio terra, donec robur planta capiat.

XXIX. Quae custodienda in olearum cura Cato iudicaverit, ipsius verbis optime praecipiemus. Taleas oleaginas, quas in scrobe saturus eris, tripedaneas facito: diligenterque tractato, ne liber laboret, cum dolabis, aut secabis. Quas in seminario saturus eris, pedales facito: eas sic inserito: Locus bipalio subactus sit, beneque glutus. Cum taleam demittes, pede taleam opprimito. Si parum descendat, malleo aut mateola adigito: cavetoque, ne librum scindas, cum adiges. Palo prius locum si feceris, quo taleam demittas, ita melius vivet. Taleae ubi trimae sunt, tum denique curae sint, ubi liber se vertet. Si in scrobibus aut in sulcis seres, ternas taleas ponito: easque divaricato supra terram, ne plus quatuor digitos transversos emineant, gemma vel oculo servato. Diligenter eximere oleam oportet, et radices quam plurimas cum terra ferre. Ubi radices bene operueris, calcare bene, ne quid noceat.

XXX. 1. Si quis quaerat, quod tempus oleae serendae sit, agro sicco per sementem, agro laeto per ver. Olivetum diebus XV ante aequinoctium vernum incipito putare. Ex eo die dies XL recte putabis. Id hoc modo putato. Qua locus recte ferax erit, quae arida erunt, et si quid ventus interfregerit, inde ea omnia eximito. Qua locus ferax non erit, id plus concidito, aratoque bene, enodatoque, stirpesque leves facito. Circum oleas autumnitate ablaqueato, et stercus addito. Qui olivetum saepissime et altissime miscebit, is tenuissimas radices exa-

rabit. Radices si sursum abibunt, crassiores fient, et eo in radices vires oleae abibunt.

2. Quae genera olearum, vel in quo genere terrae vivere et seri debeant, quoque spectare oliveta, diximus in ratione olei. Mago in colle et siccis, et argilla, inter autumnum et brumam seri iussit. In crasso aut humido, aut subriguo, a messe ad brumam. Quod praecepisse eum Africae intelligitur. Italia quidem nunc vere maxime serit. Sed si et autumno libeat, post aequinoctium XL diebus ad Vergiliarum occasum, quatuor soli dies sunt, quibus seri noceat. Africae peculiare quidem in oleastro est inserere. Quadam aeternitate consenescunt proxima adoptioni virga emissa, atque ita alia arbore ex eadem iuvenescente: iterumque et quoties opus sit, ut aevis eadem oliveta constent. Inseritur autem oleaster calamo, et inoculatione.

3. Olea, ubi quercus effossa sit, male ponitur: quoniam vermes, qui raucae vocantur, in radice quercus nascuntur, et transeunt. Non inhumare taleas, aut siccare prius quam serantur, utilius compertum. Vetus olivetum ab aequinoctio verno intra Vergiliarum exortum interradi alternis annis, melius inventum: item muscum circumdare radici. Circumfodi autem omnibus annis a solstitio duûm cubitorum scrobe pedali altitudine: stercorari tertio anno.

4. Mago idem amygdalas ab occasu Arcturi ad brumam seri iubet. Pira non eodem tempore omnia, quoniam non aeque floreant. Eadem oblonga, aut rotunda, ab occasu Vergiliarum ad brumam. Reliqua genera media hieme ab occasu Sagittae, Subsolanum aut Septemtriones spectantia. Laurum ab occasu Aquilae ad occasum Sagittae. Connexa enim de tempore serendi aeque ratio est. Vere et autumno id magna ex parte fieri decrevere. Est et alia hora circa Canis ortus, paucioribus nota, quoniam

non omnibus locis pariter utilis intelligitur; sed haud omittenda nobis, non tractus alicuius rationem, verum naturae totius indagantibus. In Cyrenaica regione sub etesiarum flatu conserunt: nec non et in Graecia: oleam maxime in Laconia. Cos insula et vites tunc serit: ceteri apud Graecos, inoculare et inserere non dubitant: sed arbores non serunt. Plurimumque in eo locorum natura pollet. Namque in Aegypto omni serunt mense, et ubicunque imbres aestivi non sunt, ut in India et Aethiopia. Necessario post haec autumno seruntur arbores.

5. Ergo tria tempora eadem germinationis, ver et Canis Arcturique ortus. Neque enim animalium tantum est ad coitus aviditas, sed multo maior est terrae ac satorum omnium libido: qua tempestive uti, plurimum interest conceptus. Peculiare utique in insitis, cum sit mutua cupiditas utrinque coeundi. Qui ver probant, ab aequinoctio statim admittunt, praedicantes germina parturire, ideo faciles corticum esse complexus. Qui praeferunt autumnum, ab Arcturi ortu, quoniam statim radicem quandam capiant, et ad ver parata veniant, atque non protinus germinatio auferat vires. Quaedam tamen statutum tempus anni habent ubique, ut cerasi et amygdalae circa brumam, serendi vel inserendi. De pluribus locorum situs optime iudicabit. Frigida enim et aquosa verno conseri oportet, sicca et calida autumno.

6. Communis quidem Italiae ratio tempora ad hunc modum distribuit: Moro ab Idibus Februariis in aequinoctium, piro autumnum: ita ut brumam quindenis nec minus diebus antecedant. Malis aestivis, et cotoneis, item sorbis, prunis, post mediam hiemem in Idus Februarias. Siliquae Graecae, et Persicis, ante brumam per autumnum. Nucibus, iuglandi, et pineae, et avellanae, et Graecae, atque

castaneae, a Kalendis Martiis ad Idus easdem. Salici, genistae, circa Martias Kalendas. Hanc in siccis semine, illam in humidis virga seri, diximus.

7. Est etiam nunc nova inserendi ratio, ne quid sciens quidem praeteream, quod usquam invenerim, Columellae excogitata, ut affirmat ipse, qua vel diversae insociabilesque naturae arborum copulentur, ut fici atque oleae. Iuxta hanc seri ficum iubet non ampliore intervallo, quam ut contingi large possit ramo oleae quam maxime sequaci atque obedituro: eumque omni interim tempore edomari meditatione curvandi. Postea fico adepta vires, (quod evenire trimae, aut utique quinquenni solet,) detruncata superficie, ipsumque deputatum, et ut dictum est, adraso cacumine, defigi in crure fici, custoditum vinculis, ne curvatura fugiat. Ita quodam propaginum insitorumque temperamento, triennio communi inter duas matres coalescere. Quarto anno abscissum totum adoptantis esse, nondum vulgata ratione, aut mihi certe satis comperta.

XXXI. Cetero eadem illa de calidis frigidisque, et humidis et siccis supra dicta ratio, et scrobes fodere monstravit. In aquosis enim neque altos, neque amplos facere expediet: aliter in aestuoso solo et sicco, ut quam maxime accipiant aquam, contineantque. Haec et veteres arbores colendi ratio est. Ferventibus enim locis accumulant aestate radices operiuntque, ne Solis ardor exurat. Aliubi ablaqueant, perflatusque admittunt. Iidem hieme cumulis a gelu vindicant. Contra illi hieme aperiunt, humoremque sitientibus quaerunt. Ubicunque circumfodiendi arbores ratio in circuitu pedes in orbem ternos: neque id in pratis, quando amore Solis humorisque in summa tellure oberrant. Et de arboribus haec quidem fructus gratia serendis inserendisque in universum sint dicta.

XXXII. Hinc restat earum ratio, quae propter alias seruntur, ac vineas maxime, caeduo ligno. Principatum in iis obtinent salices, quarum satio fit loco madido: tamen refosso duos pedes et semipedem, talea sesquipedali, vel pertica, quae utilior, quo plenior. Intervallo esse debent pedes seni. Trimae pedibus binis a terra putatione coercentur, ut se in latitudinem fundant, ac sine scalis tondeantur. Salix enim foecundior est, quo terrae propior. Has quoque omnibus annis confodi iubent mense Aprili. Haec est viminalium cultura. Perticalis et virga et talea seritur, fossura eadem. Perticas ex ea caedi iustum est quarto fere anno. Et eae autem senescentium propagine resarciunt locum, pertica immersa, ac post annum recisa. Salicis viminalis iugera singula sufficiunt XXV vineae iugeribus. Eiusdem rei causa populus alba seritur bipedaneo pastinatu, talea sesquipedali, biduo siccata, palmipede intervallo, terra superiniecta duorum cubitorum crassitudine.

XXXIII. Arundo etiamnum dilutiore, quam hae, solo gaudet. Seritur bulbo radicis, quem alii oculum vocant, dodrantali scrobe, intervallo duûm pedum et semipedis: reficiturque ex sese vetere arundineto exstirpato, quod utilius repertum, quam castrare, sicut antea. Namque inter se radices serpunt, mutuoque discursu nectur. Tempus conserendi, priusquam oculi arundinum intumescant, ante Kalendas Martias. Crescit ad brumam usque: desinitque, cum durescere incipit. Hoc signum tempestivam habet caesuram. Et hanc autem, quoties et vineam fodiendam putant. Seritur et transversa, non alte terra condita: erumpuntque e singulis oculis totidem plantae. Seritur et deplantata pedali sulco: binis obrutis gemmis, ut tertius nodus terram attingat: prono cacumine, ne rores concipiat.

Caeditur decrescente Luna. Vineis anno siccata utilior, quam viridis.

XXXIV. Castanea pedamentis omnibus praefertur facilitate tractatus, perdurandi pervicacia, regerminatione caedua vel salice laetior. Quaerit solum facile, nec tamen arenosum: maximeque sabulum humidum, aut carbunculum, vel tofi etiam farinam, quamlibet opaco, septemtrionalique et praefrigido situ, vel etiam declivi. Recusat eadem glaream, rubricam, cretam, omnemque terrae foecunditatem. Seri nuce diximus: sed nisi ex maximis non provenit, nec nisi quinis acervatim satis. Perfringi solum debet supra, ex Novembri mense in Februarium: quo solutae sponte cadunt ex arbore, atque subnascuntur. Intervalla sint pedalia, undique sulco dodrantali. Ex hoc seminario transferuntur in aliud, bipedali intervallo, plus biennio. Sunt et propagines, nulli quidem faciliores. Nudata enim radice, tota in sulco prosternitur. Tum ex cacumine supra terram relicto renascitur, et alia ab radice. Sed translata nescit hospitari, pavetque novitatem. Biennio fere postea prosilit. Ideo nucibus potius, quam viviradicibus, plantaria caedua implentur. Cultura non alia, quam supra dictis, fodiendis supputandisque per biennium sequens: de cetero ipsa se colit, umbra stolones supervacuos enecante. Caeditur intra septimum annum. Sufficiunt pedamenta iugeri unius vicenis vinearum iugeribus, quando etiam ea bifida stirpe fiunt: durantque ultra alteram silvae suae caesuram.

Esculus similiter provenit, caesura triennio senior, minus morosa nasci. In quacunque terra seritur, nascitur e balano, sed non nisi esculi: scrobe dodrantali, intervallis duorum pedum: seritur leviter quater anno. Hoc pedamentum minime putrescit, caesumque maxime fruticat. Praeter haec.

sunt caedua quae diximus, fraxinus, laurus, Persica, corylus, malus, sed tardius nascuntur: terramque defixa vix tolerant, non modo humorem. Sambucus contra firmissima ad palum taleis seritur, ut populus: nam de cupresso satis diximus.

XXXV. Et praedictis velut armamentis vinearum, restat ipsarum natura, praecipua tradenda cura.

1. Vitium surculis, et quarundam arborum, quibus fungosior intus natura est, geniculati scaporum nodi intersepiunt medullam. Ferulae ipsae breves et ad summa breviores, articulis utique duobus internodia includunt. Medulla, sive illa vitalis anima est, ante se tendit longitudinem impellens, quamdiu nodi pervia patet fistula. Cum vero concreti ademere transitum, repercussa erumpit, ab ima sui parte, iuxta priorem nodum alternis laterum semper inguinibus, ut dictum est in arundine ac ferula: quorum dextrum ab imo intelligitur articulo, laevum in proximo, atque ita per vices. Hoc vocatur in vite gemma, cum ibi cespitem fecit. Ante vero quam faciat, in concavo oculus: et in cacumine ipso, germen. Sic palmites, nepotes, uvae, folia, pampini gignuntur. Mirumque, firmiora esse in dextra parte genita.

2. Hos ergo in surculis nodos, cum seruntur, medios secare oportet, ita ne profluat medulla. Et in fico quidem dodrantales paxilli solo patefacto seruntur, sic ut descendant quae proxima arbori fuerint, duo oculi extra terram emineant. Oculi autem in arborum surculis proprie vocantur, unde germinant. Hac de causa et in plantariis aliquando eodem anno ferunt, quos fuere laturi fructus in arbore: cum tempestive sati praegnantes, inchoatos conceptus aliubi pariunt. Ita satas ficos, tertio anno transferre facile. Hoc pro senescendi celeritate attributum huic arbori, ut citissime proveniat.

3. Vitium numerosior satus. Primum omnium

nihil seritur ex his, nisi inutile, et deputatum in sarmento. Opputatur autem quidquid proxime tulit fructum. Solebat capitulatus utrinque e duro surculus seri: eoque argumento malleolus vocatur etiam nunc. Postea avelli cum sua calce coeptus est, ut in fico: neque est aliud vivacius. Tertium genus adiectum etiamnum expeditius sine calce, propter quod sagittae vocantur, cum intorti panguntur: iidem cum recisi nec intorti, trigemmes. Plures autem ex eodem surculo hoc modo fiunt. Serere e pampinariis sterile est, nec nisi foecundo oportet. Quae raros habet nodos, infoecunda iudicatur. At densitas gemmarum, fertilitatis indicium est. Quidam seri vetant, nisi eos qui floruerint, surculos. Sagittas serere minus utile, quoniam in transferendo facile rumpitur quod intortum fuit. Seruntur pedali, non breviores, longitudine, quinque sexve nodorum. Pauciores tribus gemmis in hac mensura esse non poterunt. Inseri eodem die, quo deputentur, utilissimum. Si multo postea necesse sit serere custoditos, uti praecepimus, caveri utique, ne extra terram positi Sole inarescant, ventove aut frigore hebetentur. Qui diutius in sicco fuerint, prius quam serantur, in aqua pluribus diebus revirescant.

4. Solum apricum et quam amplissimum in seminario, sive in vinea, bidente pastinari debet ternos pedes bipalio alto: marra reiici quaternûm pedum fermento, ita ut in pedes binos fossa procedat. Fossum purgari, et extendi, ne crudum relinquatur: verum et exigi mensura. Male pastinatum deprehendunt scâmna inaequalia. Metienda est et ea pars, quae interiacet pulvini. Surculi seruntur et in scrobe et in sulco longiore, super quos tenerrima ingeritur terra. Sed in gracili solo frustra, nisi substrato pinguiore. Nec minus quam duos integi oportet, et proximam attingi terram: eodem paxillo

deprimi et spissari. Interesse in plantario sesquipedes inter bina semina in latitudinem, in longitudinem semisses. Ita satos malleolos quarto et vicesimo mense recidere ad imum articulum, nisi ipsi parcatur. Oculorum inde materia emicat, cum qua sexto ac tricesimo mense viviradix transfertur.

5. Est et luxuriosa ratio vites serendi, ut quatuor malleoli vehementi vinculo colligentur in parte luxuriosa: atque ita vel per ossa bubuli cruris, vel per colla fictilia traiecti, obruantur binis eminentibus gemmis. Humescunt hoc modo, recisique palmitem emittunt. Postea fistula fracta radix libere capit vires, uvaque fert omnium corporum suorum acinos. In alio genere inventu novitio finditur malleolus, medullaque erasa, in se colligantur ipsi caules, ita ut gemmis parcatur omni modo. Tum malleolus in terra fimo mixta seritur, et cum spargere coepit caules, deciditur, foditurque saepius. Talis uvae acinos nihil intus ligni habituros Columella promittit: cum vivere semina ipsa perquam mirum sit, medulla ademta. Nasci surculos etiam, quibus non sit articulatio arboris, non omittendum videtur. Namque buxi tenuissimis quinis senisve colligatis depacti proveniunt. Quondam in observatione erat, ut defringerentur ex imputata buxo, aliter vivere non crediti: detraxere hoc experimenta.

6. Seminarii curam sequitur vinearum ratio. Quinque generum hae: Sparsis per terram palmitibus, aut per se vite subrecta, vel cum adminiculo sine iugo, aut pedatae simplici iugo, aut compluviatae quadruplici. Quae pedatae ratio erit, eadem intelligitur eius quoque, in qua sine adminiculo vitis per se stabit. Id enim non fit, nisi pedamenti inopia. Simplici iugo constat porrecto ordine, quem canterium appellant. Melior ea vino, quando sibi ipsa non obumbrat, assiduoque Sole coquitur, et afflatum

magis sentit, et celerius rorem dimittit: pampinationi quoque et occationi omnique operi facilior. Super cetera deflorescit utilius. Iugum fit pertica, aut arundine, aut crine, funiculove, ut in Hispania, Brundusiique. Compluviata copiosior vino est, dicta a cavis aedium compluviis. Dividitur in quaternas partes totidem iugis. Huius serendi ratio dicetur, eadem valitura in omni genere, in hoc vero numerosior tantum.

7. His vero tribus seritur modis: Optime in pastinato, proxime in sulco, novissime in scrobe. De pastinatione dictum est. Sulco latitudo palae satis est: scrobibus ternorum pedum in quamque partem. Altitudo in quocunque genere tripedalis, ideo nec vitis minor transferri debet, exstatura etiamnum duabus gemmis. Emolliri terram minutis in scrobe imo sulcis, fimoque misceri, necessarium. Clivosa altiores poscunt scrobes, praeterea pulvinatis a devexitate labris. Qui ex his longiores fient, ut vites binas accipiant e diverso, alvei vocabuntur. Esse vitis radicem in medio scrobe oportet: sed ipsam innixam solido in orientem aequinoctialem spectare: adminicula prima e calamo accipere.

Vineas limitari decumano XVIII pedum latitudinis ad contrarios vehiculorum transitus, aliisque transversis limitibus denûm pedum distingui per media iugera. Aut si maior modus sit, totidem pedum cardine, quot decumano, limitari. Semper vero quintanis seminari, hoc est, ut quinto quoque palo singulae iugo paginae includantur.

8. Solo spisso, non nisi repastinato, nec nisi viviradicem seri: tenero et soluto, vel malleolum, sulco, vel scrobe. In colles sulcos agere transversos, melius quam pastinare, ut defluvia palis eorum contineantur. Aquoso caelo, vel sicco solo malleolos serere autumno, nisi si tractus ratio mutavit. Siccus

enim et calidus autumno poscit seri, humidus frigidusque etiam veris exitu. In arido solo viviradix quoque frustra seritur. Male et in siccis malleolus, nisi post imbrem. At in riguis, vel frondens vitis, et usque ad solstitium recte, ut in Hispania. Quiescere ventos sationis die utilissimum. Plerique austros optant, Cato abdicat.

9. Interesse, medio temperamento, inter binas vites oportet pedes quinos: minimum autem laeto solo pedes quaternos: tenui, plurimum octonos. Umbri et Marsi ad vicenos intermittunt arationis gratia in his, quae vocant porculeta. Pluvio et caliginoso tractu rariores poni, sicco densiores congruit. Subtilitas parcimoniae compendia invenit, cum vinea in pastinato seritur, obiter seminarium faciendi: ut et viviradix loco suo, et malleolus qui transferatur, inter vites et ordines seratur. Quae ratio in iugero circiter sedecim millia viviradicum donat. Interest autem biennium fructus, quo tardius in sato provenit, quam in translato. Viviradix posita in vinea post annum resecatur usque ad terram, ut unus tantum emineat oculus, adminiculo iuxta affixo, et fimo addito. Simili modo et secundo anno reciditur, viresque concipit, et intra se pascit suffecturas oneri: alias festinatione pariendi gracilis atque eiuncida, ni cohibeatur castigatione tali, in foetum exeat tota. Nihil avidius nascitur: ac nisi ad pariendum vires serventur, tota fit foetus.

10. Pedamenta optima, quae diximus: aut ridicae e robore, oleaque: aut si non sint, pali e iunipero, cupresso, laburno, sambuco. Reliquorum generum sudes omnibus annis reciduntur. Saluberrima in iugo arundo connexa fasciculis, durat quinis annis. Cum breviores palmites sarmento iunguntur inter se funium modo, ex hoc arcus funeta dicuntur.

11. Tertius vineae annus palmitem velocem robu-

stumque emittit, et quem facit aetas vitem. Hic in iugum insilit. Quidam tunc excaecant eum, supina falce auferendo oculos, ut longius evocent, noxia iniuria. Utilior enim consuetudo pariendi, satiusque pampinos adiugatae detergere, usque quo placeat roborari eam. Sunt qui vetant tangi proximo anno quam translata sit: neque ante LX mensem falce curari: tunc autem ad tres gemmas recidi. Alii et proximo quidem anno recidunt, sed ut ternos quaternosve singulis annis adiiciant articulos, quarto demum perducant ad iugum. Id utrumque fructum tardum, praeterea retorridum et nodosum reddit, pumilionum incremento. Optimum autem, matrem esse firmam, postea foetum audacem. Nec tutum est quod cicatricosum, magno imperitiae errore. Quidquid est tale, plagis nascitur, non e matre. Totas enim habet illa vires dum roboratur: et annuos accipit tota foetus, cum permissum fuerit nasci. Nil natura portionibus parit. Quae cum excreverit, satis firma protinus in iugo collocari debebit: sin etiamnum infirmior erit, sub ipso iugo hospitari recisa. Viribus, non aetate decernitur. Temerarium est, ante crassitudinem pollicarem viti imperare. Sequenti anno palmites salventur pro viribus matris singuli aut gemini. Iidem et secuto, si coget infirmitas, nutriantur: tertioque demum duo adiiciantur. Nec sunt plures quaternis unquam permittendi. Breviterque, non indulgendum est, et semper inhibenda foecunditas. Ea est enim natura, ut parere malit, quam vivere. Quidquid materiae adimitur, fructui accedit. Illa semina mavult, quam fructum gigni, quoniam fructus caduca res est. Sic perniciose luxuriat: nec ampliat se, sed egerit.

12. Dabit consilium et soli natura. In macro, etiamsi vires habebit, recisa intra iugum moretur, ut omnis foetura sub eo exeat. Minimum id esse de-

bebit intervallum, ut attingat iugum, speretque, non teneat: adeo non recumbat in eo, nec delicate se spargat. Ita temperetur hic modus, ut crescere etiam malit, quam parere.

13. Palmes duas tresve gemmas sub iugo habere debet, ex quibus materia nascatur: tunc per iugum mergi, alligarique, ut sustineatur iugo, non pendeat. Vinculo mox adstrictus a tertia gemma alligari: quoniam et sic coercetur impetus materiae, densioresque citra pampini exsultant: cacumen religari vetant. Natura haec est: deiecta pars, aut praeligata, fructum dat; plurimumque ipsa curvatura. Quod citra est, materiem mittit, offensante crebro spiritu, et illa, quam diximus, medulla. Quae ita emicuerit materia, fructum dabit anno sequente.

Sic duo genera palmitum. Quod e duro exit, materiamque in proximum annum promittit, pampinarium vocatur: at ubi supra cicatricem est, fructuarium. Alterum ex anniculo palmite, semperque fructuarium. Relinquitur sub iugo et qui vocatur custos. Hic est novellus palmes, non longior tribus gemmis, proximo anno materiam daturus, si vitis luxuria se consumserit. Et alius iuxta eum, verrucae magnitudine, qui furunculus appellatur, si forte custos fallat.

14. Vitis antequam septimum annum a surculo compleat, evocata ad fructum eiuncescit, ac moritur. Nec veterem placet palmitem in longum, et ad quartum usque pedamentum emitti, quod alii dracones, alii iuniculos vocant, ut faciant quae masculeta appellant. Cum induruit vitis, pessimum in vinea traducere. Quinto anno et ipsi palmites intorquentur, singulaeque e singulis materiae emittuntur, ac deinde e proximis: prioresque amputantur. Semper custodem relinqui melius: sed is proximus viti esse debet, nec longior quam dictum est: et, si luxuria

verint palmites, intorqueri: ut quatuor materias, vel duas, si uniiuga erit vinea, emittat.

15. Si per se vitis ordinabitur sine pedamento, qualecunque initio adminiculum desiderabit, dum stare condiscat et recta surgere. Cetera a primordio eadem. Dividi autem putatione pollices aequali examine undique, ne praegravet fructus parte aliqua, obiter idem deprimens prohibebit in excelsum emicare. Huic vineae trium pedum altitudo excelsior nutat: ceteris a quinto, dum ne excedat hominis longitudinem iustam. Iis quoque quae sparguntur in terra, breves ad innitendum cannas circumdant, scrobibus per ambitum factis, ne vagi palmites inter se pugnent occursantes: maiorque pars terrarum ita supinam in tellure vindemiam metit. Siquidem et in Africa, et in Aegypto, Syriaque, ac tota Asia, et multis locis Europae hic mos praevalet. Ibi ergo iuxta terram comprimi debet vitis, eodem modo et tempore nutrita radice, quo in iugata vinea: ut semper pollices tantum relinquantur: fertili solo, cum tribus gemmis: graciliore, quinis: praestatque multos esse, quam longos. Quae de natura soli diximus, tanto potentiora sentientur, quanto propior fuerit uva terrae.

16. Genera separari, ac singulis conseri tractibus utilissimum. Mixtura enim generum etiam in vino, non modo in musto discors: aut si misceantur, non alia, quam pariter maturescentia, iungi necessarium. Iuga altiora, quo laetior ager, et quo planior: item roscido, nebuloso, minusque ventoso conveniunt. Contra, humiliora gracili et arido, aestuoso, ventisque exposito. Iuga ad pedamentum quam arctissimo nodo vinciri oportet, vitem levi contineri. Quae genera vitium, et in quali solo caeloque essent conserenda, cum enumeraremus naturas earum et vinorum, notavimus.

17. De reliquo cultu vehementer ambigitur. Plerique aestate tota post singulos rores confodi iubent vineam. Alii vetant gemmantem: decuti enim oculos, tractuque intrantium deteri: et ob id arcendum procul omne quidem pecus, sed maxime lanatum, quoniam facillime auferat gemmas. Inimicos et pubescente uvæ rastros: satisque esse vineam ter anno confodi, ab aequinoctio verno, ad Vergiliarum exortum, et Canis ortum, et nigrescente acino. Quidam ita determinant: Veterem semel a vindemia ante brumam, cum alii ablaqueare et stercorare satis putent. Iterum ab Idibus Aprilis, antequam concipiat, hoc est, in VI Idus Maias. Deinde prius quam florere incipiat, et cum defloruerit, et variante se uva. Peritiores affirmant, si iusto saepius fodiatur, in tantum tenerescere acinos, ut rumpantur. Quae fodiantur, ante ferventes horas diei fodiendas convenit: sicuti lutum neque arare, neque fodere. Fossione pulverem excitatum contra Soles nebulasque prodesse.

18. Pampinatio verna in confesso est, ab Idibus Maiis, intra dies X, utique antequam florere incipiat: et eam infra iugum debere fieri. De sequente variant sententiae. Cum defloruerit, aliqui pampinandum putant: alii sub ipsa maturitate. Sed de his Catonis praecepta decernent. Namque et putationum tradenda ratio est.

19. Protinus hanc a vindemia, ubi caeli tepor indulget, adoriuntur. Sed hoc fieri nunquam debet ratione naturae ante Aquilae exortum, ut in siderum causis docebimus proximo volumine. Immo vero Favonio, quoniam anceps culpa sit praeproperae festinationis. Si saucias recenti medicina mordeat quaedam hiemis ruminatio, certum est gemmas earum frigore hebetari, plagasque findi, et caeli vitio exuri oculos lacrima distillante. Nam gelu fragiles

fieri quis nesciat? Operarum ista computatio est in latifundiis, non legitima naturae festinatio. Quo maturius putantur aptis diebus, eo plus materiae fundunt: quo serius, eo fructum uberiorem. Quare macras prius conveniat putare, validas novissime. Plagam omnem obliquam fieri, ut facile decidant imbres: et ad terram verti, quam levissima cicatrice acie falcis exacta, plagaque conlaevata. Recidi autem semper inter duas gemmas, ne sit vulnus oculis in recisa parte. Nigram esse eam existimant, et donec ad sincera veniatur, recidendam: quoniam e vitiosa materia utilis non exeat. Si macra vitis idoneos palmites non habeat, ad terram recidi eam, novosque elici utilissimum. In pampinatione non hos detrahere pampinos, qui cum uva sint: id etenim uvas supplantat, praeterquam in novella vinea. Inutiles iudicantur in latere nati, non ab oculo: quippe etiam uva, quae nascatur e duro rigescente, ut nisi ferro detrahi non possit. Pedamentum quidam inter duas vites utilius putant statui: et facilius ablaqueantur ita: meliusque est uniiugae vineae, si tamen et ipsi iugo sint vires, nec flatu infesta regio. In quadripartita quam proximum oneri adminiculum esse debet: ne tamen impedimentum sentiat ablaqueatio, cubito abesse non amplius: ablaqueari autem prius, quam putari, iubent.

20. Cato de omni cultura vitium ita praecipit. Quam altissimam vineam facito, alligatoque recte, dum ne nimium constringas, hoc modo eam curato: Capita vitium putata circumfodito, arare incipito. Ultro citroque sulcos perpetuos ducito. Vites teneras quamprimum propagato, veteres quam minimum castrato. Potius, si opus fuerit, deiicito, bienniogue post praecidito. Vitem novellam resecari tum erit tempus, ubi valebit. Si vinea ab vite calvata erit, sulcos interponito, ibique viviradicem serito.

Umbram a sulcis removeto: crebroque fodito. In vinea vetere serito ocymum. Si macra erit, quod granum capit ne serito: et circum capita addito stercus, paleas, vinaceas, aut aliquid horumce. Ubi vinea frondere coeperit, pampinato. Vineas novellas alligato crebro, ne caulis praefringatur. Et quae iam in perticam ibit, eius pampinos teneros alligato leniter, porrigitoque. Ubi recte steterint, ubi uva varia fieri coeperit, vites subligato.

21. Vitis insitio una est per ver, altera cum uva floret: ea optima est. Vineam veterem si in alium locum transferre voles, dumtaxat brachium crassum licebit. Primum deputato. Binas gemmas, nec amplius relinquito. Ex radicibus bene effodito. Et cave, radices ne saucies. Ita uti fuerit, ponito in scrobe aut in sulco, operitoque, et bene occulcato. Eodemque modo vineam statuito, alligato, flexatoque uti fuerat, crebroque fodito. Ocymum, quod in vinea seri iubet, antiqui appellabant pabulum, umbrae patiens, quod celerrime proveniat.

22. Sequitur arbusti ratio, mirum in modum damnata Sasernae patri filioque, celebrata Scrofae, vetustissimis post Catonem, peritissimisque: ac ne a Scrofa quidem, nisi Italiae, concessa: cum tam longo iudicetur aevo, nobilia vina non nisi in arbustis gigni, et in his quoque laudatiora summis, sicut uberiora imis: adeo excelsitate proficitur. Hac ratione et arbores religantur. Prima omnium ulmus, excepta propter nimiam frondem atinia. Deinde populus nigra, eadem de causa, minus densa folio. Non spernunt plerique et fraxinum, ficumque, etiam oleam, si non sit umbrosa ramis. Harum satus cultusque abunde tractatus est. Ante tricesimum sextum mensem attingi falce vetantur. Alterna servantur brachia: alternis putantur annis: sexto anno maritantur. Transpadana Italia, praeter supra di-

ctas, cornu, populo, tilia, acere, orno, carpino, quercu, arbustat agros: Venetia salice, propter uliginem soli. Et ulmus detruncata a medio in ramorum scamna digeritur, nulla fere XX pedum altiore arbore. Tabulata earum ab octavo pede altitudinis dilatantur in collibus siccisque agris: a XII in campestribus et humidis. Meridianum Solem spectare palmae debent. Rami a proiectu digitorum modo subrigi, tonsili in his tenuium quoque virgultorum barba, ne obumbrent. Intervallum iustum arborum, si aretur solum, quadrageni pedes in terga frontemque, in latera viceni. Si non aretur, hoc in omnes partes. Singulis denas saepe adnutriunt vites, damnato agricola minus ternis. Maritare, nisi validas, inimicum, enecante veloci vitium incremento. Serere tripedaneo scrobe necessarium distantes inter sese arboremque singulis pedibus. Nihil ibi malleolis atque pastinationi, nulla fodiendi impendia: utpote cum arbusti ratio hac peculiari dote praestet, quod in eodem solo seri fruges et vitibus prodest. Superque, quod vindicans se altitudo, non, ut in vinea, ad arcendas animalium iniurias pariete, vel sepe, vel fossarum utique impendio muniri se cogat.

23. In arbusto e praedictis sola viviradicum ratio, item propaginum, et haec gemina, ut diximus. Qualorum in ipso tabulato maxime probata, quoniam a pecore tutissima est. Altera, deflexa vite vel palmite iuxta suam arborem, aut circa proximam caelibem. Quod supra terram est e matre, radi iubetur, ne fruticet. In terra non pauciores gemmae quatuor obruuntur ad radicem capiendam: extra in capite binae relinquuntur. Vitis in arbusto quatuor pedes in longo constat, omni sulco tres lato, alto duos cum semipede. Post annum propago inciditur ad medullam, ut paulatim radicibus suis assuescat: caulis a capite ad duas gemmas reciditur: tertio totus mergus abscin-

ditur, reponiturque altius in terram, ne ex reciso frondeat. Tolli viviradix a vindemia protinus debet.

24. Nuper repertum, draconem serere iuxta arborem: ita appellamus palmitem emeritum, pluribusque induratum annis. Hunc praecisum quam maxima amplitudine, tribus partibus longitudinis deraso cortice, quatenus obruatur, (unde et rasilem vocant,) deprimere sulco, reliqua parte ad arborem erecta: ocissimum in vite. Si gracilis sit vitis aut terra, usitatum est quam proxime solum decidi, donec firmetur radix: sicut neque roscidam seri, neque a Septemtrionis flatu. Vites Aquilonem spectare debent ipsae, palmites autem earum meridiem.

25. Non est festinandum ad putationem novellae: sed primo in circulos materies colligenda, nec nisi validae putatio admovenda: seriore fere anno ad fructum arbusta vite, quam iugata. Sunt qui omnino putari vetant, priusquam arborum longitudinem aequaverit. Prima falce sex pedes a terra recidatur, flagello infra relicto, et nasci coacto incurvatione materiae. Tres ei gemmae, non amplius, deputato supersint. Ex his emissi palmites proximo anno imis ingerantur scamnis, ac per singulos annos ad superiora scandant, relicto semper duramento in singulis tabulatis, et emissario uno, qui subeat, usque quo placuerit. De cetero putatione omni, flagella quae proxime tulerunt, recidantur: nova circumcisis undique capreolis spargantur in tabulatis. Vernacula putatio deiectis per ramos vitium crinibus circumvestit arborem, crinesque ipsos uvis: Gallica in traduces porrigitur: Aemiliae viae in radices atiniarum ambitu, frondem earum fugiens.

26. Est quorundam imperitia sub ramo vitem vinculo suspendendi, suffocante iniuria: contineri debet vimine, non arctari. Quin immo etiam quibus salices supersunt, molliore hoc vinculo facere malunt, her-

baque, Siculi quam vocant ampelodesmon: Graecia vero universa iunco, cypero, ulva. Liberatam quoque vinculo per aliquot dies vagari, et inconditam spargi, atque in terra, quam per totum annum spectaverit, recumbere. Namque ut veterina a iugo, et canes a cursu volutatio iuvat, ita tum et vitium porrigi lumbos. Arbor quoque ipsa gaudet assiduo levata onere, similis respiranti. Nihilque est in opere naturae, quod non exemplo dierum noctiumque aliquas vices feriarum velit. Ob id protinus a vindemia putari, et lassas etiamnum fructu edito, improbatur. Putatae rursus alligentur alio loco: namque orbitas vinculi sentiunt, vexatione non dubia.

Traduces Gallica cultura bini utrinque lateribus, si pars quadrageno distet spatio: quaterni, si viceno: inter se obvii miscentur, alliganturque una conciliati, virgultorum comitatu obiter rigorati qua deficiant: aut si brevitas non patiatur ipsorum, adalligato protenduntur in viduam arborem unco. Traducem bimum praecidere solebant. Oneratis enim vetustate melius donare tempus, ut transilem faciant, si largiatur crassitudo: alias utile toros futuri draconis pasci.

27. Unum etiamnum genus est medium inter hoc et propaginem: totas supplantandi in terram vites, cuneisque findendi, et in sulcos plures simul ex una propagandi, gracilitate singularum firmata circumligatis hastilibus, nec recisis qui a lateribus excurrant pampinis. Novariensis agricola traducum turba non contentus, nec copia ramorum, impositis etiamnum patibulis palmites circumvolvit. Itaque praeter soli vitia, cultura quoque torva fiunt vina. Alia culpa iuxta Urbem Varracinis, quae alternis putantur annis: non quia id viti conducat; sed quia vilitate reditum impendia exsuperant. Medium temperamentum in Carseolano sequuntur: cariosasque tan-

tum vitis partes, incipientesque inarescere deputando, ceteris ad uvam relictis, detracto onere supervacuo, pro nutrimento omni est raritas vulneris. Sed nisi pingui solo talis cultura degenerat in labruscam.

28. Arbusta arari quam altissime desiderant, etsi tantum frumenti ratio non exigit. Pampinari ea non est moris: et hoc compendium operae. Deputantur cum vite pariter interlucata densitate ramorum, qui sint supervacui, et absumant alimenta. Plagas ad septemtriones, aut ad meridiem spectare vetuimus: melius, si neque in occasus Solis. Diu dolent talia quoque hulcera, et difficile sanescunt, algendo nimis, aestuandove. Non eadem in vite, quae in arbustis, libertas: quoniam certa latera est facilius abscondere, et detorquere, quo velis, plagas. In arborum tonsura supiniore velut calices faciendi, ne consistat humor.

XXXVI. Viti adminicula addenda, quae scandat apprehensa, si maiora sint. Vitium generosarum pergulas Quinquatribus putandas, et quarum servare uvas libeat, decrescente Luna tradunt. Quae vero interlunio sint putatae, nullis animalium obnoxias esse. Alia ratione plena Luna noctu tondendas, cum sit ea in Leone, Scorpione, Sagittario, Tauro: atque in totum serendas plena, aut crescente utique, censent. Sufficiunt in Italia cultores deni in centena iugera vinearum.

XXXVII. 1. At abunde satu cultuque arborum tractato, quoniam de palmis ac cytiso in peregrinis arboribus affatim diximus, ne quid desit, indicanda reliqua natura sit, magnopere pertinens ad omnia ea. Infestantur namque et arbores morbis. Quid enim genitum caret his malis? Et silvestrium quidem perniciosos negant esse, vexarique tantum grandine in germinatione aut flore. Aduri quoque fervore, aut flatu frigidiore, praepostero die: quoniam suo frigora etiam prosunt, ut diximus. Quid ergo? nonne et

vites algore intereunt? Hoc quidem est, quo deprehendatur soli vitium, quoniam non evenit, nisi in frigido. Itaque per hiemes caeli rigorem probamus, non soli. Nec infirmissimae arbores gelu periclitantur, sed maximae: vexatisque ita cacumina prima inarescunt, quoniam praestrictus gelu non potuit eo pervenire humor.

2. Arborum quidam communes morbi, quidam privati generum. Communis vermiculatio est, sideratio, ac dolor membrorum, unde partium debilitas: societate nominum quoque cum hominum miseriis. Trunca dicimus certe corpora, et oculos germinum exustos, ac multa simili sorte. Itaque laborant et fame, et cruditate, quae fiunt humoris quantitate. Aliquae vero et obesitate: ut omnia quae resinam ferunt, nimia pinguitudine in tedam mutantur: et cum radices quoque pinguescere coepere, intereunt, ut animalia, nimio adipe: aliquando et pestilentia per genera, sicut inter homines, nunc servitia, nunc plebs urbana, vel rustica.

3. Vermiculantur magis minusve quaedam, omnes tamen fere: idque aves cavi corticis sono experiuntur. Iam quidem et hoc in luxuria esse coepit: praegrandesque roborum delicatiore sunt in cibo: cossos vocant: atque etiam farina saginati, hi quoque altiles fiunt. Maxime autem arborum hoc sentiunt piri, mali, fici: minus, quae amarae sunt et odoratae. Eorum qui in ficis exsistunt, alii nascuntur ex ipsis: alios parit, qui vocatur cerastes: omnes tamen in cerasten figurantur, sonumque edunt parvuli stridoris. Et sorbus arbor infestatur vermiculis rufis et pilosis, atque ita emoritur. Mespilus quoque in senecta obnoxia ei morbo est.

4. Sideratio tota e caelo constat. Quapropter et grando in his causis intelligi debet: et carbunculatio, et quod pruinarum iniuria evenit. Haec enim

verno tepore invitatis, et erumpere audentibus satis mollibus insidens, adurit lactescentes germinum oculos, quod in flore carbunculum vocant. Pruinae perniciosior natura, quoniam lapsa persidet, gelatque, ac ne aura quidem ulla depellitur, quia non fit nisi immoto aere et sereno. Proprium tamen siderationis est, sub ortu Canis siccitatum vapor, cum insitae ac novellae arbores moriuntur, praecipue ficus, et vites. Olea praeter vermiculationem, quam aeque ac ficus sentit, clavum etiam patitur, sive fungum placet dici, vel patellam. Haec est Solis exustio. Nocere tradit Cato et muscum rubrum. Nocet plerumque vitibus atque oleis et nimia fertilitas. Scabies communis omnium est. Impetigo, et quae adnasci solent, cochleae, peculiaria ficorum vitia: nec ubique: sunt enim quaedam aegritudines et locorum.

5. Verum ut homini nervorum cruciatus, sic et arbori, ac duobus aeque modis. Aut enim in pedes, hoc est, radices, irrumpit vis morbi: aut in articulos, hoc est, cacuminum digitos, qui longissime a toto corpore exeunt. Inarescunt ergo: et sunt apud Graecos sua nomina utrique vitio. Undique primo dolor, mox et macies earum partium fragilis, postremo tabes, morsque, non intrante succo, aut non perveniente: maximeque id fici sentiunt. Caprificus omnibus immunis est, quae adhuc diximus. Scabies gignitur roribus lentis post Vergilias. Nam si rariores fuere, perfundunt arborem, non scalpunt scabie. Et grossi cadunt, si vel imbres nimii fuere. Alio modo ficus laborat radicibus madidis.

6. Vitibus praeter vermiculationem et siderationem morbus peculiaris articulatio, tribus de causis: una, vi tempestatum germinibus ablatis: altera, ut notavit Theophrastus, in supinum excisis: tertia, culturae imperitia laesis. Omnes enim earum iniuriae in articulis sentiuntur. Siderationis genus est in

his deflorescentibus, roratio: aut cum acini, priusquam crescant, decoquuntur in callum. Aegrotant et cum alsere, laesis uredine attonsarum oculis. Et calore hoc evenit intempestivo: quoniam omnia modo constant, certoque temperamento. Fiunt et culpa vites colentium, cum praestringuntur, ut dictum est: aut circumfossor iniurioso ictu verberavit: vel etiam subarator imprudens luxavit radices, corpusve desquamavit. Est et quaedam contusio falcis hebetioris. Quibus omnibus causis difficilius tolerant frigora aut aestus: quoniam in hulcus penetrat omnis a foris iniuria. Infirmissima vero malus, maximeque quae dulcis est. Quibusdam debilitas sterilitatem, non necem, affert: ut si quis pino cacumen auferat, vel palmae: sterilescunt enim, nec moriuntur. Aegrotant aliquando et poma ipsa per se sine arbore, si necessariis temporibus imbres aut tepores vel afflatus defuere, aut contra abundavere: decidunt enim, aut deteriora fiunt. Pessimum est inter omnia, cum deflorescentem vitem et oleam percussit imber, quoniam simul defluit fructus.

7. Sunt ex eadem causa nascentes et erucae, dirum animal, eroduntque frondem, aliae florem, olivarum quoque, ut in Mileto: ac depastam arborem turpi facie relinquunt. Nascitur hoc malum tepore humido, et lento. Fit aliud ex eodem, si Sol acrior insecutus inussit ipsum vitium, ideoque mutavit. Est etiamnum peculiare olivis et vitibus, (araneum vocant) cum veluti telae involvunt fructum, et absumunt. Adurunt et flatus quidam eas maxime, sed et alios fructus Vermiculationem et poma ipsa per se quibusdam annis sentiunt, mala, pira, mespila, Punica. In oliva ancipiti eventu, quando sub cute nati fructum adimunt: augent, si in ipso nucleo fuere erodentes eum. Gigni illos prohibent pluviae, quae fiunt post Arcturum: eaedem si Austrinae fuere, generant, in drupis

quoque, quae maturescentes tum sunt praecipue caducae. Id riguis magis evenit, etiamsi non cecidere, fastidiendis. Sunt et culicum genera aliquibus molesta, ut glandibus, fico, qui videntur ex humore nasci, tunc dulci subdito corticibus. Et aegrotatio quidem fere in his est.

8. Quaedam temporum causae, aut locorum non proprie dicantur morbi, quoniam protinus necant: sicut tabes cum invasit arborem, aut uredo, vel flatus alicuius regionis proprius, ut est in Apulia Atabulus, in Euboea Olympias. Hic enim, si flavit circa brumam, frigore exurit arefaciens, ut nullis postea Solibus recreari possint. Hoc genere convalles et apposita fluminibus laborant, praecipueque vitis, olea, ficus. Quod cum venit, detegitur statim in germinatione: in oliva tardius: sed in omnibus signum est revivescendi, si folia amisere: alioqui, quas putes praevaluisse, emoriuntur. Nonnunquam inarescunt folia, eademque revivescunt. Aliae in septemtrionalibus, ut Ponto, Phrygia, frigore aut gelu laborant, si post brumam continuavere XL diebus. Et ibi autem, et in reliquis partibus, si protinus editis fructibus gelatio magna consecuta est, etiam paucis diebus necat.

9. Quae iniuria hominum constant, secundas habent causas. Pix, oleum, adeps, inimica praecipue novellis. Cortice in orbem detracto necantur, excepto subere, quod sic etiam iuvatur: crassescens enim praestringit et strangulat. Nec adrachne offenditur, si non simul incidatur et corpus. Alioqui et cerasus, et tilia, et vitis corticem mittunt, sed non vitalem, nec proximum corpori: verum eum, qui subnascente alio expellitur. Quarundam natura rimosus cortex, ut platanis. Tiliae renascitur paulo minus quam totus. Ergo his, quarum cicatricem trahit, medentur luto fimoque. Et aliquando prosunt, si non vehemen-

tior frigorum aut calorum vis secuta est. Quaedam tardius ita moriuntur, ut robora et quercus. Refert et tempus anni. Abieti enim et pino si quis detraxerit, Sole Taurum vel Geminos transeunte cum germinant, statim moriuntur. Eandem iniuriam hieme passae diutius tolerant. Similiter ilex, et robur, et quercus. Quae si angusta decorticatio fuit, nihil nocetur supra dictis. Infirmiores quidem et in solo gracili, vel ab una tantum parte detractus interimit. Similem et decacuminatio rationem habet, cupressi, piceae, cedri: hae enim detracto cacumine, aut ignibus adusto, intereunt. Similem et depastio animalium. Oleam quidem etiam si lambat capra, sterilescere, auctor est Varro, ut diximus. Quaedam hac iniuria moriuntur: aliqua deteriora tantum fiunt, ut amygdalae: ex dulcibus enim transfigurantur in amaras. Aliqua vero etiam utiliora: ut apud Chios pirus, quam Phocida appellant. Nam detruncatio diximus quibus prodesset. Intereunt pleraque et fissa stirpe, exceptis vite, malo, fico, Punica. Quaedam vel ab hulcere tantum. Ficus hanc iniuriam spernit, et omnia quae resinam gignunt. Radicibus amputatis mori, minime mirum est. Pleraeque tamen non omnibus, sed maximis, aut quae sunt inter illas vitales abscissis moriuntur.

10. Necant invicem inter sese umbra, vel densitate, atque alimenti rapina. Necat et edera vinciens. Nec viscum prodest: et cytisus necatur eo, quod halimon vocant Graeci. Quorundam natura non necat quidem, sed laedit odore, aut succi mixtura: ut raphanus et laurus vitem. Olfactrix enim intelligitur, et tangi odore mirum in modum: ideo cum iuxta sit, averti et recedere, saporemque inimicum fugere. Hinc sumsit Androcydes medicinam contra ebrietates, raphanus ut mandatur praecipiens. Odit et caulem, et olus omne: odit et corylum; ni procul absint,

tristis atque aegra. Nitrum quidem et alumen, marina aqua calida, et fabae putamina, vel ervi, ultima venena sunt.

XXXVIII. Inter vitia arborum est et prodigiis locus. Invenimus enim sine foliis natas: vitem et malum Punicam stirpe fructum tulisse, non palmite, aut ramis: vitem, uvas sine foliis: oleas quoque amisisse folia baccis haerentibus. Sunt et miracula fortuita. Nam et oliva in totum ambusta revixit: et in Boeotia derosae a locustis ficus iterum germinavere. Mutantur arbores et colore, fiuntque ex nigris candidae, non semper prodigiose: eae maxime quae ex semine nascuntur, ut populus alba in nigram transit. Quidam et sorbum, si in calidiora loca venerit, sterilescere putant. Prodigio autem fiunt ex dulcibus acerba poma, aut dulcia ex acerbis, e caprifico fici: aut contra: gravi ostento, cum in deteriora mutantur, ex olea in oleastrum, ex candida uva et fico, in nigras: ut Laodiceae, Xerxis adventu platano in oleam mutata: qualibus ostentis Aristandri apud Graecos volumen scatet, ne in infinitum abeamus: apud nos vero C. Epidii commentarii, in quibus arbores locutae quoque reperiuntur. Subsedit in Cumano arbor gravi ostento, paulo ante Pompeii Magni bella civilia, paucis ramis eminentibus. Inventum Sibyllinis libris internecionem hominum fore, tantoque eam maiorem, quanto propius ab Urbe postea facta esset. Sunt prodigia, et cum alienis locis enascuntur, ut in capitibus statuarum, vel aris, et cum in arboribus ipsis alienae. Ficus in lauro nata est Cyzici ante obsidionem. Simili modo Trallibus palma in basi Caesaris dictatoris circa bella civilia eius. Nec non et Romae in Capitolio, in capite bis bello Persei enata palma, victoriam triumphosque portendit: hac tempestatibus prostrata, eodem loco ficus enata est, M. Messalae, C. Cassii censorum lu-

stro. A quo tempore pudicitiam subversam Piso gravis auctor prodidit. Super omnia quae unquam audita sunt, erit prodigium in nostro aevo Neronis principis ruina factum in agro Marrucino, Vectii Marcelli e primis equestris ordinis oliveto universo viam publicam transgresso, arvisque inde e contrario in locum oliveti profectis.

XXXIX. Nunc expositis arborum morbis, consentaneum est dicere et remedia. Ex his quaedam sunt communia omnium, quaedam propria quarundam. Communia: ablaqueatio, accumulatio, afflari radices, aut cooperiri, riguis dato potu vel ablato, fimi succo refectis, putatione levatis onere. Item succo emisso quaedam veluti detractio sanguinis: circumrasio corticis: vitium extenuatio, et domitura palmitum: gemmarum, si frigus retorridas hirtasque fecerit, repumicatio, et quaedam politura. Arborum iis aliae magis, aliae minus gaudent: veluti cupressus et aquam aspernatur et fimum, et circumfossuram, amputationemque, et omnia remedia odit: quin etiam necatur riguis: et vitis, et Punicae praecipue aluntur. Ficus arbor ipsa riguis alitur, pomum vero eius marcescit. Amygdalae si colantur fossione, florem amittunt. Nec insitas circumfodere oportet, priusquam validae ferre coeperint poma. Plurimae autem amputari sibi volunt onerosa ac supervacua, sicut nos ungues et capillum. Reciduntur veteres totae, ac rursus a stolone aliquo resurgunt: sed non omnes, nec nisi quarum naturam pati diximus.

XL. Rigua aestivis vaporibus utilia, hieme inimica, autumno varia, et ex natura soli: quippe cum vindemitor Hispaniarum stagnante solo uvas demetat. Cetero maiore in parte orbis etiam pluvias autumni aquas erivari convenit. Circa Canis ortum rigua maxime prosunt, ac ne tunc quidem nimia, quoniam inebriatis radicibus nocent. Et aetas modum

temperat. Novellae enim minus sitiunt. Desiderant autem maxime rigari, quae assuevere. Contra siccis locis genita non expetunt humorem, nisi necessarium.

XLI. Asperiora vina rigari utique cupiunt in Sulmonensi Italiae agro, pago Fabiano, ubi et arva rigant: mirumque, herbae aqua illa necantur, fruges aluntur, et riguus pro sarculo est. In eodem agro bruma, tanto magis si nives iaceant, geletve, ne frigus vites adurat, circumfundunt riguis, quod ibi tepidare vocant: memorabili natura in amne solo. Sed idem aestate vix tolerandi rigoris.

XLII. Carbunculi ac rubiginum remedia demonstrabimus volumine proximo. Interim est scarificatio quaedam in remediis: cum macie corticis ex aegritudine adstringente se, iustoque plus vitalia arborum comprimente, exactam falcis aciem utraque manu imprimentes, perpetuis incisuris deducunt, ac vel uti cutem laxant. Salutare id fuisse, argumento sunt dilatatae cicatrices, et internato corpore expletae.

XLIII. Magnaque ex parte similis hominum medicina et arborum est, quando earum quoque terebrantur ossa. Amygdalae ex amaris dulces fiunt, si circumfosso stipite, et ab ima parte circumforato defluens pituita abstergeatur. Et ulmis detrahitur succus inutilis, supra terram foratis usque ad medullam in senecta, aut cum alimento nimio abundare sentiuntur. Idem et ficorum turgido cortice incisuris in obliquum levibus emittitur: ita fit ne decidant fructus. Pomiferis, quae germinant, nec ferunt fructum, fissa radice inditur lapis, fertilesque fiunt. Hoc idem et amygdalis, e robore cuneo adacto. In piris sorbisque, e teda, ac cinere et terra cooperto. Etiam radices circumcidisse prodest vitium luxuriantium ficorumque, et circumcisis cinerem addidisse. Fici serotinae fiunt, si primae grossi, cum fabae magnitudi-

nem excessere, detrahantur: subnascuntur enim, quae serius maturescunt. Eaedem cum frondere incipiunt, si cacumina rami cuiusque detrahantur, firmiores fertilioresque fiunt: nam caprificatio maturat.

XLIV. In ea culices nasci e grossis manifestum est: quoniam cum evolavere, non inveniuntur intus grana, quae in eos versa apparet. Exeundi tanta est aviditas, ut plerique aut pede relicto, aut penna pariter erumpant. Est et aliud genus culicum, quos vocant centrinas, fucis apium similes ignavia malitiaque, cum pernicie verorum et utilium: interimunt enim illos, atque ipsi moriuntur. Vexant et tineae semina ficorum. Contra quas remedium, in eodem scrobe defodere taleam lentisci, inversa parte, quae fuerit a cacumine. Uberrimas autem ficus rubrica amurca diluta, et cum fimo infusa radicibus frondere incipientium, facit. Caprificorum laudantur maxime nigrae, et in petrosis, quoniam frumenta plurima habeant: caprificatio ipsa post imbrem.

XLV. In primis autem cavendum, ne ex remediis vitia fiant: quod evenit nimia aut intempestiva medicina. Interlucatio arboribus prodest: sed omnium annorum trucidatio inutilissima. Vitis tantum tonsuram annuam quaerit, alternam vero myrtus, Punicae, oleae, quia celeriter fruticescunt. Ceterae rarius tondentur, nulla autumno. Ac ne raduntur quidem, nisi vere. Putatione plagae ad vitalia sunt omnia quaecunque non supervacua.

XLVI. Similis fimi ratio. Gaudent eo, sed cavendum, ne in fervore Solis admoveatur, ne immaturum, ne validius quam opus sit. Urit vineas suillum, nisi quinquennio interposito, praeterquam si riguis diluatur: et e coriariorum sordibus, nisi admixta aqua: item largius. Iustum existimant in denos pedes quadratos, tres modios. Id quidem soli natura decernet.

XLVII. Columbino ac suillo plagis quoque arborum medentur. Si mala Punica acida nascantur, ablaqueatis radicibus fimum suillum adhibent: eo anno violenta, proximo dulcia futura. Alii urina hominis aqua mixta riganda censent quater anno, singulis amphoris: aut cacumina spargi vino lasere diluto. Si findantur in arbore, pediculum intorqueri. Ficis utique amurcam affundi. Ceteris arboribus aegris faecem vini, aut lupinum circum radices earum seri. Aqua quoque lupini decocti circumfusa pomis prodest. Fici, cum Vulcanalibus tonuit, cadunt. Remedium est, ut ante stipula hordeacea areae stringantur. Cerasos praecoces facit, cogitque maturescere calx admota radicibus. Et hoc autem, et omnia poma intervelli melius est, ut quae relicta sint, grandescant.

Quaedam poena emendantur, aut morsu excitantur, ut palmae et lentisci. Salsis enim aquis aluntur. Salis vim et cineres, sed leniorem, habent: ideo fici asperguntur, rutaque, ne fiant verminosae, neve radices putrescant. Quin et vitium radicibus aquam salsam iubent affundi, si sint lacrimosae: si vero fructus earum decidant, cinerem aceto aspergi, ipsasque illini, aut sandaracha, si putrescat uva. Si vero fertiles non sunt, aceto acri subacto cinere rigari atque oblini. Quod si fructum non maturent, prius inarescentem, praecisarum ad radices plagam, fibrasque, aceto acri et urina vetusta madefacere, atque eo luto obruere, saepe fodere. Olearum, si parum promisere fructus, nudatas radices hiberno frigori opponunt, eaque castigatione proficiunt. Omnia haec annua caeli ratione constant: et aliquando serius poscuntur, aliquando celerius. Nec non ignis aliquid prodest, ut arundini: ambusta namque densior mitiorque surgit.

Cato et medicamenta quaedam componit, mensu-

rae quoque distinctione, ad maiorum arborum radices amphoram, ad minorum urnam amurcae, et aquae portionem aequam, ablaqueatis prius radicibus paulatim affundi iubens. In olea hoc amplius, stramentis antea circumpositis: item fico. Huius praecipue vere terram adaggerari radicibus: ita futurum, ut non decidant grossi, maiorque foecunditas, nec scabra proveniat. Simili modo, ne convolvulus fiat in vinea, amurcae congios duos decoqui in crassitudinem mellis: rursusque cum bituminis tertia parte, et sulphuris quarta sub dio coqui, quoniam exardescat sub tecto. Hoc vites circa capita ac sub brachiis ungi: ita non fore convolvolum. Quidam contenti sunt fumo huius mixturae suffire vineas secundo flatu, continuo triduo. Plerique non minus auxilii et alimenti arbitrantur in urina, quam Cato in amurca, addita modo aquae pari portione, quoniam per se noceat. Alii volucre appellant animal praerodens pubescentes uvas: quod ne accidat, falces, cum sint exacutae, fibrina pelle detergent, atque ita putant: sanguine ursino liniri volunt post putationem easdem. Sunt arborum pestes et formicae. Has abigunt, rubrica ac pice liquida perunctis caudicibus: nec non et pisce suspenso iuxta in unum locum congregant: aut lupino trito cum oleo radices linunt. Multi et talpas amurca necant: contraque erucas, et mala ne putrescant, lacertae viridis felle tangi cacumina iubent. Privatim autem contra erucas ambiri arbores singulas a muliere incitati mensis, nudis pedibus, recincta. Item ne quod animal pastu malefico decerpat frondem, fimo boum diluto aspergi folia, quoties imber interveniat, quoniam ita abluatur virus medicaminis: mira quaedam excogitante solertia humana. Quippe cum averti carmine grandines credant plerique: cuius verba inserere non equidem serio ausim, quanquam a Catone pro-

dita, contra luxata membra, iungenda arundinum fissurae. Idem arbores religiosas lucosque succidi permisit, sacrificio prius facto: cuius rei rationem precationemque eodem volumine tradidit.

C. PLINII SECUNDI
NATURALIS HISTORIAE
LIBER XVIII.

I. Sequitur natura frugum, hortorumque ac florum, quaeque alia praeter arbores aut frutices benigna tellure proveniunt, vel per se tantum herbarum immensa contemplatione, si quis aestimet varietatem, numerum, flores, odores, coloresque, et succos, ac vires earum, quas salutis aut voluptatis hominum gratia gignit. Qua in parte primum omnium patrocinari terrae, et adesse cunctorum parenti iuvat, quanquam inter initia operis defensae. Quoniam tamen ipsa materia intus accendit ad reputationem eiusdem parientis et noxia, nostris eam criminibus urgemus, culpamque nostram illi imputamus. Genuit venena: ecquis invenit illa praeter hominem? Cavere ac refugere alitibus ferisque satis est. Atque cum arbore exacuant limentque cornua elephanti, et uri: saxo rhinocerotes, et utroque apri dentium sicas, sciantque ad nocendum se praeparare animalia: quod tamen eorum tela sua, excepto homine, venenis tingit? Nos et sagittas tingimus, ac ferro ipsi nocentius aliquid damus. Nos et flumina inficimus, et rerum naturae elementa. Ipsum quoque quo vivitur, aerem in perniciem vertimus. Neque est ut

putemus ignorari ea ab animalibus: quae quidem quae praepararent contra serpentium dimicationes, quae post proelium ad medendum excogitarent, indicavimus. Nec ab ullo praeter hominem, veneno pugnatur alieno. Fateamur ergo culpam, ne iis quidem, quae nascuntur, contenti: etenim quando plura eorum genera humana manu fiunt. Quid? non et homines quidem ut venena nascuntur? Atra ceu serpentium lingua vibrat, tabesque animi contrectata adurit, culpantium omnia, ac dirarum alitum modo, tenebris quoque suis, et ipsarum noctium quieti invidentium, gemitu, quae sola vox eorum est: ut inauspicatarum animantium vice obvii quoque vetent agere, aut prodesse vitae. Nec ullum aliud abominati spiritus praemium novere, quam odisse omnia. Verum et in hoc eadem naturae maiestas, tanto plures bonos genuit ac frugi, quanto fertilior in iis quae iuvant aluntque: quorum aestimatione et gaudio nos quoque, relictis aestuationi suae istis hominum turbis, pergemus excolere vitam: eoque constantius, quo operae nobis maior, quam famae, gratia expetitur. Quippe sermo circa rura est, agrestesque usus sed quibus vita honosque apud priscos maximus fuerit.

II. Arvorum sacerdotes Romulus in primis instituit, seque duodecimum fratrem appellavit inter illos, ab Acca Laurentia nutrice sua genitos, spicea corona, quae vitta alba colligaretur, in sacerdotio eis pro religiosissimo insigni data, quae prima apud Romanos fuit corona: honosque is non nisi vita finitur, et exsules etiam captosque comitatur. Bina tunc iugera populo Romano satis erant, nullique maiorem modum attribuit: quo servos paulo ante principis Neronis, contemtis huius spatii viridariis, piscinas iuvat habere maiores: gratumque, si non aliquem et culinas. Numa instituit deos fruge colere,

et mola falsa supplicare: atque (ut auctor est Hemina) far torrere, quoniam tostum cibo salubrius esset. Id uno modo consecutum, statuendo non esse purum ad rem divinam, nisi tostum. Is et fornacalia instituit farris torrendi ferias, et aeque religiosas terminis agrorum. Hos enim deos tunc maxime noverant: Seiamque a serendo, Segestam a segetibus appellabant: quarum simulacra in Circo videmus. Tertiam ex his nominare sub tecto religio est. Ac ne degustabant quidem novas fruges aut vina, antequam sacerdotes primitias libassent.

III. Iugum vocabatur, quod uno iugo boum in die exarari posset. Actus, in quo boves agerentur cum aratro, uno impetu iusto. Hic erat CXX pedum: duplicatusque in longitudinem iugerum faciebat. Dona amplissima Imperatorum ac fortium civium, quantum quis uno die plurimum circumaravisset. Item quartarii farris, aut heminae, conferente populo. Cognomina etiam prima inde: Pilumni, qui pilum pistrinis invenerat: Pisonis, a pisendo. Iam Fabiorum, Lentulorum, Ciceronum, ut quisque aliquod optime genus sereret. Iuniorum familiae Bubulcum nominaverunt, qui bubus optime utebatur. Quin et in sacris nihil religiosius confarreationis vinculo erat: novaeque nuptae farreum praeferebant. Agrum male colere, censorium probrum iudicabatur. Atque (ut refert Cato) quem virum bonum colonum dixissent, amplissime laudasse existimabant. Hinc et locupletes dicebant, loci, hoc est, agri plenos. Pecunia ipsa a pecore appellabatur. Etiam nunc in tabulis censoriis pascua dicuntur omnia, ex quibus populus reditus habet, quia diu hoc solum vectigal fuerat. Multatio quoque non nisi ovium boumque impendio dicebatur: non omittenda priscarum legum benevolentia. Cautum quippe est, ne bovem, priusquam ovem, nominaret, qui indiceret multam.

Ludos boum causa celebrantes, Bubetios vocabant. Servius rex, ovium boumque effigie primus aes signavit. Frugem quidem aratro quaesitam furtim noctu pavisse, ac secuisse, puberi XII tabulis capitale erat: suspensumque Cereri necari iubebant, gravius quam in homicidio convictum: impubem Praetoris arbitratu verberari, noxiamque duplione decerni.

Iam distinctio honosque civitatis ipsius non aliunde erat. Rusticae tribus laudatissimae eorum, qui rura haberent. Urbanae vero, in quas transferri ignominia esset, desidiae probro. Itaque quatuor solae erant a partibus urbis, in queis habitabant, Suburrana, Palatina, Collina, Exquilina. Nundinis urbem revisitabant, et ideo comitia nundinis haberi non licebat, ne plebs rustica avocaretur. Quies somnusque in stramentis erat. Gloriam denique ipsam a farris honore adoream appellabant. Equidem ipsa etiam verba priscae significationis admiror. Ita enim est in commentariis Pontificum: Augurio canario agendo dies constituantur, priusquam frumenta vaginis exeant, et antequam in vaginas perveniant.

IV. Ergo in moribus non modo sufficiebant fruges, nulla provinciarum pascente Italiam, verum etiam annonae vilitas incredibilis erat. Manius Marcius aedilis plebis primum frumentum populo in modios assibus donavit. Minutius Augurinus, qui Sp. Melium coarguerat, farris pretium in trinis nundinis ad assem redegit undecimus plebei tribunus: qua de causa statua ei extra portam Trigeminam, a populo stipe collata statuta est. Trebius in aedilitate assibus populo frumentum praestitit: quam ob causam et ei statuae in Capitolio ac Palatio dicatae sunt: ipse supremo die populi humeris portatus in rogum est. Verum quo anno Mater deûm advecta Romam est, maiorem ea aestate messem, quam antecedentibus

annis decem, factam esse tradunt. M. Varro auctor est, cum L. Metellus in triumpho plurimos duxit elephantos, assibus singulis farris modios fuisse; item vini congios, ficique siccae pondo XXX, olei pondo X, carnis XII. Nec e latifundiis singulorum contingebat arcentium vicinos: quippe etiam lege Stolonis Licinii incluso modo quingentorum iugerum, et ipso sua lege damnato, cum substituta filii persona amplius possideret. Luxuriantis iam Reipublicae fuit ista mensura. Manii quidem Curii, post triumphos immensumque terrarum adiectum imperio, nota concio est: Perniciosum intelligi civem, cui septem iugera non essent satis. Haec autem mensura plebei post exactos reges assignata est.

Quaenam ergo tantae ubertatis causa erat? Ipsorum tunc manibus Imperatorum colebantur agri: ut fas est credere, gaudente terra vomere laureato et triumphali aratore: sive illi eadem cura semina tractabant, qua bella; eademque diligentia arva disponebant, qua castra: sive honestis manibus omnia laetius proveniunt, quoniam et curiosius fiunt. Serentem invenerunt dati honores Seranum, unde cognomen. Aranti quatuor sua iugera in Vaticano, quae Prata Quinctia appellantur, Cincinnato viator attulit dictaturam, et quidem, ut traditur, nudo, plenoque pulveris etiamnum ore. Cui viator, Vela corpus, inquit, ut proferam Senatus populique Romani mandata. Tales tum etiam viatores erant: quod ipsum nomen inditum est subinde et ex agris Senatum ducesque arcessentibus. At nunc eadem illa vincti pedes, damnatae manus, inscriptique vultus exercent: non tamen surda tellure, quae parens appellatur, colique dicitur ipsa: honore his assumto, ut non invita ea, et indignata, credatur id fieri. Sed nos miramur ergastulorum non eadem emolumenta esse, quae fuerint Imperatorum.

V. Igitur de cultura agri praecipere principale fuit etiam apud exteros. Siquidem et reges fecere, Hiero, Philometor, Attalus, Archelaus: et duces Xenophon, et Poenus etiam Mago: cui quidem tantum honorem Senatus noster habuit Carthagine capta, ut cum regulis Africae bibliothecas donaret, unius eius duodetriginta volumina censeret in Latinam linguam transferenda, cum iam M. Cato praecepta condidisset: peritisque linguae Punicae dandum negotium, in quo praecessit omnes vir clarissimae familiae D. Silanus. Sapientes vero complures, quos sequentes praetexuimus in hoc volumine, non ingrate nominando M. Varrone, qui octogesimum primum vitae annum agens, de ea re prodendum putavit.

Apud Romanos multo serior vitium cultura esse coepit. Primoque, ut necesse erat, arva tantum coluere: quorum nobis ratio nunc tractabitur non vulgari modo; verum, ut adhuc fecimus, et vetustis et postea inventis omni cura perquisitis, causaque rerum et ratione simul eruta. Dicemus et sidera, siderumque ipsorum terrestria signa dabimus indubitata: quandoquidem qui adhuc ea diligentius tractavere, quibusvis potius, quam agricolis, scripsisse possunt videri.

VI. Ac primum omnium oraculis maiore ex parte agemus, quae non in alio vitae genere plura certiorave sunt. Cur enim non videantur oracula, a certissimo die maximeque veridico usu profecta?

Principium autem a Catone sumemus. Fortissimi viri et milites strenuissimi ex agricolis gignuntur, minimeque male cogitantes. Praedium ne cupide emas. In re rustica operae ne parcas, in agro emendo minime. Quod male emtum est, semper poenitet. Agrum paraturos ante omnia intueri oportet aquam, viam, et vicinum. Singula magnas interpretationes habent, nec dubias. Cato in conterminis

hoc amplius aestimari iubet, quo pacto niteant. In bona enim, inquit, regione bene nitent. Atilius Regulus, ille Punico bello bis consul, aiebat, neque foecundissimis locis insalubrem agrum parandum, neque effoetis saluberrimum. Salubritas loci non semper incolarum colore detegitur, quoniam assueti etiam in pestilentibus durant. Praeterea sunt quaedam partibus anni salubria: nihil autem salutare est, nisi quod toto anno salubre. Malus est ager, cum quo dominus luctatur. Cato inter prima spectari iubet, ut solum sua virtute valeat, qua dictum est positione: ut operariorum copia prope sit, oppidumque validum: ut navigiorum evectus vel itinerum: ut bene aedificatus et cultus, in quo falli plerosque video. Segnitiem enim prioris domini pro emtore esse arbitrantur. Nihil est damnosius deserto agro. Itaque Cato, De bono domino melius emi, nec temere contemnendam alienam disciplinam: agroque, ut homini, quamvis quaestuosus sit, si tamen et sumtuosus, non multum superesse. Ille in agro quaestuosissimam iudicat vitem: non frustra, quoniam ante omnia de impensae ratione cavit. Proxime hortos riguos: nec id falso, si sub oppido sint. Et prata antiqui parata dixere. Idemque Cato interrogatus, quis esset certissimus quaestus, respondit, Si bene pascas. Quis proximus? Si mediocriter pascas. Summa omnium in hoc spectando fuit, ut fructus is maxime probaretur, qui quam minimo impendio constaturus esset. Hoc ex locorum occasione aliter alibi decernitur. Eodemque pertinet, quod agricolam vendacem esse oportere dixit. Fundum in adolescentia conserendum sine cunctatione, aedificandum non nisi consito agro: tunc quoque cunctanter: optimumque est (ut vulgo dixere) aliena insania frui; sed ita, ut villarum tutela non sit oneri. Eum tamen qui bene habitet, saepius ventitare in

agrum: frontemque domini plus prodesse quam occipitium, non mentiuntur.

VII. 1. Modus hic probatur, ut neque fundus villam quaerat, neque villa fundum. Non ut fecerunt iuxta diversis eadem aetate exemplis L. Lucullus, et Q. Scaevola, cum villa Scaevolae fundus careret, villa Luculli agro. Quo in genere censoria castigatio erat, minus arare, quam verrere. Nec hoc sine arte quadam est. Novissimus villam in Misenensi posuit C. Marius septies consul, sed peritia castrametandi: sic ut comparatos ei ceteros etiam Sulla Felix caecos fuisse diceret.

2. Convenit nec iuxta paludes ponendam esse, neque adverso amne: quanquam Homerus omnino e flumine semper anteculanas auras insalubres verissime tradidit. Spectare in aestuosis locis septemtriones debet, meridiem in frigidis: in temperatis exortum aequinoctialem. Agri ipsius bonitas, quibus argumentis iudicanda sit, quanquam de terrae optimo genere disserentes abunde dixisse possumus videri, etiamnum tamen traditas notas subsignabimus, Catonis maxime verbis: Ebulum, vel prunus silvestris, vel rubus, bulbus minutus, trifolium, herba pratensis, quercus, silvestris pirus, malusque, frumentarii soli notae. Item nigra terra, et cinerei coloris. Omnis creta coquit, nisi permacra: sabulumque, nisi id etiam pertenue est: et multo campestribus magis, quam clivosis, respondent eadem.

3. Modum agri in primis servandum antiqui putavere: quippe ita censebant, Satius esse minus serere, et melius arare: qua in sententia et Virgilium fuisse video. Verumque confitentibus latifundia perdidere Italiam: iam vero et provincias. Sex domini semissem Africae possidebant, cum interfecit eos Nero princeps: non fraudando magnitudine hac quoque sua Cn. Pompeio, qui nunquam agrum mer-

catus est conterminum. Agro emto domum vendendam, inclementer, atque non ex utilitate publici status Mago censuit, hoc exordio praecepta pandere ingressus, ut tamen appareat assiduitatem desideratam ab eo.

4. Dehinc peritia villicorum in cura habenda est: multaque de iis Cato praecepit. Nobis satis sit dixisse, quam proximum domino corde esse debere, et tamen sibimetipsi non videri. Coli rura ab ergastulis pessimum est, et quidquid agitur a desperantibus. Temerarium videatur unam vocem antiquorum posuisse, et fortassis incredibile penitus existimetur: Nihil minus expedire, quam agrum optime colere. L. Tarius Rufus infima natalium humilitate, consulatum militari industria meritus, antiquae alias parcimoniae, circiter millies H—S. liberalitate Divi Augusti congestum, usque ad detrectationem heredis exhausit, agros in Piceno coemendo, colendoque. In gloria internecionem ergo famemque censemus? Immo hercules, modum iudicem rerum omnium utilissimum. Bene colere necessarium est: optime, damnosum, praeterquam sobole, suo colono, aut pascendis. Alioqui colente domino aliquas messes colligere non expedit, si computetur impendium operae. Nec temere olivam: nec quasdam terras diligenter colere, sicut in Sicilia, tradunt: itaque decipi advenas.

VIII. 1. Quonam igitur modo utilissime colentur agri? Ex oraculo scilicet, malis bonis. Sed defendi aequum est abavos, qui praeceptis suis prospexere vitae. Namque cum dicerent malis, intelligere voluere vilissimos. Summum providentiae illorum fuit, ut quam minimum esset impendii. Praecipiebant enim ista, qui triumphali denas argenti libras in supellectile crimini dabant: qui mortuo villico relinquere victorias, et reverti in sua rura postulabant:

quorum praedia colenda suscipiebat Respublica; exercitusque ducebant, Senatu illis villicante.

Inde illa reliqua oracula: Nequam agricolam esse, quisquis emeret, quod praestare ei fundus posset. Malum patrem familias, quisquis interdiu faceret, quod noctu posset, nisi in tempestate caeli. Peiorem, qui profestis diebus ageret, quod feriatis deberet. Pessimum, qui sereno die sub tecto potius operaretur, quam in agro.

2. Nequeo mihi temperare, quo minus unum exemplum antiquitatis afferam, ex quo intelligi possit, apud populum etiam de culturis agendi morem fuisse, qualiterque defendi soliti sint illi viri. C. Furius Cresinus e servitute liberatus, cum in parvo admodum agello largiores multo fructus perciperet, quam ex amplissimis vicinitas, in invidia magna erat, ceu fruges alienas pelliceret veneficiis. Quamobrem a Sp. Albino curuli die dicta, metuens damnationem, cum in suffragium tribus oporteret ire, instrumentum rusticum omne in forum attulit, et adduxit familiam validam, atque (ut ait Piso) bene curatam ac vestitam, ferramenta egregie facta, graves ligones, vomeres ponderosos, boves saturos. Postea dixit: Veneficia mea, Quirites, haec sunt: nec possum vobis ostendere, aut in forum adducere lucubrationes meas, vigiliasque, et sudores. Omnium sententiis absolutus itaque est. Profecto, opera, non impensa, cultura constat. Et ideo maiores fertilissimum in agro oculum domini esse dixerunt.

3. Reliqua praecepta reddentur suis locis, quae propria generum singulorum erunt. Interim communia, quae succurrunt, non omittemus. Et in primis Catonis humanissimum utilissimumque: Id agendum, ut diligant vicini. Causas reddit ille: nos existimamus nulli esse dubias. Inter prima idem cavet, ne familiae malae sint. Nihil sero faciendum

in agricultura omnes censent, iterumque suo quaeque tempore facienda. Ex tertio praecepto, praetermissa frustra revocari. De terra cariosa exsecratio Catonis abunde indicata est. Quanquam praedicere non cessat is: Quidquid per asellum fieri potest, vilissime constat. Filix biennio moritur, si frondem agere non patiaris. Id efficacissime contingit, germinantis ramis baculo decussis. Succus enim ex ipsa defluens, necat radices. Aiunt et circa solstitium avulsas non renasci, nec arundine sectas, aut exaratas vomeri arundine imposita. Similiter et arundinem exarari filice vomeri imposita praecipiunt. Iuncosus ager verti pala debet: at in saxoso bidentibus. Fruteta igni optime tolluntur. Humidiorem agrum fossis concidi atque siccari, utilissimum est: fossas autem cretosis locis apertas relinqui: in solutiore terra sepibus firmari, ne procidant: aut supinis lateribus procumbere: quasdam occaecari, et in alias dirigi maiores patentioresque: si sit occasio, silice vel glarea sterni. Ora autem earum binis utrinque lapidibus statuminari, et alio superintegi. Silvae exstirpandae rationem Democritus prodidit, lupini flore in succo cicutae uno die macerato, sparsisque radicibus.

IX. Et quoniam praeparatus est ager, natura nunc indicabitur frugum. Sunt autem duo prima earum genera. Frumenta, ut triticum, hordeum: et legumina, ut faba, cicer. Differentia vero notior, quam ut indicari deceat.

X. 1. Frumenti ipsius totidem genera, per tempora satu divisa. Hiberna, quae circa Vergiliarum occasum sata terra per hiemem nutriuntur, ut triticum, far, hordeum. Aestiva, quae aestate ante Vergiliarum exortum seruntur, ut milium, panicum, sesama, horminum, irio, Italiae dumtaxat ritu. Alioqui in Graecia et Asia omnia Vergiliarum occasu seruntur.

Quaedam autem utroque tempore in Italia. Ex his quaedam et tertio, veris scilicet. Aliqui verna, milium, panicum, lentem, cicer, alicam appellant. Sementiva autem, triticum, hordeum, fabam, napum, rapam. Et in tritici genere pars aliqua pabuli est quadrupedum causa sati, ut farrago: et in leguminibus, ut vicia. At commune quadrupedum hominumque usui, lupinum.

2. Legumina omnia singulas habent radices, praeter fabam, easque surculosas, quia non in multa dividuntur: altissimas autem cicer. Frumenta multis radicantur fibris, sine ramis. Erumpit a primo satu hordeum die septimo: legumina quarto, vel cum tardissime, septimo: faba a XV ad XX, legumina in Aegypto tertio die. Ex hordeo alterum caput grani in radicem exit, alterum in herbam, quae et prior floret. Radicem crassior pars grani fundit, tenuior florem. Ceteris seminibus eadem pars, et radicem, et florem.

3. Frumenta hieme in herba sunt: verno tempore fastigantur in stipulam, quae sunt hiberni generis: at milium et panicum in culmum geniculatum et concavum, sesama vero in ferulaceum. Omnium satorum fructus, aut spicis continetur, ut tritici, hordei: muniturque vallo aristarum quadruplici: aut includitur siliquis, ut leguminum: aut vasculis, ut sesamae, ac papaveris. Milium, et panicum tantum pro indiviso, et parvis avibus expositum est. Indefensa quippe membranis continentur. Panicum a paniculis dictum, cacumine languide nutante, paulatim extenuato culmo paene in surculum, praedensis acervatur granis, cum longissima pedali obba. Milii comae granum complexae fimbriato capillo curvantur. Sunt et panico genera: Mammosa, e pano parvis racemata paniculis: et cacumine gemino. Quin et colore distinguitur: candido, nigro, rufo, etiam purpureo.

Panis multifarie et e milio fit, e panico rarius. Sed nullum frumentum ponderosius est, aut quod coquendo magis crescat: LX pondo panis e modio reducunt, modiumque pultis ex tribus sextariis madidis. Milium intra hos decem annos ex India in Italiam invectum est, nigrum colore, amplum grano, arundineum culmo. Adolescit ad pedes altitudine septem, praegrandibus culmis: lobas vocant: omnium frugum fertilissimum. Ex uno grano terni sextarii gignuntur. Seri debet in humidis.

4. Frumenta quaedam in tertio genu spicam incipiunt concipere, quaedam in quarto, sed etiamnum occultam. Genicula autem sunt tritico quaterna, farri sena, hordeo octona. Sed non ante supra dictum geniculorum numerum conceptus est spicae: qui ut spem sui fecit, quatuor aut quinque tardissime diebus florere incipiunt: totidemque aut paulo pluribus deflorescunt. Hordea vero cum tardissime septem. Varro quater novenis diebus fruges absolvi tradit, et mense nono meti.

5. Fabae in folia exeunt, ac deinde caulem emittunt, nullis distinctum internodiis. Reliqua legumina surculosa sunt. Ex his ramosa, cicer, ervum, lens. Quorundam caules sparguntur in terram, si non habeant adminiculum, ut pisorum. Quod si non habuere, deteriora fiunt. Leguminum unicaulis faba sola, unus et lupinis: ceteris ramosus praetenui surculo: omnibus vero fistulosus.

Folium quaedam ab radice mittunt, quaedam a cacumine. Frumentum vero, et hordeum, viciaque, et quidquid in stipula est, in cacumine unum folium habet. Sed hordeo scabra sunt, ceteris laevia. Multiplicia contra fabae, ciceri, piso. Frumentis folium arundinaceum, fabae rotundum, et magnae leguminum parti. Longiora erviliae, et piso. Faseolis venosa: sesamae, et irioni sanguinea. Cadunt folia

lupino tantum, et papaveri. Legumina diutius florent, et ex his ervum ac cicer: sed diutissime faba XL diebus. Non autem singuli scapi tamdiu, quoniam alio desinente alius incipit: nec tota seges, sicut frumenti, pariter. Siliquantur vero omnia diversis diebus, et ab ima primum parte, paulatim flore subeunte.

6. Frumenta, cum defloruere, crassescunt, maturanturque cum plurimum diebus quadraginta: item faba: paucissimis cicer. Id enim a semente diebus XL perficitur. Milium, et panicum, et sesama, et omnia aestiva, XL diebus maturantur a flore, magna terrae caelique differentia. In Aegypto enim hordeum sexto a satu mense, frumenta septimo metuntur. In Hellade, hordeum. In Peloponneso octavo, et frumenta etiamnum tardius. Grana in stipula crinito textu spicantur. In faba leguminibusque, alternis lateribus siliquantur. Fortiora ad hiemes frumenta, legumina in cibo.

7. Tunicae frumento plures. Hordeum maxime nudum, et arinca, sed praecipue avena. Calamus altior frumento, quam hordeo. Arista mordacior hordeo. In area exteruntur triticum, et siligo, et hordeum. Sic et seruntur pura, qualiter moluntur, quia tosta non sunt. E diverso far, milium, panicum, purgari, nisi tosta, non possunt. Itaque haec cum suis folliculis seruntur cruda. Et far in vaginulis suis servant ad satus, atque non torrent.

XI. Levissimum ex his hordeum, raro excedit XV libras, et fabas XXII. Ponderosius far, magisque etiamnum triticum. Far in Aegypto ex olyra conficitur. Tertium genus spicae hoc ibi est. Galliae quoque suum genus farris dedere: quod illic bracem vocant, apud nos sandalam, nitidissimi grani. Et alia differentia est, quod fere quaternis libris plus reddit panis, quam far aliud. Populum Romanum

farre tantum e frumento CCC annis usum, Verrius tradit.

XII. 1. Tritici genera plura, quae fecere gentes. Italico nullum equidem comparaverim candore ac pondere, quo maxime discernitur: montanis modo comparetur Italiae agris externum, in quo principatum tenuit Boeotia, deinde Sicilia, mox Africa. Tertium pondus erat Thracio, Syrioque, deinde et Aegyptio, athletarum cum decreto, quorum capacitas iumentis similis, quem diximus ordinem fecerat. Graecia et Ponticum laudavit, quod in Italiam non pervenit. Ex omni eadem genere grani praetulit dracontiam, strangiam, et Selenusium, argumento crassissimi calami: ita pingui solo haec genera assignabat. Levissimum et maxime inane, seu tenuissimi calami, in humidis seri iubebat, quoniam multo egeret alimento. Hae fuere sententiae Alexandro Magno regnante, cum clarissima fuit Graecia, atque in toto terrarum orbe potentissima: ita tamen, ut ante mortem eius annis fere CXLV Sophocles poeta in fabula Triptolemo frumentum Italicum ante cuncta laudaverit, ad verbum translata sententia:

Et fortunatam Italiam frumento canêre candido.

Quae laus peculiaris hodieque Italico est. Quo magis admiror, posteros Graecorum nullam mentionem huius fecisse frumenti.

2. Nunc ex his generibus, quae Romam invehuntur, levissimum est Gallicum, atque e Chersoneso advectum: quippe non excedunt in modium vicenas libras, si quis granum ipsum ponderet. Adiicit Sardum selibras, Alexandrinum et trientes: hoc et Siculi pondus. Boeoticum totam libram addit: Africum et dodrantes. In Transpadana Italia scio vicenas quinas libras farris modios pendere: circa Clusium et senas. Lex certe naturae, ut in quocunque genere pani militari tertia portio ad grani pondus

accedat: sicut optimum frumentum esse, quod in subactu congium aquae capiat. Quibusdam generibus per se pondus, sicut Balearico: modio panis pondo XXXV reddit. Quibusdam binis mixtis, ut Cyprio et Alexandrino, XX prope libras non excedentibus. Cyprium fuscum est, panemque nigrum facit: itaque miscetur Alexandrinum candidum, redduntque XXV pondo. Thebaicum libras adiicit Marina aqua subigi, quod plerique maritimis in locis faciunt, occasione lucrandi salis, inutilissimum Non alia de causa opportuniora morbis corpora exsistunt. Galliae et Hispaniae frumento in potum resoluto, quibus diximus generibus, spuma ita concreta pro fermento utuntur. Qua de causa levior illis, quam ceteris, panis est.

3. Differentia est et calami. Crassior quippe melioris est generis. Plurimis tunicis Thracium triticum vestitur, ob nimia frigora illi plagae exquisitum. Eadem causa et trimestre invenit, detinentibus terras nivibus, quod tertio fere a satu mense et in reliquo orbe metitur. Totis hoc Alpibus notum, et hiemalibus provinciis nullum hoc frumento laetius. Unicalamum praeterea, nec usquam capax: seriturque non nisi tenui terra. Est et bimestre circa Thraciae Aenum, quod quadragesimo die, quam satum est, maturescit: mirumque, nulli frumento plus esse ponderis, et furfuribus carere. Utitur eo et Sicilia, et Achaia, montuosis utraque partibus. Euboea quoque circa Carystum. In tantum fallitur Columella, qui ne trimestris quidem proprium genus existimaverit esse, cum sit antiquissimum. Graeci setanion vocant. Tradunt in Bactris grana tantae magnitudinis fieri, ut singula spicas nostras aequent.

XIII. Primum ex omnibus frumentis seritur hordeum. Dabimus et dies serendo cuique generi, natura singulorum exposita. Hordeum Indis sativum

et silvestre, ex quo panis apud eos praecipuus, et alica. Maxime quidam oryza gaudent, ex qua ptisanam conficiunt, quam reliqui mortales ex hordeo. Oryzae folia carnosa, porro similia, sed latiora: altitudo cubitalis, flos purpureus, radix gemmeae rotunditatis.

XIV. Antiquissimum in cibis hordeum, sicut Atheniensium ritu Menandro auctore apparet, et gladiatorum cognomine, qui hordearii vocabantur. Polentam quoque Graeci non aliunde praeferunt. Pluribus fit haec modis. Graeci perfusum aqua hordeum siccant nocte una, ac postero die frigunt, deinde molis frangunt. Sunt qui vehementius tostum rursus exigua aqua aspergant, et siccent prius, quam molant. Alii vero virentibus spicis decussum hordeum recens purgant, madidumque in pila tundunt, atque in corbibus eluunt, ac siccatum Sole rursus tundunt, et purgatum molunt. Quocunque autem genere praeparato, vicenis hordei libris, ternas seminis lini, et coriandri selibram, salisque acetabulo, torrentes ante omnia miscent in mola. Qui diutius volunt servare, cum polline ac furfuribus suis condunt novis fictilibus. Italia sine perfusione tostum in subtilem farinam molit, iisdem additis, atque etiam milio. Panem ex hordeo antiquis usitatum vita damnavit, quadrupedumque fere cibus est.

XV. Ptisanae inde usus validissimus saluberrimusque tantopere probatur. Unum laudibus eius volumen dicavit Hippocrates e clarissimis medicinae scientia. Ptisanae bonitas praecipua Uticensi. In Aegypto vero est, quae fit ex hordeo, cui sunt bini anguli. In Baetica et Africa genus, ex quo fiat, hordei, glabrum appellat Turranius. Idem olyram et oryzam eandem esse existimat. Ptisanae conficiendae vulgata ratio est.

XVI. Simili modo ex tritici semine tragum fit, in Campania dumtaxat et Aegypto.

XVII. Amylum vero ex omni tritico ac siligine, sed optimum e trimestri. Inventio eius Chio insulae debetur: et hodie laudatissimum inde est: appellatum ab eo, quod sine mola fiat. Proximum trimestri, quod e minime ponderoso tritico. Madescit dulci aqua ligneis vasis, ita ut integatur, quinquies in die mutata. Melius si et noctu, ita ut misceatur pariter. Emollitum, prius quam acescat, linteo aut sportis saccatum, tegulae infunditur illitae fermento, atque ita in Sole densatur. Post Chium maxime laudatur Creticum, mox Aegyptium. Probatur autem laevore, et levitate: atque ut recens sit: iam et Catoni dictum apud nos.

XVIII. Hordei farina et ad medendum utuntur. Mirumque, in usu iumentorum, ignibus durato, ac postea molito, offisque humana manu demissis in alvum, maiores vires, torosque corporis fieri. Spicae quaedam binos ordines habent, quaedam plures usque ad senos. Grano ipsi aliquot differentiae: longius, leviusque, aut brevius, aut rotundius, candidius, nigrius, vel cui purpura est. Ultimo ad polentam: contra tempestates candido maxima infirmitas. Hordeum frugum omnium mollissimum est: seri non vult, nisi in sicca et soluta terra, ac nisi laeta. Palea ex optimis: stramento vero nullum comparatur. Hordeum ex omni frumento minime calamitosum: quia ante tollitur, quam triticum occupet rubigo. Itaque sapientes agricolae triticum cibariis tantum serunt. Hordeum sarculo seri dicunt, propterea celerrime redit: fertilissimumque, quod in Hispaniae Carthagine Aprili mense collectum est: hoc seritur eodem mense in Celtiberia, eodemque anno bis nascitur. Rapitur omne a prima statim maturitate festinantis, quam cetera. Fragili

enim stipula et tenuissima palea granum continetur. Meliorem etiam polentam fieri tradunt, si non excocta maturitate tollatur.

XIX. Frumenti genera non eadem ubique: nec ubi eadem sunt, iisdem nominibus. Vulgatissima, far, quod adoreum veteres appellavere, siligo, triticum. Haec plurimis terris communia. Arinca Galliarum propria, copiosa et Italiae est. Aegypto autem ac Syriae, Ciliciaeque et Asiae, ac Graeciae peculiares, zea, olyra, tiphe. Aegyptus similaginem conficit e tritico suo, nequaquam Italicae parem. Qui zea utuntur, non habent far. Est et haec Italiae in Campania maxime, semenque appellatur. Hoc habet nomen res praeclara, ut mox docebimus: propter quam Homerus ζείδωρος ἄρουρα dixit: non ut aliqui arbitrantur, quoniam vitam donaret. Amylum quoque ex ea fit, priore crassius. Haec sola differentia est

Ex omni genere durissimum far, et contra hiemes firmissimum. Patitur frigidissimos locos, et minus subactos, vel aestuosos, sitientesque. Primus antiquis Latio cibus, magno argumento in adoreae donis, sicuti diximus. Pulte autem, non pane, vixisse longo tempore Romanos manifestum, quoniam inde et pulmentaria hodieque dicuntur. Et Ennius antiquissimus vates obsidionis famem exprimens, offam eripuisse plorantibus liberis patres commemorat. Et hodie sacra prisca, atque natalium, pulte fritilla conficiuntur: videturque tam puls ignota Graeciae fuisse, quam Italiae polenta.

XX. 1. Tritici semine avidius nullum est, nec quod plus alimenti trahat. Siliginem proprie dixerim tritici delicias: candor est, et sine virtute, et sine pondere, conveniens humidis tractibus, quales Italiae sunt, et Galliae Comatae. Sed et trans Alpes in Allobrogum tantum Meminorumque agro pertinax: in ceteris ibi partibus biennio in triticum transit. Re-

medium, ut gravissima quaeque grana eius serantur. E siligine lautissimus panis, pistrinarumque opera laudatissima. Praecellit in Italia, si Campana Pisis natae misceatur. Rufior illa, at Pisana candidior, ponderosiorque cretacea. Iustum est e grano Campanae, quam vocant castratam, e modio redire sextarios quatuor siliginis, vel e gregali sine castratura sextarios quinque, praeterea floris semodium. Et cibarii, quod secundarium vocant, sextarios quatuor: furfuris sextarios totidem. E Pisana autem siliginis sextarios quinque: cetera paria sunt. Clusina Aretinaque etiamnum sextarios siliginis assumunt: in reliquis pares. Si vero pollinem facere libeat, XVI pondo panis redeunt, et cibarii tria, furfurumque semodius. Molae discrimine hoc constat. Nam quae sicca moluntur, plus farinae reddunt: quae salsa aqua sparsa, candidiorem medullam: verum plus retinent in furfure. Farinam a farre dictam nomine ipso apparet. Siligineae farinae modius Gallicae XXII libras panis reddit, Italicae duabus tribusve amplius in artopticio pane. Nam furnaceis binas adiiciunt libras in quocunque genere.

2. Similago ex tritico fit laudatissima. Ex Africo iustum est e modiis redire semodios, et pollinis sextarios quinque. Ita autem appellant in tritico, quod florem in siligine. Hoc aerariae officinae chartariaeque utuntur. Praeterea secundarii sextarios quatuor, furfurumque tantundem. Panis vero e modio similaginis CXXII, e floris modio CXVII. Pretium huic annona media in modios farinae, XL asses: similagini castratae octonis assibus amplius, siligini castratae duplum. Est et alia distinctio, semel tempore L. Paulli nata, XVII pondo panis reddere visa, XVIII. Tertia XIX cum triente: et secundarii panis quinas selibras, totidem cibarii, et furfurum sextarios sex.

3. Siligo nunquam maturescit pariter, nec ulla segetum minus dilationem patitur, propter teneritatem, iis quae maturuere, protinus granum dimittentibus. Sed minus, quam cetera frumenta, in stipula periclitatur, quoniam semper rectam habet spicam: nec rorem continet, qui rubiginem faciat.

4. Ex arinca dulcissimus panis: ipsa spissior, quam far, et maior spica, eadem et ponderosior. Raro modius grani non XVI libras implet. Exteritur in Graecia difficulter: ob id iumentis dari ab Homero dicta. Haec enim est, quam olyram vocat. Eadem in Aegypto facilis, fertilisque. Far sine arista est: item siligo, excepta quae Laconica appellatur. Adiiciuntur his genera, bromos, siligo excepta, et tragos, externa omnia ab Oriente invecta, oryzae similia. Tiphe et ipsa eiusdem est generis, ex qua fit in nostro orbe oryza. Apud Graecos est zea. Traduntque eam ac tiphen, cum sint degeneres, redire ad frumentum, si pistae serantur: nec protinus, sed tertio anno.

XXI. Tritico nihil est fertilius: hoc ei natura tribuit, quoniam eo maxime alebat hominem: utpote cum e modio, si sit aptum solum, quale in Byzacio Africae campo, centeni quinquageni modii reddantur. Misit ex eo loco Divo Augusto procurator eius ex uno grano (vix credibile dictu) quadringenta paucis minus germina, exstantque de ea re epistolae. Misit et Neroni similiter CCCLX stipulas ex uno grano. Cum centesimo quidem et Leontini Siciliae campi fundunt, aliique, et tota Baetica, et in primis Aegyptus. Fertilissima tritici genera, ramosum, aut quod centigranium vocant. Inventus est iam et scapus unus centum fabis onustus.

XXII. Aestiva frumenta diximus, sesamam, milium, panicum. Sesama ab Indis venit: ex ea et oleum faciunt: color eius candidus. Huic simile est in

Asia Graeciaque erysimum; idemque erat, nisi pinguius esset: quod apud nos vocant irionem: medicaminibus annumerandum potius, quam frugibus. Eiusdem naturae et horminum, a Graecis dictum, sed cymino simile, seritur cum sesama: hoc, et irione, nullum animal vescitur virentibus.

XXIII. Pistura non omnium facilis: quippe Etruria spicam farris tosti pisente pilo praeferrato, fistula serrata, et stella intus denticulata, ut nisi intenti pisant, concidantur grana, ferrumque frangatur. Maior pars Italiae ruido utitur pilo: rotis etiam quas aqua verset obiter, et molat. De ipsa ratione pisendi Magonis proponetur sententia: Triticum ante perfundi aqua multa iubet, postea evalli, deinde Sole siccatum pilo repeti. Simili modo hordeum. Huius sextarios XX spargi duobus sextariis aquae. Lentem torrere prius, deinde cum furfuribus leviter pisi. Aut addito in sextarios XX lateris crudi frusto, et arenae semodio. Erviliam iisdem modis, quibus lentem. Sesamam in calida maceratam exporrigi: deinde confricari, et frigida mergi, ut paleae fluctuent, iterumque exporrigi in Sole super lintea: quod nisi festinato peragatur, lurido colore mucescere. Et ipsa autem quae evalluntur, variam pisturarum rationem habent. Acus vocatur, cum per se pisitur spica, tantum aurificum ad usus. Si vero in area teritur cum stipula, palea, ut maiore in terrarum parte, ad pabula iumentorum. Milii, et panici, et sesamae purgamenta apludam vocant, et alibi aliis nominibus.

XXIV. Milio Campania praecipue gaudet, pultemque candidam ex eo facit. Fit et panis praedulcis. Sarmatarum quoque gentes hac maxime pulte aluntur, et cruda etiam farina, equino lacte, vel sanguine e cruris venis admixto. Aethiopes non aliam frugem, quam milii hordeique, novere.

XXV. Panico et Galliae quidem, praecipue Aqui-

tania utitur. Sed et Circumpadana Italia addita faba, sine qua nihil conficiunt. Ponticae gentes nullum panico praeferunt cibum. Cetero aestiva frumenta riguis magis etiam, quam imbribus gaudent. Milium et panicum aquis minime, cum in folia exeunt. Vetant ea inter vites arboresve frugiferas seri, terram emacrari hoc satu existimantes.

XXVI. Milii praecipuus ad fermenta usus, e musto subacti in annuum tempus. Simile fit ex tritici ipsius furfuribus minutis et optimis, e musto albo triduo maturato subactis, ac Sole siccatis. Inde pastillos in pane faciendo dilutos, cum similagine seminis fervefaciunt, atque ita farinae miscent, sic optimum panem fieri arbitrantes. Graeci in binos semodios farinae satis esse besses fermenti constituere. Et haec quidem genera vindemiis tantum fiunt. Quo libeat vero tempore, ex aqua hordeoque bilibres offae ferventi foco, vel fictili patina torrentur cinere et carbone, usque dum rubeant. Postea operiuntur in vasis, donec acescant: hinc fermentum diluitur. Cum fieret autem panis hordeaceus, ervi aut cicerculae farina ipse fermentabatur: iustum erat, duae librae, in quinque semodios. Nunc fermentum fit ex ipsa farina, quae subigitur prius quam addatur sal, ad pultis modum decocta, et relicta, donec acescat. Vulgo vero nec suffervefaciunt, sed tantum pridie asservata materia utuntur. Palamque est naturam acore fermentari: sicut et validiora esse corpora, quae fermentato pane aluntur: quippe cum apud veteres ponderosissimo cuique tritico praecipua salubritas perhibita sit.

XXVII. Panis ipsius varia genera persequi supervacuum videtur: alias ab obsoniis appellati, ut ostrearii: alias a deliciis, ut artolagani: alias a festinatione, ut speustici: nec non a coquendi ratione, ut furnacei, vel artopticii, aut in clibanis cocti: non pri-

dem etiam e Parthis invectus, quem aquaticum vocant, quoniam aqua trahitur, tenuem et spongiosa inanitate, alii Parthicum. Summa laus siliginis bonitate et cribri tenuitate constat. Quidam ex ovis aut lacte subigunt. Butyro vero gentes etiam pacatae, ad operis pistorii genera transeunte cura. Durat sua Piceno in panis inventione gratia, ex alicae materia. Eum novem diebus macerant: decimo ad speciem tractae subigunt uvae passae succo: postea in furnis, ollis inditum, quae rumpantur ibi, torrent: neque est ex eo cibus, nisi madefacto: quod fit lacte maxime mulso.

XXVIII. Pistores Romae non fuere ad Persicum usque bellum, annis ab Urbe condita super DLXXX. Ipsi panem faciebant Quirites; mulierumque id opus erat, sicut etiam nunc in plurimis gentium. Artoptam Plautus appellat in fabula, quam Aulularíam scripsit: magna ob id concertatione eruditorum, an is versus poetae sit illius: certumque fit, A. Atteii Capitonis sententia coquos tum panem lautioribus coquere solitos: pistoresque tantum eos, qui far pisebant, nominatos. Nec coquos vero habebant in servitiis, eosque ex macello conducebant. Cribrorum genera Galli e setis equorum invenere, Hispani e lino excussoria et pollinaria, Aegyptus e papyro atque iunco.

XXIX. 1. Sed inter prima dicatur et alicae ratio, praestantissimae saluberrimaeque: quae palma frugum indubitata Italiam contingit. Fit sine dubio et in Aegypto, sed admodum spernenda. In Italia vero pluribus locis, sicut Veronensi Pisanoque agro: in Campania tamen laudatissima. Campus est subiacens montibus nimbosis, totis quidem XL M. passuum planitie. Terra eius (ut protinus soli natura dicatur) pulverea summa, inferior bibula, et pumicis vice fistulosa: montium quoque culpa in bonum ce-

dit. Crebros enim imbres percolat atque transmittit: nec dilui aut madere voluit propter facilitatem culturae. Eadem acceptum humorem nullis fontibus reddit, sed temperat, et concoquens intra se vice succi continet. Seritur toto anno, panico semel, bis farre. Et tamen vere segetes, quae interquievere, fundunt rosam odoratiorem sativa: adeo terra non cessat parere. Unde vulgo dictum, Plus apud Campanos unguenti, quam apud ceteros olei fieri. Quantum autem universas terras campus Campanus antecedit, tantum ipsum pars eius, quae Laboriae vocantur, quem Phlegraeum Graeci appellant. Finiuntur Laboriae via ab utroque latere consulari, quae a Puteolis, et quae a Cumis Capuam ducit.

2. Alica fit e zea, quam semen appellavimus. Tunditur granum eius in pila lignea: ne lapidis duritia conterat. Nobilius, ut notum est, pilo, vinctorum poenali opera. Primori inest pyxis ferrea. Excussis inde tunicis, iterum iisdem armamentis nudata conciditur medulla. Ita fiunt alicae tria genera: minimum, ac secundarium: grandissimum vero aphaerema appellant. Nondum habent candorem suum quo praecellunt: iam tamen Alexandrinae praeferuntur. Postea (mirum dictu) admiscetur creta, quae transit in corpus, coloremque, et teneritatem affert. Invenitur haec inter Puteolos et Neapolim, in colle Leucogaeo appellato. Exstatque Divi Augusti decretum, quo annua vicena millia Neapolitanis pro eo numerari iussit e fisco suo, coloniam deducens Capuam. Adiecitque causam afferendi, quoniam negassent Campani alicam confici sine eo metallo posse. In eodem reperitur et sulphur: emicantque fontes Oraxi oculorum claritati, et vulnerum medicinae, dentiumque firmitati.

3. Alica adulterina fit maxime quidem e zea, quae in Africa degenerat. Latiores eius spicae, nigriores-

que, et brevi stipula. Pisunt cum arena, et sic quoque difficulter deterunt utriculos, fitque dimidia nudi mensura. Posteaque gypsi pars quarta inspargitur: atque ut cohaesit, farinario cribro subcernunt. Quae in eo remansit, exceptitia appellatur, et grandissima est. Rursus quae transit, arctiore cernitur, et secundaria vocatur. Item cribraria, quae simili modo in tertio remansit cribro angustissimo, et tantum arenas transmittente. Alia ratio ubique adulterandi. Ex tritico candidissima et grandissima eligunt grana, ac semicocta in ollis, postea arefaciunt Sole ad initium, rursusque leviter aspersa molis frangunt. Ex zea pulchrius, quam ex tritico, fit granum, quamvis id alicae vitium sit. Candorem autem ei pro creta lactis incocti mixtura confert.

XXX. Sequitur natura leguminum, inter quae maximus honos fabae: quippe ex qua tentatus sit etiam panis. Lomentum appellatur farina ea, aggravaturque pondus illa, et omni legumine. Iam vero et pabulo venalis fabae multiplex usus omnium quadrupedum generi, praecipue homini. Frumento etiam miscetur apud plerasque gentes, et maxime panico solida, ac delicatius fracta. Quin et prisco ritu fabacia suae religionis diis in sacro est, praevalens pulmentari cibo, et hebetare sensus existimata, insomnia quoque facere. Ob haec Pythagorica sententia damnata: ut alii tradidere, quoniam mortuorum animae sint in ea. Qua de causa parentando utique assumitur. Varro et ob haec Flaminem ea non vesci tradit, et quoniam in flore eius literae lugubres reperiantur. In eadem peculiaris religio: namque fabam utique e frugibus referre mos est auspicii causa, quae ideo referiva appellatur. Et auctionibus adhibere eam lucrosum putant. Sola certe frugum etiam exesa repletur crescente Luna. Aqua marina, aliave salsa non percoquitur.

Seritur ante Vergiliarum occasum leguminum prima, ut antecedat hiemem. Virgilius eam per ver seri iubet, Circumpadanae Italiae ritu. Sed maior pars malunt fabalia maturae sationis, quam trimestrem fructum. Eius namque siliquae caulesque gratissimo sunt pabulo pecori. Aquas in flore maxime concupiscit: cum vero defloruit, exiguas desiderat. Solum, in quo sata est, laetificat stercoris vice. Ideo circa Macedoniam, Thessaliamque, cum florere coepit, vertunt arva.

Nascitur et sua sponte plerisque in locis, sicut septemtrionalis oceani insulis, quas ob id nostri Fabarias appellant: item in Mauretania silvestris passim, sed praedura, et quae percoqui non possit.

Nascitur et in Aegypto spinoso caule: qua de causa crocodili oculis timentes refugiunt. Longitudo scapo quatuor cubitorum est, amplissima crassitudo: nec genicula habet, molli calamo: simile caput papaveri, colore roseo: in eo fabae non supra tricenas: folia ampla: fructus ipse amarus et odore: sed radix perquam lauta incolarum cibis, cruda, et omnino decocta, arundinum radicibus similis. Nascitur et in Syria, Ciliciaque, et in Torone Chalcidis lacu.

XXXI. Ex leguminibus autem Novembri seruntur lens, et in Graecia pisum. Lens amat solum tenue magis, quam pingue, caelum utique siccum. Duo genera eius in Aegypto: alterum rotundius nigriusque, alterum sua figura. Unde vario usu translatum est in lenticulas nomen. Invenio apud auctores, aequanimitatem fieri vescentibus ea. Pisum in apricis seri debet, frigorum impatientissimum. Ideo in Italia, et in austeriore caelo non nisi verno tempore, terra facili ac soluta.

XXXII. Ciceris natura est gigni cum salsilagine: ideo solum urit. Nec nisi madefactum pridie, seri debet. Differentiae plures, magnitudine, figura, co-

lore, sapore. Est enim arietino capiti simile, unde ita appellant, album nigrumque. Est et columbinum, quod alii Venerium vocant, candidum, rotundum, leve, arietino minus, quod religio pervigiliis adhibet. Est et cicercula minuti ciceris, inaequalis, angulosi, veluti pisum. Dulcissimum autem id, quod ervo simillimum: firmiusque quod nigrum et rufum, quam quod album.

XXXIII. Siliquae rotundae ciceri, ceteris leguminum longae, et ad figuram seminis latae: piso cylindratae: faseolorum cum ipsis manduntur granis. Serere eos qua velis terra licet ab Idibus Octobris in Kalendas Novembres. Legumina, cum maturescere coeperunt, rapienda sunt, quoniam cito exsiliunt, latentque cum decidere, sicut et lupinum: quanquam prius de rapis dixisse conveniat.

XXXIV. In transcursu ea attigere nostri, paulo diligentius Graeci, et ipsi tamen inter hortensia: si iustus ordo fiat, a frumento protinus aut certe faba dicendis, quando alii usus praestantior ab his non est. Ante omnia namque cunctis animalibus nascuntur, nec in novissimis satiant ruris alitum quoque genera, magisque si decoquantur aqua. Quadrupedes et fronde eorum gaudent. Et homini non minor rapaciorum suis horis gratia, quam cymarum: flavidorum quoque, et in horreis enecatorum, vel maior quam virentium. Ipsa vero durant et in sua terra servata: et postea passa, paene ad alium proventum, famemque sentiri prohibent. A vino, atque messe, tertius hic Transpadanis fructus. Terram non morose eligit, paene ubi nihil aliud seri possit. Nebulis, et pruinis, ac frigore ultro aluntur, amplitudine admirabili. Vidi XL libras excedentia. In cibis quidem nostris pluribus modis commendantur: durantque ad alia, sinapis acrimonia domita, etiam coloribus pi-

cta, praeter suum, sex aliis, purpureo quoque: neque aliud in cibis tingi decet.

Genera eorum Graeci duo prima fecere, masculum, femininumque, et ea serendi modo ex eodem semine: densiore enim satu masculescere, item in terra difficili. Semen praestantius, quo subtilius. Species vero omnium tres. Aut enim in latitudinem fundi, aut in rotunditatem globari. Tertiam speciem silvestrem appellavere, in longitudinem radice procurrente, raphani similitudine, et folio anguloso scabroque, succo acri: qui circa messem exceptus oculos purget, medeaturque caligini, admixto lacte mulierum. Frigore dulciora fieri existimantur et grandiora: tepore in folia exeunt. Palma in Nursino agro nascentibus. Taxatio in libras sestertii singuli, et in penuria bini. Proxima in Algido natis.

XXXV. Napi vero Amiternini, quorum eadem fere natura, gaudent aeque frigidis. Seruntur et ante Kalendas Martias, in iugero sextarii quatuor. Diligentiores quinto sulco napum seri iubent, rapa quarto, utrumque stercorato. Rapa laetiora fieri, si cum palea seminentur. Serere nudum volunt, precantem sibi et vicinis serere se. Satus utrique generi iustus, inter duorum numinum dies festos, Neptuni atque Vulcani. Feruntque subtili observatione, quota Luna praecedente hieme nix prima ceciderit, si totidem luminum die intra praedictum temporis spatium serantur, mire provenire. Seruntur et vere in calidis atque humidis.

XXXVI. Lupino est usus proximus, cum sit et homini, et quadrupedum generi ungulas habenti, communis. Remedium eius, ne metentes fugiat exsiliendo, ut ab imbre tollatur. Nec ullius, quae seruntur, natura assensu terrae mirabilior est. Primum omnium cum Sole quotidie circumagitur, horasque agricolis etiam nubilo demonstrat. Ter praeterea floret: ter-

ram amat, terraque operiri non vult. Et unum hoc seritur non arato. Quaerit maxime sabulosa, et sicca, atque etiam arenosa. Coli utique non vult. Tellurem adeo amat, ut quamvis frutectoso solo coniectum inter folia vepresque, ad terram tamen radice perveniat. Pinguescere hoc satu arva vineasque diximus. Itaque adeo non eget fimo, ut optimi vicem repraesentet. Nihilque aliud nullo impendio constat, ut quod ne serendi quidem gratia opus sit afferre. Protinus seritur ex arvo: ac ne spargi quidem postulat decidens sponte. Primumque omnium seritur, novissimum tollitur: utrumque Septembri fere mense: quia si non antecessit hiemem, frigoribus obnoxium est. Impune praeterea iacet, vel derelictum etiam, si non protinus secuti obruant imbres, ab omnibus animalibus amaritudine sua tutum. Plerumque tamen levi sulco integunt. Ex densiore terra rubricam maxime amat. Ad hanc alendam post tertium florem verti debet, in sabulo post secundum. Cretosa tantum, limosaque odit, et in iis non provenit. Maceratum calida aqua homini quoque in cibo est. Nam bovem unum modii singuli satiant, validumque praestant: quando etiam impositum puerorum ventribus, pro remedio est. Condi in fumo maxime convenit, quoniam in humido vermiculi umbilicum eius in sterilitatem castrant. Si depastum sit in fronde, inarari protinus solum opus est.

XXXVII. Et vicia pinguescunt arva, nec ipsa agricolis operosa: uno sulco sata, non sarritur, non stercoratur, nec aliud quam deoccatur. Sationis eius tria tempora: Circa occasum Arcturi, ut Decembri mense pascat: tunc optime seritur in semen. Aeque namque fert depasta. Secunda satio mense Ianuario est: novissima Martio: tum ad frondem utilissima. Siccitatem ex omnibus, quae seruntur, maxime amat: non aspernatur etiam umbrosa. Ex semine eius, si

lecta matura est, palea ceteris praefertur. Vitibus praeripit succum: languescuntque, si in arbusto seratur.

XXXVIII. Nec ervi operosa cura est. Hoc amplius, quam vicia, runcatur: et ipsum medicaminis vim obtinens. Quippe per ervum Divum Augustum curatum, epistolis ipsius memoria exstat. Sufficiunt singulis boum iugis modii quini sati. Martio mense satum, noxium esse bubus aiunt, item autumno gravedinosum: innoxium autem fieri primo vere satum.

XXXIX. Et silicia, hoc est, foenum Graecum, scarificatione seritur, non altiore quatuor digitorum sulco: quantoque peius tractatur, tanto provenit melius. Rarum dictu, esse aliquid, cui prosit negligentia. Id autem quod secale, ac farrago appellatur, occari tantum desiderat.

XL. Secale Taurini sub Alpibus asiam vocant, deterrimum, et tantum ad arcendam famem: foecunda, sed gracili stipula, nigritia triste, sed pondere praecipuum. Admiscetur huic far, ut mitiget amaritudinem eius: et tamen sic quoque ingratissimum ventri est. Nascitur qualicunque solo cum centesimo grano: ipsumque pro laetamine est.

XLI. Farrago ex recrementis farris praedensa seritur, admixta aliquando et vicia. Eadem in Africa fit ex hordeo. Omnia haec pabularia: degeneransque ex leguminibus quae vocatur cracca: in tantum columbis grata, ut pastas ea negent fugitivas illius loci fieri.

XLII. Apud antiquos erat pabuli genus, quod Cato ocymum vocat, quo sistebant alvum bubus. Id erat e pabulis, segete viridi desecta, antequam gelaret. Sura Mamilius id aliter interpretatur, et tradit fabae modios decem, viciae duos, tantundem erviliae in iugero autumno misceri et seri solitum. Melius et avena Graeca, cui non cadit semen, admixta. Hoc

vocitatum ocymum, boumque causa seri solitum. Varro appellatum a celeritate proveniendi, e Graeco quod ὠκέως dicunt.

XLIII. Medica externa etiam Graeciae est, ut a Medis advecta per bella Persarum, quae Darius intulit: sed vel in primis dicenda, tanta dos eius est: cum ex uno satu amplius quam tricenis annis duret. Similis est trifolio: caule, foliisque geniculata: quidquid in caule assurgit, folia contrahuntur. Unum de ea et cytiso volumen Amphilochus fecit confusum. Solum, in quo seratur, elapidatum purgatumque subigitur autumno: mox aratum, et occatum integitur crate iterum ac tertium, quinis diebus interpositis, et fimo addito. Poscit autem siccum succosumque, vel riguum. Ita praeparato seritur mense Maio: alias pruinis obnoxia. Opus est densitate seminis omnia occupari, internascentesque herbas excludi. Id praestant in iugera modia vicena. Movendum ne aduratur, terraque protinus integi debet. Si sit humidum solum herbosumve, vincitur, et desciscit in pratum. Ideo protinus altitudine unciali herbis omnibus liberanda est, manu potius, quam sarculo. Secatur incipiens florere, et quoties refloruit. Id sexies evenit per annos; cum minimum, quater. In semen maturescere prohibenda est, quia pabulum utilius est usque ad trimatum. Verno seri debet, liberarique ceteris herbis: ad trimatum, marris ad solum radi. Ita reliquae herbae intereunt sine ipsius damno, propter altitudinem radicum. Si evicerint herbae, remedium unicum est aratio, saepius vertendo, donec omnes aliae radices intereant. Dari non ad satietatem debet, ne deplere sanguinem necesse sit. Et viridis utilior est. Arescit surculose, ac postremo in pulverem inutilem extenuatur. De cytiso, cui et ipsi principatus datur in pabulis, affatim diximus inter

frutices. Et nunc frugum omnium natura peragenda est: cuius in parte de morbis quoque dicatur.

XLIV. 1. Primum omnium frumenti vitium avena est: et hordeum in eam degenerat: sicut ipsa frumenti fit instar: quippe cum Germaniae populi serant eam, neque alia pulte vivant. Soli maxime caelique humore hoc evenit vitium. Sequentem causam habet imbecillitas seminis, cum diutius retentum est terra, prius quam erumpat. Eadem est ratio, si cariosum fuit cum sereretur. Prima autem statim eruptione agnoscitur: ex quo apparet, in radice esse causam. Est et aliud ex vicino avenae vitium, cum amplitudine inchoata granum, sed nondum matura, prius quam roboretur corpus, afflatu noxio cassum et inane in spica evanescit quodam abortivo.

2. Venti autem tribus temporibus nocent frumento et hordeo: in flore, aut protinus cum defloruere, vel maturescere incipientibus. Tum enim exinaniunt grana: prioribus causis nasci prohibent. Nocet et Sol creber e nube. Nascuntur et vermiculi in radice, cum sementem imbribus secutis, incluserit repentinus calor humorem. Gignuntur et in grano, cum spicae pluviis calor infervescit. Est et cantharis dictus scarabaeus parvus, frumenta erodens. Omnia ea animalia cum cibo deficiunt. Oleum, pix, adeps, contraria seminibus, cavendumque, ne contacta eis serantur. Imber in herba utilis tantum: florentibus autem frumento et hordeo nocet, leguminibus innocuus, praeterquam ciceri. Maturescentia frumenta imbre laeduntur, et hordeum magis. Nascitur et herba alba, panico similis, occupans arva, pecori quoque mortifera. Nam lolium, et tribulos, et carduos, lappasque, non magis quam rubos, inter frugum morbos potius, quam inter ipsius terrae pestes numeraverim. Caeleste frugum vinearumque malum, nullo minus noxium est rubigo. Frequentissima haec in roscido tra-

ctu, convallibusque, ac perflatum non habentibus. E diverso carent ea ventosa et excelsa. Inter vitia segetum et luxuria est, cum oneratae fertilitate procumbunt. Commune autem omnium satorum vitium urica, etiam ciceris, cum salsilaginem eius abluendo imber dulcius id facit.

3. Est herba, quae cicer enecat et ervum, circumligando se: vocatur orobanche. Triticum simili modo aera. Hordeum festuca, quae vocatur aegilops. Lentem herba securidaca, quam Graeci a similitudine pelecinon vocant. Et hae quidem complexu necant. Circa Philippos ateramnon nominant in pingui solo herbam, qua faba necatur: teramnon, qua in macro, cum udam quidam ventus afflavit. Aerae granum minimum est in cortice aculeato. Cum est in pane, celerrime vertigines facit: aiuntque in Asia et Graecia balneatores, cum velint turbam pellere, carbonibus id semen iniicere. Nascitur et phalangion in ervo, bestiola aranei generis, si hiems aquosa sit. Limaces nascuntur in vicia: et aliquando e terra cochleae minutae, mirum in modum erodentes eam. Et morbi quidem fere hi sunt.

XLV. Remedia eorum, quaecunque pertinent ad herbas, in sarculo: et, cum semen iactatur, cinere. Quae vero in semine et circa radicem consistunt, praecedente cura caventur. Vino ante semina perfusa minus aegrotare existimant. Virgilius nitro et amurca perfundi iubet fabam: sic etiam grandescere promittit. Quidam vero, si triduo ante satum urina et aqua maceretur, praecipue adolescere putant. Ter quidem sarritam modium fractae e modio solidae reddere. Reliqua semina cupressi foliis tusis si misceantur, non esse vermiculis obnoxia: nec si interlunio serantur. Multi ad milii remedia, rubetam noctu arvo circumferri iubent, prius quam sarriatur, defodique in medio inclusam vase fictili: ita nec pas-

serem, nec vermes nocere: sed eruendam prius quam metatur, alioqui amarum fieri. Quin et armo talpae contacta semina uberiora esse. Democritus succo herbae, quae appellatur aizoon, in tegulis nascens tabulisve, Latine vero sedum, aut digitellum, medicata seri iubet omnia semina. Vulgo vero, si dulcedo noceat, et vermes radicibus inhaereant, remedium est, amurca pura, ac sine sale spargere, deinde sarrire: si in articulum seges ire coeperit, runcare, ne herbae vincant. Pestem a milio atque panico, sturnorum passerumve agmina, scio abigi herba, cuius nomen ignotum est, in quatuor angulis segetis defossa: mirum dictu: ut omnino nulla avis intret. Mures abiguntur cinere mustelae, vel felis diluto, et semine sparso vel decoctarum aqua. Sed redolet virus animalium eorum etiam in pane. Ob id felle bubulo semina attingi utilius putant. Rubigo quidem, maxima segetum pestis, lauri ramis in arvo defixis, transit in ea folia ex arvis. Luxuria segetum castigatur dente pecoris in herba dumtaxat: et depastae quidem vel saepius, nullam in spica iniuriam sentiunt. Retonsarum etiam semel omnino certum est granum longius fieri, sed inane cassumque, ac satum non nasci. Babylone tamen bis secant, tertio depascunt: alioqui folia tantum fierent. Sic quoque cum quinquagesimo foenore messes reddit exilitas soli: verum diligentioribus cum centesimo. Neque est cura difficilis: quam diutissime aquari gaudet, ut praepinguis et densa ubertas diluatur. Limum autem non invehunt Euphrates Tigrisque, sicut in Aegypto Nilus. Nec terra ipsa herbas gignit. Ubertatis tamen tantae sunt, ut sequente anno sponte restibilis fiat seges, impressis vestigio seminibus: quae tanta soli differentia admonet terrae genera in fruges describere.

XLVI. Igitur Catonis haec sententia est: In agro

crasso et laeto frumentum seri: si vero nebulosus sit idem, raphanum, milium, panicum. In frigido et aquoso prius serendum, postea in calido. In solo autem rubricoso, vel pullo, vel arenoso, si non sit aquosum, lupinum. In creta et rubrica, et aquosiore agro adoreum. In sicco et non herboso, nec umbroso, triticum. In solo valido fabam. Viciam vero quam minime in aquoso herbidoque. Siliginem et triticum in loco aperto editoque, qui Sole quam diutissime torreatur. Lentem in frutectoso et rubricoso, qui non sit herbidus. Hordeum in novali, et in arvo, quod restibile possit fieri: trimestre, ubi sementem maturam facere non possis, et cuius crassitudo sit restibilis. Subtilis et illa sententia: Serenda ea in tenuiore terra, quae non multo indigent succo, ut cytisus: et, cicere excepto, legumina quae velluntur e terra, non subsecantur. Unde et legumina appellata, quia ita leguntur. In pingui autem, quae cibi sunt maioris, ut olus, triticum, siligo, linum. Sic ergo tenue solum hordeo dabitur: minus enim alimenti radix poscit: lenior terra, densiorque tritico. In loco humili far adoreum, potius quam triticum, seretur: temperato, et triticum et hordeum. Colles robustius, sed minus, reddunt triticum. Far et siligo, et cretosum, et uliginosum solum sortiuntur. Et frugibus ostentum semel (quod equidem invenerim) accidit, P. Aelio, Cn. Cornelio Coss. quo anno superatus est Hannibal: in arboribus enim tum nata produntur frumenta.

XLVII. Et quoniam de frugum terraeque generibus abunde diximus, nunc de arandi ratione dicemus, ante omnia Aegypti facilitate commemorata. Nilus ibi coloni vice fungens, evagari incipit, ut diximus, solstitio, et nova Luna: ac primo lente, deinde vehementius, quamdiu in Leone Sol est. Mox pigrescit in Virginem transgresso, atque in Libra residet. Si duodecim cubita non excessit, fames cert

est. Nec minus, si sedecim exsuperavit. Tanto enim tardius decedit, quanto abundantius crevit, et sementem arcet. Vulgo credebatur, ab eius decessu serere solitos, mox sues impellere vestigiis semina deprimentes in madido solo: et credo antiquitus factitatum. Nunc quoque non multo graviora opera: sed tamen inarari certum est abiecta prius semina in limo digressi amnis, hoc est, Novembri mense incipiente: postea pauci runcant, quod botanismon vocant. Reliqua pars non nisi cum falce arva visit paulo ante Kalendas Aprilis. Peragitur autem messis Maio, stipula nunquam cubitali: quippe sabulum subest: granumque limo tantum continetur. Excellentius Thebaidis regioni frumentum, quoniam palustris Aegyptus. Similis ratio, sed felicitas maior Babyloniae Seleuciae, Euphrate atque Tigri restagnantibus, quoniam rigandi modus ibi manu temperatur. Syria quoque tenui sulco arat, cum multifariam in Italia octoni boves ad singulos vomeres anhelent. In omni quidem parte culturae, sed in hac quidem maxime, valet oraculum illud, Quid quaeque regio patiatur.

XLVIII. Vomerum plura genera: Culter vocatur, praedensam, priusquam proscindatur, terram secans, futurisque sulcis vestigia praescribens incisuris, quas resupinus in arando mordeat vomer. Alterum genus est vulgare, rostrati vectis. Tertium in solo facili, nec toto porrectum dentali, sed exigua cuspide in rostro. Latior haec quarto generi, et acutior in mucronem fastigata, eodemque gladio scindens solum, et acie laterum radices herbarum secans. Non pridem inventum in Rhaetia Galliae, ut duas adderent alii rotulas, quod genus vocant planarati. Cuspis effigiem palae habet. Serunt ita non nisi culta terra, et fere nova. Latitudo vomeris cespites versat. Semen protinus iniiciunt, cratesque

dentatas supertrahunt. Nec sarrienda sunt hoc modo sata. Sed protelis binis ternisque sic arant. Uno boum iugo censeri anno facilis soli quadragena iugera, difficilis tricena, iustum est.

XLIX. 1. In arando magnopere servandum est Catonis oraculum: Quid est primum? Agrum bene colere. Quid secundum? Bene arare. Quid tertium? Stercorare. Sulco vario ne ares. Tempestive ares. Tepidioribus locis a bruma proscindi arva oportet: frigidioribus ab aequinoctio verno. Et maturius sicca regione, quam humida. Maturius densa terra, quam soluta, pingui quam macra. Ubi siccae et graves aestates, terra cretosa aut gracilis, utilius inter solstitium et autumni aequinoctium aratur. Ubi leves aestus, frequentes imbres, pingue herbosumque solum, ibi mediis caloribus. Altum et grave solum etiam hieme moveri placet: tenue valde et aridum, paulo ante sationis tempus.

2. Sunt et hic suae leges: Lutosam terram ne tangito. Vi omni arato: prius quam ares, proscindito. Hoc utilitatem habet, quod inverso cespite herbarum radices necantur. Quidam utique ab aequinoctio verno proscindi volunt. Quod vere semel aratum est, a temporis argumento vervactum vocatur. Hoc in novali aeque necessarium est. Novale est, quod alternis annis seritur. Araturos boves quam arctissime iungi oportet, ut capitibus sublatis arent: sic minime colla contundunt. Si inter arbores vitesque aretur, fiscellis capistrari, ne germinum tenera praecerpant. Securiculam insitivam pendere, qua intercidantur radices. Hoc melius, quam convelli aratro, bovesque luctari. In arando versum peragi, nec strigare in actu spiritus. Iustum est proscindi sulco dodrantali iugerum uno die, iterari sesquiiugerum, si sit facilitas soli: si minus, proscindi semissem, iterari assem, quando et animalium labori natura leges

statuit. Omne arvum rectis sulcis, mox et obliquis subigi debet. In collibus transverso tantum monte aratur, sed modo in superiora, modo in inferiora, rostrante vomere. Tantumque est laboris homini, ut etiam boum vice fungatur. Certe sine hoc animali montanae gentes sarculis arant. Arator, nisi incurvus, praevaricatur. Inde translatum hoc crimen in forum. Ibi itaque caveatur, ubi inventum est. Purget vomerem subinde stimulus cuspidatus rallo. Scamna inter duos sulcos cruda ne relinquantur, glebae ne exsultent. Male aratur arvum, quod satis frugibus occandum est. Id demum recte subactum erit, ubi non intelligetur utro vomer ierit. In usu est et collicias interponere, si ita locus poscat, ampliore sulco, quae in fossas aquam educant.

3. Aratione per transversum iterata, occatio sequitur, ubi res poscit, crate vel rastro: et sato semine iteratio. Haec quoque ubi consuetudo patitur, crate dentata, vel tabula aratro adnexa, quod vocant lirare, operiente semina: unde primum appellata deliratio est. Quarto seri sulco Virgilius existimatur voluisse, cum dixit optimam esse segetem, quae bis Solem, bis frigora sensisset. Spissius solum, sicut plerumque in Italia, quinto sulco seri melius est, in Tuscis vero nono. At fabam et viciam non proscisso serere sine damno, compendium operae est.

4. Non omittemus unam etiamnum arandi rationem, in Transpadana Italia bellorum iniuria excogitatam. Salassi cum subiectos Alpibus depopularentur agros, panicum miliumque iam excrescens tentavere. Postquam respuebat natura, inararunt. At illae messes multiplicatae docuere, quod nunc vocant artrare, id est aratrare, ut credo tunc dictum. Hoc fit vel incipiente culmo, cum iam is bina ternave emiserit folia. Nec recens subtrahemus exemplum, in Treverico agro tertio ante hunc annum comper-

tum. Nam cum hieme praegelida captae segetes essent, reseverunt, resarrientes campos mense Martio, uberrimasque messes habuerunt. Nunc reliqua cultura tradetur per genera frugum.

L. Siliginem, far, triticum, semen, hordeum occato, sarrito, runcato, quibus dictum erit diebus. Singulae operae cuique generi in iugero sufficient. Sarculatio induratam hiberno rigore soli tristitiam laxat temporibus vernis, novosque Soles admittit. Qui sarriet, caveat ne frumenti radices suffodiat. Triticum, hordeum, semen, fabam bis sarrire melius. Runcatio, cum seges in articulo est, evulsis inutilibus herbis, frugum radicem vindicat, segetemque discernit a cespite. Leguminum cicer eadem, quae far, desiderat. Faba runcari non gestit: quoniam evincit herbas lupinum, runcatur tantum. Milium, et panicum occatur, et sarritur: non iteratur, non runcatur: silicia et faseoli occantur tantum. Sunt genera terrae, quarum ubertas pectinari segetem in herba cogat: (cratis et hoc genus, dentatae stilis ferreis:) eaedemque nihilominus et depascuntur. Quae depasta sunt, sarculo iterum excitari necessarium. At in Bactris, Africa, Cyrene, omnia haec supervacua fecit indulgentia caeli, et a semente non nisi messibus in aream redeunt: quia siccitas coercet herbas, fruges nocturno tactas rore nutriens. Virgilius alternis cessare arva suadet: et hoc, si patiantur ruris spatia, utilissimum procul dubio est. Quod si neget conditio, far serendum, unde et lupinum, aut vicia, aut faba sublata sint, et quae terram faciant laetiorem. In primisque et hoc notandum, quaedam propter alia seri obiter: sed parum provenire priori diximus volumine, ne eadem saepius dicantur: plurimum enim refert soli cuiusque ratio.

LI. Civitas Africae in mediis arenis, petentibus Syrtes Leptinque magnam, vocatur Tacape, felici

super omne miraculum riguo solo: ternis fere millibus passuum in omnem partem fons abundat, largus quidem, sed certis horarum spatiis dispensatur inter incolas. Palmae ibi praegrandi subditur olea, huic ficus, fico Punica, illi vitis: sub vite seritur frumentum, mox legumen, deinde olus, omnia eodem anno: omniaque aliena umbra aluntur. Quaterna cubita eius soli in quadratum, nec ut a porrectis metiantur digitis, sed in pugnum contractis, quaternis denariis venumdantur. Super omnia est, biferam vitem bis anno vindemiare. Et nisi multiplici partu exinaniatur ubertas, pereunt luxuria singuli fructus. Nunc vero toto anno metitur aliquid: constatque fertilitati non occurrere homines. Aquarum quoque differentia magna riguis. Est in Narbonensi provincia nobilis fons, Orge nomine est: in eo herbae nascuntur in tantum expetitae bubus, ut mersis capitibus totis eas quaerant. Sed illas in aqua nascentes certum est non nisi imbribus ali. Ergo suam quisque terram aquamque noverit.

LII. Si fuerit illa terra, quam appellavimus teneram, poterit sublato hordeo milium seri: eo condito, rapa: his sublatis, hordeum vel triticum, sicut in Campania: satisque talis terra aratur, cum seritur. Alius ordo, ut ubi adoreum fuerit, cesset quatuor mensibus hibernis, et vernam fabam recipiat, ita ut ante hiemalem ne cesset. Nimis pinguis alternari potest ita, si frumento sublato legumen tertio seratur. Gracilior, et in annum tertium cesset. Frumentum quidam seri vetant, nisi in ea quae proximo anno quieverit.

LIII. Maximam huius loci partem stercorationis obtinet ratio, de qua et priori diximus volumine. Hoc tantum enim in confesso est, nisi stercorato seri non oportere, quanquam et hic leges sunt propriae. Milium, panicum, rapa, napus, nisi in stercorato non

serantur. Non stercorato frumentum potius quam hordeum serito. Item in novalibus, tametsi in illis fabam seri volunt, eandem ubicunque quam recentissime stercorato solo. Autumno aliquid saturus, Septembri mense fimum inaret post imbrem. Utique si verno erit saturus, per hiemem fimum disponat. Iustum est vehes octodecim iugero tribui: dispergere autem prius quam arescat, aut iacto semine. Si haec omissa sit stercoratio, sequens est, prius quam sarriat, aviarii pulvere. Quod ut hanc quoque curam determinemus, iustum est singulas vehes fimi denario ire, in singulas pecudes minores: in maiores, denas: nisi contingat hoc, male substravisse pecori colonum appareat. Sunt qui optime stercorari putent, sub dio retibus inclusa pecorum mansione. Ager si non stercoratur, alget: si nimium stercoratus est, aduritur: satiusque est id saepe, quam supra modum facere. Quo calidius solum est, eo minus addi stercoris, ratio est.

LIV. Semen optimum anniculum, bimum deterius, trimum pessimum, ultra sterile. Et in uno omnium definita genere ratio est: Quod in ima area subsedit, ad semen reservandum est. Id enim optimum, quoniam gravissimum: neque alio modo utilius discernitur. Quae spica per intervalla semina habebit, adiicietur. Optimum granum quod rubet, et dentibus fractum, eundem habet colorem: deterius, cui plus intus albi est. Certum terras alias plus seminis recipere, alias minus. Religiosumque inde primum colonis augurium, cum avidius accipiat, esurire creditur, et comesse semen. Sationem locis humidis celerius fieri ratio est, ne semen imbre putrescat: siccis serius, ut pluviae sequantur: ne diu iacens atque non concipiens, evanescat. Itemque festinata satione densum spargi semen, quia tarde concipiat: serotina rarum, quia densitate nimia ne-

cetur. Artis quoque cuiusdam est, aequaliter spargere. Manus utique congruere debet cum gradu, semperque cum dextro pede. Fit quoque quorundam occulta ratione, quod sors genialis atque foecunda est. Non transferendum est ex frigidis locis semen in calida, neque ex praecocibus in serotina: idque in contrarium praecepere quidam falsa diligentia.

LV. Serere in iugera temperato solo iustum est tritici aut siliginis modios V, farris, aut seminis, (quod frumenti genus ita appellamus,) X, hordei VI. Fabae quintam partem amplius, quam tritici: viciae XII, ciceris et cicerculae, et pisi, III, lupini X, lentis III: sed hanc cum fimo arido seri volunt: ervi VI, siliciae VI, faseolorum IV, pabuli XX, milii, panici, sextarios quatuor. Pingui solo plus, gracili minus. Est et alia distinctio: In denso, aut cretoso, aut uliginoso solo, tritici aut siliginis modios sex: in soluta terra nuda, et sicca, et laeta, quatuor. Macies enim soli, nisi rarum culmum habeat, spicam minutam facit et inanem. Pinguia arva ex uno semine fruticem numerosum fundunt, densamque segetem e raro semine emittunt. Ergo inter quatuor et sex modios pro natura soli, alii quinque non minus seri, pluresve praecipiunt: item in consito, aut clivoso, ut in macro. Huc pertinet oraculum illud magnopere custodiendum: Segetem ne defruges. Adiecit iis Accius in Praxidico, ut sereretur, cum Luna esset in Ariete, Geminis, Leone, Libra, Aquario. Zoroastres Sole duodecim partes Scorpionis transgresso, cum Luna esset in Tauro.

LVI. Sequitur huc dilata et maxima indigens cura de tempore fruges serendi quaestio, magnaque ex parte ratione siderum connexa. Quamobrem sententias omnium in primis ad id pertinentes exponemus. Hesiodus, qui princeps omnium de agricultu-

ra praecepit, unum tempus serendi tradidit a Vergiliarum occasu. Scribebat enim in Boeotia Helladis, ubi ita seri diximus. Inter diligentissimos convenit, ut in alitum quadrupedumque genitura, esse quosdam ad conceptum impetus et terrae. Hoc Graeci ita definiunt: cum sit calida et humida. Virgilius triticum et far a Vergiliarum occasu seri iubet, hordeum inter aequinoctium autumni et brumam: viciam vero, faseolos et lentem, Boote occidente. Quo fit, ut horum siderum aliorumque exortus et occasus digerendi sint in suos dies. Sunt qui et ante Vergiliarum occasum seri iubeant, dumtaxat in arida terra, calidisque provinciis. Custodiri enim semen, corrumpente humore, et a proximo imbre uno die erumpere. Alii statim ab occasu Vergiliarum sequi imbres, a septimo fere die. Aliqui in frigidis ab aequinoctio autumni: in calidis serius, ne ante hiemem luxurient. Inter omnes autem convenit, circa brumam serendum non esse, magno argumento: quoniam hiberna semina, cum ante brumam sata sint, septimo die erumpant: si post brumam, vix quadragesimo. Sunt qui properent, atque ita pronuntient, festinatam sementem saepe decipere, serotinam semper. E contrario alii, vel vere potius serendum, quam malo autumno. Atque ubi fuerit necesse, inter Favonium et vernum aequinoctium.

Quidam omissa caelesti cura, ut inutili, temporibus definiunt. Vere linum, et avenam, et papaver: atque uti nunc etiam Transpadani servant, usque in Quinquatrus: fabam, siliginem Novembri mense: far Septembri extremo usque in Idus Octobris. Alii post hunc diem in Kalendas Novembris. Ita his nulla naturae cura est: illis nimia, et ideo caeca subtilitas; cum res inter rusticos geratur, literarumque expertes, non modo siderum. Et confitendum est, caelo maxime constare ea: quippe Virgilio iu-

bente praedisci ventos ante omnia, ac siderum mores; neque aliter, quam navigantibus, servari. Spes ardua et immensa, misceri posse caelestem divinitatem imperitiae: sed tentanda tam grandi vitae emolumento. Prius tamen sideralis difficultas, quam sensere etiam periti, subiicienda contemplationi est: quo deinde laetior mens discedat a caelo, et facta sentiat, quae futura praenosci non possint.

LVII. Primum omnium dierum ipsorum anni Solisque motus prope inexplicabilis ratio est. Ad CCCLXV adiiciunt etiamnum intercalarios diei noctisque quadrantes. Ita fit, ut tradi non possint certa siderum tempora. Accedit confessa rerum obscuritas, nunc praecurrente, nec paucis diebus, tempestatum significatu, quod προχειμάσιν Graeci vocant: nunc postveniente, quod ἐπιχειμάσιν: et plerumque alias citius, alias tardius caeli effectu ad terram deciduo: vulgo serenitate reddita confectum sidus audimus. Praeterea cum omnia haec statis sideribus caeloque affixis constent, interveniunt motu stellarum grandines, imbres, et ipsi non levi effectu, ut docuimus, turbantque conceptae spei ordinem. Idque ne nobis tantum putemus accidere, et reliqua fallit animalia sagaciora circa hoc, ut quo vita eorum constet: aestivasque alites praeposteri aut praeproperi rigores necant, hibernas aestus. Ideo Virgilius errantium quoque siderum rationem ediscendam praecipit, admonens observandum frigidae Saturni stellae transitum. Sunt qui certissimum veris indicium arbitrentur ob infirmitatem animalis, papilionis proventum. Id eo ipso anno, cum commentaremur haec, notatum est, proventum eorum ter repetito frigore exstinctum, advenasque volucres a. d. VI Kalendas Februarii spem veris attulisse, mox saevissima hieme conflictatas.

Res anceps: primum, omnium a caelo peti legem:

deinde eam argumentis esse quaerendam Super omnia est mundi convexitas, terrarumque globi differentia, eodem sidere alio tempore aliis aperiente se gentibus: quo fit ut causa eius non iisdem diebus ubique valeat. Addidere difficultatem et auctores diversis in locis observando, mox etiam in iisdem diversa prodendo. Tres autem fuere sectae: Chaldaea, Aegyptia, Graeca. His addidit apud nos quartam Caesar dictator, annos ad Solis cursum redigens singulos, Sosigene perito scientiae eius adhibito. Et ea ipsa ratio postea comperto errore correcta est: ita ut XII annis continuis non intercalaretur, quia coeperat sidera annus morari, qui prius antecedebat. Et Sosigenes ipse trinis commentationibus, quanquam diligentior ceteris, non cessavit tamen addubitare, ipse semet corrigendo. Auctores prodidere ea, quos praetexuimus volumini huic, raro ullius sententia cum alio congruente. Minus hoc in reliquis mirum, quos diversi excusaverint tractus. Eorum qui in eadem regione dissedere, unam discordiam ponemus exempli gratia: Occasum matutinum Vergiliarum Hesiodus (nam huius quoque nomine exstat Astrologia) tradidit fieri, cum aequinoctium autumni conficeretur: Thales vigesimo quinto die ab aequinoctio: Anaximander vigesimo nono: Euctemon XLVIII.

Nos sequemur observationem Caesaris: maximeque haec erit Italiae ratio. Dicemus tamen et aliorum placita: quoniam non unius terrae, sed totius naturae interpretes sumus: non auctoribus positis (id enim verbosum est) sed regionibus: legentes tantum meminerint, brevitatis gratia, cum Attica nominata fuerit, simul intelligere Cycladas insulas: cum Macedonia, Magnesiam, Thraciam: cum Aegyptus, Phoenicen, Cyprum, Ciliciam: cum Boeotia, Locridem, Phocidem, et finitimos semper tractus:

cum Hellespontus, Cherronesum, et continentia usque Atho montem: cum Ionia, Asiam, et insulas Asiae: cum Peloponnesus, Achaiam, et ad Hesperum iacentes terras. Chaldaei Assyriam et Babyloniam demonstrabunt. Africam, Hispanias, Gallias sileri non erit mirum. Nemo enim observavit in iis, qui siderum proderet exortus. Non tamen difficili ratione dignoscentur in illis quoque terris digestione circulorum, quam in sexto volumine fecimus: qua cognatio caeli, non gentium modo, verum urbium quoque singularum intelligitur, nota ex his terris, quas nominavimus, sumta convexitate circuli pertinentis ad quas quisque quaeret terras, et ad earum siderum exortus, per omnium circulorum pares umbras. Indicandum et illud, tempestates ipsas ardores suos habere quadrinis annis: et easdem non magna differentia reverti ratione Solis: octonis vero augeri easdem, centesima revolvente se Luna.

LVIII. Omnis autem ratio observata est tribus modis: exortu siderum, occasuque, et ipsorum temporum cardinibus. Exortus occasusque binis modis intelliguntur. Aut enim adventu Solis occultantur stellae et conspici desinunt, aut eiusdem abscessu proferunt se. Emersum hoc melius, quam exortum consuetudo dixisset: et illud occultationem potius, quam occasum. Alio modo, quo die incipiunt apparere vel desinunt, oriente Sole, aut occidente, matutini vespertinive cognominati, prout alterutri eorum mane vel crepusculo contingit. Dodrantes horarum cum minimum intervalla ea desiderant ante Solis ortum, vel post occasum, ut aspici possint. Praeterea bis quaedam exoriuntur et occidunt. Omnisque sermo de his est stellis, quas adhaerere caelo diximus.

LIX. Cardo temporum quadripartita anni distinctione constat, per incrementa lucis. Augetur haec

a bruma, et aequatur noctibus verno aequinoctio diebus XC, horis tribus. Deinde superat noctes ad solstitium diebus XCIII, horis duodecim, usque ad aequinoctium autumni. Et tum aequata die procedit ex eo ad brumam diebus LXXXIX, horis tribus. Horae nunc in omni accessione aequinoctiales, non cuiuscunque diei significantur: omnesque eae differentiae fiunt in octavis partibus signorum. Bruma Capricorni, a. d. VIII Kalendas Ianuarii fere: aequinoctium vernum, Arietis: solstitium, Cancri: alterumque aequinoctium, Librae: qui et ipsi dies raro non aliquos tempestatum significatus habent.

Rursus hi cardines singulis etiamnum articulis temporum dividuntur, per media omnes dierum spatia. Quoniam inter solstitium et aequinoctium autumni, Fidiculae occasus autumnum inchoat die XLVI. At ab aequinoctio eo ad brumam, Vergiliarum matutinus occasus hiemem die XLIV. Inter brumam et aequinoctium die XLV flatus Favonii vernum tempus. Ab aequinoctio verno initium aestatis die XLVIII, Vergiliarum exortu matutino. Nos incipiemus a sementibus frumenti, hoc est, Vergiliarum occasu matutino. Nec deinde parvorum siderum mentione concidenda ratio est, et difficultas rerum augenda, cum sidus vehemens Orionis iisdem diebus longo decedat spatio.

LX. Sementibus tempora plerique praesumunt, et ab undecimo die autumnalis aequinoctii fruges serunt, adveniente Coronae exortu, continuis diebus certo prope imbrium promisso. Xenophon, non antequam deus signum dederit. Hoc Cicero Novembris imbre fieri interpretatus est: cum sit vera ratio non prius serendi, quam folia coeperint decidere. Hoc ipso Vergiliarum occasu fieri putant aliqui, a. d. III Idus Novembris, ut diximus. Servantque id sidus etiam vestis institores, et est in caelo notatu facilli-

mum. Ergo ex occasu eius de hieme augurantur, quibus est cura insidiandi negotiatoris avaritia. Nubilo occasu pluviosam hiemem denuntiat: statimque augent lacernarum pretia: sereno asperam, et reliquarum vestium accendunt. Sed ille indocilis caeli agricola, hoc signum habeat inter suos vepres, humumque suam aspiciens, cum folia viderit decidua. Sic indicatur anni temperies, alibi tardius, alibi maturius. Ita enim sentitur, ut caeli locique afficit natura: idque in hac ratione praecellit, quod eadem et in mundo publica est, et unicuique loco peculiaris. Miretur hoc, qui non meminerit ipso brumali die pulegium in carnariis florere: adeo nihil occultum esse natura voluit. Et serendi igitur hoc dedit signum. Haec est vera interpretatio, argumentum naturae secum afferens. Quippe sic terram peti suadet, promittitque quandam stercoris vicem, et contra rigores terram flatusque operiri a se nuntiat, et monet festinare.

LXI. Varro in fabae utique satu hanc observationem custodiri praecepit. Alii plena Luna serendam. Lentem vero a vigesimo quinto ad trigesimum. Viciam quoque iisdem Lunae diebus: ita demum sine limacibus fore. Quidam pabuli causa sic seri iubent, seminis autem vere. Est et alia manifestior ratio, mirabiliore naturae providentia, in qua Ciceronis sententiam ipsius verbis subsignabimus:

Iam vero semper viridis, semperque gravata
Lentiscus, triplici solita est grandescere foetu:
Ter fruges fundens, tria tempora monstrat arandi.

Ex his unum hoc erit, idem et lino ac papaveri serendo. Cato de papavere ita tradit: Virgas et sarmenta, quae tibi usioni supererunt, in segete comburito. Ubi eas combusseris, ibi papaver serito silvestre, quod in miro usu est melle decoctum ad fau-

cium remedia. Visque somnifera etiam sativo. Et hactenus de hiberna semente.

LXII. Verum ut pariter omnis culturae quoddam breviarium peragatur, eodem tempore convenit et arbores stercorare, accumulare item vineas: sufficit in iugerum opera: et ubi patietur loci ratio, arbusta ac vineas putare, seminariis solum bipalio praeparare, incilia aperire, aquam de agro pellere, torcular lavare et recondere. A Kalendis Novembris gallinis ova supponere nolito, donec bruma conficiatur. In eum diem ternadena subiicito aestate tota, hieme pauciora, non tamen infra novena. Democritus talem futuram hiemem arbitratur, qualis fuerit brumae dies, et circa eum terni: item solstitio aestatem. Circa brumam plerisque bis septem, halcyonum foetura, ventorum quiete, mollius caelum: sed et in his et in aliis omnibus ex eventu significationum intelligi sidera debebunt, non ad dies utique praefinitos exspectari tempestatum vadimonia.

LXIII. Per brumam vitem ne colito. Vina tum defaecari, vel etiam diffundi Hyginus suadet, a confecta ea septimo die, utique si septima Luna competat. Cerasa circa brumam seri. Bubus glandem tunc aspergi convenit in iuga singula modios. Largior valetudinem infestat, et quocunque tempore detur, si minus XXX diebus continuis data sit, narrant verna scabie poenitere. Materiei caedendae tempus hoc dedimus. Reliqua opera nocturna maxime vigilia constant, cum sint noctes tanto ampliores. Qualos, crates, fiscinas texere: faces incidere: ridicas praeparare interdiu XXX, palos LX. In lucubratione vespertina ridicas V, palos X, totidem antelucana.

LXIV. A bruma in Favonium Caesari nobilia sidera significant, tertio Kalendas Ianuarii matutino Canis occidens. Quo die Atticae et finitimis regio-

nibus Aquila vesperi occidere traditur. Pridie Nonas Ianuarii Caesari Delphinus matutino exoritur, et postero die Fidicula, quo Aegypto Sagitta vesperi occidit. Item ad VI Idus Ianuarii eiusdem Delphini vespertino occasu continui dies hiemant Italiae, et cum Sol in Aquarium sentitur transire, quod fere XVI Kalendas Februarii evenit: VIII Kalendas stella Regia appellata Tuberoni in pectore Leonis occidit matutino. Et pridie Nonas Februarias Fidicula vesperi. Huius temporis novissimis diebus, ubicunque patietur caeli ratio, terram ad rosarum et vineae satum vertere bipalio oportet. Iugero operae LX sufficiunt. Fossas purgare, aut novas facere. Antelucanis ferramenta acuere, manubria aptare, dolia quassa sarcire, ipsorumque laminas scabendo purgare, aut novas facere.

LXV. 1. A Favonio in aequinoctium vernum Caesari significat, XIV Kalendas Martii triduum varie. Et VIII Kalendas hirundinis visu, et postero die Arcturi exortu vespertino. Item tertio Nonas Martii Caesar Cancri exortu id fieri observavit. Maior pars auctorum Vindemitoris emersu, octavo Idus Aquilonii piscis exortu, et postero die Orionis. In Attica Milvum apparere observatur. Caesar et Idus Martias ferales sibi annotavit Scorpionis occasu: XV vero Kalendas Aprilis Italiae Milvum ostendi: duodecimo Kalendas Equum occidere matutino.

2. Hoc intervallum temporis vegetissimum agricolis, maximeque operosum est, in quo praecipue falluntur. Neque enim eo die vocantur ad munia, quo Favonius flare debeat, sed quo coeperit. Hoc acri intentione servandum est. Hoc illo mense signum deus habet, observatione minime fallaci aut dubia, si quis attendat. Unde autem spiret is ventus, quaque parte veniat, diximus secundo volumine, et dicemus mox paulo operosius. Interim ab eo die

(quisquis ille fuerit) quo flare coeperit, non utique VI Idus Februarii, sed sive ante, quando praevernat, sive post, quando hiemat: post eam diem, inquam, innumera rusticos cura distringat, et prima quaeque peragantur, quae differri nequeunt. Trimestria serantur. Vites putentur, qua diximus, ratione. Oleae curentur. Poma serantur, inseranturque. Vineae pastinentur. Semina digerantur, instaurentur alia. Arundines, salices, genistae serantur, caedanturque. Serantur vero ulmi, populi, platani, uti dictum est. Tum et segetes convenit purgare, sarrire hibernas fruges, maximeque far. Lex certa in eo, cum quatuor fibrarum esse coeperit. Faba vero non antequam trium foliorum. Tunc quoque levi sarculo purgare verius, quam fodere. Florentem utique XV primis diebus non attingere. Hordeum nisi siccum ne sarrito. Putationem aequinoctio peractam habeto. Vineae iugerum quaternae operae putant alligantque: in arbusto singulae operae arbores XV. Eodem hoc tempore hortorum rosariorumque cura est, quae separatim proximis voluminibus dicetur: eodem et topiariorum. Tunc optime scrobes fiunt. Terra in futurum proscinditur, Virgilio maxime auctore, ut glebas Sol coquat. Utilior sententia, quae non nisi temperatum solum in medio vere arari iubet: quoniam in pingui statim sulcos occupant herbae, gracili insecuti aestus exsiccant: tum namque succum venturis seminibus auferunt. Talia autumno melius arari certum est.

3. Cato verna opera sic definit: Scrobes fieri, seminaria propagari: in locis crassis et humidis ulmos, ficos, poma, oleas seri: prata stercorari Luna silente, quae rigua non erunt: ab afflatu Favonii defendi, purgari, herbas malas radicitus erui, ficus interputari, seminaria fieri, et vetera sarciri. Haec antequam vinea florere incipiat. Itemque piro floren-

arare incipiat macra arenosaque. Postea uti quaeque gravissima et aquosissima, ita postremo arato. Ergo haec aratio has habebit notas, lentisci primum fructum ostendentis, ac piri florentis. Erit et tertia in bulborum satu, scillae. Item in coronamentorum, narcissi: namque et haec ter florent, primoque flore primam arationem ostendunt, medio secundam, tertio novissimam, quando inter sese alia aliis notas praebent. Ac non in novissimis cavetur, ne fabis florentibus attingatur edera: id enim noxium et exitiale ei est tempus. Quaedam vero et suas habent notas, sicuti ficus. Cum folia pauca in cacumine acetabuli modo germinent, tunc maxime serendas ficus.

LXVI. 1. Aequinoctium vernum a. d. VIII Kalenlas Aprilis peragi videtur. Ab eo ad Vergiliarum exortum matutinum, Caesari significant Kalendae Aprilis. III Nonas Aprilis in Attica Vergiliae vespe'e occultantur. Eaedem postridie in Boeotia: Caeari autem et Chaldaeis Nonis: Aegypto Orion et gladius eius incipiunt abscondi. Caesari sexto Idus ignificatur imber Librae occasu. XIV Kalendas Iaii Aegypto Suculae occidunt vesperi, sidus vehenens, et terra marique turbidum: decimo sexto Aticae: XV Caesari, continuoque triduo significat. ssyriae autem XII Kalendas. Hoc est vulgo apellatum sidus Parilicium, quoniam XI Kalendas Iaii urbis Romae natalis, quo fere serenitas reddiur, claritatem observationi dedit: nimborum argunento Hyadas appellantibus Graecis has stellas. uod nostri a similitudine cognominis Graeci proter sues impositum arbitrantes, imperitia appellaere Suculas. Caesari a. d. VIII Kalendas notatur ies. VII Kalendas Aegypto Hoedi exoriuntur: VI alendas Boeotiae et Atticae Canis vesperi occultar. Fidicula mane oritur: V Kalendas Assyriae

Orion totus absconditur, tertio autem Canis: V
Nonas Maii Caesari Suculae matutino exoriuntur
et VIII Idus Capella pluvialis. Aegypto autem eo
dem die Canis vesperi occultatur. Sic fere in V
Idus Maii, qui est Vergiliarum exortus, decurrun
sidera.

2. In hoc temporis intervallo, XV diebus primi
agricolae rapienda sunt ea, quibus peragendis ant
aequinoctium non suffecerit, dum sciat inde natam
exprobrationem foedam, putantium vites, per imi
tationem cantus alitis temporarii, quem cuculum
vocant. Dedecus enim habetur, opprobriumqu
meritum, falcem ab illa volucre in vite deprehendi
ut ob id petulantiae sales etiam cum primo vere lu
dantur. Auspicio tamen detestabiles videntur. Ad
eo minima quaeque in agro naturalibus trahuntu
argumentis. Extremo autem hoc tempore pani
miliique satio est. Iustum est hoc seri maturat
hordeo. Atque etiam in eodem arvo est signum i
lius maturitati, et horum sationi commune, lucente
vespere per arva cicindelae. Ita appellant rusti
stellantes volatus, Graeci vero lampyridas, incred
bili benignitate naturae.

LXVII. 1. Iam Vergilias in caelo notabiles cater
va fecerat: non tamen his contenta, terrestres fec
alias, veluti vociferans: Cur caelum intuearis agr
cola? cur sidera quaeras rustice? iam te brevior
somno fessum premunt noctes. Ecce tibi inter he
bas tuas spargo peculiares stellas, easque vespere
ab opere disiungenti ostendo: ac ne possis praete
ire, miraculo sollicito. Videsne ut fulgor igni sim
lis alarum compressu tegatur, secumque lucem h
beat et nocte? Dedi tibi herbas horarum indice
et ut ne Sole quidem oculos tuos a terra avoces, h
liotropium ac lupinum circumaguntur cum illo. C
etiam nunc altius spectas, ipsumque caelum scrut

ris? Habes ante pedes tuos ecce Vergilias. In certis eae diebus proveniunt, durantque foedere sideris huiusce: partumque eas illius esse certum est. Proinde quisquis aestivos fructus ante illas severit, ipse frustrabitur sese. Hoc intervallo et apicula procedens fabam florere indicat: fabaque florescens eam evocat. Dabitur et aliud finiti frigoris indicium. Cum germinare videris morum, iniuriam postea frigoris timere nolito.

2. Ergo opera, taleas olivarum ponere, ipsasque oleas interradere, rigare prata aequinoctii diebus primis. Cum herba creverit in festucam, arcere aquas: vineas pampinare. Et huic lex sua, cum pampini quatuor digitos longitudine expleverint. Pampinat una opera iugerum. Segetes iterare. Sarritur vero diebus viginti. Ab aequinoctio sartura nocere et vineae et segeti aestimatur. Et oves lavandi hoc idem tempus est.

3. A Vergiliarum exortu significant Caesari, postridie Arcturi occasus matutinus: tertio Idus Maii Fidiculae exortus: XII Kalendas Iunii Capella vesperi occidens, et in Attica Canis. XI Kalendas Caesari Orionis gladius occidere incipit: tertio Nonas Iunii Caesari et Assyriae Aquila vesperi oritur: octavo Idus Arcturus matutino occidit: Italiae sexto, et quarto Idus Delphinus vesperi exoritur: decimo septimo Kalendas Iulii gladius Orionis oritur, quod Aegypto post quatriduum. Undecimo Kalendas, eiusdem Orionis gladius Caesari occidere incipit. VIII Kalendas Iulii vero longissima dies totius anni, et nox brevissima solstitium conficiunt.

4. In hoc temporis intervallo vineae pampinantur, curaturque ut vinea vetus semel fossa sit, bis novella. Oves tondentur: lupinum stercorandi causa vertitur: terra proscinditur: vicia in pabulum secatur: faba metitur, dein concutitur.

Prata circa Kalendas Iunii caeduntur, quorum facillima agricolis cura ac minimi impendii, haec de se postulat dici. Relinqui debent in laeto solo vel humido, vel riguo, eaque aqua pluvia rigari via publica. Utilissimum simul et herbae arare, deinde cratire, serere florem ex foenilibus, atque ex praesepibus foeno dilapsum spargere, priusquam cratiantur. Nec primo anno rigari, nec pasci ante secunda foenisecia, ne herbae vellantur, obtrituque hebetentur. Senescunt prata, restituique debent faba in his sata, vel rapis, vel milio. Mox insequente anno frumento, rursusque in prata tertio relinqui. Praeterea quoties secta sint, siciliri, hoc est, quae foeniseces praeterierunt, secari. Est enim in primis inutile, enasci herbas sementaturas. Herba optima in prato trifolii, proxima graminis, pessima mimmuli, siliquas etiam diras ferentis. Invisa et equisetis est, a similitudine equinae setae. Secandi tempus, cum spica deflorescere coepit, atque roborari: secandum, antequam inarescat. Cato foenum, inquit, ne sero seces: prius quam semen maturum sit, secato. Quidam pridie rigant, ubi sunt rigua. Noctibus roscidis secari melius. Quaedam partes Italiae post messem secant.

5. Fuit hoc quoque maioris impendii apud priores. Creticis tantum transmarinisque cotibus notis, nec nisi oleo falcis aciem excitantibus. Igitur cornu propter oleum ad crus ligato foenifex incedebat. Italia aquarias cotes dedit, limae vice imperantes ferro. Sed aquariae protinus virent. Falcium ipsarum duo genera: Italicum brevius, ac vel inter vepres quoque tractabile. Galliarum latifundia maioris compendii: quippe medias caedunt herbas, brevioresque praetereunt. Italus foenisex dextra una manu secat. Iustum est una opera iugerum in die desecari: alligarique manipulos mille ducentos, quaternum

pondo. Sectum verti ad Solem, nec nisi siccum construi oportet: nisi fuerit hoc observatum diligenter, exhalare matutino nebulam quandam, metasque mox Sole accendi, et conflagrare certum est. Rursus rigari desecta oportet, ut secetur autumnale foenum, quod vocant cordum. Interamnae in Umbria quater anno secantur: etiam non rigua. Ter vero plerisque in locis: et postea in ipso pabulo non minus emolumenti est, quam a foeno. Armentorum id cura, iumentorumque progeneratio suum cuique consilium dabit, optimo maxime quadrigarum quaestu.

LXVIII. 1. Solstitium peragi in octava parte Cancri, et octavo Kalendas Iulii diximus. Magnus hic anni cardo, magna res mundi. In hoc usque a bruma dies creverunt, sex mensibus. Sol ipse ad Aquilonem scandens, ac per ardua enisus ab ea meta incipit flecti, et digredi ad Austrum, aucturus noctes aliis sex mensibus, ablaturusque diei mensuram. Ex hoc deinde rapiendi convehendique fructus alios atque alios tempus, et praeparandi se contra saevam feramque hiemem: decebatque hoc discrimen indubitatis notis signasse naturam. Quam ob rem eas manibus ipsis agricolarum ingessit, vertique iussit ipsa die folia, et esse confecti sideris signum: nec silvestrium arborum remotarumque, ne in saltus devios montesque eundum esset quaerentibus signa: non rursus urbanarum, et quae topiario tantum coluntur, quanquam et in his illa visantur. Vertit oleae ante pedes satae, vertit tiliae ad mille usus petendae: vertit populi albae etiam vitibus nuptae. Adhuc parum est, inquit: ulmum vite dotatam habes: et huius vertam. Pabulo folia eius stringis, vitem deputas. Aspice, et tenes sidus. Alia parte caelum respiciunt, quam qua spectavere pridie. Salice omnia alligas, humillima arborum, ipse toto capite altior: et huius circumagam. Quid te rusticum quereris?

Non stat per me, quominus caelum intelligas, et caelestia scias. Dabo et auribus signum. Palumbûm utique exaudi gemitus. Transisse solstitium caveto putes, nisi cum incubantem videris palumbum.

2. A solstitio ad Fidiculae occasum sexto Kalendas Iulii Caesari Orion exoritur: zona autem eius quarto Nonas Assyriae: Aegypto vero Procyon matutino aestuosus: quod sidus apud Romanos non habet nomen, nisi Caniculam hanc velimus intelligi, hoc est minorem canem, ut in astris pingitur. Est autem magnopere pertinens, sicut paulo mox docebimus. Tertio Nonas Chaldaeis Corona occidit matutino: Atticae Orion totus eo die exoritur. Pridie Idus Iulii et Aegyptiis Orion desinit exoriri: XVI Kalendas Augusti Assyriae Procyon exoritur. Dein postridie fere ubique, confessum inter omnes sidus indicans, quod Canis ortum vocamus, Sole partem primam Leonis ingresso. Hoc fit post solstitium XXIII die. Sentiunt id maria, et terrae, multae vero et ferae, ut suis locis diximus. Neque est minor ei veneratio, quam descriptis in Deos stellis. Accenditque Solem, et magnam aestus obtinet causam. XIII Kalendas Augusti Aegypto Aquila occidit matutino, etesiarumque prodromi flatus incipiunt, quod Caesar X Kalendas sentire Italiam existimavit. Aquila Atticae matutino occidit: III Kalendas regia in pectore Leonis stella matutino Caesari immergitur. VIII Idus Aug. Arcturus medius occidit: III Idus Fidicula occasu suo autumnum inchoat, uti is adnotat: sed ut vera ratio id fieri invenit, sexto Idus eiusdem.

3. In hoc temporis intervallo res summa vitium agitur, decretorio uvis sidere illo, quod Caniculam appellavimus. Unde carbunculare dicuntur, ut quadam uredinis carbone exustae. Non comparantur huic malo grandines, procellae, quaeque nunquam annonae intulere caritatem. Agrorum quippe ma-

sunt illa: carbunculus autem regionum late patentium, non difficili remedio, nisi calumniari naturam rerum homines, quam sibi prodesse, mallent. Ferunt Democritum, qui primus intellexit ostenditque cum terris coeli societatem, spernentibus hanc curam eius opulentissimis civium, praevisa olei caritate ex futuro Vergiliarum ortu, qua diximus ratione, ostendemusque iam plenius, magna tum vilitate propter spem olivae, coemisse in toto tractu omne oleum, mirantibus qui paupertatem et quietem doctrinarum ei sciebant in primis cordi esse. Atque ut apparuit causa, et ingens divitiarum cursus, restituisse mercedem anxiae et avidae dominorum poenitentiae, contentum ita probasse, opes sibi in facili, cum vellet, fore. Hoc postea Sextius e Romanis sapientiae assectatoribus Athenis fecit eadem ratione. Tanta literarum occasio est: quas equidem miscebo agrestibus negotiis, quam potero dilucide atque perspicue. Plerique dixere rorem inustum Sole acri, frugibus rubiginis causam esse, et carbunculi vitibus: quod ex parte falsum arbitror, omnemque uredinem frigore tantum constare, Sole innoxio. Id manifestum fiet attendentibus. Nam primum omnium non hoc evenire, nisi noctibus et ante Solis ardorem, deprehenditur, totumque lunari ratione constat: quoniam talis iniuria non fit nisi interlunio, plenave Luna, hoc est, praevalente: utroque enim habitu plena est, ut saepius diximus: sed interlunio omne lumen, quod a Sole accepit, caelo regerit. Differentia utriusque habitus magna, sed manifesta: namque interlunio aestate calidissima est, hieme gelida. E diverso in plenilunio aestate frigidas facit noctes, hieme tepidas. Causa evidens: sed alia redditur a Fabiano, Graecisque auctoribus. Aestate enim interlunio necesse est cum Sole nobis proximo circulo currat, igne eius cominus recepto candens: eademque inter-

lunio absit hieme, quando abscedit et Sol. Item plenilunio aestivo procul abeat adversa Soli: hieme autem ad nos per aestivum circulum accedat. Ergo per se roscida quoties alget, infinitum quantum illo tempore cadentes pruinas congelat.

LXIX. 1. Ante omnia autem duo genera esse caelestis iniuriae meminisse debemus. Unum quod tempestates vocamus, in quibus grandines, procellae, ceteraque similia intelliguntur: quae cum acciderint, vis maior appellatur. Haec ab horridis sideribus exeunt, ut saepius diximus, veluti Arcturo, Orione, Hoedis. Alia sunt illa, quae silente caelo serenisque noctibus fiunt, nullo sentiente, nisi cum facta sunt. Publica haec, et magnae differentiae a prioribus, aliis rubiginem, aliis uredinem, aliis carbunculum appellantibus, omnibus vero sterilitatem. De his nunc dicemus, a nullo ante nos prodita, priusque causas reddemus.

2. Duae sunt praeter lunarem, paucisque caeli locis constant. Namque Vergiliae privatim attinent ad fructus, ut quarum exortu aestas incipiat, occasu hiems, semestri spatio intra se messes vindemiasque et omnium maturitatem complexae. Est praeterea in caelo, qui vocatur lacteus circulus, etiam visu facilis. Huius defluvio, velut ex ubere aliquo, sata cuncta lactescunt, duorum siderum observatione, Aquilae in septemtrionali parte, et in austrina Caniculae, cuius mentionem suo loco fecimus. Ipse circulus fertur per Sagittarium atque Geminos, Solis centro bis aequinoctialem circulum secans, commissuras eorum obtinente hinc Aquila, illinc Canicula. Ideo effectus utriusque ad omnes frugiferas pertinent terras: quoniam in his tantum locis Solis terraeque centra congruunt. Igitur horum siderum diebus, si purus atque mitis aer genitalem illum lacteumque succum transmiserit in terras, laeta ado-

lescunt sata. Si Luna, qua dictum est ratione, roscidum frigus asperserit, admixta amaritudo, ut in lacte, puerperium necat. Modus in terris huius iniuriae, quem fecit in quacunque convexitate comitatus utriusque causae. Et ideo non pariter in toto orbe sentitur, ut nec dies. Aquilam diximus in Italia exoriri a. d. XIII Kalendas Ianuarii. Nec patitur ratio naturae quidquam in satis ante eum diem spei esse certae. Si vero interlunium incidat, omnes hibernos fructus et praecoces laedi necesse est.

3. Rudis fuit priscorum vita atque sine literis: non minus tamen ingeniosam fuisse in illis observationem apparebit, quam nunc esse rationem. Tria namque tempora fructibus metuebant, propter quod instituerunt ferias, diesque festos, Rubigalia, Floralia, Vinalia. Rubigalia Numa constituit anno regni sui XI, quae nunc aguntur a. d. septimum Kalendas Maii, quoniam tunc fere segetes rubigo occupat. Hoc tempus Varro determinat Sole Tauri partem decimam obtinente, sicut tunc ferebat ratio. Sed vera causa est, quod post dies undeviginti ab aequinoctio verno, per id quatriduum, varia gentium observatione in IV Kalendas Maii, Canis occidit, sidus et per se vehemens, et cui praeoccidere Caniculam necesse sit. Itaque iidem Floralia quarto Kalendas eiusdem instituerunt, Urbis anno DXVI ex oraculis Sibyllae, ut omnia bene deflorescerent. Hunc diem Varro determinat, Sole Tauri partem quartamdecimam obtinente. Ergo si in hoc quatriduum inciderit plenilunium, fruges et omnia quae florebunt, laedi necesse erit. Vinalia priora, quae ante hos dies sunt IX Kalendas Maii degustandis vinis instituta, nihil ad fructus attinent: nec quae adhuc diximus, ad vites oleasque: quoniam earum conceptus exortu Vergiliarum incipit a. d. VI Idus Maii, ut docuimus. Aliud hoc quatriduum est, quod neque ro-

re sordere velint: exhorrent enim frigidum sidus Arcturi postridie occidens: et multo minus plenilunium incidere.

4. IV Nonas Iunii iterum Aquila exoritur vesperi, decretorio die florentibus oleis vitibusque, si plenilunium in eum incidat. Equidem et solstitium VIII Kalendas Iulii in simili causa duxerim, et Canis ortum post dies a solstitio XXIII, sed interlunio accidente: quoniam vapore constat culpa, acinique praecoquuntur in callum. Rursus plenilunium nocet a. d. IV Nonas Iulii, cum Aegypto Canicula exoritur: vel certe XVI Kalendas Augusti, cum Italiae. Item XIII Kalendas Augusti, cum Aquila occidit, usque in X Kalendas eiusdem. Extra has causas sunt Vinalia altera, quae aguntur a. d. decimumtertium Kalendas Septembris. Varro a Fidicula incipiente occidere mane, determinat, quod vult initium autumni esse, et hunc diem festum tempestatibus leniendis institutum. Nunc Fidiculam occidere a. d. VI Idus Augusti servatur.

5. Intra haec constat caelestis sterilitas. Neque negaverim posse eam permutari arbitrio legentium, locorum aestimantium naturas. Sed a nobis rationem demonstratam esse satis est: reliqua observatione cuiusque constabunt. Alterutrum quidem fore in causa, hoc est, plenilunium aut interlunium, non erit dubium. Et in hoc admirari benignitatem naturae succurrit: iam primum hanc iniuriam omnibus annis accidere non posse, propter statos siderum cursus: nec nisi paucis noctibus anni: idque quando futurum sit, facile nosci. Ac ne per omnes menses timeretur, earum quoque lege divisum, aestate interlunia praeterquam biduo secura esse, hieme plenilunia: nec nisi aestivis brevissimisque noctibus metui, diebus non idem valere. Praeterea tam facile intelligi, ut formica minimum animal interlunio quiescat, plenilunio etiam noctibus operetur. Avem parram, ori-

ente Sirio, ipso die non apparere, donec occidat. E diverso vireonem prodire ipso die solstitii. Neutrum vero Lunae statum noxium esse, ne noctibus quidem, nisi serenis, et omni aura quiescente: quoniam neque in nube, neque in flatu cadunt rores: sic quoque non sine remedio.

LXX. Sarmenta, aut palearum acervos, et evulsas herbas fruticesque, per vineas camposque, cum timebis, incendito: fumus medebitur. Hic e paleis et contra nebulas auxiliatur, ubi nebulae nocent. Quidam tres cancros vivos cremari iubent in arbustis, ut carbunculi non noceant. Alii siluri carnem leviter uri a vento, ut per totam vineam fumus dispergatur. Varro auctor est, si Fidiculae occasu, quod est initium autumni, uva picta consecretur inter vites, minus nocere tempestates. Archibius ad Antiochum Syriae regem scripsit, si fictili novo obruatur rubeta rana in media segete, non esse noxias tempestates.

LXXI. Opera rustica huius intervalli, terram iterare, arare, arbores circumfodere: ubi aestuosa regio poscat, accumulare. Germinantia, nisi in solo luxurioso, fodienda non sunt. Seminaria purgari sarculo. Messem hordeaceam facere. Aream ad messem creta praeparare, Catonis sententia amurca temperata, Virgilii operosius. Maiore ex parte aequant tantum, et fimo bubulo dilutiore illinunt. Id satis ad pulveris remedium videtur.

LXXII. Messis ipsius ratio varia. Galliarum latifundiis valli praegrandes dentibus in margine infestis, duabus rotis per segetem impelluntur, iumento in contrarium iuncto: ita direptae in vallum cadunt spicae. Stipulae alibi mediae falce praeciduntur, atque inter duas mergites spica distringitur. Alibi ab radice vellunt: quique id faciunt, proscindi ab se obiter agrum interpretantur, cum extrahant

succum. Differentia haec: Ubi stipula domos contegunt, quam longissimam servant. Ubi foeni inopia est, stramento paleam quaerunt. Panici culmo non tegunt. Milii culmum fere inurunt. Hordei stipulam bubus gratissimam servant. Panicum et milium singulatim pectine manuali legunt Galliae.

Messis ipsa alibi tribulis in area, alibi equarum gressibus exteritur, alibi perticis flagellatur. Triticum, quo serius metitur, copiosius invenitur: quo celerius vero, hoc speciosius ac robustius. Lex aptissima, antequam granum indurescat, et cum iam traxerit colorem. Oraculum vero, biduo celerius messem facere potius, quam biduo serius. Siliginis et tritici etiam ratio in area horreoque. Far, quia difficulter excutitur, convenit cum palea sua condi: et stipula tantum et aristis liberatur.

Palea plures gentium pro foeno utuntur. Melior ea, quae tenuior, minutiorque, et pulveri propior: ideo optima e milio, proxima ex hordeo, pessima ex tritico, praeterquam iumentis opere laborantibus. Culmum saxosis locis cum inaruit, baculo frangunt, substratu animalium. Si palea defecit, et culmus teritur. Ratio haec: maturius desectus, muria diu respersus, dehinc siccatus in manipulos convolvitur, atque ita pro foeno bubus datur. Sunt qui accendant in arvo et stipulas, magno Virgilii praeconio. Summa autem eius ratio, ut herbarum semen exurant. Ritus diversitatem magnitudo facit messium, et caritas operariorum.

LXXIII. Connexa est ratio frumenti servandi. Horrea operose tripedali crassitudine, pariete lateritio, exaedificari iubent aliqui. Praeterea superne impleri, nec afflatus admittere, aut fenestras habere ullas. Alii ab exortu tantum aestivo, aut septemtrione, eaque sine calce construi, quoniam sit frumento inimicissima: nam quae de amurca praeceperint, indi-

cavimus. Alibi contra suspendunt granaria lignea columnis, et perflari undique malunt, atque etiam a fundo. Alii omnino pendente tabulato extenuari granum arbitrantur: et si tegulis subiaceat, confervescere. Multi ventilari quoque vetant: curculionem enim non descendere infra quatuor digitos, nec amplius periclitari. Columella et Favonium ventum conferre frumento praecipit: quod miror equidem, siccissimum alioqui. Sunt qui rubeta rana in limine horrei pede e longioribus suspensa, invehere iubeant. Nobis referre plurimum tempestivitas condendi videbitur. Nam si parum tostum atque robustum collectum sit, aut calidum conditum, inimica innasci necesse est.

Diuturnitatis causae plures. Aut in ipsius grani corio, cum est numerosius, ut milio: aut succi pinguedine, qui pro humore sufficit tantum, ut sesamae: aut amaritudine, ut lupino et ciccerculae. In tritico maxime crescunt animalia, quoniam spissitate sua concalescit, et furfure crasso vestitur. Tenuior hordeo palea, exilis et legumini: ideo non generant. Faba crassioribus tunicis operitur, ob hoc effervescit. Quidam ipsum triticum diuturnitatis gratia aspergunt amurca, mille modios quadrantali. Alii Chalcidica aut Carica creta, aut etiam absinthio. Est et Olynthi, ac Cerinthi Euboeae terra, quae corrumpi non sinat. Nec fere condita in spica laeduntur. Utilissime tamen servantur in scrobibus, quos siros vocant, ut in Cappadocia, et in Thracia. In Hispania et Africa, ante omnia ut sicco solo fiant, curant: mox ut palea substernatur. Praeterea cum spica sua conduntur. Ita frumenta si nullus spiritus penetret, certum est nihil maleficum nasci. Varro auctor est, sic conditum triticum durare annis quinquaginta, milium vero centum. Fabam et legumina in olcariis cadis oblita cinere, longo tempore serva-

ri. Idem fabam a Pyrrhi regis aetate, in quodam specu Ambraciae usque ad piraticum Pompeii Magni bellum durasse, annis circiter centum viginti. Ciceri tantum nullae bestiolae in horreis innascuntur. Sunt qui urceis cinere substratis, et illitis acetum habentibus, leguminum acervos superingerant, ita non nasci maleficia credentes. Alii qui in salsamentariis cadis gypso illinant: alii qui lentem aceto laserpitiato respergant, siccatamque oleo inungant. Sed brevissima observatio, quod vitiis carere velis, interlunio legere. Quare plurimum refert, condere quis malit, an vendere. Crescente enim Luna frumenta grandescunt.

LXXIV. Sequitur ex divisione temporum autumnus a Fidiculae occasu ad aequinoctium, ac deinde Vergiliarum occasum, initiumque hiemis. In his intervallis significant, pridie Idus Augusti Atticae Equus oriens vesperi: Aegypto et Caesari Delphinus occidens. XI Kalend. Septembris Caesari et Assyriae, stella quae Vindemitor appellatur, exoriri mane incipit, vindemiae maturitatem promittens. Eius argumentum erunt acini colore mutati. Assyriae V Kalendas et Sagitta occidit, et etesiae desinunt. Vindemitor Aegypto Nonis exoritur. Atticae Arcturus matutino, et Sagitta occidit mane. Quinto Idus Septembris, Caesari Capella oritur vesperi. Arcturus vero medius pridie Idus, vehementissimo significatu terra marique per dies quinque. Ratio eius haec traditur: Si Delphino occidente imbres fuerint, non futuros per Arcturum. Signum orientis eius sideris servetur hirundinum abitus: namque deprehensae intereunt. Decimosexto Kalendas Octobris Aegypto Spica, quam tenet Virgo, exoritur matutino, etesiaeque desinunt. Hoc idem Caesari XIV Kalendas. XIII Assyriae significant: et XI Kalendas Caesari commissura Piscium occidens, ipsumque aequino-

ctii sidus VIII Kalendas Octobris. Deinde consentiunt (quod est rarum) Philippus, Callippus, Dositheus, Parmeniscus, Conon, Criton, Democritus, Eudoxus, IV Kalendas Octobris Capellam matutino exoriri, et III Kalendas Hoedos. Sexto Nonas Octobris Atticae Corona exoritur mane. Asiae et Caesari V Kalendas Heniochus occidit matutino. Tertio Kalendas Caesari Corona exoriri incipit: et postridie occidunt Hoedi vesperi. VIII Idus Octobris Caesari fulgens in Corona stella oritur. Et III Idus Vergiliae vesperi. Idibus Corona tota. Sexto Kalendas Novembris Suculae vesperi exoriuntur. Pridie Kalendas Caesari Arcturus occidit: et Suculae exoriuntur cum Sole. Quarto Nonas Arcturus occidit vesperi. Quinto Idus Novembris gladius Orionis occidere incipit. Deinde III Idus Vergiliae occidunt.

In his temporum intervallis opera rustica, napos, raphanos serere, quibus diebus diximus. Vulgus agreste et rapa post ciconiae discessum male seri putat. Nos omnino post Vulcanalia, et praecocia cum panico. A Fidiculae autem occasu viciam, faseolos, pabulum: hoc silente Luna seri iubent. Et frondis praeparandae tempus hoc est. Unus frondator quatuor frondarias fiscinas complere in die iustum habet. Si decrescente Luna praeparetur, non putrescit. Aridam colligi non oportet.

Vindemiam antiqui nunquam existimavere maturam ante aequinoctium: iam passim rapi cerno. Quamobrem et huius tempora notis argumentisque signentur. Leges ita se habent: Uvam calidam ne legito, hoc est, in eius siccitate, ac nisi imber intervenerit. Hanc ne legito rorulentam, hoc est, si ros nocturnus fuerit; nec prius, quam Sole discutiatur. Vindemiare incipito, cum ad palmitem pampinus procumbere coeperit, aut cum exemto acino ex densitate intervallum non compleri apparuerit, acinum

non augeri. Acinos plurimos fert, si contingat crescente Luna vindemiare. Pressura una culeos XX implere debet. Hic est pes iustus. Ad totidem culeos et lacus, XX iugeribus unum sufficit torculum. Premunt aliqui singulis, utilius binis, licet magna sit vastitas singulis. Longitudo in his refert, non crassitudo: spatiosa melius premunt. Antiqui funibus vittisque loreis ea detrahebant, et vectibus. Intra centum annos inventa Graecanica, mali rugis per cochleas bullantibus, palis affixa arbori stella, a palis arcas lapidum attollente secum arbore: quod maxime probatur. Intra viginti duos hos annos inventum, parvis prelis, et minori torculari, aedificio breviore, et malo in medio decreto, tympana imposita vinaceis superne toto pondere urgere, et super prela construere congeriem.

Hoc et poma colligendi tempus, et observatio, cum aliquod maturitate, non tempestate, deciderit: hoc et faeces exprimendi: hoc et defrutum coquendi silente Luna noctu: aut si interdiu, plena: ceteris diebus aut ante exortum Lunae, aut post occasum. Nec de novella vite, aut palustri, nec nisi e matura uva, nec nisi foliis despumandum: quia si ligno contingatur vas, adustum ac fumosum fieri putant. Iustum vindemiae tempus ab aequinoctio ad Vergiliarum occasum dies XLIV. Ab eo die oraculum occurrit, frigidum picari pro nihilo ducentium. Sed iam et Kalendis Ianuarii, defectu vasorum, vindemiantes vidi, piscinisque musta condi, aut vina effundi priora, ut dubia reciperentur. Hoc tam saepe proventu nimio evenit, quam saevitia insidiantium caritati civili. Sed aequi patrisfamilias modus est, annona cuiusque anni uti. Id peraeque etiam lucrosissimum. Reliqua de vinis affatim dicta sunt. Item vindemia facta olivam esse rapiendam, et quae ad

oleum pertinent, quaeque ad Vergiliarum occasum agi debent.

LXXV. His, quae sunt necessaria, adiicientur de Luna, ventisque, et praesagiis, ut sit tota sideralis ratio perfecta. Namque Virgilius etiam in numeros Lunae digerenda quaedam putavit, Democriti secutus ostentationem. Nos legum utilitas, quae in toto opere, in hac quoque movet parte. Omnia quae caeduntur, carpuntur, conduntur, innocentius decrescente Luna, quam crescente fiunt. Stercus, nisi decrescente Luna, ne tangito. Maxime intermenstrua dimidiaque stercorato. Verres, iuvencos, arietes, hoedos, decrescente Luna castrato. Ova Luna nova supponito. Scrobes Luna plena noctu facito. Arborum radices Luna plena operito. Humidis locis interlunio serito, et circa interlunium quatriduo. Ventilari quoque frumenta ac legumina, et condi circa extremam Lunam iubent: seminaria, cum Luna supra terram sit, fieri: calcari musta, cum Luna sub terra: item materies caedi, quaeque alia suis locis diximus. Neque facilior est observatio, ac iam dicta a nobis secundo volumine: sed quod intelligere vel rustici possint, quoties ab occidente Sole cernetur, prioribusque noctis horis lucebit, crescens erit, et oculis dimidiata iudicabitur: cum vero occidente Sole orietur ex adverso, ita ut pariter aspiciantur, tum erit plenilunium. Quoties ab ortu Solis orietur, prioribusque noctis horis detrahet lumen, et in diurnas extendet, decrescens erit, iterumque dimidia. In coitu vero (quod interlunium vocant) cum apparere desierit. Supra terras autem erit, quamdiu et Sol, interlunio, et prima tota die: secunda, horae unius dextante sicilico: ac deinde tertia usque ad quintamdecimam, multiplicatis horarum iisdem portionibus: quintadecima tota supra terras noctu erit, eademque sub terris tota die. Decimasexta ad primae horae nocturnae

dextantem sicilicum sub terra aget, easdemque portiones horarum per singulos dies adiiciet usque ad interlunium. Et quantum primis partibus noctis detraxerit, quod sub terris agat, tantumdem novissimis ex die adiiciet supra terram. Alternis autem mensibus XXX implebit numeros, alternis vero detrahet singulos. Haec erit ratio lunaris.

LXXVI. Ventorum paulo scrupulosior. Observato Solis ortu quocunque libeat die, stantibus hora diei sexta, sic ut ortum eum a sinistro humero habeant, contra mediam faciem meridies, a vertice septemtrio erit. Qui ita limes per agrum currit, cardo appellatur. Circumagi deinde melius est, ut umbram suam quisque cernat: alioqui post hominem erit. Ergo permutatis lateribus, ut ortus illius diei a dextro humero fiat, occasus a sinistro, tunc erit hora sexta, cum minima umbra contra medium fiet hominem. Per huius mediam longitudinem duci sarculo sulcum: vel cinere lineam, verbi gratia, pedum viginti conveniet: mediamque mensuram, hoc est, in decimo pede, circumscribi circulo parvo, qui vocetur umbilicus. Quae pars fuerit a vertice umbrae, haec erit ventus septemtrionalis. Illo tibi, putator, arborum plagae ne spectent, neve arbusta vineaeve, nisi in Africa, Cyrenis, Aegypto. Illinc flante ne arato, quaeque alia praecipimus. Quae pars lineae fuerit a pedibus umbrae, meridiem spectans, haec ventum Austrum dabit, quem a Graecis Notum diximus vocari. Illinc flatu veniente, materiam vineamque agricola ne tractes. Humidus aut aestuosus Italiae est. Africae quidem incendia cum serenitate affert. In hunc Italiae palmites spectent, sed non plagae arborum vitiumve. Hunc oliveti metator Vergiliarum quatriduo, hunc caveat insitor calamis, gemmisque inoculator. De ipsa regionis eius hora praemonuisse conveniet. Frondem media die,

arborator, ne caedito. Cum meridiem adesse senties, pastor, aestate contrahente se umbra, pecudem a Sole in opaca cogito. Cum aestate pasces, in occidentem specta ante meridiem, post meridiem in orientem: aliter noxium, sicut hieme et vere, si in rorulentum duceres. Ne contra septemtrionem paveris supra dictum. Clodunt ita, lippiuntve ab afflatu, et alvo cita pereunt. Qui feminas concipi voles, in hunc ventum spectantes iniri cogito.

LXXVII. 1. Diximus ut in media linea designaretur umbilicus. Per hunc medium transversa currat alia. Haec erit ab exortu aequinoctiali ad occasum aequinoctialem: et limes, qui ita secabit agrum, decumanus vocabitur. Ducantur deinde aliae duae lineae in decusses obliquae, ita ut a septemtrionis dextra laevaque ad Austri dextram laevamque descendant. Omnes per eundem currant umbilicum, omnes inter se pares sint, omnium intervalla paria. Quae ratio semel in quoque agro ineunda erit: vel si saepius libeat uti, e ligno facienda, regulis paribus in tympanum exiguum, sed circinatum, adactis. Ratione qua doceo, occurrendum ingeniis quoque imperitorum est. Meridiem excuti placet, quoniam semper est idem: Sol autem quotidie ex alio caeli momento, quam pridie, oritur: ne quis forte ad exortum capiendam putet lineam. Ita caeli exacta parte, quod fuerit lineae caput septemtrioni proximum a parte exortiva, solstitialem habebit exortum, hoc est, longissimi diei, ventumque Aquilonem, Boream Graecis dictum. In hunc ponito arbores vitesque. Sed hoc flante ne arato: frugem ne serito: semen ne iacito. Praestringit enim atque percellit hic radices arborum, quas positurus afferes. Praedoctus esto: alia robustis prosunt, alia infantibus. Nec sum oblitus, in hac parte ventum Graecis poni, quem Caeciam vocant. Sed idem Aristoteles, vir immen-

sae subtilitatis, qui id ipsum fecit, rationem convexitatis mundi reddit, qua contrarius Aquilo Africo flat. Nec tamen eum toto anno in praedictis timet agricola. Mollitur sidere aestate media, mutatque nomen, et Etesias vocatur. Ergo cum frigidum senties, caveto: ac quacunque Aquilo praedicitur, tanto perniciosior septemtrio est. In hunc Asiae, Graeciae, Hispaniae, maritimae Italiae, Campaniae, Apuliae arbusta vineaeque spectent. Qui mares concipi voles, in hunc pascito, ut sic ineuntem ineat. Ex adverso Aquilonis ab occasu brumali Africus flabit, quem Graeci Liba vocant. In hunc a coitu cum se pecus circumegerit, feminas conceptas esse scito.

2. Tertia a septemtrione linea, quam per latitudinem umbrae duximus, et decumanam vocavimus, exortum habebit aequinoctialem, ventumque subsolanum, Graecis Apelioten dictum. In hunc salubribus locis villae vineaeque spectent. Ipse leniter pluvius: tamen est siccior Favonius, ex adverso eius ab aequinoctiali occasu, Zephyrus Graecis nominatus. In hunc spectare oliveta Cato iussit. Hic ver inchoat, aperitque terras tenui frigore saluber. Hic vites putandi, frugesque curandi, arbores serendi, poma inserendi, oleas tractandi ius dabit, afflatuque nutritium exercebit.

3. Quarta a septemtrione linea, eadem Austro ab exortiva parte proxima, brumalem habebit exortum, ventumque Vulturnum, Eurum Graecis dictum, sicciorem et ipsum, tepidioremque. In hunc apiaria et vineae Italiae, Galliarumque, spectare debent. Ex adverso Vulturni flabit Corus, ab occasu solstitiali et occidentali latere septemtrionis, Graecis dictus Argestes, ex frigidissimis et ipse, sicut omnes qui a septemtrionis parte spirant. Hic et grandines infert, cavendus et ipse, non secus ac septemtrio. Vulturnus si a serena caeli parte coeperit flare, non du-

rabit in noctem: at Subsolanus in maiorem partem noctis extenditur. Quisquis erit ventus, si fervidus sentietur, pluribus diebus permanebit. Aquilonem praenuntiat terra siccescens repente, Austrum humescens rore occulto.

LXXVIII. Etenim praedicta ventorum ratione, ne saepius eadem dicantur, transire convenit ad reliqua tempestatum praesagia, quoniam et hoc placuisse Virgilio magnopere video. Siquidem in ipsa messe saepe concurrere proelia ventorum damnosa imperitis refert. Tradunt eundem Democritum metente fratre eius Damaso ardentissimo aestu orasse, ut reliquae segeti parceret, raperetque desecta sub tectum, paucis mox horis saevo imbre vaticinatione approbata. Quin immo et arundinem non nisi impendente pluvia seri iubent, et fruges insecuturo imbre. Quamobrem et haec breviter attingemus, scrutati maxime pertinentia.

Primumque a Sole capiemus praesagia. Purus oriens, atque non fervens, serenum diem nuntiat: at hibernam pallidus grandinem. Si et occidit pridie serenus, et oritur, tanto certior fides serenitatis. Concavus oriens pluvias praedicit: idem ventos, cum ante exorientem eum nubes rubescunt: quod si et nigrae rubentibus intervenerint, et pluvias. Cum orientis atque occidentis radii rubent, coire pluvias. Si circa occidentem rubescunt nubes, serenitatem futurae diei spondent. Si in exortu spargentur partim ad Austrum, partim ad Aquilonem, pura circa eum serenitas sit licet, pluviam tamen ventosque significabunt. Si in ortu aut in occasu contracti cernentur radii, imbrem. Si in occasu eius pluet, aut radii in se nubem trahent, asperam in proximum diem tempestatem significabunt. Cum oriente radii non illustres eminebunt, quamvis circumdati nube non sint, pluviam portendent. Si ante exortum nu-

bes globabuntur, hiemem asperam denuntiabunt. Si ab ortu repellentur, et ad occasum abibunt, serenitatem. Si nubes Solem circumcludent, quanto minus luminis relinquent, tanto turbidior tempestas erit: si vero etiam duplex orbis fuerit, eo atrocior. Quod si in exortu fiet, ita ut rubescant nubes, maxima ostendetur tempestas. Si non ambibunt, sed incumbent, a quocunque vento fuerint, eum portendent. Si a meridie, et imbrem. Si oriens cingetur orbe, ex qua parte is se aperit, exspectetur ventus. Si totus defluxerit aequaliter, serenitatem dabit. Si in exortu longe radios per nubes porriget, et medius erit inanis, pluviam significabit. Si ante ortum radii se ostendent, aquam et ventum. Si circa occidentem candidus circulus erit, noctis levem tempestatem. Si nebula, vehementiorem. Si candente Sole, ventum. Si ater circulus fuerit, ex qua regione is ruperit se, ventum magnum.

LXXIX. Proxima sint iure Lunae praesagia. Quartam eam maxime observat Aegyptus. Si splendens exorta puro nitore fulsit, serenitatem: si rubicunda, ventos: si nigra, pluvias portendere creditur. In quinta cornua eius obtusa, pluviam: erecta et infesta ventos semper significant: quarta tamen maxime. Cornu eius septemtrionale acuminatum atque rigidum, illum praesagit ventum: inferius, Austrum: utraque recta, noctem ventosam. Si quartam orbis rutilus cingit, ventos et imbres praemonebit. Apud Varronem ita est: Si quarto die Luna erit directa, magnam tempestatem in mari praesagiet, nisi si coronam circa se habebit, et eam sinceram: quoniam illo modo non ante plenam Lunam hiematurum ostendit. Si plenilunio per dimidium pura erit, dies serenos significabit: si rutila, ventos: nigrescens, imbres. Si caligo orbis nubem incluserit, ventos, qua se ruperit: si gemini orbes cinxerint, maiorem tem-

pestatem. Et magis, si tres erunt, aut nigri, aut interrupti atque distracti. Nascens Luna, si cornu superiore obatro surget, pluvias decrescens dabit: si inferiore, ante plenilunium: si in media nigritia illa fuerit, imbrem in plenilunio. Si plena circa se habebit orbem, ex qua parte is maxime splendebit, ex ea ventum ostendet. Si in ortu cornua crassiora fuerint, horridam tempestatem. Si ante quartam non apparuerit, vento Favonio flante, hiemalis toto mense erit. Si decimo sexto vehementius flammea apparuerit, asperas tempestates praesagiet. Sunt et ipsius Lunae octo articuli, quoties in angulos Solis incidit, plerisque inter eos tantum observantibus praesagia eius, hoc est, tertia, septima, undecima, decimaquinta, decimanona, vigesimatertia, vigesimaseptima, et interlunium.

LXXX. Tertio loco stellarum observationem esse oportet. Discurrere eae videntur interdum, ventique protinus sequuntur, in quorum parte ita praesagivere. Caelum cum aequaliter totum erit splendidum, articulis temporum, quos proposuimus, autumnum serenum praesagibunt, et frigidum. Si ver et aestas non sine riguo aliquo transierint, autumnum serenum et densum, minusque ventosum facient. Autumni serenitas ventosam hiemem facit. Cum repente stellarum fulgor obscuratur, et id neque nubilo, neque caligine, pluvia aut graves denuntiantur tempestates. Si volitare plures stellae videbuntur, quo feruntur albescentes, ventos ex iis partibus nuntiabunt. Aut si cursitabunt, certos: si id in pluribus partibus fiet, inconstantes ventos effundent. Si stellarum errantium aliquam orbes incluserint, imbres. Sunt in signo Cancri duae stellae parvae, Aselli appellatae, exiguum inter illas spatium obtinente nubecula, quam Praesepia appellant. Haec cum caelo sereno apparere desierit, atrox hiems sequitur.

Si alteram earum Aquiloniam caligo abstulit, Auster saevit: si Austrinam, Aquilo. Arcus cum sunt duplices, pluvias nuntiant: a pluviis, serenitatem non perinde certam. Circuli novi circa sidera aliqua, pluviam.

LXXXI. Cum aestate vehementius tonuit quam fulsit, ventos ex ea parte denuntiat: contra si minus tonuit, imbrem. Cum sereno caelo fulgetrae erunt et tonitrua, abhiemabit. Atrocissime autem, cum ex omnibus quatuor partibus caeli fulgurabit. Cum ab Aquilone tantum, in posterum diem aquam portendit. Cum a Septemtrione, ventum eum. Cum ab Austro, vel Coro, aut Favonio, nocte serena fulguraverit, ventum et imbrem ex iisdem regionibus demonstrabit. Tonitrua matutina ventum significant, imbrem meridiana.

LXXXII. Nubes cum sereno caelo feruntur, a quacunque parte id fiet, exspectentur venti: si eodem loco globabuntur, appropinquante Sole discutientur. Et hoc si ab Aquilone fiat, ventos: si ab Austro, imbres portendent. Sole occidente si ex utraque parte eius caelum petent, tempestatem significabunt. Vehementius atrae ab oriente, in noctem aquam minantur: ab occidente, in posterum diem. Si nubes, ut vellera lanae, spargentur multae ab oriente, aquam in triduum praesagient. Cum in cacuminibus montium nubes consident, hiemabit. Si cacumina pura fient, disserenabit. Nube gravida candicante, quod vocant tempestatem albam, grando imminebit. Caelo quamvis sereno nubecula quamvis parva ventum procellosum dabit.

LXXXIII. Nebulae e montibus descendentes, aut caelo cadentes, vel in vallibus sidentes, serenitatem promittunt.

LXXXIV. Ab his terreni ignes proxime significant: pallidi namque, murmurantesque, tempestatum nuntii sentiuntur: pluviae etiam in lucernis

fungi. Si flexuose volitet flamma, ventum. Et lumina cum ex sese flammas elidunt, aut vix accenduntur. Item cum in eo pendentes coacervantur scintillae: vel cum tollentibus ollas carbo adhaerescit: aut cum contectus ignis e se favillam discutit, scintillamve emittit: vel cum cinis in foco concrescit, et cum carbo vehementer perlucet.

LXXXV. Est et aquarum significatio. Mare si tranquillum in portu a cursu stabit, et murmuraverit intra se, ventum praedicit. Si identidem, et hiemem, et imbrem. Litora ripaeque si resonabunt tranquillo, asperam tempestatem: item maris ipsius tranquillo sonitus, spumaeve dispersae, aut aquae bullantes. Pulmones marini in pelago, plurium dierum hiemem portendunt. Saepe et silentio intumescit, flatuque altius solito iam intra se esse ventos fatetur.

LXXXVI. Equidem et montium sonitus, nemorumque mugitus praedicunt: et sine aura, quae sentiatur, folia ludentia. Lanugo populi, aut spinae, volitans: aquisque pluma innatans. Atque etiam in campis tempestatem venturam praecedens suus fragor: caeli quidem murmur non dubiam habet significationem.

LXXXVII. Praesagiunt et animalia. Delphini tranquillo mari lascifientes, flatum, ex qua veniunt parte: item spargentes aquam turbato, tranquillitatem. Loligo volitans, conchae adhaerescentes, echini affigentes sese, aut arena saburrantes, tempestatis signa sunt. Ranae quoque ultra solitum vocales. Et fulicae matutino clangore. Item mergi anatesque, pennas rostro purgantes, ventum: ceteraeque aquaticae aves concursantes: grues in mediterranea festinantes: mergi maria aut stagna fugientes. Grues silentio per sublime volantes, serenitatem: sic noctua in imbre garrula: at sereno, tempestatem: corvique singultu quodam latrantes, seque

concutientes, si continuabunt, ventos: si vero carptim vocem resorbebunt, ventosum imbrem. Graculi sero a pabulis recedentes, hiemem. Et albae aves, cum congregabuntur. Et cum terrestres volucres contra aquam clangores dabunt, perfundentes sese: sed maxime cornix. Hirundo tam iuxta aquam volitans, ut penna saepe percutiat. Quaeque in arboribus habitant, fugitantes in nidis suis. Et anseres continuo clangore intempestivi. Ardea in mediis arenis tristis.

LXXXVIII. Nec mirum, aquaticas, aut in totum volucres praesagia aeris sentire. Pecora exsultantia, et indecora lascivia ludentia, eandem significationem habent. Et boves caelum olfactantes, seque lambentes contra pilum. Turpesque porci alienos sibi manipulos foeni lacerantes: segniterque et contra industriam suam absconditae formicae, vel concursantes, aut ova progerentes. Item vermes terreni erumpentes.

LXXXIX. Trifolium quoque inhorrescere, et folia contra tempestatem subrigere certum est.

XC. Nec non in conviviis mensisque nostris, vasa quibus esculentum additur, sudorem repositoriis linquentia, diras tempestates praenuntiant.

C. PLINII SECUNDI NATURALIS HISTORIAE
LIBER XIX.

1. Siderum quoque tempestatumque ratio, vel imperitis facili atque indubitato modo monstrata est:

vereque intelligentibus non minus conferunt rura deprehendendo caelo, quam sideralis scientia agro colendo. Proximam multi hortorum curam fecere: nobis non protinus transire ad ista tempestivum videtur. Miramurque quosdam scientiae gratia, eruditionis suae gloriam ex his petentes tam multa praeteriisse, nulla mentione habita tot rerum sponte curave provenientium, praesertim cum plerisque earum, pretio usuque vitae, maior etiam, quam frugibus, perhibeatur auctoritas. Atque ut a confessis ordiamur utilitatibus, quaeque non solum terras omnes, verum etiam maria replevere: seritur, ac dici neque inter fruges, neque inter hortensia potest, linum. Sed in qua non occurret vitae parte, quodve miraculum maius, herbam esse quae admoveat Aegyptum Italiae: in tantum, ut Galerius a freto Siciliae Alexandriam septima die pervenerit, Babilius sexta, ambo praefecti: aestate vero proxima Valerius Marianus ex praetoriis senatoribus, a Puteolis nono die lenissimo flatu? Herbam esse, quae Gades ad Herculis columnas septimo die Ostiam afferat, et citeriorem Hispaniam quarto, provinciam Narbonensem tertio, Africam altero: quod etiam mollissimo flatu contigit C. Flavio legato Vibii Crispi Proconsulis? Audax vita, scelerum plena: aliquid seri, ut ventos procellasque recipiat: et parum esse fluctibus solis vehi. Iam vero nec vela satis esse maiora navigiis. Sed quamvis amplitudini antennarum singulae arbores sufficiant, super eas tamen addi velorum alia vela, praeterque alia in proris, et alia in puppibus pandi, ac tot modis provocari mortem. Denique tam parvo semine nasci, quod orbem terrarum ultro citroque portet, tam gracili avena, tam non alte a tellure tolli: neque id viribus suis necti, sed fractum tusumque et in mollitiem lanae coactum, iniuria ac summa audacia, eo pervenire. Nulla exsecra-

tio sufficit contra inventorem dictum suo loco a nobis: cui satis non fuit hominem in terra mori, nisi periret et insepultus. At nos priore libro imbres et flatus cavendos, frugum causa victusque, praemonebamus. Ecce seritur hominis manu, metitur eiusdem hominis ingenio, quod ventos in mari optet. Praeterea ut sciamus favisse poenas, nihil gignitur facilius: ut sentiamus nolente id fieri natura, urit agrum, deterioremque etiam terram facit.

II. 1. Seritur sabulosis maxime, unoque sulco: nec magis festinat aliud. Vere satum aestate vellitur: et hanc quoque terrae iniuriam facit. Ignoscat tamen aliquis Aegypto serenti, ut Arabiae Indiaeque merces importet: itane et Galliae censentur hoc reditu? montesque mari oppositos esse non est satis, et a latere oceani obstare ipsum quod vocant inane? Cadurci, Caleti, Ruteni, Bituriges, ultimique hominum existimati Morini, immo vero Galliae universae vela texunt. Iam quidem et Transrhenani hostes: nec pulchriorem aliam vestem eorum feminae novere. Qua admonitione succurrit, quod M. Varro tradit, in Seranorum familia gentilitium esse, feminas linea veste non uti. In Germania autem defossi atque sub terra id opus agunt. Similiter et in Italia regione Alliana inter Padum Ticinumque amnes, ubi a Setabi tertia in Europa lino palma: secundam enim in vicino Allianis capessunt Retovina, et in Aemilia via Faventina. Candore Allianis semper crudis Faventina praeferuntur: Retovinis tenuitas summa densitasque, candor aeque ut Faventinis, sed lanugo nulla, quod apud alios gratiam, apud alios offensionem habet. Nervositas filo aequalior paene quam araneis, tinnitusque, cum dente libeat experiri: ideo duplex, quam ceteris, pretium.

2. Et Hispania citerior habet splendorem lini praecipuum, torrentis in quo politur natura, qui alluit Tarraconem. Et tenuitas mira, ibi primum carbasis repertis. Non dudum ex eadem Hispania Zoelicum venit in Italiam, plagis utilissimum. Civitas ea Gallaeciae et oceano propinqua. Est sua gloria et Cumano in Campania, ad piscium et alitum capturam. Eadem et plagis materia. Neque enim minores cunctis animalibus insidias, quam nobismetipsis lino tendimus. Sed Cumanae plagae concidunt apros, et hi casses vel ferri aciem vincunt. Vidimusque iam tantae tenuitatis, ut anulum hominis cum epidromis transirent, uno portante multitudinem qua saltus cingerentur: (nec id maxime mirum, sed singula earum stamina centeno quinquageno filo constare:) sicut paulo ante Iulio Lupo, qui in praefectura Aegypti obiit. Mirentur hoc ignorantes in Aegyptii quondam regis, quem Amasim vocant, thorace, in Rhodiorum insula ostendi in templo Minervae, CCCLXV filis singula fila constare: quod se expertum nuper Romae prodidit Mucianus ter consul, parvasque iam reliquias eius superesse hac experientium iniuria. Italia et Pelignis etiamnum linis honorem habet, sed fullonum tantum in usu. Nullum est candidius, lanaeve similius: sicut in culcitis praecipuam gloriam Cadurci obtinent. Galliarum hoc, et tomenta pariter, inventum. Italiae quidem mos etiam nunc durat in appellatione stramenti.

3. Aegyptio lino minimum firmitatis, plurimum lucri. Quatuor ibi genera: Taniticum, ac Pelusiacum, Buticum, Tentyriticum, cum regionum nominibus, in quibus nascuntur. Superior pars Aegypti in Arabiam vergens gignit fruticem, quem aliqui gossipion vocant, plures xylon, et ideo lina inde facta xylina. Parvus est, similemque barbatae nucis

defert fructum, cuius ex interiore bombyce lanugo netur. Nec ulla sunt eis candore mollitiave praeferenda. Vestes inde sacerdotibus Aegypti gratissimae. Quartum genus Orchomenium appellant. Fit e palustri velut arundine, dumtaxat panicula eius. Asia e genista facit lina ad retia praecipua, in piscando durantia, frutice madefacto denis diebus. Aethiopes Indique e malis, Arabes cucurbitis, in arboribus, ut diximus, genitis.

III. Apud nos maturitas eius duobus argumentis intelligitur, intumescente semine, aut colore flavescente. Tum evulsum, et in fasciculos manuales colligatum, siccatur in Sole, pendens conversis superne radicibus uno die, mox quinque aliis, in contrarium inter se versis fascium cacuminibus, ut semen in medium cadat. Inter medicamina huic vis, et in quodam rustico ac praedulci Italiae Transpadanae cibo, sed iam pridem sacrorum tantum gratia. Deinde post messem triticeam virgae ipsae merguntur in aquam Solibus tepefactam, pondere aliquo depressae: nulli enim levitas maior. Maceratas indicio est membrana laxatior. Iterumque inversae, ut prius, Sole siccantur: mox arefactae in saxo tunduntur stupario malleo. Quod proximum cortici fuit, stupa appellatur, deterioris lini, lucernarum fere luminibus aptior. Et ipsa tamen pectitur ferreis hamis, donec omnis membrana decorticetur. Medullae numerosior distinctio, candore, mollitia. Linumque nere et viris decorum est. Cortices quoque decussi clibanis et furnis praebent usum. Ars depectendi digerendique: Iustum e quinquagenis fascium libris quinas denas carminari. Iterum deinde in filo politur, illisum crebro in silice ex aqua: textumque rursus tunditur clavis, semper iniuria melius.

IV. Inventum iam est etiam, quod ignibus non absumeretur. Vivum id vocant, ardentesque in fo-

cis conviviorum ex eo vidimus mappas, sordibus exustis splendescentes igni magis, quam possent aquis. Regum inde funebres tunicae, corporis favillam ab reliquo separant cinere. Nascitur in desertis adustisque Sole Indiae, ubi non cadunt imbres, inter diras serpentes: assuescitque vivere ardendo, rarum inventu, difficile textu propter brevitatem. Rufus de cetero colos, splendescit igni. Cum inventum est, aequat pretia excellentium margaritarum. Vocatur autem a Graecis asbestinum ex argumento naturae. Anaxilaus auctor est, linteo eo circumdatam arborem, surdis ictibus, et qui non exaudiantur, caedi. Ergo huic lino principatus in toto orbe.

Proximus byssino, mulierum maxime deliciis circa Elim in Achaia genito: quaternis denariis scripula eius permutata quondam, ut auri, reperio. Linteorum lanugo, e velis navium maritimarum maxime, in magno usu medicinae est: et cinis spodii vim habet. Est et inter papavera genus quoddam, quo candorem lintea praecipuum trahunt.

V. Tentatum est tingi linum quoque, et vestium insaniam accipere, in Alexandri Magni primum classibus, Indo amne navigantis, cum duces eius ac praefecti in certamine quodam variassent insignia navium: stupueruntque litora, flatu versicoloria implente. Velo purpureo ad Actium cum M. Antonio Cleopatra venit, eodemque effugit. Hoc fuit imperatoriae navis insigne.

VI. Postea in theatris tantum umbram fecere: quod primus omnium invenit Q. Catulus, cum Capitolium dedicaret. Carbasina deinde vela primus in theatro duxisse traditur Lentulus Spinter Apollinaribus ludis. Mox Caesar dictator totum forum Romanum intexit, viamque sacram ab domo sua ad clivum usque Capitolinum, quod munere ipso gladiatorio mirabilius visum tradunt. Deinde et sine ludis

Marcellus Octavia sorore Augusti genitus, in aedilitate sua, avunculo XI consule, a. d. Kalendas Augusti, velis forum inumbravit, ut salubrius litigantes consisterent: quantum mutatis moribus Catonis Censorii, qui sternendum quoque forum muricibus censuerat. Vela nuper colore caeli, stellata, per rudentes iere etiam in amphitheatro principis Neronis. Rubent in cavis aedium, et muscum a Sole defendunt. Cetero mansit candori pertinax gratia. Honor etiam et Troiano bello. Cur enim non et proeliis intersit, ut naufragiis? Thoracibus lineis paucos tamen pugnasse, testis est Homerus. Hinc fuisse et navium armamenta apud eundem interpretantur eruditiores: quoniam cum sparta dixit, significaverit sata.

VII. Sparti quidem usus multa post secula coeptus est: nec ante Poenorum arma, quae primum Hispaniae intulerunt. Herba et haec sponte nascens, et quae non queat seri, iuncusque proprie aridi soli, uni terrae dato vitio. Namque id malum telluris est: nec aliud ibi seri aut nasci potest. In Africa exiguum et inutile gignitur. Carthaginiensis Hispaniae citerioris portio, nec haec tota, sed quatenus parit, montes quoque sparto operit. Hinc strata rusticis eorum, hinc ignes facesque, hinc calceamina, et pastorum vestis: animalibus noxium, praeterquam cacuminum teneritate. Ad reliquos usus laboriose evellitur, ocreatis cruribus, manu, textisque manicis, convolutum osseis iligneisve conamentis. Nunc iam in hiemem iuxta. Facillime tamen ab Idibus Maiis in Iunias: hoc maturitatis tempus.

VIII. Vulsum fascibus in acervo animatum biduo, tertio resolutum, spargitur in Sole siccaturque, et rursus in fascibus redit sub tecta. Postea maceratur aqua marina optime, sed et dulci, si marina desit: siccatumque Sole, iterum rigatur. Si repente urgeat

desiderium, perfusum calida in solio, ac siccatum stans, compendium operae fatetur. Hoc autem tunditur, ut fiat utile, praecipue in aquis marique invictum. In sicco praeferunt e cannabi funes. At spartum alitur etiam demersum, veluti natalium sitim pensans. Est quidem eius natura interpolis: rursusque quam libeat vetustum novo miscetur. Verumtamen complectatur animo, qui volet miraculum aestimare, quanto sit in usu, omnibus terris, navium armamentis, machinis aedificationum, aliisque desideriis vitae. Ad hos omnes usus quae sufficiant, minus triginta millia passuum in latitudinem a litore Carthaginis novae, minusque C in longitudinem esse reperientur. Longius vehi impendia prohibent.

IX. Iunco Graecos ad funes usos nomini credamus, quo herbam eam appellant: postea palmarum foliis, philuraque, manifestum est: et inde translatum a Poenis sparti usum, perquam simile veri est.

X. Theophrastus auctor est, esse bulbi genus circa ripas amnium nascens, cuius inter summum corticem, eamque partem qua vescuntur, esse laneam naturam, ex qua impilia vestesque quaedam conficiant. Sed neque regionem, in qua fiat, neque quidquam diligentius, praeterquam eriophoron id appellari, in exemplaribus, quae quidem invenerim, tradit: neque omnino ullam mentionem habet, cuncta cura magna persecutus CCCXC annis ante nos, ut iam et alio loco diximus: quo apparet, post id temporis spatium in usum venisse spartum.

XI. Et quoniam a miraculis rerum coepimus, sequemur eorum ordinem, in quibus vel maximum est, aliquid nasci aut vivere sine ulla radice. Tubera haec vocantur, undique terra circumdata, nullisque fibris nixa, aut saltem capillamentis, nec utique extuberante loco in quo gignuntur, aut rimas agente: neque ipsa terrae cohaerent. Cortice etiam inclu-

duntur, ut plane nec terram esse possimus dicere, nec aliud quam terrae callum. Siccis haec fere et sabulosis locis, frutectosisque nascuntur. Excedunt saepe magnitudinem mali cotonei, etiam librali pondere. Duo eorum genera, arenosa dentibus inimica, et altera sincera. Distinguuntur et colore, rufo, nigroque, et intus candido: laudatissima Africae. Crescant, anne vitium id terrae (neque enim aliud intelligi potest) ea protinus globetur magnitudine, qua futurum est: et vivantne, an non, haud facile arbitror intelligi posse. Putrescendi enim ratio communis est iis cum ligno. Lartio Licinio praetorio viro iura reddenti in Hispania Carthagine, paucis his annis scimus accidisse, mordenti tuber, ut deprehensus intus denarius primos dentes inflecteret: quo manifestum erit, terrae naturam in se globari. Quod certum est, ex iis erunt quae nascantur, et seri non possint.

XII. Simile est et quod in Cyrenaica provincia vocant misy, praecipuum suavitate odoris ac saporis, sed carnosius: et quod in Thracia iton, et quod in Graecia geranion.

XIII. De tuberibus haec traduntur peculiariter: Cum fuerint imbres autumnales, ac tonitrua crebra, tunc nasci, et maxime e tonitribus: nec ultra annum durare: tenerrima autem verno esse. Quibusdam locis accepta riguis feruntur: sicut Mitylenis negant nasci, nisi exundatione fluminum invecto semine ab Tiaris. Est autem is locus, in quo plurima nascuntur. Asiae nobilissima circa Lampsacum, et Alopeconnesum: Graeciae vero, circa Elin.

XIV. Sunt et in fungorum genere Graecis dicti pezicae, qui sine radice aut pediculo nascuntur.

XV. Ab his proximum dicetur auctoritate clarissimum laserpitium, quod Graeci silphion vocant, in Cyrenaica provincia repertum : cuius succum vocant

laser: magnificum in usu medicamentisque, et ad pondus argentei denarii pensum. Multis iam annis in ea terra non invenitur: quoniam publicani, qui pascua conducunt, maius ita lucrum sentientes, depopulantur pecorum pabulo. Unus omnino caulis nostra repertus memoria, Neroni principi missus est. Si quando incidit pecus in spem nascentis, hoc deprehenditur signo: ove, cum comederit, dormiente protinus, capra sternuente. Diuque iam non aliud ad nos invehitur laser, quam quod in Perside, aut Media, et Armenia nascitur large, sed multo infra Cyrenaicum: id quoque adulteratum gummi, sagapeno, aut faba fracta. Quo minus omittendum videtur, C. Valerio, M. Herennio Coss. Cyrenis advecta Romam publice laserpitii pondo XXX. Caesarem vero dictatorem initio belli civilis, inter aurum argentumque protulisse ex aerario laserpitii pondo MD. Id apud auctores Graeciae evidentissimos invenimus natum imbre piceo repente madefacta tellure, circa Hesperidum hortos Syrtimque maiorem, septem annis ante oppidum Cyrenarum, quod conditum est Urbis nostrae anno CXLIII. Vim autem illam per quatuor millia stadiûm Africae valuisse. In ea laserpitium gigni solitum, rem feram ac contumacem, et si coleretur, in deserta fugientem: radice multa crassaque, caule ferulaceo, aut simili crassitudine. Huius folia maspetum vocabant, apio maxime similia. Semen erat foliaceum, folium ipsum vere deciduum. Vesci pecora solita, primoque purgari, mox pinguescere, carne mirabilem in modum iucunda. Post folia amissa, caule ipso et homines vescebantur decocto, asso, elixoque: eorum quoque corpora XL primis diebus purgante a vitiis omnibus. Succus duobus modis capiebatur: e radice, atque caule. Et haec duo erant nomina: rhizias, atque caulias vilior illo ac putrescens. Radici cortex niger. Ad mercis

adulteria, succum ipsum in vasa coniectum, admixto furfure, subinde concutiendo ad maturitatem perducebant: ni ita fecissent, putrescentem. Argumentum erat maturitatis, color, siccitasque sudore finito. Alii tradunt laserpitii radicem fuisse maiorem cubitali, tuberque in ea supra terram. Hoc inciso, profluere solitum succum, ceu lactis, superenato caule, quem magydarin vocarunt. Folia aurei coloris pro semine fuisse, cadentia a Canis ortu, Austro flante. Ex his laserpitium nasci solitum, annuo spatio et radice et caule consummantibus sese. Hoc et circumfodi solitum prodidere. Nec purgari pecora, sed aegra sanari, aut protinus mori, quod in paucis accidere. Persico silphio prior opinio congruit.

XVI. Alterum genus est, quod mygdaris vocatur, tenerius et minus vehemens, sine succo: quod circa Syriam nascitur, non proveniens in Cyrenaica regione. Gignitur et in Parnasso monte copiosius, quibusdam laserpitium vocantibus: per quae omnia adulteratur rei saluberrimae utilissimaeque auctoritas. Probatio sinceri prima, in colore modice rufo, et cum frangitur, candido intus, mox translucente: gutta, aqua salivaque liquescit. Usus in multis medicaminibus.

XVII. Sunt etiamnum duo genera, non nisi sordido nota vulgo, cum quaestu multum polleant. In primis rubia, tingendis lanis et coriis necessaria. Laudatissima Italica, et maxime suburbana: et omnes paene provinciae scatent ea. Sponte provenit, seriturque similitudine erviliae. Verum spinosus ei caulis: geniculatus hic est, quinis circa articulos in orbe foliis. Semen eius rubrum est. Quos in medicina usus habeat, suo dicemus loco.

XVIII. At quae vocatur radicula, lavandis demum lanis succum habet: mirum quantum conferens can-

dori mollitiaeque. Nascitur sativa ubique, sed sponte praecipua in Asia Syriaque, saxosis et asperis locis. Trans Euphratem tamen laudatissima, caule ferulaceo, tenui, et ipso cibis indigenarum expetito, et unguentis, quidquid sit cum quo decoquatur: folio oleae. Struthion Graeci vocant: floret aestate, grata aspectu: verum sine odore, spinosa, et caule lanuginoso. Semen ei nullum, radix magna, quae conditur ad quem dictum est usum.

XIX. 1. Ab his superest reverti ad hortorum curam, et suapte natura memorandam, et quoniam antiquitas nihil prius mirata est, quam Hesperidum hortos, ac regum Adonis et Alcinoi: itemque pensiles, sive illos Semiramis, sive Assyriae rex Cyrus fecit, de quorum opere alio volumine dicemus. Romani quidem reges ipsi coluere. Quippe etiam Superbus Tarquinius nuntium illum saevum atque sanguinarium filio remisit ex horto. In XII tabulis legum nostrarum nusquam nominatur villa, semper in significatione ea hortus: in horti vero, heredium. Quam rem comitata est et religio quaedam: hortoque et foco tantum contra invidentium effascinationes, dicari videmus in remedio satyrica signa, quanquam hortos tutelae Veneris assignante Plauto. Iam quidem hortorum nomine in ipsa Urbe delicias, agros, villasque possident. Primus hoc instituit Athenis Epicurus, otii magister. Usque ad eum moris non fuerat, in oppidis habitari rura. Romae quidem per se hortus ager pauperis erat.

2. Ex horto plebei macellum, quanto innocentiore victu! Mergi enim, credo, in profunda satius est, et ostrearum genera naufragio exquiri, aves ultra Phasidem amnem peti, et fabuloso quidem terrore tutas, immo sic pretiosiores, alias in Numidiam, atque Aethiopiae sepulcra: aut pugnare cum feris,

mandique capientem quod mandat alius. At hercule quam vilia haec, quam parata voluptati satietatique; nisi eadem, quae ubique, indignatio occurreret! Ferendum sane fuerit exquisita nasci poma, alia sapore, alia magnitudine, alia monstro, pauperibus interdicta: inveterari vina, saccisque castrari: nec cuiquam adeo longam esse vitam, ut non ante se genita potet: e frugibus quoque quoddam alimentum sibi excogitasse luxuriam, ac medullam tantum earum: superque pistrinarum operibus et caelaturis vivere, alio pane procerum, alio vulgi, tot generibus usque ad infimam plebem descendente annona. Etiamne in herbis discrimen inventum est, opesque differentiam fecere in cibo, etiam uno asse venali? In his quoque aliqua sibi nasci tribus negant, caule in tantum saginato, ut pauperis mensa non capiat. Silvestres fecerat natura corrudas, ut quisque demeteret passim. Ecce altiles spectantur asparagi: et Ravenna ternos libris rependit. Heu prodigia ventris! Mirum esset non licere pecori carduis vesci: non licet plebi. Aquae quoque separantur, et ipsa naturae elementa vi pecuniae discreta sunt. Hi nives, illi glaciem potant, poenasque montium in voluptatem gulae vertunt. Servatur algor aestibus, excogitaturque ut alienis mensibus nix algeat. Decoquunt alii aquas: mox et illas hiemant. Nihil utique homini sic, quomodo rerum naturae placet. Etiamne herba aliqua divitiis tantum nascitur? Nemo Sacros Aventinosque montes, et iratae plebis secessus circumspexerit: mox enim certe aequabit, quos pecunia separaverit. Itaque hercule nullum macelli vectigal maius fuit Romae, clamore plebis incusantis apud omnes principes, donec remissum est portorium mercis huius: compertumque non aliter quaestuosius censum haberi aut tutius, ac minore fortunae iure, cum credatur pensio ea pauperum. Is in solo

sponsor est, et sub dio reditus, superficiesque caelo quocunque gaudens.

3. Hortorum Cato praedicat caules. Hinc primum agricolae aestimabantur prisci, et sic statim faciebant iudicium, nequam esse in domo matrem familias, (etenim haec cura feminae dicebatur,) ubi indiligens esset hortus: quippe e carnario, aut macello vivendum esse. Sed nec caules, ut nunc, maxime probabant, damnantes pulmentaria, quae egerent alio pulmentario: id erat oleo parcere: nam gari desideria etiam in exprobratione erant. Horti maxime placebant, quia non egerent igni, parcerentque ligno, expedita res et parata semper: unde et acetaria appellantur, facilia concoqui, nec oneratura sensum cibo, et quae minime accenderent desiderium panis. Pars eorum ad condimenta pertinens fatetur domi versuram fieri solitam: atque non Indicum piper quaesitum, quaeque trans maria petimus. Iam in fenestris suis plebs urbana in imagine hortorum quotidiana oculis rura praebebant, antequam praefigi prospectus omnes coegit multitudinis innumeratae saeva latrocinatio. Quamobrem sit aliquis et his honos, neve auctoritatem rebus vilitas adimat, cum praesertim etiam cognomina procerum inde nata videamus: Lactucinosque in Valeria familia non puduisse appellari: et contingat aliqua gratia operae curaeque nostrae, Virgilio quoque confesso, quam sit difficile verborum honorem tam parvis perhibere.

XX. Hortos villae iungendos non est dubium, riguosque maxime habendos, si contingat, praefluo amne: si minus, e puteo rota, organisve pneumaticis, vel tollenonum haustu rigandos. Solum proscindendum a Favonio: in autumnum praeparandum est post XIV dies, iterandumque ante brumam. Octo iugerum operis palari iustum est, fimum tres pedes alte cum terra misceri, areis distingui, easque

resupinis pulvinorum toris, ambiri singulas tramitum sulcis, qua detur accessus homini, scatebrisque decursus.

XXI. In hortis nascentium alia bulbo commendantur, alia capite, alia caule, alia folio, alia utroque, alia semine, alia cortice, alia cute, alia cartilagine, alia carne, alia tunicis carnosis.

XXII. Aliorum fructus in terra est, aliorum et extra, aliorum non nisi extra. Quaedam iacent crescuntque, ut cucurbitae et cucumis. Eadem pendent, quanquam graviora multo etiam iis quae in arboribus gignuntur: sed cucumis cartilagine. Cortex huic uni maturitate transit in lignum. Terra conduntur raphani, napique, et rapa: atque alio modo inulae, siser, pastinacae. Quaedam vocabimus ferulacea, ut anethum, malvas. Namque tradunt auctores, in Arabia malvas septimo mense arborescere, baculorumque usum praebere extemplo. Sed et arbor est malva in Mauretania Lixi oppidi aestuario, ubi Hesperidum horti fuisse produntur CC pass. ab Oceano, iuxta delubrum Herculis, antiquius Gaditano, ut ferunt. Ipsa altitudinis pedum XX, crassitudinis quam circumplecti nemo possit. In simili genere habebitur et cannabis. Nec non et carnosa aliqua appellabimus, ut spongias in humore pratorum enascentes. Fungorum enim callum, in ligni arborumque natura diximus, et alio genere tuberum paulo ante.

XXIII. Cartilaginei generis, extraque terram est cucumis, mira voluptate Tiberio principi expetitus. Nullo quippe non die contigit ei, pensiles eorum hortos promoventibus in Solem rotis olitoribus: rursusque hibernis diebus intra specularium munimenta revocantibus. Quin lacte mulso semine eorum biduo macerato, apud antiquos Graeciae auctores scriptum est seri oportere, ut dulciores fiant.

Crescunt qua coguntur forma. In Italia virides, et quam minimi: in provinciis quam maximi: et cerini, aut nigri. Placent copiosissimi Africae, grandissimi Moesiae: cum magnitudine excessere, pepones vocantur. Vivunt hausti in stomacho in posterum diem, nec perfici queunt in cibis, non insalubres tamen plurimum. Natura oleum odere mire: nec minus aquas diligunt. Desecti quoque ad eas modice distantes adrepunt: aut si quid obstet, versi pandantur, curvanturque: id vel una nocte deprehenditur, si vas cum aqua subiiciatur a quatuor digitorum intervallo, descendentibus ante posterum diem: at si oleum eodem modo sit, in hamos curvatis. Iidem in fistula flore demisso, mira longitudine crescunt. Ecce cum maxime nova forma eorum in Campania provenit mali cotonei effigie. Forte primo natum ita audio unum: mox semine ex illo genus factum: melopeponas vocant. Non pendent hi, sed humi rotundantur. Mirum in his, praeter figuram coloremque, et odorem, quod maturitatem adepti, quanquam non pendentes, statim a pediculo recedunt. Columella suum tradit commentum, ut toto anno contingant. Fruticem rubi quam vastissimum in apricum locum transferre, et recidere, duûm digitorum relicta stirpe, circa vernum aequinoctium: ita in medulla rubi semine cucumeris insito, terra minuta fimoque circumaggeratas resistere frigori radices. Cucumerum Graeci tria genera fecere: Laconicum, Scytalicum, Boeoticum. Ex his tantum Laconicum aqua gaudere. Sunt qui herba, quae vocatur culix nomine, trita, semen eorum maceratum seri iubeant, ut sine semine nascantur.

XXIV. Similis et cucurbitis natura, dumtaxat in nascendo. Aeque hiemem odere. Amant rigua ac fimum. Seruntur ambo semine in terra sesquipedali fossura, inter aequinoctium vernum, et solstitium:

Parilibus tamen aptissime. Aliqui malunt ex Kalendis Martii cucurbitas, et Nonis cucumeres, et per Quinquatrus serere, simili modo reptantibus flagellis scandentes parietum aspera in tectum usque, natura sublimitatis avida. Vires sine adminiculo standi non sunt, velocitas pernix, levi umbra cameras ac pergulas operiens. Inde haec duo prima genera: Camerarium: et plebeium, quod humi repit. In priore mire tenui pediculo libratur pondus immobile aurae. Cucurbita quoque omni modo fastigatur, vaginis maxime vitilibus, coniecta in eas postquam defloruit: crescitque qua cogitur forma, plerumque et draconis intorti figura. Libertate vero pensili concessa, iam visa est novem pedum longitudinis. Particulatim cucumis floret, sibi ipse superflorescens: et sicciores locos patitur, candida lanugine obductus, magisque cum crescit.

Cucurbitarum numerosior usus. Et primus caulis in cibo. Atque ex eo in totum natura diversa. Nuper in balinearum usum venere urceorum vice, iampridem vero etiam cadorum ad vina condenda. Cortex viridi tener: deraditur nihilominus in cibis. Cibos salubres ac lenes pluribus modis existimant, qui perfici humano ventre non queant, sed non intumescant. Semina quae proximo collo fuerint, proceras pariunt: item ab imis, sed non comparandas supra dictis: quae in medio, rotundas: quae in lateribus, crassas brevioresque. Siccantur in umbra, et cum libeat serere, in aqua macerantur. Cibis, quo longiores tenuioresque, eo gratiores. Et ob id salubriores, quae pendendo crevere: minimumque seminis tales habent, duritia eius in cibis gratiam terminante. Eas quae semini serventur, ante hiemem praecidi non est mos. Postea fumo siccantur, condendis hortensiorum seminibus rusticae supellectili. Inventa est ratio, qua cibis quoque servarentur: eo-

demque modo cucumis, usque ad alios paene proventus: et id quidem in muria fit. Sed et scrobe, opaco in loco arena substrato, foenoque sicco opertos, ac deinde terra, virides servari tradunt. Sunt et silvestres in utroque genere, et omnibus fere hortensiis. Sed et his medica tantum natura est. Quam ob rem differentur in sua volumina.

XXV. Reliqua cartilaginum naturae terra occultantur omnia. In quibus de rapis abunde dixisse poteramus videri, nisi medici masculini sexus facerent in his rotunda: latiora vero et concava feminini, praestantiora suavitate, et ad condiendum faciliora: quae saepius sata transeunt in marem. Iidem naporum quinque genera fecere: Corinthium, Cleonaeum, Liothasium, Boeoticum, et quod per se viride dixerunt. Ex iis in amplitudinem adolescit Corinthium, nuda fere radice. Solum enim hoc genus superne tendit, non ut cetera in terram. Liothasium quidam Thracium appellant, frigorum patientissimum. Ab eo Boeoticum dulce est, rotunditate etiam brevi notabile, neque ut Cleonaeum praelongum. In totum quidem, quorum tenuia folia, ipsi quoque dulciores: quorum scabra, et angulosa, et horrida, amariores. Est praeterea genus silvestre, cuius folia sunt erucae similia. Palma Romae Amiterninis datur, inde Nursinis: tertia nostratibus. Cetera de satu eorum in rapis dicta sunt.

XXVI. 1. Cortice et cartilagine constant raphani: multisque eorum cortex crassior etiam, quam quibusdam arborum. Amaritudo plurima illis est, et pro crassitudine corticis. Cetera quoque aliquando lignosa. Et vis mira colligendi spiritum, laxandique ructum: ob id cibus illiberalis, utique si proxime olus mandatur: si vero cum olivis drupis, rarior ructus fit, minusque foetidus. Aegypto mire celebratur propter olei fertilitatem, quod e semine eius

faciunt. Hoc maxime cupiunt serere, si liceat: quoniam et quaestus plus quam a frumento, et minus tributi est, nullumque copiosius oleum.

2. Genera raphani Graeci fecere tria, foliorum differentia, crispi, atque laevis, et tertium silvestre. Atque huic laevia quidem, sed breviora ac rotunda, copiosaque: atque fruticosa: sapor autem asper, et medicamenti instar ad eliciendas alvos. Et in prioribus tamen differentia a semine est: quoniam aliqua peius, aliqua admodum exiguum ferunt. Haec vitia non cadunt, nisi in crispa folia.

3. Nostri alia fecere genera: Algidense a loco, longum atque translucidum. Alterum rapi figura, quod vocant Syriacum, suavissimum fere ac tenerrimum, hiemisque patiens. Praecipuum tamen est, quod e Syria non pridem advectum apparet, quoniam apud auctores non reperitur: id autem tota hieme durat. Etiamnum unum silvestre Graeci agrion vocant, Pontici armon, alii leucen, nostri armoraciam, fronde copiosius quam corpore. In omnibus autem probandis maxime spectantur caules: immitium enim rotundiores crassioresque, ac longis canalibus. Folia ipsa tristiora, et angulis horrida.

4. Seri vult raphanus terra soluta, humida. Fimum odit, palea contentus. Frigore adeo gaudet, ut in Germania infantium puerorum magnitudinem aequet. Seritur post Idus Febr. ut vernus sit: iterumque circa Vulcanalia, quae satio melior. Multi et Martio, et Aprili serunt, et Septembri. Incipiente incremento, confert alterna folia circumobruere, ipsos vero accumulare. Nam qui extra terram emersit, durus fit atque fungosus. Aristomachus detrahi folia per hiemem iubet, et, ne lacunae stagnent, accumulare: ita in aestatem grandescere. Quidam prodidere, si palo adacto caverna palea insternatur sex digitorum altitudine, deinde in semen fimumque

et terra congeratur, ad magnitudinem scrobis crescere. Praecipue tamen salsis aluntur. Itaque etiam talibus aquis irrigantur, et in Aegypto nitro sparguntur, ubi sunt suavitate praecipui. In totum quoque salsugine amaritudo eorum eximitur, fiuntque coctis similes. Namque et cocti dulcescunt, et in naporum vicem transeunt. Crudos medici suadent, ad colligenda acria viscerum, dandos cum sale iéiunis esse, atque ita vomitionibus praeparant meatum. Tradunt et praecordiis necessarium hunc succum: quando phthisin cordi intus inhaerentem non alio potuisse depelli compertum sit in Aegypto, regibus corpora mortuorum ad scrutandos morbos insecantibus. Atque, ut est Graeca vanitas, fertur in templo Apollinis Delphis adeo ceteris cibis praelatus raphanus, ut ex auro dicaretur, beta ex argento, rapum e plumbo. Scires non ibi genitum Manium Curium Imperatorem, quem Samnitium legatis aurum repudiaturo afferentibus, rapum torrentem in foco inventum Annales nostri prodidere. Scripsit et Moschion Graecus unum de raphano volumen. Utilissimi in cibis hiberno tempore existimantur: iidemque dentibus semper inimici, quoniam atterant. Ebora certe poliunt. Odium his cum vite maximum, refugitque iuxta satos.

XXVII. Lignosiora sunt reliqua, in cartilaginum genere nobis posita. Mirumque, omnibus vehementiam saporis inesse. Ex iis pastinacae unum genus agreste sponte provenit: staphylinos Graece dicitur. Alterum seritur radice vel semine, primo vere vel autumno: ut Hygino placet, Februario, Augusto, Septembri, Octobri, solo quam altissime refosso Annicula utilis esse incipit, bima utilior, gratior autumno, patinisque maxime: et sic quoque virus illi intractabile est. Hibiscum a pastinaca gracilitate distat, damnatum in cibis, sed medicinae utile. Est

et quartum genus in eadem similitudine pastinacae, quam nostri Gallicam vocant, Graeci vero daucon: cuius genera etiam quatuor fecere: inter medica dicendum.

XXVIII. Siser et ipsum Tiberius princeps nobilitavit, flagitans omnibus annis e Germania. Gelduba appellatur castellum Rheno impositum, ubi generositas praecipua. Ex quo apparet frigidis locis convenire. Inest longitudine nervus, qui decoctis extrahitur, amaritudinis tamen magna parte relicta: quae mulso in cibis temperata, etiam in gratiam vertitur. Nervus idem et pastinacae maiori, dumtaxat anniculae. Siseris satus mensibus Februario, Martio, Aprili, Augusto, Septembri, Octobri.

XXIX. Brevior his est, sed torosior amariorque, inula, per se stomacho inimicissima: eadem dulcibus mixtis saluberrima. Pluribus modis austeritate victa gratiam invenit. Namque et in pollinem tunditur arida, liquidoque dulci temperatur: et decocta posca, aut asservata, vel macerata pluribus modis, et tunc mixta defruto, aut subacta melle, uvisve passis, aut pinguibus caryotis. Alio rursus modo cotoneis malis, vel sorbis, aut prunis, aliquando pipere aut thymo variata, defectus praecipue stomachi excitat, illustrata maxime Iuliae Augustae quotidiano cibo. Supervacuum eius semen: quoniam oculis ex radice excisis, ut arundo, seritur. Et haec autem, et siser, et pastinaca, utroque tempore, vere et autumno, magnis seminum intervallis: inula ne minus quam ternorum pedum, quoniam spatiose fruticat. Siser autem transferre melius.

XXX. Proxima his est bulborum natura, quos Cato in primis serendos praecepit, celebrans Megaricos. Verum nobilissima est scilla, quanquam medicamini nata, acetoque exacuendo. Nec ulli amplitudo maior, sicut nec vis asperior. Duo genera

medica: masculus albis foliis, femina nigris. Et tertium genus est cibis gratum: epimenidium vocatur, angustius folio, ac minus aspero. Seminis plurimum omnibus. Celerius tamen proveniunt satae bulbis circa latera natis. Et ut crescant, folia quae sunt his ampla, deflexa circa obruuntur. Ita succum omnem in se trahunt capita. Sponte nascuntur copiosissime in Balearibus Ebusoque insulis, ac per Hispanias. Unum de iis volumen condidit Pythagoras philosophus, colligens medicas vires, quas proximo reddemus libro. Reliqua bulborum genera differunt colore, magnitudine, suavitate. Quippe cum quidam crudi mandantur, ut in Cherroneso Taurica. Post hos in Africa nati maxime laudantur, mox Apuli. Genera Graeci haec fecere: Bulbinen, setanion, pythion, acrocorion, aegilopa, sisyrinchion. In hoc mirum imas eius radices crescere hieme: verno autem, cum apparuerit viola, minui et contrahi, tum deinde bulbum pinguescere.

Est inter genera et quod in Aegypto aron vocant, scillae proximum amplitudine, foliis lapathi, caule recto duûm cubitorum, baculi crassitudine, radice mollioris naturae, quae edatur et cruda. Effodiuntur bulbi ante ver, aut deteriores illico fiunt. Signum maturitatis, folia inarescentia ab imo. Vetustiores improbant: item parvos et longos. Contra rubicundis rotundioribusque laus, et grandissimis. Amaritudo plerisque in vertice est. Media eorum dulcia. Bulbos non nasci, nisi e semine, priores tradiderunt. Sed et in Praenestinis campis sponte nascuntur, ac sine modo etiam in Remorum arvis.

XXXI. Hortensiis omnibus fere singulae radices, ut raphano, betae, apio, malvae. Amplissima autem lapatho, ut quae descendat ad tria cubita. Silvestri minor et humida: effossa quoque diu vivit. Quibusdam tamen capillatae, ut apio, malvae: quibusdam

surculosae, ut ocimo. Aliis carnosae, ut betae, aut magis etiamnum croco: aliquibus ex cortice et carne constant, ut raphano, rapis: quorundam geniculatae sunt, ut graminis. Quae rectam non habent radicem, statim plurimis nascuntur capillamentis, ut atriplex, et blitum. Scilla autem, et bulbi, et caepe, et allium, non nisi in rectum radicantur. Sponte nascentium quaedam numerosiora sunt radice, quam folio, ut aspalax, perdicium, crocum.

Florent confertim serpyllum, abrotonum, napi, raphani, menta, ruta: et cetera quidem cum coepere, deflorescunt: ocimum autem particulatim et ab imo incipit: qua de causa diutissime floret. Hoc et in heliotropio herba evenit. Flos aliis candidus, aliis luteus, aliis purpureus. Folia cadunt a cacuminibus, origano, inulae, et aliquando rutae iniuria laesae. Maxime concava sunt caepae, gethyo.

XXXII. Allium caepasque inter deos in iureiurando habet Aegyptus. Caepae genera apud Graecos: Sardia, Samothracia, Alsidena, Setania, Schista, Ascalonia, ab oppido Iudaeae nominata. Omnibus etiam odor lacrimosus, et praecipue Cypriis, minime Gnidiis. Omnibus corpus totum pinguitudinis earum cartilagine. E cunctis setania minima, excepta Tusculana, sed dulcis. Schista autem et Ascalonia condiuntur. Schistam hieme cum coma sua relinquunt, vere folia detrahunt, et alia subnascuntur iisdem divisuris: unde et nomen. Hoc exemplo reliquis quoque generibus detrahi iubent, ut in capita crescant potius, quam in semina. Ascaloniarum propria natura. Etenim velut steriles sunt ab radice, et ob id semine seri illas, non deponi, iussere Graeci. Praeterea serius circa ver, cum germinant, transferri: ita crassescere, et tunc properare praeteriti temporis pensitatione. Festinandum autem in his est, quoniam maturae celeriter putrescunt. Si

deponantur, caulem mittunt et semen, ipsaeque evanescunt. Est et colorum differentia. In Isso enim et Sardibus candidissimae proveniunt. Sunt in honore et Creticae, de quibus dubitant, an eaedem sint, quae Ascaloniae, quoniam satis capita crassescunt: depositis, caules et semina. Distant sapore tantum dulci.

Apud nos duo prima genera. Unum condimentariae, quam illi gethyon, nostri pallacanam vocant. Seritur mensibus, Martio, Aprili, Maio. Alterum capitatae, quae ab aequinoctio autumni, vel a Favonio. Genera eius austeritatis ordine, Africana, Gallica, Tusculana, Ascalonia, Amiternina. Optima autem, quae rotundissima. Item rufa acrior, quam candida; sicca, quam viridis; et cruda, quam cocta; sicca, quam condita. Seritur Amiternina frigidis et humidis locis, et sola allii modo capite, reliquae semine. Proxima quae aestate nullum semen emittunt, sed caput tantum, quod inarescit. Sequenti autem anno permutata ratione semen gignitur, caput ipsum corrumpitur. Ergo omnibus annis separatim semen caepae causa seritur, separatim caepae seminis. Servantur autem optime in paleis. Gethyum paene sine capite est, cervicis tantum longae, et ideo totum in fronde: saepiusque resecatur, ut porrum. Ideo et illud serunt, non deponunt. Cetero caepas ter fosso solo seri iubent, exstirpatis radicibus herbarum, in iugera denas libras. Intermisceri satureiam, quoniam melius proveniat. Runcari praeterea, et sarriri, si non saepius, quater. Ascaloniam mense Februario serunt nostri. Semen caeparum nigrescere incipiens, antequam marcescat, metunt.

XXXIII. Et de porro in hac cognatione dici conveniat, praesertim cum sectivo nuper auctoritatem dederit princeps Nero, vocis gratia, ex oleo statis mensium omnium diebus, nihilque aliud, ac ne pane

quidem vescendo. Seritur semine ab aequinoctio autumno: si sectivum facere libuit, densius. In eadem area secatur, donec deficiat, stercoraturque semper. Si nutritur in capita, antequam secetur, cum increvit, in aliam aream transfertur, summis foliis leviter recisis ante medullam: et capitibus retractis, tunicisve extremis. Antiqui silice vel tegula subiecta capita dilatabant. Hoc item in bulbis. Nunc sarculo leviter convelluntur radices, ut delumbatae alant, neque distrahant. Insigne, quod cum fimo laetoque solo gaudeat, rigua odit: et tamen proprietate quadam soli constant. Laudatissimus in Aegypto, mox Ostiae, atque Ariciae. Sectivi duo genera: Herbaceum folio incisuris eius evidentibus, quo utuntur medicamentarii. Alterum genus pallidioris folii, rotundiorisque, incisuris levioribus. Fama est, Melam equestris ordinis, reum ex procuratione a Tiberio principe accersitum, in summa desperatione succo porri ad trium denariorum argenteorum pondus hausto, confestim exspirasse sine cruciatu. Ampliorem modum negant noxium esse.

XXXIV. Allium ad multa ruris praecipue medicamenta prodesse creditur. Tenuissimis, et quae separantur, in universum velatur membranis: mox pluribus coagmentatur nucleis, et his separatim vestitis. Asperi saporis: quo plures nuclei fuere, hoc est asperius. Taedium huic quoque halitu, ut caepis: nullum tamen coctis. Generum differentia in tempore: praecox maturescit sexaginta diebus: tum in magnitudine. Ulpicum quoque in hoc genere Graeci appellavere allium Cyprium, alii antiscorodon, praecipue Africae celebratum inter pulmentaria ruris, grandius allio. Tritum in oleo et aceto, mirum quantum increscat spuma. Quidam ulpicum et allium in plano seri vetant, castellatimque grumulis imponi, distantibus inter se pedes ternos. Inter

grana digiti interesse debent: simul atque tria folia eruperunt, sarriri. Grandescunt, quo saepius sarriuntur. Maturescentium caules depressi in terram obruuntur: ita cavetur ne in frondem luxurient. In frigidis utilius vere seri, quam autumno. Cetero ut odore careant, omnia haec iubentur seri, cum Luna sub terra sit: colligi, cum in coitu. Sine his Menander e Graecis auctor est, allium edentibus, si radicem betae in pruna tostam superederint, odorem exstingui. Sunt qui et allium ulpicum inter Compitalia ac Saturnalia seri aptissime putent. Allium et semine provenit, sed tarde. Primo enim anno porri crassitudinem capite efficit: sequenti dividitur, tertio consummatur: pulchriusque tale existimant quidam. In semen exire non debet, sed intorqueri caulis satus gratia, uti caput validius fiat. Quod si diutius allium caepamque inveterare libeat, aqua salsa tepida ungenda sunt. Ita diuturniora fient, melioraque usui, sed in satu sterilia. Alii contenti sunt primo super prunas suspendisse, abundeque ita profici arbitrantur ne germinent: quod facere allium caepamque extra terram quoque certum est, et cauliculo acto evanescere. Aliqui et allium palea optime servari putant. Allium est et in arvis sponte nascens, alum hoc vocant: quod adversus improbitatem alitum depascentium semina coctum, ne renasci possit, abiicitur: statimque quae devoravere aves, stupentes manu capiuntur: et si paulum commovere, sopitae. Est et silvestre, quod ursinum vocant, odore molli, capite praetenui, foliis grandibus.

XXXV. In horto satorum celerrime nascuntur ocimum, blitum, napus, eruca: tertio enim die erumpunt: anethum quarto, lactuca quinto, raphanus sexto, cucumis et cucurbitae septimo, prior cucumis: nasturtium ac sinapi quinto, beta aestate sexto, hieme decimo: atriplex octavo, caepe XIX aut vigesi-

mo, gethyum decimo, aut duodecimo. Contumacius coriandrum. Cunila quidem, et origanum post XXX diem. Omnium autem difficillime apium: quadragesimo enim die cum celerrime, quinquagesimo maiore ex parte emergit.

Aliquid et seminum aetas confert, quoniam recentiora maturius gignuntur, in porro, gethyo, cucumi, cucurbita: ex vetere autem celerius proveniunt apium, beta, cardamum, cunila, origanum, coriandrum. Mirum in betae semine: non enim totum eodem anno gignit, sed aliquid sequente, aliquid tertio. Itaque ex copia seminis modice nascitur. Quaedam anno tantum suo pariunt, quaedam saepius, sicut apium, porrum, gethyum. Haec enim semel sata pluribus annis restibili fertilitate proveniunt.

XXXVI. Semina plurimis rotunda, aliquibus oblonga, paucis foliacea et lata, ut atriplici. Quibusdam angusta et canaliculata, ut cumino. Differunt et colore, nigro candidoque: item duritie surculacea. In folliculo sunt, raphano, sinapi, rapo. Nudum semen apii, coriandri, anethi, foeniculi, cumini. Cortice obducta bliti, betae, atriplicis, ocimi. At lactucis in lanugine. Nihil ocimo foecundius: cum maledictis ac probris serendum praecipiunt: ut laetius proveniat, sato pavitur terra. Et cuminum qui serunt, precantur ne exeat. Quae in cortice sunt, difficillime inarescunt, maximeque ocimum et gith: siccantur omnia, ac sunt foecunda. Utique meliora nascuntur acervatim sato semine, quam sparso. Ita certe porrum et allium serunt in laciniis colligatum. Apium etiam paxillo caverna facta, ac fimo ingesto.

Nascuntur autem omnia aut semine, aut avulsione. Quaedam semine, et surculo: ut ruta, origanum, ocimum; praecidunt enim et hoc, cum pervenit ad palmum altitudinis. Quaedam et radice et semine, ut caepa, allium, bulbi, et si quorum radicem anni-

ferorum relinquunt. Eorum vero quae a radice nascuntur, radix diuturna et fruticosa est, ut bulbi, gethyi, scillae. Fruticant alia et non capite, ut apium et beta. Caule reciso fere quidem omnia regerminant, exceptis quae non scabrum caulem habent: et in usum vero ocimum, raphanus, lactuca. Hanc etiam suaviorem putant a regerminatione. Raphanus utique iucundior detractis foliis antequam decaulescat. Hoc et in rapis. Nam et eadem direptis foliis cooperta terra crescunt, durantque in aestate.

XXXVII. Singula genera sunt ocimo, lapatho, blito, nasturtio, erucae, atriplici, coriandro, anetho. Haec enim ubique eadem sunt, neque aliud alio melius usquam. Rutam furtivam tantum provenire fertilius putant, sicut apes furtivas pessime. Nascuntur etiam non sata, mentastrum, nepeta, intubum, pulegium. Contra, plura genera sunt eorum quae diximus, dicemusque: et in primis apio. Id enim quod sponte in humidis nascitur, helioselinum vocatur, uno folio, nec hirsutum. Rursus in siccis hipposelinum, pluribus foliis, simile helioselino. Tertium est oreoselinum, cicutae foliis, radice tenui, semine anethi, minutiore tantum. Et sativi autem differentiae in folio, denso, crispo, aut rariore et leviore. Item caule tenuiore aut crassiore. Et caulis aliorum candidus est, aliorum purpureus, aliorum varius.

XXXVIII. Lactucae Graeci tria fecere genera: unum lati caulis, adeo ut ostiola olitoria ex his factitari prodiderint. Folium his paulo maius herbaceo, et angustissimum, ut alibi consumto incremento. Alterum rotundi caulis: tertium sessile, quod Laconicon vocant. Alii colore, et tempore satus, genera discrevere. Esse enim nigras, quarum semen mense Ianuario seratur: albas, quarum Martio: rubentes, quarum Aprili. Et omnium earum plantas

post binos menses deferri. Diligentiores plura genera faciunt: purpureas, crispas, Cappadocas, Graecas. Longioris has folii, caulisque lati: praeterea longi et angusti, intubi similis. Pessimum autem genus cum exprobratione amaritudinis appellavere picrida. Est etiamnum alia distinctio atrae, quae meconis vocatur, a copia lactis soporiferi, quanquam omnes somnum parere creduntur. Apud antiquos Italiae hoc solum genus earum fuit, et ideo lactucae nomen adeptae. Purpuream maximae radicis, Caecilianam vocant. Rotundam vero ac minima radice, latis foliis, astytida: quidamque eunuchion, quoniam haec maxime refragetur Veneri. Est quidem natura omnibus refrigeratrix, et ideo aestate gratae stomacho fastidium auferunt, cibique appetentiam faciunt. Divus certe Augustus lactuca conservatus in aegritudine fertur prudentia Musae medici, cum prioris Camelii religio nimia eam negaret: in tantum recepta commendatione, ut servari etiam in alienos menses eas oxymelite repertum sit. Sanguinem quoque augere creduntur. Est etiamnum, quae vocatur caprina lactuca, de qua dicemus inter medicas. Et ecce cum maxime coepit irrepere sativis admodum probata, quae Cilicia vocatur, folio Cappadocae, nisi crispum latiusque esset.

XXXIX. Neque ex eodem genere possunt dici, neque ex alio intubi, hiemis patientiores, virusque praeferentes, sed caule non minus grati. Seruntur verno plantae eorum: ultimo vere transferuntur. Est et erraticum intubum, quod in Aegypto cichorium vocant, de quo plura alias. Inventum omnes thyrsos, vel folia lactucarum, prorogare urceis conditos, ac recentes in patinis coquere.

Seruntur lactucae anno toto laetis et riguis, stercoratisque, binis mensibus inter semen, plantamque, et maturitatem. Legitimum tamen, a bruma semen

iacere, plantam Favonio transferre: aut semen Favonio, plantam aequinoctio verno. Albae maxime hiemem tolerant. Humore omnia hortensia gaudent, et stercore praecipue lactucae, et magis intubi. Seri etiam radices illitas fimo interest, et repleri ablaqueata humo. Quidam et aliter amplitudinem augent: recisis, cum ad semipedem excreverint, fimoque suillo recenti illitis. Candorem vero putant contingere iis dumtaxat quae sint seminis albi, si arena de litore a primo incremento congeratur in medias, atque increscentia folia contra ipsas religentur.

XL. Beta hortensiorum levissima est. Eius quoque a colore duo genera Graeci faciunt, nigrum, et candidius, quod praeferunt, parcissimi seminis: appellantque Siculum, candoris sane discrimine praeferentes et lactucam. Nostri betae genera faciunt, vernum et autumnale, a temporibus satus, quanquam et Iunio seritur. Transferuntur autem in planta hae quoque, et oblini fimo radices suas, locumque similiter madidum amant. Usus iis et cum lente ac faba, idemque qui oleris: et praecipuus, ut lenitas excitetur acrimonia sinapis. Medici nocentiorem, quam olus, esse iudicavere. Quamobrem appositas non memini: degustare etiam religio est, ut validis potius in cibo sint. Gemina iis natura, et oleris, et capite ipso exsilientis bulbi: species summa in latitudine. Ea contingit, ut in lactucis, cum coeperint colorem trahere, imposito levi pondere. Neque alii hortensiorum latitudo maior. In binos pedes aliquando se pandunt, multum et soli natura conferente. Hae quidem in Circeiensi agro amplissimae proveniunt. Sunt qui betas Punica malo florente optime seri existiment: transferri autem, cum quinque foliorum esse coeperint. Mira differentia, si vera est, candidis solvi alvos modice, nigris inhiberi. Et

cum brassica corrumpatur in dolio vini sapor, odore betae foliis demersis restitui.

XLI. 1. Olus caulesque, quibus nunc principatus hortorum, apud Graecos in honore fuisse non reperio. Sed Cato brassicae miras canit laudes, quas in medendi loco reddemus. Genera eius facit tria: unam extentis foliis, caule magno: alteram crispo folio, quam apianam vocat: tertiam minutis caulibus, lenem, teneram, minimeque probat. Brassica toto anno seritur, quoniam et toto secatur. Utilissime tamen ab aequinoctio autumni: transferturque, cum quinque foliorum est. Cymas a prima sectione praestat proximo vere. Hic est quidam ipsorum caulium delicatior teneriorque cauliculus, Apicii luxuriae, et per eum Druso Caesari fastiditus, non sine castigatione Tiberii patris. Post cymam ex eadem brassica contingunt aestivi autumnalesque cauliculi, mox hiberni, iterumque cymae, nullo aeque genere multifero, donec sua fertilitate consumatur. Tertia circa solstitium: ex qua, si humidior locus est, aestate: si siccior, autumno plantatur. Humor fimusque si defuere, maior saporis gratia est: si abundavere, laetior fertilitas. Fimum asininum maxime convenit.

2. Est haec quoque res inter opera ganeae: quapropter non pigebit verbosius persequi. Praecipuus fit caulis sapore ac magnitudine, primum omnium si in repastinato seras: dein si terram fugientes cauliculos seces, a terraque attollentes se proceritate luxuriosa exaggerando aliam accumules, ita ne plus quam cacumen emineat. Tritianum hoc genus vocatur, bis computabili impendio, taedioque.

3. Cetera genera complura sunt. Cumanum sessili folio, capite patulum. Aricinum altitudine non excelsius, folio numerosius, quam tenuius. Hoc utilissimum existimatur, quia sub omnibus paene foliis

fruticat cauliculis peculiaribus. Pompeianum procerius, caule ab radice tenui, intra folia crassescit. Rariora haec angustioraque: sed teneritas in dote, si frigora non tolerat: quibus etiam aluntur Brutiani, praegrandes foliis, caule tenues, sapore acuti. Sabellico usque in admirationem crispa sunt folia, quorum crassitudo caulem ipsum extenuat: sed dulcissimi perhibentur ex omnibus. Nuper subiere Lacuturres ex convalle Aricina, ubi quondam fuit lacus, turrisque quae remanet: capite praegrandes, folio innumeri: alii in orbem porrecti, alii in latitudinem torosi. Nec plus ullis capitis post Tritianum, cui pedale aliquando conspicitur, et cyma nullis serior. Cuicunque autem generi pruinae plurimum suavitatis conferunt: et nisi obliquo vulnere defendatur medulla, plurimum nocent. Semini destinati non secantur. Est etiam sua gratia nunquam plantae habitum excellentibus: halmyridia vocant, quoniam nisi in maritimis non proveniunt, navigatione quoque longinqua viridibus adservatis. Statim desecti ita ne humum attingant, in cados olei quam proxime siccatos obturatosque conduntur, omni spiritu excluso. Sunt qui plantam in transferendo alga subdita pediculo, nitrove trito, quod tribus digitis capiatur, celeriorem ad maturitatem fieri putent. Sunt qui semen trifolii nitrumque simul tritum aspergant foliis. Nitrum in coquendo etiam viriditatem custodit: aut Apiciana coctura, oleo ac sale, priusquam coquantur, maceratis. Est inter herbas genus inserendi, praecisis germinibus caulis, et in medullam semine ex aliis addito. Hoc et in cucumere silvestri. Nec non olus quoque silvestre est trium foliorum, Divi Iulii carminibus praecipue iocisque militaribus celebratum: alternis quippe versibus exprobravere lapsana se vixisse apud Dyrrachium, prae-

miorum parcimoniam cavillantes: est autem id cyma silvestris.

XLII. Omnium hortensiorum lautissima cura asparagis. De origine eorum in silvestribus curis abunde dictum, et quomodo eos iuberet Cato in arundinetis seri. Est et aliud genus incultius asparago, mitius corruda, passim etiam montibus nascens, refertis superioris Germaniae campis, non inficeto Tiberii Caesaris dicto, herbam ibi quandam nasci simillimam asparago. Nam quod in Neside Campaniae insula sponte nascitur, longe optimum existimatur. Hortensium seritur spongiis: est enim plurimae radicis, altissimeque germinat. Viret thyrso primum emicante: qui caulem educens, tempore ipso fastigatus in toros striatur. Potest et semine seri.

Nihil diligentius comprehendit Cato, novissimumque libri est, ut appareat repentinam ac novitiam viro curam fuisse. Locum subigi iubet humidum et crassum: semipedali undique intervallo seri, ne calcetur. Praeterea ad lineam grana bina aut terna paxillo demitti: videlicet semine tum tantum serebantur: id fieri secundum aequinoctium vernum. Stercore satiari, crebro purgari, caveri ne cum herbis evellatur asparagus. Primo anno stramento ab hieme protegi: vere aperiri, sarriri, runcari: tertio incendi verno. Quo maturius incensus est, hoc melius provenit. Itaque arundinetis maxime convenit, quae festinant incendi. Sarriri iubet idem, non antequam asparagus natus fuerit, ne in sarriendo radices vexentur. Ex eo velli asparagum ab radice: nam si defringatur, stirpescere, et intermori. Velli, donec in semen eat. Id autem maturescere ad ver, incendique: ac rursus, cum apparuerit asparagus, sarriri ac stercorari. Ac post annos novem, cum iam vetus sit, digeri subacto solo stercoratoque. Tum spongiis seri, singulorum pedum intervallo. Quin et ovil-

lo fimo nominatim uti, quoniam aliud herbas creet. Nec quidquam postea tentatum utilius apparuit, nisi quod circa Idus Februarii defosso semine acervatim parvulis scrobibus serunt, plurimum maceratum fimo. Dein nexis inter se radicibus spongias factas post aequinoctium autumni disponunt pedalibus intervallis, fertilitate in denos annos durante. Nullum gratius his solum, quam Ravennatium hortorum.

Indicavimus et corrudam. Hunc enim intelligo silvestrem asparagum, quem Graeci hormenum, aut myacanthon vocant, aliisve nominibus. Invenio nasci et arietis cornibus tusis atque defossis.

XLIII. Poterant videri dicta omnia quae in pretio sunt, nisi restaret res maximi quaestus, non sine pudore dicenda. Certum est quippe carduos apud Carthaginem magnam, Cordubamque praecipue, sestertiûm sena millia e parvis reddere areis: quoniam portenta quoque terrarum in ganeam vertimus, etiam ea quae refugiunt quadrupedes consciae. Carduos ergo duobus modis serunt: autumno planta, et semine ante Nonas Martias: plantaeque ex eo disponuntur ante Idus Novembris, aut in locis frigidis circa Favonium. Stercorantur etiam, si diis placet, laetiusque proveniunt: condiunturque aceto melle diluto, addita laseris radice, et cumini, ne quis dies sine carduo sit.

XLIV. Cetera in transcursu dici possunt. Ocimum Parilibus optime seri ferunt: quidam et autumno: iubentque, cum hieme seratur, aceto semen perfundi. Eruca quoque et nasturtium, vel aestate vel hieme facillime nascuntur. Eruca praecipue frigorum contemtrix, diversae est, quam lactuca, naturae, concitatrix Veneris: idcirco iungitur illi fere in cibis, ut nimio frigori par fervor immixtus temperamentum aequet. Nasturtium nomen accepit a narium tormento. Et inde vigoris significatio prover-

bio id vocabulum usurpavit, veluti torporem excitantis. In Arabia mirae amplitudinis dicitur gigni.

XLV. Ruta quoque seritur Favonio, et ab aequinoctio autumni: odit hiemem, et humorem, ac fimum. Apricis gaudet et siccis, terra quam maxime lateraria. Cinere vult nutriri: hic et semini miscetur, ut careat erucis. Auctoritas etiam peculiaris apud antiquos ei fuit. Invenio mustum rutatum populo datum a Cornelio Cethego, in consulatu collega Quintii Flaminini, comitiis peractis. Amicitia est ei et cum fico, in tantum, ut nusquam laetior proveniat, quam sub hac arbore. Seritur et surculo, melius in perforatam fabam indito, quae succo nutrit comprehendendo surculum. Seritur et a seipsa. Namque incurvato cacumine alicuius rami, cum attigerit terram, statim radicatur. Eadem et ocimo natura, nisi quod difficilius crescit. Sed durata runcatur non sine difficultate, pruritivis hulceribus, ni munitis manibus id fiat, oleove defensis. Conduntur autem et eius folia, servanturque fasciculis.

XLVI. Ab aequinoctio verno seritur apium, semine paululum in pila pulsato. Crispius sic putant fieri, aut si satum calcetur cylindro pedibusve. Proprium ei, quod colorem mutat. Honos ipsi in Achaia, coronare victores sacri certaminis Nemeae.

XLVII. Eodem tempore seritur menta planta: vel si nondum germinat, spongia. Minus haec humido gaudet. Aestate viret, hieme flavescit. Genus eius silvestre mentastrum est. Et hoc propagatur, ut vitis, vel si inversi rami serantur. Mentae nomen suavitas odoris apud Graecos mutavit, cum alioqui mintha vocaretur, unde veteres nostri nomen declinaverunt. Grato menta mensas odore percurrit in rusticis dapibus. Semel sata, diutina aetate durat. Congruit pulegio, cuius natura in carnariis reflorescens

saepius dicta est. Haec quoque servantur simili genere, mentam dico, pulegiumque, et nepetam.

Condimentorum tamen omnium fastidiis cuminum amicissimum. Nascitur in summa tellure vix haerens, et in sublime tendens. In putridis et calidis maxime locis, medio serendum vere. Alterum eius genus silvestre, quod rusticum vocant, alii Thebaicum: si tritum ex aqua potetur, in dolore stomachi prodest. In Carpetania nostri orbis maxime laudatur: alioqui Aethiopico Africoque palma est. Quidam huic Aegyptium praeferunt.

XLVIII. Sed praecipue olusatrum mirae naturae est. Hipposelinum Graeci vocant, alii smyrnium. E lacrima caulis sui nascitur. Seritur et radice. Succum eius colligunt, myrrhae saporem habere dicunt. Auctorque est Theophrastus, myrrha sata natum. Hipposelinum veteres praeceperant in locis incultis, lapidosis, iuxta maceriam seri: nunc et repastinato seritur, et a Favonio post aequinoctium autumni. Quippe cum cappari quoque seratur siccis maxime, area in defossu cavata, ripisque undique circumstructis lapide: alias evagatur per agros, et cogit solum sterilescere. Floret aestate: viret usque ad Vergiliarum occasum, sabulosis familiarissimum. Vitia eius, quod trans maria nascitur, diximus inter peregrinos frutices.

XLIX. Peregrinum et Careum, gentis sui nomine appellatum, culinis principale. In quacunque terra seri vult, ratione eadem, qua olusatrum. Laudatissimum tamen in Caria, proximum Phrygia.

L. Ligusticum silvestre est in Liguriae suae montibus: seritur ubique: suavius sativum, sed sine viribus. Panacem aliqui vocant. Cratevas apud Graecos cunilam bubulam eo nomine appellat: ceteri fere conyzam, id est, cunilaginem: thymbram vero, quae sit cunila. Haec apud nos habet vocabulum et aliud,

satureia dicta in condimentario genere. Seritur mense Februario, origano aemula. Nusquam utrumque additur, quippe similis effectus. Sed cunilae Aegyptium origanum tantum praefertur.

LI. Peregrinum fuit et lepidium. Seritur a Favonio: dein cum fruticavit, iuxta terram praeciditur: tunc runcatur, stercoraturque: per biennium hoc. Postea iisdem fruticibus utuntur, si non saevitia hiemis ingravat, quando impatientissimum est frigorum. Exit et in cubitalem altitudinem, foliis laurinis, sed mollibus: ususque eius non sine lacte.

LII. Gith pistrinis, anisum et anethum culinis et medicinis nascuntur. Sacopenium et ipsum in hortis quidem, sed medicinae tantum.

LIII. Sunt quaedam comitantia aliorum satus, ut papaver. Namque cum brassica seritur ac portulaca: et eruca cum lactuca. Papaveris sativi tria genera: Candidum, cuius semen tostum in secunda mensa cum melle apud antiquos dabatur. Hoc et panis rustici crustae inspergitur, affuso ovo inhaerens, ubi inferiorem crustam apium githque cereali sapore condiunt. Alterum genus est papaveris nigrum, cuius scapo inciso lacteus succus excipitur. Tertium genus rhoeam vocant Graeci, id nostri erraticum. Sponte quidem, sed in arvis cum hordeo maxime nascitur, erucae simile, cubitali altitudine, flore rufo et protinus deciduo: unde et nomen a Graecis accepit. De reliquis generibus papaveris sponte nascentis dicemus in medicinae loco. Fuisse autem in honore apud Romanos semper, indicio est Tarquinius Superbus, qui legatis a filio missis decutiendo papavera in horto altissima, sanguinarium illud responsum hac facti ambage reddidit

LIV. Rursus alio comitatu aequinoctio autumni seruntur coriandrum, anethum, atriplex, malva, lapathum, caerefolium, quod paederota Graeci vocant:

et acerrimum sapore, ignei effectus, ac saluberrimum corpori, sinapi, nulla cultura, melius tamen planta tralata. Quin e diverso vix est sato semel eo liberare locum, quoniam semen cadens protinus viret. Usus eius etiam pro pulmentario in patellis decocto, citra intellectum acrimoniae. Coquuntur et folia, sicut reliquorum olerum. Sunt autem trium generum: Unum gracile, alterum simile rapi foliis, tertium erucae. Semen optimum Aegyptium. Athenienses napy appellaverunt, alii thapsi, alii saurion.

LV. Serpyllo et sisymbrio montes plerique scatent, sicut in Thracia: utique deferunt ex his avulsos ramos, seruntque. Item Sicyone ex suis montibus, et Athenis ex Hymetto. Simili modo et sisymbrium ferunt. Laetissimum nascitur in puteorum parietibus, et circa piscinas ac stagna.

LVI. Reliqua sunt ferulacei generis, ceu foeniculum, anguibus (ut diximus) gratissimum, ad condienda plurima, cum inaruit. Eique perquam similis thapsia, de qua diximus inter externos frutices. Deinde utilissima funibus cannabis seritur a Favonio. Quo densior est, eo tenuior. Semen eius cum est maturum, ab aequinoctio autumni distringitur, et Sole, aut vento, aut fumo siccatur. Ipsa cannabis vellitur post vindemiam, ac lucubrationibus decorticata purgatur. Optima Alabandica, plagarum praecipue usibus. Tria eius ibi genera. Improbatur cortici proximum, aut medullae: laudatissima est e medio, quae mesa vocatur: secunda Mylasea. Quod ad proceritatem quidem attinet, Rosea agri Sabini arborum altitudinem aequat. Ferulae duo genera in peregrinis fruticibus diximus. Semen eius in Italia cibus est. Conditur quippe, duratque in urceis vel anni spatio. Duo eius genera: caules et racemi. Corymbiam hanc vocant, corymbosque quos condiunt.

LVII. Morbos hortensia quoque sentiunt, sicut reliqua terrae sata. Namque et ocimum senecta degenerat in serpyllum, et sisymbrium in calamintham. Et ex semine brassicae veteris rapa fiunt, atque invicem. Et necatur cuminum ab limodoro, nisi repurgetur. Est autem unicaule, radice bulbo simili, non nisi in solo gracili nascens. Alias privatim cumini morbus scabies. Et ocimum sub Canis ortu pallescit. Omnia vero accessu mulieris menstrualis flavescunt. Bestiolarum quoque genera innascuntur. Napis culices, raphano erucae, et vermiculi: item lactucis et oleri: utrisque hoc amplius, limaces et cochleae. Porro vero privatim animalia, quae facillime stercore iniecto capiuntur, condentia in id se. Ferroque non expedire tangi rutam, cunilam, mentam, ocimum, auctor est Sabinus Tiro in libro Cepuricôn, quem Maecenati dicavit.

LVIII. Idem contra formicas, non minimum hortorum exitium, si non sint rigui, remedium monstravit, limum marinum, aut cinerem, obturandis earum foraminibus. Sed efficacissime heliotropio herba necantur. Quidam et aquam diluto latere crudo inimicam eis putant. Naporum medicina est, siliquas una seri: sicut olerum cicer: arcet enim erucas. Quo si omisso iam natae sint, remedium est absinthii succus decocti inspersus: et sedi, quam aizoum vocant: genus hoc herbae diximus. Semen olerum si succo eius madefactum seratur, olera nulli animalium obnoxia futura tradunt. In totum vero nec erucis, si palo imponantur in hortis ossa capitis ex equino genere, feminae dumtaxat. Adversus erucas et cancrum fluviatilem in medio horto suspensum auxiliari narrant. Sunt qui sanguineis virgis tangant ea, quae nolunt his obnoxia esse. Infestant culices hortos riguos praecipue, si sint arbusculae aliquae. Hi galbano accenso fugantur.

Nam quod ad permutationem seminum attinet, quibusdam ex iis firmitas maior est, ut coriandro, betae, porro, nasturtio, sinapi, erucae, cunilae, et fere acribus. Infirmiora autem sunt atriplici, ocimo, cucurbitae, cucumi: et aestiva omnia hibernis magis durant: minime autem gethyum. Sed ex his, quae sunt fortissima, nullum ultra quadrimatum utile est, dumtaxat serendo. Culinis et ultra tempestiva sunt.

LIX. Peculiaris medicina raphano, betae, rutae, cunilae, in salsis aquis, quae et alioqui plurimum suavitati et fertilitati conferunt. Ceteris dulcium aquarum rigua prosunt. Utilissimae ex iis, quae frigidissimae, et quae potu suavissimae. Minus utiles e stagno, et quas elices inducunt, quoniam herbarum semina invehunt. Praecipue tamen imbres alunt. Nam et bestiolae innascentes necantur.

LX. His horae rigandi, matutina atque vespera, ne infervescat aqua Sole. Ocimo tantum et meridiana: etiam satum celerrime erumpere putant, inter initia ferventi aqua aspersum. Omnia autem translata meliora grandioraque fiunt, maxime porri, napique. In translatione et medicina est, desinuntque sentire iniurias, ut gethyum, porrum, raphani, apium, lactucae, rapae, cucumis. Omnia autem silvestria fere sunt et foliis minora, et caulibus, succo acriora: sicut cunila, origanum, ruta. Solum vero ex omnibus lapathum silvestre melius: hoc in sativis rumex vocatur, nasciturque fortissimum: traditur certe semel satum durare, nec vinci unquam a terra, maxime iuxta aquam. Usus eius cum ptisana tantum in cibis leviorem gratioremque saporem praestat. Silvestre ad multa medicamina utile est. Adeoque nihil omisit cura, ut carmine quoque comprehensum reperiam, in fabis caprini fimi singulis cavatis, si porri, erucae, lactucae, apii, intubi, nasturtii semina inclu-

sa serantur, mire provenire. Quae sunt silvestria, eadem in sativis sicciora intelliguntur, et acriora.

LXI. Namque et succorum saporumque dicenda differentia est, vel maior in his quam pomis. Sunt autem acres cunilae, origani, nasturtii, sinapis. Amari, absinthii, centaurei. Aquatiles, cucumeris, cucurbitae, lactucae. Acuti, thymi, cunilae. Acuti et odorati, apii, anethi, foeniculi. Salsus tantum e saporibus non nascitur, aliquando extra insidit pulveris modo, ut ciceculis tantum.

LXXII. Atque ut intelligatur vana, ceu plerumque, vitae persuasio: panax piperis saporem reddit, et magis etiam siliquastrum, ob id piperitidis nomine accepto. Libanotis odorem thuris, smyrnium myrrhae. De panace abunde dictum est. Libanotis locis putribus et macris ac roscidis seritur semine. Radicem habet olusatri, nihil a thure differentem. Usus eius post annum stomacho saluberrimus. Quidam eam nomine alio rosmarinum appellant. Et smyrnium olus seritur iisdem locis, myrrhamque radice resipit. Eadem et siliquastro satio. Reliqua a ceteris et odore et sapore differunt, ut anethum. Tantaque est diversitas atque vis, ut non solum aliud alio mutetur, sed etiam in totum auferatur. Apio eximunt coqui obsoniis acetum: eodem cellarii in saccis odorem vino gravem.

Et hactenus hortensia dicta sint, ciborum gratia dumtaxat. Maximum quidem opus in iisdem naturae restat, quoniam proventus tantum adhuc, summasque quasdam tractavimus. Vera autem cuiusque natura non nisi medico effectu pernosci potest, opus ingens occultumque divinitatis, et quo nullum reperiri possit maius. Ne singulis id rebus contexeremus, iusta fecit ratio, cum ad alios medendi desideria pertinerent: longis utriusque dilationibus

futuris, si miscuissemus. Nunc suis quaeque partibus constabunt, poteruntque a volentibus iungi.

C. PLINII SECUNDI NATURALIS HISTORIAE

LIBER XX.

I. Maximum hinc opus naturae ordiemur, et cibos suos homini narrabimus, faterique cogemus ignota esse, per quae vivat. Nemo id parvum ac modicum existimaverit, nominum vilitate deceptus. Pax simul in his aut bellum naturae dicetur, odia amicitiaeque rerum surdarum ac sensu carentium: et, quo magis miremur, omnia ea hominum causa, quod Graeci sympathiam appellavere: quibus cuncta constant, ignes aquis restinguentibus, aquas Sole devorante, Luna pariente, altero alterius iniuria deficiente sidere. Atque ut a sublimioribus recedamus, ferrum ad se trahente magnete lapide, et alio rursus abigente a sese: adamantem opum gaudium, infragilem omni cetera vi et invictum, sanguine hircino rumpente, quaeque alia in suis dicemus locis, paria, vel maiora mira. Tantum venia sit, a minimis, sed a salutaribus ordienti, primumque ab hortensiis.

II. Cucumim silvestrem esse diximus, multo infra magnitudinem sativi. Ex eo fit medicamentum, quod vocatur elaterium, succo expresso e semine. Cuius causa nisi maturius incidatur, semen exsilit, oculo-

rum etiam periculo. Servatur autem decerptus una nocte: postero die inciditur arundine. Semen quoque cinere conspergitur, ad coercendam succi abundantiam: qui expressus suscipitur aqua caelesti, atque subsidit: deinde Sole cogitur in pastillos, ad magnos mortalium usus. Obscuritates et vitia oculorum sanat, genarumque hulcera. Tradunt hoc succo tactis radicibus vitium, non attingi uvas ab avibus. Radix autem ex aceto cocta podagris illinitur, succoque dentium dolori medetur. Arida cum resina impetiginem et scabiem, quae psoram et lichenas vocant, parotidas et panos sanat, et cicatricibus colorem reddit. Et foliorum succus auribus surdis cum aceto instillatur.

III. Elaterio tempestivus est autumno: nec ullum ex medicamentis longiore aevo durat. Incipit a trimatu. Si quis recentiore uti velit, pastillos in novo fictili igne lento in aceto domet. Melius, quo vetustius: fuitque iam ducentis annis servatum, ut auctor est Theophrastus. Et usque ad quinquagesimum lucernarum lumina exstinguit. Hoc enim veri experimentum est, si admotum prius quam exstinguat, scintillare sursum ac deorsum cogat. Pallidum ac laeve herbaceo ac scabro melius, ac leniter amarum. Putant conceptus adalligato semine adiuvari, si terram non attigerit. Partus vero, si in arietis lana alligatum inscientis lumbis fuerit, ita ut protinus ab enixu rapiatur extra domum.

Ipsum cucumim qui magnificant, nasci praecipuum in Arabia, mox in Arcadia, Cyrenis alii tradunt, similem heliotropio, cuius inter folia et ramos provenire magnitudine nucis iuglandis. Semen autem esse ad speciem scorpionum cauda replexa, sed candida. Aliqui etiam ab eo scorpionium cucumim vocant, efficacissimum contra scorpionum ictus et semine et elaterio, et ad purgandum uterum alvosque.

Modus portione virium ab dimidio obolo ad solidum. Copiosius necat. Sic et contra phthiriasin bibitur: et hydropises. Illitum anginas et arterias cum melle et oleo vetere sanat.

IV. Multi hunc esse apud nos qui anguinus vocetur, ab aliis erraticus, arbitrantur. Quo decocto sparsa mures non attingunt. Iidem podagris cum articuli morbis decoctum in aceto illinunt, praesentaneo remedio. Lumborum vero dolori semine Sole siccato, dein trito, triginta denariorum pondere in hemina dato aquae. Sanat et tumores subitos illitum cum lacte mulierum. Purgat eas elaterium. Sed gravidis abortum facit. Suspiriosis prodest. Morbo vero regio in nares coniectum. Lentigines ac maculas e facie tollit in Sole illitum.

V. Multi eadem omnia sativis attribuunt. Magnum etiam in eis momentum. Namque et eorum semen, quantum tres digiti apprehenderint, cum cumino tritum, potumque in vino, tussientibus auxiliatur. Sed et phreniticis in lacte mulieris. Et dysentericis acetabuli mensura. Purulenta autem exspuentibus, cum cumino pari pondere, et iocineris vitiis in aqua mulsa. Urinam movet ex vino dulci, et in renum dolore clysteribus simul cum cumino infunditur.

VI. Pepones qui vocantur, refrigerant maxime in cibo, et emolliunt alvum. Caro eorum epiphoris oculorum aut doloribus imponitur. Radix sanat hulcera concreta in modum favi, quae ceria vocant. Eadem contrahit vomitiones: siccatur, et in farinam tusa datur quatuor obolis in aqua mulsa, ita ut qui biberit, quingentos postea passus ambulet. Haec farina et in smegmata adiicitur. Cortex quoque vomitionem movet, faciem purgat. Hoc et folia cuiuscunque sativi illita. Eadem cum melle et epinyctidas sanant: cum vino, canis morsus. Item mille-

pedae: sepa Graeci vocant, oblongam, pilosis pedibus, pecori praecipue nocivam. Morsum tumor insequitur, et putrescit locus. Ipse cucumis odore defectum animi. Coctos deraso cortice, ex oleo et melle, iucundiores esse certum est.

VII. Cucurbita quoque silvestris invenitur, spongos a Graecis appellata, inanis, (unde et nomen) digitali crassitudine, non nisi in saxosis nascens. Huius commanducatae succus stomacho admodum prodest.

VIII. Colocynthis vocatur alia, ipsa plena, sed minor quam sativa. Utilior pallida, quando eius sunt medicinae. Herbacea arefacta per se inanit alvum. Infusa quoque clysteribus, intestinorum omnibus vitiis medetur, et renum, et lumborum, et paralysi: eiecto semine, aqua mulsa in ea decoquitur ad dimidias: tutissimo infunduntur oboli quatuor. Prodest et stomacho, farinae aridae pilulis cum decocto melle sumtis. In morbo regio utiliter semina eius sumuntur, et protinus aqua mulsa. Carnes eius cum absinthio et sale dentium dolorem tollunt. Succus vero cum aceto calefactus mobiles sistit. Item spinae, et lumborum, ac coxendicum dolores, cum oleo si infricetur. Praeterea, mirum dictu, semina eius si fuerint pari numero adalligata febribus, sanare dicuntur, quas Graeci periodicas vocant. Sativae quoque rasae succus tepefactus auribus medetur. Caro eius interior sine semine, clavis pedum, et suppurationibus, quae Graeci vocant apostemata. Decoctae autem universae succus, dentium motus stabilit, et dolores inhibet. Vinum cum ea fervefactum, oculorum etiam impetus. Folia eius cum recentibus cupressi, contusa, et imposita: ipsa quoque tosta in argilla, ac trita cum adipe anseris, vulneribus medetur. Nec non ramentis corticis recentes prodagras refrigerat, et ardores capitis, infantium maxime. Et

ignes sacros, de strigmentis, vel his impositis, vel seminibus. Succus ex strigmentis, illitus cum rosaceo et aceto, febrium ardores refrigerat. Aridae cinis impositus mire combusta sanat. Chrysippus medicus damnabat eas in cibis. Sed omnium consensu stomacho utilissimae iudicantur, et interaneorum vesicarumque exhulcerationibus.

IX. Est et rapo vis medica. Perniones fervens impositum sanat. Item frigus pellit e pedibus. Aqua decocti eius fervens podagris etiam frigidis medetur: et crudum tusum cum sale, cuicunque vitio pedum. Semen illitum et potum in vino, contra serpentes et toxica salutare esse proditur. A multis vero antidoti vim habere in vino et oleo. Democritus in totum ea abdicavit in cibis, propter inflationes. Diocles magnis laudibus tulit, etiam Venerem stimulari ab eis professus: item Dionysius: magisque, si eruca condirentur. Tosta quoque articulorum dolori cum adipe prodesse.

X. Silvestre rapum in arvis maxime nascitur, fruticosum, semine candido, duplo maiore, quam papaveris. Hoc ad laevigandam cutem in facie, totoque corpore, utuntur, mixta farina, pari mensura, ervi, hordei, tritici, et lupini. Radix ad omnia inutilis.

XI. Naporum duas differentias et in medicina Graeci servant. Angulosis foliorum caulibus florentis, quod bunion vocant, purgationibus feminarum, et vesicae et urinae utile decoctum, potum ex aqua mulsa, vel succi drachma. Semen dysentericis tostum, tritumque in aqua calida, e cyathis quatuor. Sed urinam inhibet, si non lini semen una bibatur. Alterum genus buniada appellant, et raphano et rapo simile, seminis praeclari contra venena: ob id et in antidotis utuntur illo.

XII. Raphanum et silvestrem esse diximus. Laudatissimus in Arcadia: quanquam et alibi nascitur,

utilior urinae dumtaxat ciendae. Cetero aestivo usus in Italia, et armoraciam vocant.

XIII. Et sativi vero, praeter ea quae circa eos dicta sunt, stomachum purgant, pituitam extenuant, urinam concitant, bilem detrahunt. Praeterea cortices in vino decocti, mane poti ad ternos cyathos, comminuunt et eiiciunt calculos. Iidem in posca decocti contra serpentium morsus illinuntur. Ad tussim etiam mane ieiunis raphanus prodest cum melle: semen eorum tostum, ipsumque commanducatum, ad lagonoponon: aquam foliis eius decoctis bibere, vel succum ipsius cyathis binis contra phthiriases: phlegmonae ipsos illinere tusos, livori vero recenti corticem cum melle: veternosis autem quam acerrimos mandere: semenque tostum, dein contritum cum melle, suspiriosis. Iidem et contra venena prosunt. Cerastis et scorpionibus adversatur: vel ipso, vel semine infectis manibus impune tractabis: impositoque raphano scorpiones moriuntur. Salutares et contra fungorum aut hyoscyami venena aeque, ut Nicander tradit. Et contra viscum quoque dari Apollodori duo iubent: sed Citieus semen ex aqua tritum, Tarentinus succum. Lienem item extenuant: iocineri prosunt, et lumborum doloribus. Hydropicis quoque ex aceto aut sinapi sumti, et lethargicis. Praxagoras et iliosis dandos censet: Plistonicus et coeliacis. Intestinorum hulcera sanant: ac purulenta praecordiorum, si cum melle edantur. Quidam ad haec coquere eos in luto malunt: sic et feminas purgari. Ex aceto et melle sumti, intestinorum animalia detrahunt. Item ad tertias decocto eorum poto cum vino. Enterocelis prosunt: sanguinem quoque inutilem sic extrahunt. Medius ad haec et sanguinem exscreantibus coctos dari iubet: et puerperis ad lactis copiam augendam. Hippocrates capitis mulierum defluvia fricari raphanis: et super umbilicum

imponi contra tormenta vulvae. Reducunt et cicatricem ad colorem. Semen quoque ex aqua impositum, sistit hulcera, quae phagedaenas vocant. Democritus Venerem hoc cibo stimulari putat: ob id fortassis voci nocere aliqui tradiderunt. Folia quae in oblongis dumtaxat nascuntur, excitare oculorum aciem dicuntur. Ubi vero acrior raphani medicina admota sit, hyssopum dari protinus imperant. Haec antipathia est. At aurium gravitati succum raphani instillant. Nam vomituris summo cibo esse eos, utilissimum est.

XIV. Pastinacae simile hibiscum, quod molochen agriam vocant, at aliqui pistolochiam, hulceribus cartilaginis et ossibus fractis medetur. Folia eius ex aqua pota alvum solvunt, serpentes abigunt. Apum, vesparum, crabronum ictibus illita medentur. Radicem eius ante Solis ortum erutam involvunt lana coloris, quem nativum vocant, praeterea ovis quae feminam peperit, strumisque vel suppuratis alligant. Quidam ad hunc usum auro effodiendam censent: cavendumque ne terram attingat. Celsus et podagris quae sine tumore sint, radicem eius ex vino decoctam imponi iubet.

XV. Alterum genus est staphylinos, quod pastinacam vocant. Eius semen contritum et in vino potum, tumentem alvum, et suffocationes mulierum; doloresque lenit in tantum, ut vulvas corrigat: illitum quoque e passo ventri earum prosit: viris vero prodest, cum panis portione aequa tritum, ex vino potum contra ventris dolores. Pellit et urinam: et phagedaenas hulcerum sistit recens cum melle impositum, vel aridum farina inspersum. Radicem eius Dieuches contra iocineris, ac lienis, ilium, lumborum, et renum vitia, ex aqua mulsa dari iubet. Cleophantus et dysentericis veteribus. Philistion in lacte coquit, et ad stranguriam dat radicis uncias qua-

tuor: ex aqua hydropicis, similiter et opisthotonicis, et pleuriticis, et comitialibus. Habentes eam feriri a serpentibus negantur: aut qui ante gustaverint, non laedi. Percussis imponitur cum axungia. Folia contra cruditates manduntur. Orpheus amatorium inesse staphylino dixit, fortassis quoniam Venerem stimulari hoc cibo certum est: ideo conceptus adiuvari aliqui prodiderunt. Ad reliqua et sativa pollet. Efficacior tamen silvestris, magisque in petrosis nata. Semen sativae quoque contra scorpionum ictus, ex vino aut posca, salutare est. Radice eius circumscalpti dentes, dolore liberantur.

XVI. Syria in hortis operosissima est: indequè proverbium Graecis: Multa Syrorum olera. Simillimam staphylino herbam serit, quam alii gingidion vocant, tenuius tantum et amarius, eiusdemque effectus. Estur coctum crudumque stomachi magna utilitate. Siccat enim ex alto omnes eius humores.

XVII. Siser erraticum sativo simile est, et effectu: stomachum excitat, fastidium absterget, ex aceto laserpitiato sumtum, aut ex pipere et mulso, vel ex garo. Urinam ciet, ut Opion credit, et Venerem. In eadem sententia est et Diocles. Praeterea cordi convenire convalescentium, aut post multas vomitiones perquam utile. Heraclides contra argentum vivum dedit, et Veneri subinde offensanti, aegrisque se recolligentibus. Hicesius ideo stomacho utile videri dixit, quoniam nemo tres siseres edendo continuaret: esse tamen utile convalescentibus ad vinum transeuntibus. Sativi privatim succus cum lacte caprino potus sistit alvum.

XVIII. Et quoniam plerosque similitudo nominum Graecorum confundit, conteximus et de sili: sed hoc est vulgatae notitiae. Optimum Massiliense: lato enim grano et fulvo est. Secundum Aethiopicum, nigrius. Creticum odoratissimum omnium. Radix

iucundi odoris est. Semen esse et vultures dicuntur. Prodest homini ad tussim veterem, rupta, convulsa, in vino albo potum. Item opisthotonicis, et iocinerum vitiis, et torminibus, et stranguriae, duarum aut trium ligularum mensura. Sunt et folia utilia, ut quae partus adiuvent etiam quadrupedum. Hoc maxime pasci dicuntur cervae pariturae. Illinuntur et igni sacro. Multumque in summo cibo concoctionibus confert, vel folio, vel semine. Quadrupedum quoque alvum sistit, sive tritum potui infusum, sive mandendo commanducatum e sale. Boum morbis tritum infunditur.

XIX. Inula quoque a ieiunis commanducata, dentes confirmat, si ut eruta est, terram non attingat: condita tussim emendat. Radicis vero decoctae succus tineas pellit: siccatae autem in umbra farina tussi, et convulsis, et inflationibus, et arteriis medetur. Venenatorum morsus abigit. Folia ex vino lumborum dolori illinuntur.

XX. Caepae silvestres non sunt. Sativae olfactu ipso et delacrimatione caligini medentur, magis vero succi inunctione. Somnum etiam facere traduntur, et hulcera oris sanare, commanducatae cum pane. Et canis morsus, virides ex aceto illitae, aut siccae cum melle et vino, ita ut post diem tertium solvantur. Sic et attrita sanant. Coctam in cinere et epiphoris multi imposuere cum farina hordeacea, et genitalium hulceribus. Succo et cicatrices oculorum, et albugines, et argema inunxere: et serpentium morsus, et omnia vulnera cum melle. Item auricularum cum lacte mulierum: et in iisdem sonitum ac gravitatem emendantes, cum adipe anserino, aut cum melle stillavere. Et ex aqua bibendum dedere repente obmutescentibus. In dolore quoque ad dentes colluendos instillavere, et plagis bestiarum omnium, privatim scorpionum. Alopecias fricuere,

et psoras, tusis caepis. Coctas dysentericis vescendas dedere, et contra lumborum dolores: purgamenta quoque earum cremata in cinerem illinentes ex aceto serpentium morsibus, tepisque multipedae ex aceto. Reliqua inter medicos mira diversitas. Proximi utiles esse praecordiis et concoctioni, inflationemque, et sitim facere dixerunt. Asclepiadis schola, ad colorem quoque validum profici hoc cibo. Et si ieiuni quotidie edant, firmitatem valetudinis custodiri: stomacho utiles esse, spiritus agitatione: ventrem mollire, haemorrhoidas pellere, subditas pro balanis: succum cum succo foeniculi contra incipientes hydropises mire proficere. Item contra anginas, cum ruta et melle. Excitari eisdem lethargicos. Varro, quae sale et aceto pista est arefactaque, vermiculis non infestari auctor est.

XXI. Porrum sectivum profluvia sanguinis sistit in naribus contrito eo obturatis, vel gallae mixto, aut mentae: item ex abortu profluvia, poto succo cum lacte mulierum. Tussi etiam veteri, ac pectoris et pulmonis vitiis medetur. Illitis foliis sanantur et ambusta, et epinyctides: ita vocatur hulcus, quae et syce, in angulo oculi perpetuo humore manans. Quidam eodem nomine appellant pusulas liventes, ac noctibus inquietantes. Et alia hulcera cum melle trito: vel bestiarum morsus ex aceto: item serpentium. Aurium vero vitia cum felle caprino, vel pari mensura mulsi: stridores cum lacte mulieris: capitis dolores, si in nares fundatur, dormiturisve, in aurem duobus succi cochlearibus, uno mellis. Succus et ad serpentium scorpionumque ictus bibitur cum mero, et ad lumborum dolores cum vini hemina potus. Sanguinem vero exscreantibus et phthisicis, distillationibus longis, vel succus, vel ex ipso cibus prodest. Item morbo regio, vel hydropicis. Et ad renum dolores, cum ptisanae succo acetabuli

mensura. Idem modus cum melle, vulvas purgat. Estur vero et contra fungorum venena: imponitur et vulneribus. Venerem stimulat, sitim sedat: ebrietates discutit. Sed oculorum aciem hebetare traditur: inflationem quoque facere, quae tamen stomacho non noceat, ventremque molliat. Voci splendorem affert.

XXII. Capitato maior est ad eadem effectus. Sanguinem reiicientibus succus eius cum gallae aut thuris farina, vel acacia, datur. Hippocrates et sine alia mixtura dari iubet: vulvasque contractas aperire putat: foecunditatem etiam feminarum hoc cibo augeri. Contritum ex melle hulcera purgat. Tussim et distillationes thoracis, pulmonis et arteriae vitia sanat, datum in sorbitione ptisanae: vel crudum, praeter capita, sine pane, ita ut alternis diebus sumatur: vel si pura exscreentur. Sic et voci, vel Veneri, somnoque multum confert. Capita bis aqua mutata cocta, alvum sistunt, et fluxiones veteres. Cortex decoctus illitusque inficit canos.

XXIII. Allio magna vis, magnae utilitates contra aquarum et locorum mutationes. Serpentes abigit, et scorpiones odore: atque ut aliqui tradidere, et bestiarum omnium ictibus medetur, potu, vel cibo, vel illitu. Privatim contra haemorrhoidas prodest, cum vino redditum vomitu. Ac ne contra araneorum murium venenatum morsum valere miremur, aconitum, quod alio nomine pardalianches vocatur, debellat: item hyoscyamum: canum morsus, in quae vulnera cum melle imponitur. Ad serpentium quidem ictus potum cum restibus suis efficacissime ex oleo illinitur: attritisque corporum partibus, vel si in vesicas intumuerint. Quin et suffitu eo secundas partus evocari existimavit Hippocrates: cinere eorum cum oleo, capitis hulcera manantia sanitati restituens. Suspiriosis coctum, aliqui crudum id tri-

tum dedere. Diocles hydropicis cum centaurio, aut in fico duplici ad evacuandam alvum: quod efficacius praestat viride cum coriandro in mero potum. Suspiriosis aliqui et tritum in lacte dederunt. Praxagoras et contra morbum regium vino miscuit: et contra ileum in oleo et pulte: sic illinens strumis quoque. Antiqui et insanientibus dabant crudum. Diocles phreneticis elixum. Contra anginas tritum imponi, et gargarizare prodest. Dentium dolorem tribus capitibus in aceto tritis imminuit, vel si decocti aqua colluantur, addaturque ipsum in cava dentium. Auribus etiam instillatur succus cum adipe anserino: phthiriases et porrigines potum, tusum item cum aceto et nitro compescit: distillationes cum lacte, vel tritum, permixtumve caseo molli: quo genere et raucitatem extenuat: vel phthisin, in fabae sorbitione. In totum autem coctum utilius est crudo, elixumque tosto: sic et voci confert. Tineas et reliqua animalia interaneorum pellit, in aceto mulso coctum. Tenesmo in pulte medetur. Temporum doloribus illitum elixum: et pusulis coctum cum melle, deinde tritum. Tussi cum adipe vetusto decoctum, vel cum lacte: aut si sanguis etiam exscreetur, vel pura, sub pruna coctum, et cum mellis pari modo sumtum: convulsis, ruptis, cum sale et oleo. Nam cum adipe tumores suspectos sanat. Extrahit fistulis vitia cum sulphure et resina, etiam arundines cum pice. Lepras, lichenas, lentigines exhulcerat, sanatque cum origano: vel cinis eius ex oleo et garo illitus. Sic et sacros ignes. Suggillata aut liventia ad colorem reducit, combustum ex melle. Credunt et comitialem morbum sanari, si quis eo in cibo utatur ac potione. Quartanas quoque excutere potum caput unum cum laserpitii obolo in vino austero. Tussim et alio modo, ac pectorum suppurationes quantaslibet sanat, fractae incoctum fabae, atque ita in cibo sumtum,

donec sanitatem restituat. Facit et somnos, atque in totum rubicundiora corpora. Venerem quoque stimulat cum coriandro viridi tritum, potumque e mero. Vitia eius sunt, quod oculos hebetat, inflationes facit, stomachum laedit copiosius sumtum, sitim gignit. Cetero contra pituitam, et gallinis et gallinaceis prodest mixtum farre in cibo. Iumenta urinam reddere, atque non torqueri tradunt, si trito natura tangatur.

XXIV. Lactucae sponte nascentis primum est genus eius, quam caprinam vocant, qua pisces in mare deiecta protinus necantur, qui sunt in proximo. Huius lac spissatum, mox in aceto pondere obolorum duûm, adiecto aquae uno cyatho, hydropicis datur. Caule et foliis contusis, asperso sale, nervi incisi sanantur. Eadem trita ex aceto, colluta matutinis bis mense, dentium dolorem prohibent.

XXV. Alterum est genus, quod Graeci caesapon vocant. Huius folia trita, et cum polenta illita, hulceribus medentur. Haec in arvis nascitur. Tertium genus est in silvis nascens, isatin vocant. Huius folia trita cum polenta vulneribus prosunt. Quarto infectores lanarum utuntur: simile erat lapatho solvestri foliis, nisi plura haberet, et nigriora. Sanguinem sistit. Phagedaenas et putrescentia hulcera, quae serpunt, sanat: item tumores ante suppurationem. Contra ignem sacrum radice vel foliis prodest: vel ad lienes pota. Haec propria singulis.

XXVI. Communia autem sponte nascentibus, candor, caulis interdum cubitali longitudine, et ipso, et foliis scabritia. Ex his rotunda folia et brevia habentem sunt qui hieraciam vocent, quoniam accipitres scalpendo eam, succoque oculos tingendo, obscuritatem, cum sensere, discutiant. Succus omnibus candidus, viribus quoque papaveri similis: carpitur per messes inciso caule: conditur in fictili no-

vo, ad multa praeclarus. Sanat omnia oculorum vitia cum lacte mulierum: argema, nubeculas, cicatrices, adustionesque omnes: praecipue caligines. Imponitur etiam oculis in lana contra epiphoras. Idem succus alvum purgat, in posca potus ad duos obolos. Serpentium ictibus medetur in vino potus. Et folia, thyrsique triti, ex aceto bibuntur. Vulneri illinuntur maxime contra scorpionum ictus. Verum contra phalangia commixto vino ex aceto. Aliis quoque venenis resistunt, exceptis quae strangulando necant, aut iis quae vesicae nocent: item psimmythio excepto. Imponuntur et ventri ex melle atque aceto, ad detrahenda vitia alvi. Urinae difficultates, succus emendat. Cratevas eum et hydropicis obolis duobus in aceto et cyatho vini dari iubet.

Quidam et e sativis colligunt succum minus efficacem. Peculiares earum vires partim iam dictae sunt, somnum faciendi, Veneremque inhibendi, aestum refrigerandi, stomachum purgandi, sanguinem augendi. Non paucae restant: quoniam et inflationes discutiunt, ructusque lenes faciunt. Nec ulla res in cibis aviditatem incitat, inhibetque eadem: in causa alterutraque modus est. Sic et alvum copiosiores solvunt, modicae sistunt. Lentitiam pituitae digerunt, atque ut aliqui tradiderunt, sensus purgant. Stomachi dissoluti utilissime adiuvantur: in eo usu et oxypori obolis asperitatem addito dulci ad intinctum aceti temperantes: si crassior pituita sit, scillite aut vino absinthite: et si tussis sentiatur, hyssopite admixto. Dantur coeliacis cum intubo erratico, et ad duritiam praecordiorum. Dantur et melancholicis candidae copiosiores, et ad vesicae vitia. Praxagoras et dysentericis dedit. Ambustis quoque prosunt recentibus, priusquam pustulae fiant, cum sale illitae. Hulcera etiam, quae serpunt, coercent, initio cum aphronitro, mox in vino. Tritae

igni sacro illinuntur. Convulsa et luxata caulibus tritis cum polenta ex aqua frigida leniunt. Eruptiones papularum, ex vino et polenta. In cholera quoque coctas patinis dederunt: ad quod utilissimae quam maximi caulis et amarae. Quidam lacte infundunt. Defervefacti hi caules et stomacho utilissimi traduntur: sicut somno aestiva maxime lactuca, et amara lactensque, quam meconidem vocavimus. Hoc lac et oculorum claritati cum muliebri lacte utilissimum esse praecipitur, dum tempestive capiti inunguntur. Oculorum quoque vitiis, quae frigore in iis facta sunt. Miras et alias invenio laudes: Thoracis etiam vitiis prodesse, non secus quam abrotonum, cum melle Attico. Purgari et feminas hoc cibo. Semen sativarum contra scorpiones dari. Semine trito ex vino poto et libidinum imaginationes in somno compesci. Tentantes aquas non nocere lactucam edentibus. Quidam tamen frequentiores in cibo officere claritati oculorum tradiderunt.

XXVII. Nec beta sine remedio est utraque. Sive candidae, sive nigrae radix recens, et madefacta, suspensa funiculo, contra serpentium morsus efficax esse dicitur. Candida beta cocta, et cum allio crudo sumta, contra tineas: nigrae radices ita in aqua coctae, porriginem tollunt: atque in totum efficacior esse traditur nigra. Succus eius capitis dolores veteres, et vertigines: item sonitum aurium sedat, infusus iis: ciet urinam. Medetur dysentericis iniecta, et morbo regio. Dolores quoque dentium sedat illitus succus. Et contra serpentium ictus valet, sed huius radici dumtaxat expressus. Ipsa vero decocta, pernionibus occurrit. Albae succus epiphoras sedat, fronte illita: aluminis pauco admixto, ignem sacrum. Sine oleo trita licet, adustis medetur. Et contra eruptiones papularum, coctaque eadem contra hulcera quae serpunt, illinitur: et alopeciis cru-

da, et hulceribus quae in capite manant. Succus eius cum melle naribus inditus caput purgat. Coquitur et cum lenticula addito aceto, ut ventrem molliat. Validius cocta fluxiones stomachi sistit et ventris.

XXVIII. Est et beta silvestris, quam limonion vocant, alii neuroides, multum minoribus tenuioribusque ac densioribus foliis, undecim saepe, caule lilii. Huius folia ambustis utilia, gustantium os adstringunt. Semen acetabuli mensura dysentericis prodest. Aqua et e radice coctae maculas vestium elui dicunt, itemque membranarum.

XXIX. Intubi quoque non extra remedia sunt. Succus eorum cum rosaceo et aceto capitis dolores lenit. Idemque cum vino potus, iocineris et vesicae: et epiphoris imponitur. Erraticum apud nos quidam ambulam appellavere. In Aegypto cichorium vocant, quod silvestre sit. Sativum autem serin, quod est minus et venosius.

XXX. Cichorium refrigerat. In cibo sumtum et illitum collectiones, succusque decocti ventrem solvit. Iocineri, et renibus, et stomacho prodest. Item si in aceto decoquatur, urinae tormina discutit. Item morbum regium e mulso, si sine febre sit. Vesicam adiuvat. Mulierum quidem purgationibus decoctum in aqua adeo prodest, ut emortuos partus trahat. Adiiciunt Magi, succo totius cum oleo perunctos favorabiliores fieri, et quae velint, facilius impetrare. Quod quidem propter singularem salubritatem aliqui chreston appellant, alii pancration.

XXXI. Et silvestre genus, alii hedypnoida vocant, latioris folii. Stomachum dissolutum adstringit cocta: crudaque sistit alvum. Et dysentericis prodest, magis cum lente. Rupta et convulsa utroque genere iuvantur. Item quibus genitura valetudinis morbo effluat.

XXXII. Seris et ipsa lactucae simillima, duorum generum est: silvestris melior. Nigra ista, et aestiva. Deterior hiberna et candidior. Utraque amara, stomacho utilissima, praecipue quem humor vexat. Cum aceto in cibo refrigerant vel illitae: discutiuntque et alios, quam stomachi. Cum polenta silvestrium radices stomachi causa sorbentur: et cardiacis illinuntur super sinistram mammam ex aceto. Omnes hae et podagricis utiles, et sanguinem reiicientibus: item quibus genitura fluat, alterno dierum potu. Petronius Diodotus, qui anthologoumena scripsit, in totum damnavit serin multis modis arguens. Sed aliorum omnium opinio resistit.

XXXIII. Brassicae laudes longum est exsequi, cum et Chrysippus medicus privatim volumen ei dicaverit, per singula membra hominis digestum, et Dieuches: ante omnes autem Pythagoras et Cato non parcius celebrarint. Cuius sententiam vel eo diligentius persequi par est, ut noscatur, qua medicina usus sit annis DC Romanus populus. In tres species divisere eam Graeci antiquissimi. Crispam, quam selinoidea vocaverunt, a similitudine apii foliorum, stomacho utilem, alvum modice mollientem. Alteram leam, latis foliis e caule exeuntibus. Unde caulodem quidam vocavere, nullius in medicina momenti. Tertia est proprie appellata crambe, tenuioribus foliis, et simplicibus, densissimisque: amarior, sed efficacissima. Cato crispam maxime probat, dein laevem grandibus foliis, caule magno. Prodesse tradit capitis doloribus, oculorum caligini scintillationique, lieni, stomacho, praecordiis, crudam ex aceto et melle, coriandro, ruta, menta, laseris radicula, sumtam acetabulis duobus matutino: tantamque esse vim, ut qui terat haec, validiorem fieri se sentiat. Ergo vel cum his tritam, sorbendam, vel

ex hoc intinctu sumendam. Podagrae autem, morbisque articulariis illini cum rutae, coriandri, et salis mica, hordei farina. Aqua quoque eius decoctae, nervos articulosque mire iuvari. Si foveantur vulnera, et recentia et vetera, etiam carcinomata, quae nullis aliis medicamentis sanari possint; foveri prius aqua calida iubet, ac bis die tritam imponi. Sic etiam fistulas, et luxata, et humores evocari, quaeque discuti opus sit. Insomnia etiam, vigiliasque tollere decoctam, si ieiuni edant quamplurimam ex oleo, et sale. Tormina, si decocta iterum decoquatur, addito oleo, sale, cumino, polenta. Si ita sumatur sine pane, magis profuturam. Inter reliqua bilem detrahi per vinum nigrum pota. Quin et urinam eius qui brassicam esitaverit, asservari, calefactamque nervis remedio esse. Verba ipsius subiiciam, ad exprimendam sententiam: Pueros pusillos si laves ea urina, nunquam debiles fieri. Auribus quoque ex vino succum brassicae tepidum instillari suadet. Idque etiam tarditati audientium prodesse asseverat. Et impetigines eadem sanari sine hulcere.

XXXIV. Graecorum quoque opiniones iam et Catonis causa poni convenit, in iis dumtaxat, quae ille praetermiserit. Biles detrahere non percoctam putant. Item alvum solvere, eandemque bis coctam sistere. Vino adversari, ut inimicam vitibus. Antecedente in cibis caveri ebrietatem, postea sumta crapulam discuti. Hunc cibum et oculorum claritati conferre multum: succum vero crudae vel angulis tantum tactis cum Attico melle, plurimum. Facillime concoqui, ciboque eo sensus purgari. Erasistrati schola clamat, nihil esse utilius stomacho nervisque, ideo et paralyticis et tremulis dari iubet, et sanguinem exscreantibus. Hippocrates coeliacis et dysentericis bis coctam cum sale. Item ad tenesmon, et renum causa: lactis quoque ubertatem puerperis

hoc cibo fieri iudicans, et purgationem feminis. Crudus quidem caulis si mandatur, partus quoque emortuos pellit. Apollodorus adversus fungorum venena semen aut succum bibendum censet. Philistion opisthotonicis succum ex lacte caprino cum sale et melle. Invenio et a podagra liberatos edendo eam, decoctaeque ius bibendo. Hoc et cardiacis datum et comitialibus morbis addito sale. Item splenicis in vino albo per dies XL. Ictericis, nec non et phreneticis radicis crudae succum gargarizandum bibendumque demonstrat. Contra vero singultus cum coriandro et anetho, melle ac pipere, ex aceto. Illitam quoque prodesse inflationibus stomachi. Item serpentium ictibus, et sordidis hulceribus, ac vetustis, vel ipsam aquam cum hordeacea farina: succum ex aceto, vel cum foeno Graeco. Sic aliqui et articulis, podagrisque imponunt. Epinyctidas, ac quidquid aliud serpit in corpore, imposita levat. Item repentinas caligines: has et si manditur ex aceto. Suggillata vero et alios livores pura illita. Lepras, et psoras cum alumine rotundo ex aceto. Sic et fluentes capillos retinet. Epicharmus testium et genitalium malis hanc utilissime imponi asserit. Efficacius eandem cum faba trita. Item convulsis cum ruta. Contra ardorem febrium et stomachi vitia cum rutae semine: et ad secundas. Et muris aranei morsus, foliorum aridorum farina alterutra parte exinanit.

XXXV. Ex omnibus brassicae generibus suavissima est cyma, etsi inutilis habetur, difficilis in coquendo, et renibus contraria. Illud quoque non est omittendum, aquam decoctae, ad tot usus laudatam, foetere humi effusam. Stirpium brassicae aridorum cinis, inter caustica intelligitur. Ad coxendicum dolores cum adipe vetusto. At cum lasere et aceto in vicem psilothri evulsis illitus pilis, nasci alios pro-

hibet. Bibitur et cum oleo subfervefactus, vel per se elixus, ad convulsa et rupta intus, lapsumque ex alto. Nulla ergo sunt crimina brassicae? Immo vero apud eosdem animae gravitatem facere, dentibus et gingivis nocere: et in Aegypto propter amaritudinem non estur.

XXXVI. Silvestris, sive erraticae, immenso plus effectus laudat Cato: adeo ut aridae quoque farinam in olfactorio collectam, vel odore tantum naribus rapto, vitia earum graveolentiamque sanare affirmet. Hanc alii petraeam vocant, inimicissimam vino, quam praecipue vitis fugiat: aut si non possit fugere, moriatur. Folia habet una, parva, rotunda, laevia, plantis oleris similior, candidior sativa, et hirsutior. Hanc inflationibus mederi, melancholicis quoque, ac vulneribus recentibus, cum melle, ita ne solvantur ante diem septimum: strumis, fistulis, in aqua contritam, Chrysippus auctor est. Et alii vero compescere mala corporis quae serpant: nomas vocant. Item excrescentia absumere. Cicatrices ad planum redigere. Oris hulcera et tonsillas, manducatam et coctam, succo gargarizato cum melle tollere. Item psoras, et lepras veteres, ipsius tribus partibus cum duabus aluminis in aceto acri illitis. Epicharmus satis esse eam contra canis rabiosi morsum imponi. Melius, si cum lasere et aceto acri. Necari quoque canes ea, si detur, ex carne. Semen eius tostum auxiliatur contra serpentes, fungos, tauri sanguinem. Folia cocta splenicis in cibo data, et cruda illita cum sulphure et nitro prosunt. Item mammarum duritiae. Radicum cinis uvae in faucibus tumenti tactu medetur: et parotidas cum melle illitus reprimit: serpentium morsus sanat. Virium brassicae unum et magnum argumentum addemus, et mirabile. Crustae si occupent intus vasa omnia,

in quibus aquae fervent in tantum, ut non sit eas avellere, si brassica in iis decoquatur, abscedunt.

XXXVII. Inter silvestres brassicas et lapsana est, pedalis altitudinis, hirsutis foliis, napi simillimis, nisi candidior esset flore. Coquitur in cibo. Alvum lenit et mollit.

XXXVIII. Marina brassica vehementissime ex omnibus alvum ciet. Coquitur propter acrimoniam cum pingui carne, stomacho inimicissima.

XXXIX. Scillarum in medicina alba est quae masculus, femina nigra. Quae candidissima fuerit, utilissima erit. Huic aridis tunicis direptis quod reliquum e vivo est, consectum suspenditur lino, modicis intervallis. Postea arida frusta in cadum aceti quam asperrimi pendentia immerguntur, ita ne ulla parte vas contingant. Hoc fit ante solstitium, diebus XLVIII. Gypso deinde oblitus cadus ponitur sub tegulis, totius diei Solem accipientibus. Post eum numerum dierum tollitur vas, scilla eximitur, acetum transfunditur. Hoc clariorem oculorum aciem facit. Salutare est stomachi laterumque doloribus, parum sumtum binis diebus. Sed tanta vis est, ut avidius haustum exstinctae animae momento aliquo speciem praebeat. Prodest et gingivis, et dentibus, vel per se commanducata. Tineas et reliqua ventris animalia pellit ex aceto et melle sumta. Linguae quoque recens subiecta praestat, ne hydropici sitiant. Coquitur pluribus modis: in olla, quae coniiciatur in clibanum aut furnum, vel adipe aut luto illita, aut frustatim in patinis. Et cruda siccatur, deinde conciditur, coquiturque in aceto, tum serpentium ictibus imponitur. Tosta quoque purgatur, et medium eius iterum in aqua coquitur. Usus sic coctae ad hydropicos, ad urinam ciendam tribus obolis cum melle et aceto potae. Item ad splenicos, et stomachicos, (si non sentiant hulcus) quibus inna-

tet cibus. Ad tormina, regios morbos, tussim veterem cum suspirio. Discutit et foliis strumas, quadrinis diebus soluta. Furfures capitis, et hulcera manantia illita, ex oleo cocta. Coquitur et in melle cibi gratia, maxime uti coctionem facias. Sic et interiora purgat. Rimas pedum sanat in oleo cocta, et mixta resinae. Semen eius lumborum dolori ex melle imponitur. Pythagoras scillam in limine quoque ianuae suspensam malorum medicamentorum introitum pellere tradit.

XL. Ceterum bulbi ex aceto et sulphure vulneribus in facie medentur. Per se vero triti nervorum contractioni, et ex vino porrigini: cum melle, canum morsibus. Erasistrato placet cum pice. Sanguinem idem eos sistere tradit illitos cum melle. Alii si e naribus fluat, coriandrum et farinam adiiciunt. Theodorus et lichenas ex aceto bulbis curat: et erumpentia in capite, cum vino austero aut ovo. Et bulbos epiphoris idem illinit, et sic lippitudini medetur. Aeque vitia quae sunt in facie, eorum rubentes maxime, in Sole illiti cum melle et nitro, emendant: lentiginem cum vino, aut cucumi cocto. Vulneribus quoque mire prosunt per se: aut, ut Damion, ex mulso, si quinto die solvantur. Iisdem et auriculas fractas curat, et testium pituitas. In articulorum doloribus miscent farinam. In vino cocti illiti ventri, duritiam praecordiorum emolliunt. Dysentericis in vino ex aqua caelesti temperato dantur. Ad convulsa intus, cum silphio pilulis fabae magnitudine. Ad sudorem tusi illinuntur. Nervis utiles: ideo et paralyticis dantur. Luxata in pedibus, qui sunt rufi ex his, citissime sanant cum melle et sale. Venerem maxime Megarici stimulant: hortensii partum, cum sapa aut passo sumti: silvestres, interaneorum plagas et vitia, cum silphio pilulis devoratis sedant. Et sativorum semen contra phalangia bibitur in vino.

Ipsi ex aceto illinuntur contra serpentium ictus. Semen antiqui bibendum insanientibus dabant. Flos bulborum tritus crurum maculas varietatesque igne factas emendat. Diocles oculos hebetari ab iis putat. Elixos assis minus utiles esse adiicit, et difficile concoqui ex vi uniuscuiusque naturae.

XLI. Bulbinem Graeci vocant herbam porraceis foliis, rubicundo bulbo. Haec traditur vulneribus mire utilis dumtaxat recentibus. Bulbus quem vomitorium vocant ab effectu, folia habet nigra, ceteris longiora.

XLII. Utilissimus stomacho cibus asparagi traduntur. Cumino quidem addito inflationes stomachi colique discutiunt: iidem oculis claritatem afferunt. Ventrem leniter molliunt. Pectoris et spinae doloribus, intestinorumque vitiis prosunt, vino cum coquuntur addito. Ad lumborum et renum dolores, semen trium obolorum pondere, pari cumini bibitur. Venerem stimulant. Urinam cient utilissime, praeterquam vesicam exhulcerant. Radix quoque, plurimorum praedicatione, trita, et ex vino albo pota, calculos quoque exturbat, lumborum et renum dolores sedat. Quidam et ad vulvae dolorem radicem cum vino dulci propinant. Eadem in aceto decocta contra elephantiasin proficit. Asparago trito ex oleo perunctum pungi ab apibus negant.

XLIII. Silvestrem asparagum aliqui corrudam, aliqui Libycum vocant, Attici hormenum. Huius ad supra dicta omnia efficacior vis, et candidiori maior. Regium morbum extenuat. Veneris causa aquam eorum decoctam bibi iubent ad heminam. Ad idem et semen valet cum anetho, ternis utriusque obolis. Datur et ad serpentium ictus succus decoctus. Radix miscetur radici marathri inter efficacissima auxilia. Si sanguis per urinam reddatur, semen asparagi, et apii, et cumini ternis obolis in vini cyathis duobus, quinis

diebus, Chrysippus dari iubet. Sic et hydropicis contrarium esse, quamvis urinam moveat, docet: item Veneri: vesicae quoque, nisi decoctum: quae aqua si canibus detur, occidi eos. In vino decoctae radicis succum, si ore contineatur, dentibus mederi.

XLIV. Apio gratia in vulgo est. Namque rami largis portionibus per iura innatant, et in condimentis peculiarem gratiam habent. Praeterea oculis illitum cum melle, ita ut subinde foveantur ferventi succo decocti, aliisque membrorum epiphoris: per se tritum, aut cum pane, vel polenta impositum, mire auxiliatur. Pisces quoque si aegrotent in piscinis, apio viridi recreantur. Verum apud eruditos non aliud erutum terra in maiore sententiarum varietate est. Distinguitur sexu. Chrysippus feminam esse dicit crispioribus foliis et duris, crasso caule, sapore acri et fervido. Dionysius nigriorem, brevioris radicis, vermiculos gignentem. Ambo neutrum ad cibos admittendum, immo omnino nefas: nam id defunctorum epulis feralibus dicatum esse: visus quoque claritati inimicum. Caule feminae vermiculos gigni. Ideoque eos qui ederint, sterilescere, mares feminasque. In puerperiis vero ab eo cibo comitiales fieri qui ubera hauriunt. Innocentiorem tamen esse marem. Eaque causa est, ne inter nefastos frutices damnetur. Mammarum duritiam impositis foliis emollit. Suaviores aquas potui incoctum praestat. Succo maxime radicis cum vino lumborum dolores mitigat. Eodem iure instillato gravitatem aurium. Semine urinam ciet, menstrua, ac secundas partus. Et, si foveantur semine decocto, sugillata reddit colori. Cum ovi albo illitum, aut ex aqua coctum potumque renibus medetur: in frigida tritum oris hulceribus. Semen cum vino, vel radix cum veteri vino, vesicae calculos frangunt. Semen datur et arquatis ex vino albo.

XLV. Apiastrum Hyginus quidem mellissophyllon appellat. Sed in confessa damnatione est venenatum in Sardinia. Contexenda enim sunt omnia, ex eodem nomine apud Graecos pendentia.

XLVI. Olusatrum quod hipposelinum vocant, adversatur scorpionibus. Poto semine torminibus, et interaneis medetur. Itemque difficultatibus urinae semen eius decoctum ex mulso potum. Radix eius in vino decocta calculos pellit, et lumborum ac lateris dolores. Canis rabiosi morsibus potum et illitum medetur. Succus eius algentes calefacit potus. Quartum genus ex eodem faciunt aliqui oreoselinon, palmum alto frutice ac recto semine, cumino simili, urinae et menstruis efficax. Heleoselino vis privata contra araneos. Sed et oreoselino feminae purgantur e vino.

XLVII. Alio genere petroselinon quidam appellant in saxis natum, praecipuum ad vomicas, cochlearibus binis succi additis in cyathum marrubii succi, atque ita aquae calidae tribus cyathis. Addidere quidam buselinon, differens brevitate caulis a sativo et radicis colore rufo, eiusdem effectus. Praevalere contra serpentes potu et linitu.

XLVIII. Ocimum quoque Chrysippus graviter increpuit, inutile stomacho, urinae, oculorum quoque claritati. Praeterea insaniam facere, et lethargos, et iocineris vitia: ideoque capras id adspernari, hominibus quoque fugiendum censet. Addunt quidam, tritum si operiatur lapide, scorpionem gignere: commanducatum et in Sole positum, vermes afferre. Afri vero, si eo die feriatur quispiam a scorpione, quo ederit ocimum, servari non posse. Quin immo tradunt aliqui manipulo ocimi cum cancris decem marinis vel fluviatilibus trito, convenire ad id scorpiones ex proximo. Diodotus in empiricis, etiam pediculos facere ocimi cibum.

Secuta aetas acriter defendit: nam id esse capras. Nec cuiquam mentem motam: et scorpionum terrestrium ictibus, marinorumque venenis mederi ex vino, addito aceto exiguo. Usu quoque compertum deficientibus ex aceto odoratum salutare esse. Item lethargicis, et inflammatis refrigerationi. Illitum capitis doloribus cum rosaceo, aut myrteo, aut aceto: item oculorum epiphoris impositum ex vino. Stomacho quoque utile, inflationes et ructum ex aceto dissolvere sumtum. Alvum sistere impositum, urinam ciere. Sic et morbo regio et hydropicis prodesse. Choleras eo et distillationes stomachi inhiberi. Ergo etiam coeliacis Philistion dedit: et coctum dysentericis, et colicis Plistonicus. Aliqui et in tenesmo, et sanguinem exscreantibus, in vino: duritia quoque praecordiorum. Illinitur mammis, exstinguitque lactis proventum. Auribus utilissimum infantium, praecipue cum adipe anserino. Semen tritum et haustum naribus sternutamenta movet, et distillationes quoque capiti illitum: vulvas purgat in cibo, ex aceto. Verrucas mixto atramento sutorio tollit. Venerem stimulat. Ideo etiam equis asinisque, admissurae tempore ingeritur.

Silvestri ocimo vis efficacior ad eadem omnia: peculiaris ad vitia, quae vomitionibus crebris contrahuntur. Vomicisque vulvae, contraque bestiarum morsus e vino radice efficacissima.

XLIX. Erucae semen scorpionum venenis et muris aranei medetur. Bestiolas omnes innascentes corpori arcet. Vitia cutis in facie cum melle illitum. Lentigines ex aceto. Cicatrices nigras reducit ad candorem cum felle bubulo. Aiunt verbera subituris potum ex vino duritiam quandam contra sensum inducere. In condiendis obsoniis tanta est suavitas, ut Graeci euzomon appellaverint. Putant subtrita eruca si foveantur oculi, claritatem restitui: tussim

infantium sedari. Radix eius in aqua decocta fracta ossa extrahit. Nam de Venere stimulanda diximus: tria folia silvestris erucae sinistra manu decerpta, et trita, in aqua mulsa si bibantur.

L. E contrario nasturtium Venerem inhibet, animum exacuit, ut diximus. Duo eius genera. Alvum purgat, detrahit bilem potum in aqua X pondere. Cum lomento strumis illitum, opertumque brassica, praeclare medetur. Alterum est nigrius, quod capitis vitia purgat. Visum compurgat. Commotas mentes sedat ex aceto sumtum. Lienem ex vino potum, vel cum fico. Tussim ex melle, si quotidie ieiuni sumant. Semen ex vino omnia intestinorum animalia pellit: efficacius addito mentastro. Prodest et contra suspiria et tussim, cum origano et vino dulci. Pectoris doloribus decoctum in lacte caprino. Panos discutit cum pice, extrahitque corpori aculeos. Et maculas illitum ex aceto. Contra carcinomata adiicitur ovorum album. Et lienibus illinitur ex aceto. Infantibus vero e melle utilissime. Sextius adiicit, ustum serpentes fugare, scorpionibus resistere. Capitis dolores contrito, et alopecias emendari addito sinapi: gravitatem aurium trito imposito auribus cum fico. Dentium dolores infuso in aures succo. Porriginem et hulcera capitis cum adipe anserino. Furunculos concoquit cum fermento. Carbunculos ad suppurationem perducit, et rumpit. Phagedaenas hulcerum expurgat cum melle. Coxendicibus et lumbis cum polenta ex aceto illinitur: item licheni: item unguibus scabris: quippe natura eius caustica est. Optimum autem Babylonium. Silvestri vero ad omnia ea effectus maior.

LI. In praecipuis autem medicaminibus ruta est. Latiora sativae folia, rami fruticosiores. Silvestris horrida ad effectum est, et ad omnia acrior. Succus exprimitur, tusa et aspersa modice, et in pyxide Cy-

pria asservatur. Hic copiosior datus veneni noxiam obtinet, in Macedonia maxime iuxta flumen Aliacmonem. Mirumque, cicutae succo exstinguitur: adeo etiam venenorum venena sunt, quando cicutae succus prodest manibus colligentium rutam. Cetero inter prima miscetur antidotis, praecipueque Galatica. Quaecunque autem ruta et per se pro antidoto valet, foliis tritis, et ex vino sumtis. Contra aconitum maxime, et viscum. Item fungos, sive in potu detur, sive in cibo. Simili modo contra serpentium ictus, utpote cum mustelae dimicaturae cum his, rutam prius edendo se muniant. Valent et contra scorpionum, et contra araneorum, apum, crabronum, vesparum aculeos, et cantharidas, ac salamandras, canisve rabiosi morsus: acetabuli mensura succus e vino bibitur, et folia trita vel commanducata imponuntur cum melle et sale, vel cum aceto et pice decocta. Succo vero perunctos aut eam habentes, negant feriri ab his maleficiis: serpentesque, si uratur ruta, nidorem fugere. Efficacissima tamen est silvestris radix cum vino sumta. Eandem adiiciunt efficaciorem esse sub dio potam. Pythagoras et in hac marem minoribus herbaceique coloris foliis a femina discrevit: eam laetioribus foliis et colore. Idem oculis noxiam putavit: falsum, quoniam scalptores et pictores hoc cibo utuntur oculorum causa, cum pane vel nasturtio: caprae quoque silvestres propter visum, ut aiunt. Multi succo eius cum melle Attico inuncti discusserunt caligines, vel cum lacte mulieris puerum enixae, vel puro succo angulis oculorum tactis. Epiphoras cum polenta imposita lenit. Item capitis dolores pota cum vino, aut cum aceto et rosaceo illita. Si vero sit caphalaea, cum farina hordeacea, et aceto. Eadem cruditates discutit, mox inflationes, dolores stomachi veteres. Vulvas aperit, corrigitque conversas, illita in melle, toto ventre et

pectore. Hydropicis cum fico, et decocta ad dimidias partes, potaque ex vino. Sic bibitur et ad pectoris dolores, laterumque et lumborum, tusses, suspiria: pulmonum, iocinerum, renum vitia, horrores frigidos. Ad crapulae gravedines decoquuntur folia poturis. Et in cibo vel cruda, vel decocta conditave prodest. Item torminibus in hyssopo decocta, et cum vino. Sic et sanguinem sistit interiorem, et narium indita: sic et collutis dentibus prodest. Auribus quoque in dolore succus infunditur, custodito, ut diximus, modo, in silvestri. Contra tarditatem vero sonitumque, cum rosaceo, vel cum laureo oleo, aut cumino et melle. Succus et phreneticis ex aceto tritae instillatur in tempora et cerebrum. Adiecerunt aliqui et serpyllum, et laurum, illinentes capita, et colla. Dederunt et lethargicis ex aceto olfaciendum. Dederunt et comitialibus bibendum decoctae succum in cyathis quatuor ante accessiones, quarum frigus intolerabile est: alsiosisque crudam in cibo. Urinam quoque vel cruentam pellit. Feminarum etiam purgationes, secundasque, etiam emortuos partus, ut Hippocrati videtur, ex vino dulci nigro pota. Itaque illitam et vulvarum causa etiam suffire iubet. Diocles et cardiacis imponit ex aceto et melle cum farina hordeacea. Et contra ileum decocta farina in oleo, et velleribus collecta. Multi vero et contra purulentas exscreationes siccae drachmas duas, sulphuris unam et dimidiam sumi censent: et contra cruentas, ramos tres in vino decoctos. Datur et dysentericis cum caseo in vino contrita. Dederunt et cum bitumine infriatam potioni propter anhelitum. Ex alto lapsis seminis tres uncias. Olei libra vinique sextario illinitur cum oleo coctis foliis, partibus quas frigus adusserit. Si urinam movet, ut Hippocrati videtur, mirum est quosdam dare velut inhibentem potui, contra incontinen-

tiam urinae. Psoras et lepras cum melle et alumine illita emendat. Item vitiligines, verrucas, strumas, et similia, cum strychno et adipe suillo ac taurino sevo. Item ignem sacrum ex aceto et oleo, vel psimmithio: carbunculum ex aceto. Nonnulli laserpitium una illini iubent, sine quo epinyctidas pustulas curant. Imponunt et mammis turgentibus decoctam, et pituitae eruptionibus cum cera. Testium vero epiphoris cum ramis laureae teneris, adeo peculiari in visceribus his effectu, ut silvestri ruta cum axungia veteri illitos ramices sanari prodant. Fracta quoque membra semine trito cum cera imposito. Radix rutae sanguinem oculis suffusum, et toto corpore cicatrices aut maculas illita emendat. Ex reliquis quae traduntur, mirum est, cum ferventem rutae naturam esse conveniat, fasciculum eius in rosaceo decoctum addita uncia aloes, perunctis sudorem reprimere. Itemque generationes impediri hoc cibo: ideo in profluvio genitali datur, et Venerem crebro per somnia imaginantibus. Praecavendum est gravidis, abstineant hoc cibo: necari enim partus invenio. Eadem ex omnibus satis quadrupedum quoque morbis in maximo usu est, sive difficile spirantibus, sive contra maleficorum animalium ictus, infusa per nares ex vino: aut si sanguisuga exhauserit, ex aceto: et quocunque in simili morborum genere, ut in homine, temperata.

LII. Mentastrum silvestris menta est, differens specie foliorum, quae sunt figura ocimi, pulegii colore. Propter quod quidam silvestre pulegium vocant. Iis commanducatis et impositis sanari elephantiasin, Magni Pompeii aetate, fortuito cuiusdam experimento propter pudorem facie illita compertum est. Eadem illinuntur bibunturque adversus scolopendras, et serpentium ictus, drachmis duabus in vini cyathis duobus. Adversus scorpionum ictus cum

sale, oleo, et aceto. Item adversus scolopendras ius decocti: adversus omnia venena servantur folia arida, ad farinae modum. Substratum vel accensum fugat etiam scorpiones. Potum feminas purgat a partu: sed partus necat. Ruptis, convulsis, sed parcius: orthopnoicis, torminibus, choleris, efficacissimum: item lumbis, podagris impositum. Succus auribus verminosis instillatur. In regio morbo bibitur. Strumis illinitur. Somnia Veneris inhibet. Tineas pellit ex aceto potum. Contra porriginem ex aceto infunditur capiti in Sole.

LIII. Mentae ipsius odor animum excitat, et sapor aviditatem in cibis, ideo embammatum mixturae familiaris. Ipsa acescere, aut coire, denserique lac non patitur. Quare lactis potionibus additur, ne hu-us coagulati potu strangulentur. Datur in aqua aut mulso: eadem vi resistere generationi creditur, cohibendo genitalia denseri. Aeque maribus ac feminis sistit sanguinem: et purgationes feminarum inhibet: cum amylo ex aqua pota, coeliacorum impetus. Syriation et vomicas vulvae curavit illa. Iocinerum vitia ternis obolis ex mulso datis. Item sanguinem exscreantibus in sorbitionem. Hulcera in capite infantium mire sanat. Arterias humidas siccat, siccas adstringit. Pituitas corruptas purgat in mulso et aqua. Voci succus sub certamine utilis dumtaxat, qui et gargarizatur uva tumente, adiecta ruta et coriandro ex lacte. Utilis et contra tonsillas cum alumine: linguae asperae cum melle. Ad convulsa intus per se, vitiisque pulmonis. Singultus et vomitiones sistit cum succo granati, ut Democritus monstrat. Recentis succus narium vitia spiritu subductus emendat. Ipsa trita choleras, in aceto quidem pota. Sanguinis fluxiones intus. Ileum etiam imposita cum polenta: et si mammae tendantur. Illinitur et temporibus in capitis dolore. Sumitur et

contra scolopendras, et scorpiones marinos, et a
serpentes. Epiphoris illinitur, et omnibus in capit
eruptionibus: item sedis vitiis. Intertrigines quo
que, vel si teneatur tantum, prohibet. Auribus cu
mulso instillatur. Aiunt et lieni mederi eam in hor
to gustatam, ita ne vellatur: si is qui mordeat, dica
se lieni mederi, per dies IX. Aridae quoque farinar
tribus digitis apprehensam, et stomachi dolorem se
dare in aqua: et similiter aspersam in potionem
ventris animalia expellere.

LIV. Magna societas cum hac ad recreandos def
ctos animo pulegio, cum surculis suis in ampullas v
treas aceti utrisque deiectis. Qua de causa dignic
e pulegio corona Varroni, quam e rosis, cubiculis n
stris pronuntiata est. Nam et capitis dolores imp
sita dicitur levare. Quin et olfactu capita tueri co
tra frigorum aestusque iniuriam, et ab siti traditu
neque aestuare eos, qui duos e pulegio surculos im
positos auribus in Sole habeant. Illinitur etiam
doloribus cum polenta et aceto. Femina efficacio
Est autem haec flore purpureo. Mas candidum h
bet. Nauseas cum sale et polenta in frigida aq
pota inhibet. Sic et pectoris ac ventris dolore
Stomachi autem ex aqua item rosiones sistit, et v
mitiones cum aceto et polenta. Intestinorum vit
melle decocta et nitro sanat. Urinam pellit ex vin
et si ammineum sit, et calculos, et interiores omn
dolores. Ex melle et aceto sedat menstrua, et s
cundas. Vulvas conversas corrigit. Defunctos p
tus eiicit. Semen obmutescentibus olfactu admo
tur. Comitialibus in aceto cyathi mensura datur.
aquae insalubres bibendae sint, tritum aspergit
Salsitudines corporis, si cum vino tradatur, min
Nervorum causa, et in contractione cum sale et a
to, et melle confricatur in opisthotono. Bibitur
serpentium ictus decoctum: ad scorpionum et in

no tritum, maxime quod in siccis nascitur. Ad oris exhulcerationes, ad tussim efficax habetur. Flos recentis incensus, pulices necat odore. Xenocrates pulegii ramum lana involutum, in tertianis ante accessionem olfactandum dari, aut stragulis subiici, et ita collocari aegrum, inter remedia tradit.

LV. Silvestri ad eadem vis efficacior est, quod simile est origano, minoribus foliis, quam sativum: et a quibusdam dictamnus vocatur. Gustatum a pecore caprisque, balatum concitat. Unde quidam Graeci litera mutata blechona vocaverunt. Natura tam fervens est, ut illitas partes exhulceret. Tussi in perfrictione fricari ante balnea convenit: et ante accessionum horrorem, convulsis, et torminibus. Podagris mire prodest. Hepaticis cum melle et sale bibendum datur: pulmonum vitia exscreabilia facit. Ad lienem cum sale utile est, et vesicae, et suspiriis, et inflationibus: decoctum succo aequaliter, et vulvas corrigit: et contra scolopendram terrestrem vel marinam: item scorpiones: privatimque valet contra hominis morsum. Radix contra increscentia hulcera recens potentissima. Arida vero cicatricibus decorem affert.

LVI. Item pulegio est nepetaeque societas. Decocta enim in aqua ad tertias discutiunt frigora, mulierumque menstruis prosunt. Et aestate sedant calores. Nepeta quoque vires contra serpentes habet. Fumum ex ea nidoremque fugiunt, quam et substernere in metu obdormituris utile est. Tusa aegilopiis imponitur, et capitis doloribus recens cum tertia parte panis temperata aceto illinitur. Succus eius instillatus naribus supinis, profluvium sanguinis sistit. Item radix, quae cum myrti semine in passo tepido gargarizata anginis medetur.

LVII. Cuminum silvestre est praetenue, quaternis aut quinis foliis veluti serratis. Sed et sativo ma-

gnus usus, in stomachi praecipue remediis. Discutit pituitas, et inflationes, tritum et cum pane sumtum, vel potum ex aqua vinoque: tormina quoque et intestinorum dolores. Verumtamen omne pallorem bibentibus gignit. Ita certe ferunt Porcii Latronis, clari inter magistros dicendi, assectatores, similitudinem coloris studiis contracti imitatos: et paulo ante Iulium Vindicem assertorem illum a Nerone libertatis, captatione testamenti sic lenocinatum. Narium sanguinem pastillis inditum vel ex aceto recens sistit. Et oculorum epiphoris per se impositum, tumentibus cum melle prodest. Infantibus imponi in ventre satis est. Morbo regio in vino albo a balineis datur: Aethiopicum maxime in posca, et in lignate cum melle. Africano paulatim urinae incontinentiam cohiberi putant. Sativum datur ad iocineris vitia tostum, tritum in aceto. Item ad vertiginem. Iis vero, quos acrior urina mordeat, in dulci tritum vino. Ad vulvarum vitia in vino: praeterque, impositis vellere foliis: testium tumoribus, tostum, tritumque cum melle, aut cum rosaceo et cera.

Silvestre ad omnia eadem efficacius. Praeterea ad serpentes cum oleo, ad scorpiones, ad scolopendras. Sistit et vomitionem nauseasque ex vino, quantum apprehenderint tres digiti. Propter colum quoque bibitur illiniturque, vel penicillis fervens adprimitur fasciis. Strangulationes vulvae potum in vino aperit, tribus drachmis in tribus cyathis vini. Auribus instillatur ad sonitus atque tinnitus cum sebo vitulino, vel melle. Sugillatis illinitur cum melle, et uva passa, et aceto. Lentigini nigrae ex aceto.

LVIII. Est cumino simillimum, quod Graeci vocant ammi. Quidam vero Aethiopicum cuminum id esse existimant. Hippocrates regium appellat: videlicet quia efficacius Aegyptio iudicavit. Plerique alterius naturae in totum putant, quoniam sit

exilius et candidius. Similis autem et huic usus. Namque et panibus Alexandrinis subiicitur, et condimentis interponitur. Inflationes et tormina discutit. Urinas et menstrua ciet. Sugillata et oculorum epiphoras mitigat. Cum lini semine scorpionum ictus in vino potum drachmis duabus, privatimque cerastarum, cum pari portione myrrhae. Colorem quoque bibentium similiter mutat in pallorem. Suffitum cum uva passa et resina, vulvam purgat. Tradunt facilius concipere eas, quae odorentur id per coitum.

LIX. De cappari satis diximus inter peregrinos frutices. Non utendum transmarino: innocentius Italicum est. Ferunt, eos, qui quotidie id edunt, paralysi non periclitari, nec lienis doloribus. Radix eius vitiligines albas tollit, si trita in Sole fricentur. Splenicis prodest in vino potus radicis cortex duabus drachmis, demto balinearum usu. Feruntque XXXV diebus per urinam et alvum totum lienem emitti. Bibitur in lumborum doloribus, ac paralysi. Dentium dolores sedat tritum ex aceto semen decoctum, vel manducata radix. Infunditur et aurium dolori decoctum oleo. Hulcera quae phagedaenas vocant, folia et radix recens cum melle sanant. Sic et strumas discutit radix: parotidas, vermiculosque cocta in aqua. Iocineris quoque malis medetur. Dant et ad taenias in aceto et melle. Oris exhulcerationes in aceto decocta tollit: stomacho inutiles esse inter auctores convenit.

LX. Ligusticum (aliqui panacem vocant) stomacho utile est. Item convulsionibus et inflationibus. Sunt et qui cunilam bubulam appellaverint, ut diximus, falso.

LXI. Cunilae praeter sativam plura sunt in medicina genera. Quae bubula appellatur, semen pulegii habet, utile ad vulnera commanducatum imposi-

tumque, ut quinto post die solvatur. Et contra serpentes in vino bibitur, ac tritum plagae imponitur. Vulnera ab iis facta perfricantur. Item testudines cum serpentibus pugnaturae hac se muniunt: quidamque in hoc usu panaceam vocant. Sedat et tumores, et virilium mala, sicca, vel foliis tritis, in omni usu mire congruens ex vino.

LXII. Est alia cunila, gallinacea appellata nostris, Graecis origanum Heracleoticum. Prodest oculis trita addito sale. Tussim quoque emendat, et iocinerum vitia. Laterum dolores cum farina, oleo et aceto in sorbitionem temperata. Praecipue vero serpentium morsus.

LXIII. Tertium genus est eius, quae a Graecis mascula, a nostris cunilago vocatur, odoris foedi, radicis lignosae, folio aspero. Vires eius vehementissimas in omnibus generibus earum tradunt. Manipulo quoque eius abiecto, omnes e tota domo blattas convenire ad eam. Privatim adversus scorpiones ex posca pollere. Tribus foliis ex oleo peruncto homine, fugari serpentes.

LXIV. E contrario quae mollis vocatur, pilosioribus foliis ac ramis aculeatis, trita mellis odorem habet, digitis tactu eius cohaerescentibus. Altera thuris, quam libanotidem appellamus. Medetur utraque contra serpentes ex vino vel aceto. Pulices etiam contritae cum aqua sparsae necant.

LXV. Sativa quoque suos usus habet. Succus eius cum rosaceo auriculas iuvat. Ipsa ad ictus bibitur. Fit ex ea montana, serpyllo similis, efficax contra serpentes. Urinam movet: purgat et a partu mulieres. Concoctionem mire adiuvat, et ad cibos aviditatem utraque, vel in cruditate ieiunis in potione aspersa. Luxatis quoque utilis. Contra vesparum et similes ictus, ex farina hordeacea et posca,

utilissima. Libanotidis alia genera suis dicentur locis.

LXVI. Piperitis, quam et siliquastrum appellavimus, contra morbos comitiales bibitur. Castor et aliter demonstrabat, caule rubro et longo, densis geniculis, foliis lauri, semine albo, tenui, gustu piperis, utilem gingivis, dentibus, oris suavitati, et ructibus.

LXVII. Origanum quod in sapore cunilam aemulatur, ut diximus, plura genera in medicina habet: onitin vel prasion appellant, non dissimile hyssopo. Privatim eius usus contra rosiones stomachi in tepida aqua, et contra cruditates: contra araneos scorpionesque in vino albo: luxata et incussa in aceto, et oleo, et lana.

LXVIII. Tragoriganum similius est serpyllo silvestri. Urinam ciet, tumores discutit, contra viscum potum, viperaeque ictum efficacissimum, stomachoque acida ructanti, et praecordiis. Tussientibus quoque cum melle datur, et pleuriticis, et peripneumonicis.

LXIX. Heraclium quoque tria genera habet: nigrius, latioribus foliis, glutinosum. Alterum exilioribus, mollius, sampsucho non dissimile, quod aliqui prasion vocare malunt. Tertium est inter haec medium, minus quam cetera efficax. Optimum autem Creticum. Nam et iucunde olet. Proximum Smyrnaeum, odorius. Heracleoticum, ad potum utilius, quod onitin vocant.

Communis autem usus serpentes fugare, percussis esui dare decoctum, potu urinam ciere, ruptis, convulsis mederi cum panacis radice, hydropicis cum fico, aut cum hyssopo, acetabuli mensuris decoctum ad sextam. Item ad scabiem, pruriginem, psoras, in descensione balinearum. Succus auribus infunditur cum lacte. Tonsillis quoque et uvis medetur, et capitis hulceribus. Venena opii et gypsi exstinguit

decoctum, si eum cinere in vino bibatur. Alvum mollit acetabuli mensura. Sugillatis illinitur. Item dentium dolori, quibus etiam et candorem facit, cum melle et nitro. Sanguinem narium sistit. Ad parotidas decoquitur cum hordeacea farina. Ad arterias asperas cum galla et melle teritur: ad lienem folia cum melle et sale. Crassiores pituitas et nigras extenuat coctum cum aceto et sale, sumtum paulatim. Regio morbo tritum cum oleo in nares infunditur. Lassi perunguntur ex eo, ita ut ne venter attingatur. Epinyctidas cum pice sanat. Furunculos aperit cum fico trito: strumas cum oleo et aceto et farina hordeacea. Lateris dolores cum fico illitum. Fluxiones sanguinis in genitalibus tusum, et aceto illitum. Reliquias purgationum a partu.

LXX. Lepidium inter urentia intelligitur. Sic et in facie cutem emendat exhulcerando, ut tamen cera et rosaceo facile sanetur. Sic et lepras, et psoras tollit semper facile, et cicatricum hulcera. Tradunt in dolore dentium adalligatum brachio qua doleat, convertere dolorem.

LXXI. Gith ex Graecis, alii melanthion, alii melanspermon vocant. Optimum, quam excitatissimi odoris, et quam nigerrimum. Medetur serpentium plagis et scorpionum. Illini ex aceto ac melle reperio, incensoque serpentes fugari. Bibitur drachma una et contra araneos. Distillationem narium discutit tusum in linteolo olfactum. Capitis dolores illitum ex aceto et infusum naribus. Cum irino oculorum epiphoras et tumores. Dentium dolores coctum cum aceto. Hulcera oris tritum aut commanducatum. Item lepras et lentigines ex aceto. Difficultates spirandi addito nitro potum. Duritias, tumoresque veteres, et suppurationes, illitum. Lacte mulierum auget continuis diebus sumtum. Colligitur succus eius, ut hyoscyami. Similiterque largior, venenum

est, quod miremur: cum semen gratissime panes etiam condiat. Oculos quoque purgat: urinam et menses ciet. Quin immo linteolo deligatis tantum granis XXX secundas trahi reperio. Aiunt et clavis in pedibus mederi tritum in urina: culices suffitu necare: item muscas.

LXXII. Et anisum adversus scorpiones ex vino bibitur, Pythagorae inter pauca laudatum, sive crudum, sive decoctum. Item viride aridumve, omnibus quae condiuntur, quaeque intinguntur, desideratum. Panis etiam crustis inferioribus subditum. Saccis quoque additur. Cum amaris nucibus vina commendat. Quin ipsum oris halitum iucundiorem facit, foetoremque tollit manducatum matutinis cum smyrnio, et melle exiguo, mox vino collutum. Vultum iuniorem praestat. Insomnia levat suspensum in pulvino, ut dormientes olfaciant. Appetentiam ciborum praestat, quando id quoque inter artificia deliciae fecere, ex quo labor desiit cibos poscere. Ob has causas quidam anicetum id vocavere.

LXXIII. Laudatissimum est Creticum, proximum Aegyptium. Hoc ligustici vicem praestat in condimentis. Dolores capitis levat suffitum naribus. Epiphoris oculorum Evenor radicem eius tusam imponit: Iollas ipsum cum croco pari modo et vino, et per se tritum cum polenta ad magnas fluxiones, extrahendisque, si qua in oculos inciderint. Narium quoque carcinodes consumit illitum ex aqua. Sedat anginas cum melle et hyssopo ex aceto gargarizatum. Auribus infunditur cum rosaceo. Thoracis pituitas purgat tostum: cum melle sumtum melius. Cum acetabulo anisi nuces amaras L purgatas tere in melle ad tussim. Facillime vero anisi drachmae tres, papaveris duae miscentur melle ad fabae magnitudinem, et ternis diebus sumuntur. Praecipuum autem est ad ructus: ideo inflationibus stomachi, et

intestinorum torminibus, et coeliacis medetur. Singultus et olfactum decoctum, potumque, inhibet. Foliis decoctis digerit cruditates. Succus decocti cum apio olfactus sternutamenta inhibet. Potum somnum concitat: calculos pellit: vomitiones cohibet, et praecordiorum tumores. Et pectorum vitiis, nervis quoque, quibus succinctum est corpus, utilissimum. Prodest et capitis doloribus instillari succum cum oleo decocti. Non aliud utilius ventri et intestinis putant: ideo dysentericis et in tenesmo datur tostum. Aliqui addunt et opium, pilulis in die ternis lupini magnitudine in vini cyatho dilutis. Dieuches et ad lumborum dolores succo usus est. Semen hydropicis et coeliacis dedit tritum cum menta: Evenor radicem ad renes. Dalion herbarius parturientibus ex eo cataplasma imposuit cum apio: item vulvarum dolori: deditque bibendum cum anetho parturientibus. Phreneticis quoque illinivit recens cum polenta. Sic et infantibus comitiale vitium, aut contractiones sentientibus. Pythagoras quidem negat corripi vitio comitiali in manu habentes: ideoque quam plurimum domi serendum. Parere quoque facilius olfactantes. Et statim a partu dandum potui polenta aspersa. Sosimenes contra omnes duritias ex aceto usus est eo, et contra lassitudines, in oleo decoquens addito nitro. Semine eius poto, lassitudinis auxilium viatoribus spopondit. Heraclides ad inflationes stomachi semen tribus digitis cum castorei obolis duobus ex mulso dedit. Similiter ad ventris aut intestinorum inflationes. Et orthopnoicis, quod ternis digitis prehenderit seminis, tantundem hyoscyami cum lacte asinino. Multi vomituris acetabula eius et folia lauri decem trita in aqua, bibenda inter coenam suadent. Strangulatus vulvae, si manducetur et linatur calidum, vel si bibatur cum castoreo in aceto et melle, sedat. Vertigines a partu cum

semine cucumeris et lini pari mensura ternûm digitorum, vini albi tribus cyathis discutit. Tlepolemus ad quartanas ternis digitis seminis anisi et foeniculi usus est in aceto et mellis cyatho uno. Lenit articulares morbos, cum amaris nucibus illitum. Sunt qui et aspidum venenis adversari naturam eius putent. Urinam ciet. Sitim cohibet. Venerem stimulat. Cum vino sudorem leniter praestat. Vestes quoque a tineis defendit. Efficacius semper recens, et quo nigrius. Stomacho tamen inutile est, praeterquam inflato.

LXXIV. Anethum quoque ructus movet, et tormina sedat. Alvum sistit. Epiphoris radices illinuntur ex aqua vel vino. Singultus cohibet semen fervens, olfactum. Sumtum ex aqua, sedat cruditates. Cinis eius uvam in faucibus levat: oculos et genituram hebetat.

LXXV. Sacopenium, quod apud nos gignitur, in totum transmarino alienatur. Illud enim Hammoniaci lacrymae simile, sagapenon vocatur. Prodest laterum et pectoris doloribus, convulsis, tussibus vetustis, exscreationibusque, praecordiorum tumoribus. Sanat et vertigines, tremulos, opisthotonicos, lienes, lumbos, perfrictiones. Datur et olfactandum ex aceto in strangulatu vulvae. Ceteris et potui datur, et cum oleo infricatur. Prodest et contra mala medicamenta.

LXXVI. Papaveris sativi tria diximus genera: et sponte nascentis alia promisimus. E sativis, albi calyx ipse teritur, et e vino bibitur somni causa. Semen elephantiasi medetur. E nigro papavere sopor gignitur scapo inciso, ut Diagoras suadet, cum turgescit: ut Iollas, cum deflorescit, hora sereni diei, hoc est, cum ros in eo exaruerit. Incidi iubent sub capite et calyce. Nec in alio genere ipsum inciditur caput.

Succus et hic, et herbae cuiuscunque, lana excipitur: aut si exiguus est, ungue pollicis, ut lactucis, et postero die magis quod inaruit. Papaveris vero largus densatur, et in pastillos tritus in umbra siccatur, non vi soporifera modo, verum si copiosior hauriatur, etiam mortifera per somnos: opion vocant. Sic scimus interemtum Licinii Caecinae praetorii viri patrem in Hispania Bavili, cum valetudo impatibilis odium vitae fecisset: item plerosque alios. Qua de causa magna concertatio exstitit. Diagoras et Erasistratus in totum damnavere, ut mortiferum, infundi vetantes: praeterea, quoniam visui noceret. Addidit Andreas, ideo non protinus excaecari eo, quoniam adulteraretur Alexandriae. Sed postea usus eius non improbatus est medicamento nobili, quod diacodion vocant. Semine quoque eius trito in pastillos, e lacte utuntur ad somnum: item ad capitis dolores cum rosaceo: cum hoc et aurium dolori instillatur. Podagris illinitur cum lacte mulierum. Sic et foliis ipsis utuntur. Item ad sacros ignes et vulnera ex aceto. Ego tamen damnaverim collyriis addi: multoque magis quas vocant lexipyretos, quasque pepticas et coeliacas. Nigrum tamen coeliacis in vino datur. Sativum omne maius: rotunda ei capita. At silvestri longa ac pusilla, et ad omnes effectus valentiora. Decoquitur et bibitur contra vigilias: eademque aqua fovent ora. Optimum in siccis, et ubi raro pluat. Cum capita ipsa et folia decoquuntur, succus meconium vocatur, multum opio ignavior.

Experimentum opii est primum in odore: sincerum enim perpeti non est: mox in lucernis, ut pura luceat flamma, et ut exstinctum demum oleat: quae in fucato non eveniunt. Accenditur quoque difficilius, et crebro exstinguitur. Est sinceri experimentum et in aqua, quoniam in nubila innatat: fictum in pustulas coit. Sed maxime mirum, aestivo Sole

deprehendi. Sincerum enim sudat, et se diluit, donec succo recenti simile fiat. Mnesides optime servari putat hyoscyami semine adiecto: alii in faba.

LXXVII. Inter sativa et silvestria medium genus, quoniam in arvis, sed sponte nasceretur, rhoeam vocavimus et erraticum. Quidam id decerptum protinus cum toto calyce mandunt. Alvum exinaniunt capita quinque decocta in vini tribus heminis pota, et somnum faciunt.

LXXVIII. Silvestrium unum genus, ceratitin vocant, nigrum, cubitali altitudine, radice crassa et corticosa, calyculo inflexo, ut cornicula. Folia minora, et tenuiora, quam ceteris silvestribus. Semen exile, tempestivum est messibus: alvum purgat dimidio acetabulo in mulso. Folia trita cum oleo, argema iumentorum sanant. Radix acetabuli mensura cocta in duobus sextariis ad dimidias, datur ad lumborum vitia et iocineris. Carbunculis medentur ex melle folia. Quidam hoc genus glaucion vocant, alii paralion. Nascitur enim in afflatu maris, aut nitroso loco.

LXXIX. Alterum e silvestribus genus heraclion vocatur, ab aliis aphron, foliis (si procul intuearis) speciem passerum praebentibus, radice in summa terrae cute, semine spumeo. Ex hoc lina splendorem trahunt aestate. Tunditur in pila comitialibus morbis, acetabuli mensura in vino albo: vomitionem enim facit. Medicamento, quod diacodion et arteriace vocatur, utilissimum. Fit autem huius papaveris aut cuiuscunque silvestris capitibus CXX in aquae caelestis sextariis tribus biduo maceratis, in eademque discoctis: deinde saccatis, iterumque cum melle decoctis ad dimidias partes vapore tenui. Addidere postea drachmas senas croci, hypocisthidis, thuris, acaciae, et passi Cretici sextarium. Haec

ostentatione: simplex quidem et antiqua illa salubritas papavere et melle constat.

LXXX. Tertium genus est tithymalon, mecona vocant, alii paralion, folio lini, albo, capite magnitudinis fabae. Colligitur uva florente. Siccatur in umbra. Semen potum purgat alvum, dimidio acetabulo in mulso. Cuiuscunque autem papaveris caput viride, vel siccum, illitum epiphoras oculorum lenit. Opium ex vino meraculo si protinus detur scorpionum ictibus resistit. Aliqui hoc tantum nigro tribuunt, si capita eius vel folia terantur.

LXXXI. Est et porcilaca, quam peplin vocant, non multum sativa efficacior: cuius memorabiles usus traduntur. Sagittarum venena, et serpentium haemorrhoidum, et presterum restingui: pro cibo sumta, et plagis imposita, extrahi. Item hyoscyami, po ta e passo expresso succo. Cum ipsa non est, semen eius simili effectu prodest. Resistit et aquarum vi tiis, capitis dolori, hulceribusque, in vino tusa et im posita. Reliqua hulcera commanducata cum melle sanat. Sic et infantium cerebro imponitur, umbili coque prociduo. In epiphoris vero omnium, front temporibusque cum polenta. Sed ipsis oculis, e la cte et melle. Eadem, si procidant oculi, foliis triti cum corticibus fabae. Pustulis cum polenta et sal et aceto. Hulcera oris tumoremque gingivarum commanducata cruda sedat: item dentium dolores. Tonsillarum hulcera, succus decoctae. Quidam ad iecere paulum myrrhae. Nam et mobiles dentes sta bilit commanducata. Cruditates sedat, vocemqu firmat, et sitim arcet. Cervicis dolores, cum galla et lini semine, et melle, pari mensura sedat. Mam marum vitia, cum melle, aut Cimolia creta. Salu taris est suspiriosis, semine cum melle hausto. Sto machum in acetariis sumta corroborat. Ardentibu febribus imponitur cum polenta. Et alias manducat

refrigerat etiam intestina. Vomitiones sistit. Dysenteriae et vomicis estur ex aceto, vel bibitur cum cumino. Tenesmis autem cocta, et comitialibus cibo vel potu prodest. Purgationibus mulierum, acetabuli mensura in sapa. Podagris calidis, cum sale illita, et sacro igni. Succus eius potus renes iuvat, ac vesicas. Ventris animalia pellit. Ad vulnerum dolores ex oleo cum polenta imponitur. Nervorum duritias emollit. Metrodorus, qui ἐπιτομὴν τῶν ῥιζοτομουμένων scripsit, purgationibus a partu dandam censuit. Venerem inhibet, Venerisque somnia. Praetorii viri pater est, Hispaniae princeps, quem scio propter impatibiles uvae morbos, radicem eius filo suspensam e collo gerere, praeterquam in balineis: ita liberatum incommodo omni. Quin etiam inveni apud auctores, caput illitum ea distillationem anno toto non sentire. Oculos tamen hebetare putatur.

LXXXII. Coriandrum inter silvestria non invenitur. Praecipuum tamen esse constat Aegyptium. Valet contra serpentium genus unum, quod amphisbaenas vocant, potum impositumque. Sanat et alia vulnera. Epinyctidas, pustulas, tritum. Sic et omnes tumores collectionesque cum melle, aut uva passa. Panos vero ex aceto tritum. Seminis grana tria in tertianis devorari iubent aliqui ante accessionem: vel plura illini fronti. Sunt qui et ante Solis ortum cervicalibus subiici efficaciter putent. Vis magna ad refrigerandos ardores viridi. Hulcera quoque, quae serpunt, sanat cum melle vel uva passa: item testes, ambusta, carbunculos, aures: cum lacte mulieris epiphoras oculorum: ventris et intestinorum fluxiones semen ex aqua potum. Bibitur et in choleris cum ruta. Pellit animalia interaneorum, cum mali Punici succo et oleo semen potum. Xenocrates tradit rem miram, si vera est: menstrua contineri uno die, si unum granum biberint feminae: biduo,

si duo: et totidem diebus quot grana sumserint. Marcus Varro, coriandro subtrito cum aceto, carnem incorruptam aestate servari putat.

LXXXIII. Atriplex et silvestre et sativum est. Pythagoras, tanquam faceret hydropicos, morbosque regios, et pallorem, concoqueretur difficillime: ac ne in hortis quidem iuxta id nasci quidquam, nisi languidum, culpavit. Addidere Dionysius et Diocles, plurimos gigni ex eo morbos. Nec nisi mutata saepe aqua coquendum: stomacho contrarium esse, lentigines et papulas gignere. Miror, quare difficulter in Italia id nasci tradiderit Solon Smyrnaeus. Hippocrates vulvarum vitiis id infundit cum beta. Lycus Neapolitanus contra cantharidas bibendum dedit. Panos, furunculos incipientes, duritias omnes, vel cocto vel crudo utiliter illini putavit. Item ignem sacrum, cum melle, aceto nitroque. similiter podagras. Ungues scabros detrahere dicitur sine hulcere. Sunt qui et morbo regio dent semen eius cum melle, arterias et tonsillas nitro addito perfricent, alvum moveant: cocto vel per se, vel cum malva aut lenticula, concitantes vomitiones. Silvestri capillos tingunt, et ad supra scripta utuntur.

LXXXIV. E contrario in magnis laudibus malva est utraque, et sativa et silvestris. Duo genera earum amplitudine folii discernuntur. Maiorem Graeci malopen vocant in sativis. Alteram ab emolliendo ventre dictam putant malachen. E silvestribus, cui grande folium et radices albae, althaea vocatur, ab excellentia effectus: a quibusdam plistolycia. Omne solum, in quo serantur, pinguius faciunt. Huic contra omnes aculeatos ictus efficax vis, praecipue scorpionum, vesparum, similiumque, et muris aranei. Quin et trita cum oleo qualibet earum peruncti ante, vel habentes eas, non feriuntur. Folium impositum scorpionibus torporem affert. Valent et

contra venena. Aculeos omnes extrahunt illitae crudae cum nitro: potae vero decoctae cum radice sua, leporis marini venena restinguunt: et ut quidam dicunt, si vomatur.

De iisdem mira et alia traduntur. Sed maxime, si quotidie quis succi ex qualibet earum sorbeat cyathum dimidium, omnibus morbis cariturum. Hulcera manantia in capite sanant in urina putrefactae, lichenas et hulcera oris cum melle. Radix decocta, furfures capitis et dentium mobilitates. Eius, quae unum caulem habet radice circa dentem qui doleat pungunt, donec desinat dolor. Eadem strumas et parotidas panosque, addita hominis saliva, purgat citra vulnus. Semen in vino nigro potum a pituita et nauseis liberat. Radix mammarum vitiis occurrit, adalligata in lana nigra. Tussim in lacte cocta, et sorbitionis modo sumta, quinis diebus emendat. Stomacho inutiles Sextius Niger dicit. Olympias Thebana, abortivas esse cum adipe anseris: aliqui purgari feminas, foliis earum manus plenae mensura in oleo et vino sumtis. Utique constat parturientes foliis substratis celerius solvi: protinus a partu revocandum, ne vulva sequatur. Dant et succum bibendum parturientibus ieiunis, in vino decoctae he mina. Quin et semen adalligant brachio genitale non continentium. Adeoque eae Veneri nascuntur, ut semen unicaulis aspersum genitali, feminarum aviditates augere ad infinitum Xenocrates tradat: itemque tres radices iuxta adalligatas: tenesmo et dysentericis utilissime infundi: item sedis vitiis, vel si foveantur. Melancholicis quoque succus datur cyathis ternis tepidus: et insanientibus, quaternis. Decoctae comitialibus heminae succi. His et calculosis, et inflatione, et torminibus, aut opisthotonico laborantibus, tepidus illinitur. Et sacris ignibus, et ambustis, decocta in oleum folia imponuntur: et ad

vulnerum impetus cruda cum pane. Succus decoctae nervis prodest, et vesicae, et intestinorum rosionibus. Vulvas et cibo et infusione emollit in oleo: succus decoctae pori meatus suaves facit.

Althaeae in omnibus supra dictis efficacior radix praecipue convulsis ruptisque. Cocta in aqua alvum sistit. Ex vino albo strumas, et parotidas, et mammarum inflammationes, et panos in vino folia decocta et illita tollunt. Eadem arida in lacte decocta, quamlibet perniciosae tussi citissime medentur. Hippocrates vulneratis, sitientibusque defectu sanguinis, radicis decoctae succum bibendum dedit: et ipsam vulneribus cum melle et resina: item contusis, luxatis, tumentibus, et musculis, nervis, articulis imposuit: et asthmaticis ac dysentericis in vino bibendum dedit. Mirum, aquam radice ea addita addensari sub dio, atque lactescere. Efficacior autem, quo recentior.

LXXXV. Nec lapathum dissimiles effectus habet. Est autem et silvestre, quod alii oxalidem appellant, sapore proximum, foliis acutis, colore betae candidae, radice minima: nostri vero rumicem, alii lapathum cantherinum, ad strumas cum axungia efficacissimum. Est et alterum genus fere, oxylapathon vocant, sativo idem similius, et acutiora habet folia ac rubriora, non nisi in palustribus nascens. Sunt qui hydrolapathon tradunt in aqua natum. Est et aliud hippolapathon maius sativo, candidiusque, ac spissius. Silvestria scorpionum ictibus medentur, et ferire prohibent habentes. Radix aceto decocta si coletur, succus dentibus auxiliatur: si vero bibatur morbo regio. Semen stomachi inextricabilia vitia sanat. Hippolapathi radices privatim ungues scabros detrahunt. Dysentericos semen duabus drachmis in vino potum liberat. Oxylapathi semen lotum in aqua caelesti, sanguinem reiicientibus adie-

cta acacia lentis magnitudine prodest. Praestantissimos pastillos faciunt ex foliis et radice, addito nitro et thure exiguo. In usu aceto diluunt.

LXXXVI. Sed sativum in epiphoris oculorum illinunt frontibus. Radice lichenas et lepras curant. In vino vero decocta, strumas, et parotidas, et calculos. Pota vino et lienes illita, coeliacos aeque, et dysentericos, et tenesmos. Ad eademque omnia efficacius ius lapathi: et ructus facit, et urinam ciet, et caliginem oculorum discutit: item pruritum corporis, in solia balinearum additum, aut prius ipsum illitum sine oleo. Firmat et commanducata radix dentes. Eadem decocta cum vino, sistit alvum: folia solvunt. Adiecit Solon (ne quid omittamus) bulapathon, radicis tantum altitudine differens, et erga dysentericos effectu, potae ex vino.

LXXXVII. Sinapi, cuius in sativis tria genera diximus, Pythagoras principatum habere ex his, quorum sublime vis feratur, iudicavit, quoniam non aliud magis in nares et cerebrum penetret. Ad serpentium ictus et scorpionum tritum cum aceto illinitur. Fungorum venena discutit. Contra pituitam tenetur in ore, donec liquescat, aut gargarizatur cum aqua mulsa. Ad dentium dolorem manditur: ad uvam gargarizatur cum aceto et melle. Stomacho utilissimum contra omnia vitia, pulmonibusque. Exscreationes faciles facit in cibo sumtum: datur et suspiriosis. Item comitialibus tepidum cum succo cucumerum. Sensus, atque sternutamentis caput purgat, alvum mollit, menstrua et urinam ciet. Hydropicis imponitur, cum fico et cumino tusum ternis partibus. Comitiali morbo, et vulvarum conversione suffocatas excitat odore, aceto mixto: item lethargicos. Adiicitur tordylion. Est autem id semen ex seseli. Et si vehementior somnus lethargicos premat, cruribus aut etiam capiti illinitur cum fico ex

aceto. Veteres dolores thoracis, lumborum, coxendicum, humerorum, et in quacunque parte corporis ex alto vitia extrahenda sunt, illitum caustica vi emendat, pustulas faciendo. At in magna duritia sine fico impositum: vel si vehementior ustio timeatur, per duplices pannos. Utuntur ad alopecias cum rubrica, psoras, lepras, phthiriases, lithanicos, opisthotonicos. Inungunt quoque scabras genas, aut caligantes oculos cum melle. Succusque tribus modis exprimitur in fictili, calescitque in eo Sole modice. Exit et e cauliculo succus lacteus, qui ita cum induruit, dentium dolori medetur. Semen ac radix, cum immaduere musto, conteruntur, manusque plenae mensura sorbentur ad firmandas fauces, stomachum, oculos, caput, sensusque omnes: mulierum etiam lassitudines, saluberrimae genere medicinae. Calculos quoque discutit potum in aceto. Illinitur et livoribus sugillatisque cum melle et adipe anserino, aut cera Cypria. Fit et oleum ex eo semine madefacto in oleo expressoque, quo utuntur ad nervorum rigores, lumborumque et coxendicum perfrictiones.

LXXXVIII. Sinapis naturam effectusque eosdem habere traditur adarca, inter silvas tacta, in cortice calamorum sub ipsa coma nascens.

LXXXIX. Marrubium plerique inter primas herbas commendavere, quod Graeci prasion vocant, alii linostrophon, nonnulli philopaeda, aut philochares, notius quam ut indicandum sit. Huius folia semenque contrita prosunt contra serpentes, pectorum et lateris dolores, tussim veterem. Et iis qui sanguinem reiecerint, eximie utile, scopis eius cum panico aqua decoctis, ut asperitas succi mitigetur. Imponitur strumis cum adipe. Sunt qui viridis semen quantum duobus digitis capiant, cum farris pugillo decoctum, addito exiguo olei et salis, sorbere ieiunos ad

tussim iubeant. Alii nihil comparant in eadem causa marrubii et foeniculi succis ad sextarios ternos expressis, decoctisque ad sextarios duos, tum addito mellis sextario, rursus decocta ad sextarios duos, si cochlearii mensura in die sorbeatur in aquae cyatho. Et virilium vitiis tusum cum melle mire prodest. Lichenas purgat ex aceto. Ruptis, convulsis, spasticis nervis salutare. Potum alvum solvit cum sale et aceto. Item menstrua et secundas mulierum. Arida farina cum melle ad tussim siccam efficacissima est. Item ad gangraenas, et pterygia. Succus vero auriculis, et naribus, et morbo regio, minuendaeque bili cum melle prodest. Item contra venena inter pauca potens. Ipsa herba stomachum et exscreationes pectoris purgat, cum iride et melle. Urinam ciet. Cavenda tamen exhulceratae vesicae, et renum vitiis. Dicitur succus et claritatem oculorum adiuvare. Castor marrubii duo genera tradit: nigrum, et quod magis probat, candidum. In ovum inane succum addit is, ipsumque ovum infundit melle aequis portionibus, tepefactum: vomicas rumpere, purgare, persanare promittens: illitis etiam vulneribus a cane factis tuso cum axungia veteri.

XC. Serpyllum a serpendo putant dictum. Quod in silvestri evenit, in petris maxime. Sativum non serpit, sed ad palmae altitudinem increscit. Pinguius voluntarium, et candidioribus foliis ramisque, adversus serpentes efficax, maxime cenchrin, et scolopendras terrestres ac marinas, et scorpiones, decoctis ex vino ramis foliisque. Fugat et odore omnes, si uratur. Et contra marinorum venena praecipue valet. Capitis doloribus decoctum in aceto illinitur temporibus ac fronti cum rosaceo. Item phreneticis, lethargicis: contra tormina, et urinae difficultates, anginas, vomitiones, drachmis quatuor datur. Ex aqua bibitur et ad iocinerum desideria. Folia obo-

3

lis quatuor dantur ad lienem ex aceto. Ad cruentas exscreationes teritur in cyathis duobus aceti et mellis.

XCI. Sisymbrium silvestre a quibusdam thymbraeum appellatum, pedali non amplius altitudine. Quod in riguis nascitur, simile nasturtio est. Utrumque efficax adversus aculeata animalia, ut crabrones, et similia. Quod in sicco ortum, odoratum est, et inseritur coronis, angustiore folio. Sedant utraque capitis dolorem. Item epiphoras, ut Philinus tradit. Alii panem addunt: alii per se decoquunt in vino. Sanat et epinyctidas, cutisque vitia in facie mulierum intra quartum diem noctibus impositum, diebusque detractum. Vomitiones, singultus, tormina, stomachi dissolutiones cohibet, sive in cibo sumtum, sive succo potum. Non edendum gravidis, nisi mortuo conceptu. Quippe etiam impositum eiicit. Movet urinam cum vino potum: silvestre et calculos. Quos vigilare opus sit, excitat infusum capiti cum aceto.

XCII. Lini semen cum aliis quidem in usu est: et per se mulierum cutis vitia emendat in facie. Oculorum aciem succo adiuvat. Epiphoras cum thure et aqua, aut cum myrrha ac vino sedat: parotidas cum melle, aut adipe, aut cera: stomachi solutiones inspersum polentae modo: anginas in aqua et oleo decoctum, et cum aniso illitum. Torretur, ut alvum sistat. Coeliacis, et dysentericis imponitur ex aceto. Ad iocineris dolores estur cum uva passa. Ad phthisin utilissime e semine fiunt ecligmata. Musculorum, nervorum, articulorum, cervicum duritias, cerebri membranas mitigat farina seminis, nitro, aut sale, aut cinere additis. Eadem cum fico idem concoquit ac maturat. Cum radice vero cucumeris silvestris extrahit quaecunque corpori inhaereant. Sic et fracta ossa. Serpere hulcus in vino decocta prohibet, eruptiones pituitae cum melle. Emendat ungues sca-

bros cum pari modo nasturtii: testium vitia et ramices cum resina et myrrha, et gangraenas ex aqua. Stomachi dolores cum foeno Graeco sextariis utriusque decoctis in aqua mulsa. Intestinorum et thoracis perniciosa vitia, clystere in oleo, aut melle.

XCIII. Blitum iners videtur ac sine sapore aut acrimonia ulla. Unde convicium feminis apud Menandrum faciunt mariti. Stomacho inutile est. Ventrem adeo turbat, ut choleram faciat aliquibus. Dicitur tamen adversus scorpiones potum e vino prodesse, et clavis pedum illini: item lienibus, et temporum dolori, ex oleo. Hippocrates menstrua sisti eo cibo putat.

XCIV. Meum in Italia non nisi a medicis seritur, et iis admodum paucis. Duo genera eius. Nobilius Athamanticum vocant, illi tanquam ab Athamante inventum, hi quoniam laudatissimum in Athamante reperiatur, foliis aniso simile, et caule aliquando bicubitali, radicibus multis et obnigris, quibusdam altissimis: minus rufum, quam illud alterum. Ciet urinam in aqua potum, radice trita vel decocta. Inflationes stomachi mire discutit. Item tormina, et vesicae vitia: vulvarumque articulis cum melle, infantibus cum apio illitum imo ventri urinas movet.

XCV. Foeniculum nobilitavere serpentes gustatu, ut diximus, senectam exuendo, oculorumque aciem succo eius reficiendo: unde intellectum est, hominum quoque caliginem praecipue eo levari. Colligitur hic caule turgescente. In Sole siccatur, inunguiturque ex melle. Ubique hoc est. Laudatissimus in Iberia e lacrimis fit, et ex semine recenti. Fit etiam e radicibus, prima germinatione incisis.

XCVI. Est et in hoc genere silvestre, quod alii hippomarathron, alii myrsineum vocant, foliis maioribus, gustu acriore, procerius, brachiali crassitudine, radice candida. Nascitur in calidis, sed saxo-

sis. Diocles et aliud hippomarathri genus tradit, longo et angusto folio, semine coriandri. Medicinae in sativo, ad scorpionum ictus et serpentium, semine in vino poto. Succus et auribus instillatur, vermiculosque in his necat. Ipsum condimentis prope omnibus inseritur: oxyporis etiam aptissime. Quin et panis crustis subditur. Semen stomachum dissolutum adstringit, vel in febribus sumtum. Nauseam ex aqua tritum sedat. Pulmonibus et iocineribus laudatissimum. Ventrem sistit, cum modice sumitur, urinam exciet, et tormina mitigat decoctum, lactisque defectu potum mammas replet. Radix cum ptisana sumta renes purgat, sive decocto succo, sive semine sumto. Prodest et hydropicis radix ex vino cocta. Item convulsis. Illinuntur folia tumoribus ardentibus ex aceto. Calculos vesicae pellunt. Geniturae abundantiam quoquo modo haustum facit. Verendis amicissimum, sive ad fovendum radice cum vino cocta, sive contrita in oleo illitum. Multi tumoribus et sugillatis cum cera illinunt. Et radice in succo vel cum melle contra canis morsum utuntur, et contra multipedam ex vino.

Hippomarathron ad omnia vehementius. Calculos praecipue pellit. Prodest vesicae cum vino leni, et feminarum menstruis haerentibus. Efficacius in eo semen, quam radix. Modus in utroque, quod duobus digitis tritum additur in potionem. Petrichus, qui Ophiaca scripsit, et Micton, qui rhizotomumena, adversus serpentes nihil hippomarathro efficacius putavere. Sane et Nicander non in novissimis posuit.

XCVII. Cannabis in silvis primum nata est, nigrior foliis, et asperior. Semen eius exstinguere genituram virorum dicitur. Succus ex eo vermiculos aurium, et quodcunque animal intraverit, eiicit, sed cum dolore capitis. Tantaque vis ei est, ut aquae infusa, coagulare eam dicatur. Et ideo iumentorum

alvo succurrit pota in aqua. Radix contractos articulos emollit in aqua cocta: item podagras, et similes impetus. Ambustis cruda illinitur, sed saepius mutatur priusquam arescat.

XCVIII. Ferula semen anetho simile habet. Quae ab uno caule dividitur in cacumine, femina putatur. Caules eduntur decocti, commendanturque musto ac melle, stomacho utiles. Sin plures sumti, capitis dolorem faciunt. Radix denarii pondere in vini cyathis duobus, bibitur adversus serpentes. Et ipsa radix imponitur. Sic et torminibus medetur. Ex oleo autem et aceto, contra sudores immodicos, vel in febribus proficit. Succus ferulae alvum solvit fabae magnitudine devoratus. E viridi medulla vulvis utilis, et ad omnia ea vitia. Ad sanguinem sistendum decem grana seminis bibuntur, in vino trita, vel medulla. Sunt qui comitialibus morbis dandum putant Luna quarta, sexta, septima, ligulae mensura. Natura ferularum muraenis infestissima est: tactae siquidem ea moriuntur. Castor radicis succum et oculorum claritati conferre multum putavit.

XCIX. Et de carduorum satu inter hortensia diximus: quapropter et medicinam ex iis non differamus. Silvestrium genera sunt duo: unum fruticosius a terra statim: alterum unicaule crassius. Utrique folia pauca, spinosa, muricatis cacuminibus. Sed alter florem purpureum mittit inter medios aculeos, celeriter canescentem, et abeuntem cum aura: scolymon Graeci vocant. Hic antequam floreat contusus atque expressus, illito succo alopecias replet. Radix cuiuscunque ex aqua decocta potoribus sitim facere narratur. Stomachum corroborat: et vulvis (si credimus) etiam conferre aliquid traditur, ut mares gignantur. Ita enim Chaereas Atheniensis scripsit, et Glaucias, qui circa carduos diligentissimus videtur. Mastiche cardui odorem commendat oris.

C. Sed discessuri ab hortensiis, unam compositionem ex his clarissimam subtexemus, adversus venenata animalia, incisam lapide versibus in limine aedis Aesculapii. Serpylli duûm denariorum pondus opopanacis, et mei, tantundem singulorum, trifoli pondus denarii: anesi, et foeniculi seminis, et ammii, et apii, denariorum senûm singulis generibus ervi farinae duodecim. Haec tusa cribrataque vin quam possit excellenti, digeruntur in pastillos, victoriati pondere. Ex his singuli dantur ex vini mixti cyathis ternis. Hac theriaca magnus Antiochus rex adversus omnia venena usus traditur.

C. PLINII SECUNDI
NATURALIS HISTORIAE
LIBER XXI.

I. In hortis seri coronamenta iussit Cato, inenarrabili florum maxime subtilitate: quando nulli potes facilius esse loqui, quam rerum naturae pingere, la scivienti praesertim, et in magno gaudio fertilitati tam variae ludenti. Quippe reliqua usus alimen tique gratia genuit: ideoque secula annosque tribui iis. Flores vero odoresque in diem gignit: magna ut palam est, admonitione hominum, quae spectatis sime floreant, celerrime marcescere. Sed ne pictura quidem sufficiente imagini colorum reddendae, mixturarumque varietati, sive alterni atque multiplices inter se nectantur, sive privatis generum funiculis in orbem, in obliquum, in ambitum, quaedam coronae per coronas currunt.

II. Tenuioribus utebantur antiqui, stroppos appellantes: unde nata strophiola. Quin et vocabulum ipsum tarde communicatum est, inter sacra tantum et bellicos honores coronis suum nomen vindicantibus. Cum vero e floribus fierent serta, a serendo serviae appellabantur: quod apud Graecos quoque non adeo antiquitus placuit.

III. Arborum enim ramis coronari in sacris certaminibus, mos erat primum. Postea variari coeptum mixtura versicolori florum, quae invicem odores coloresque accenderet, Sicyone, ex ingenio Pausiae pictoris atque Glycerae coronariae, dilectae admodum illi, cum opera eius pictura imitaretur, et illa provocans variaret, essetque certamen artis ac naturae: quales etiam nunc exstant artificis illius tabellae, atque in primis appellata Stephaneplocos, qua pinxit ipsam. Idque factum est post Olympiadem centesimam. Sic coronis e floribus receptis, paulo mox subiere, quae vocantur Aegyptiae, ac deinde hibernae, cum terra flores negat, ramento e cornibus tincto. Paulatimque et Romae subrepsit appellatio, corollis inter initia propter gracilitatem nominatis: mox et corollariis, postquam e lamina aerea tenui inaurata aut inargentata dabantur.

IV. Crassus dives, primus argento auroque folia imitatus, ludis suis coronas dedit. Accesseruntque et lemnisci, quos adiici ipsarum coronarum honos erat, propter Etruscas, quibus iungi nisi aurei non debebant. Puri diu fuere ii. Caelare eos primus instituit P. Claudius Pulcher, bracteasque etiam philyrae dedit.

V. Semper tamen auctoritas vel ludicro quaesitarum fuit. Namque ad certamina in Circum per ludos et ipsi descendebant, et servos suos quique mittebant. Inde illa XII tabularum lex: QUI CORONAM PARIT IPSE, PECUNIAVE EIUS, VIRTUTIS ERGO DUITOR EI.

Quam servi equive meruissent, pecunia partam lege dici, nemo dubitavit. Quis ergo honos? ut ipsi mortuo, parentibusque eius, dum intus positus esset, forisve ferretur, sine fraude esset imposita. Alias in usu promiscuo ne ludicrae quidem erant.

VI. Ingensque et hic severitas. L. Fulvius argentarius, bello Punico secundo, cum corona rosacea interdiu e pergula sua in forum prospexisse dictus, ex auctoritate senatus in carcerem abductus, non ante finem belli emissus est. P. Munatius, cum demtam Marsyae coronam e floribus capiti suo imposuisset, atque ob id duci eum in vincula triumviri iussissent, appellavit tribunos plebis. Nec intercessere illi: aliter quam Athenis, ubi comessabundi iuvenes ante meridiem conventus sapientium quoque doctrinae frequentabant. Apud nos exemplum licentiae huius non est aliud quam filia Divi Augusti, cuius luxuria noctibus coronatum Marsyam, literae illius dei gemunt.

VII. Florum quidem populus Romanus honorem Scipioni tantum habuit. Serapio cognominabatur, propter similitudinem suarii cuiusdam negotiatoris Ob id erat in tribunatu plebi admodum gratus, dignusque Africanorum familia. Nec erat in bonis funeris impensa. Asses ergo contulit populus, ac funus elocavit: quaque praeferebatur, flores e prospectu omni sparsit.

VIII. Et iam tunc coronae deorum honos erant, et Larium publicorum privatorumque, ac sepulcrorum, et Manium: summaque auctoritas pactili coronae. Sutiles Saliorum sacris invenimus, et solemnes coenis. Transiere deinde ad rosaria: eoque luxuria processit, ut non esset gratia nisi mero folio: sutilibus mox petitis ab India, aut ultra Indos. Lautissimum quippe habetur, e nardi folio eas dari, aut veste se-

rica versicolores unguentis madidas. Hunc habet novissime exitum luxuria feminarum.

IX. Et apud Graecos quidem de coronis privatim scripsere Mnesitheus atque Callimachus medici, quae nocerent capiti: quoniam et in hoc est aliqua valetudinis portio, in potu atque hilaritate praecipue odorum vi surrepente fallaciter, scelerata Cleopatrae solertia. Namque in apparatu belli Actiaci gratificationem ipsius reginae Antonio timente, nec nisi praegustatos cibos sumente, fertur pavore eius lusisse, extremis coronae floribus veneno illitis, ipsaque capiti imposita, mox procedente hilaritate invitavit Antonium, ut coronas biberent. Quis ita timeret insidias? Ergo concerpta in scyphum incipienti haurire opposita manu: En ego sum, inquit, illa, Marce Antoni, quam tu nova praegustantium diligentia caves: adeo mihi, si possim sine te vivere, occasio aut ratio deest. Inde eductum custodia bibere iussit, illico exspirantem. De floribus supra dictos scripsit Theophrastus apud Graecos. Ex nostris autem inscripsere aliqui libros Anthologicon: flores vero persecutus est nemo, quod equidem inveniam. Nec nos nunc scilicet coronas nectemus; id enim frivolum est: sed de floribus, quae videbuntur digna, memorabimus.

X. Paucissima nostri genera coronamentorum inter hortensia novere, ac paene violas rosasque tantum. Rosa nascitur spina verius, quam frutice, in rubo quoque proveniens, illic etiam iucundi odoris, quamvis angusti. Germinat omnis primo inclusa granoso cortice. Quo mox intumescente, et in virides alabastros fastigato, paulatim rubescens dehiscit, ac sese pandit, in calycis medio sui stantis complexa luteos apices. Usus eius in coronis prope minimus est. Oleo maceratur, idque iam a Troianis temporibus, Homero teste. Praeterea in unguenta

transit, ut diximus. Per se medicas artes praebet. Emplastris atque collyriis inseritur mordaci subtilitate. Mensarum etiam deliciis perungendis minime noxia.

Genera eius nostri fecere celeberrima, Praenestinam et Campanam. Addidere alii Milesiam, cui sit ardentissimus colos, non excedenti duodena folia. Proximam ei Trachiniam minus rubentem. Mox Alabandicam viliorem, albicantibus foliis. Vilissimam vero plurimis, sed minutissimis, spineolam. Differunt enim multitudine foliorum, asperitate, laevore, colore, odore. Paucissima quina folia, ac deinde numerosiora: cum sit genus eius, quam centifoliam vocant: quae est in Campania Italiae, Graeciae vero circa Philippos: sed ibi non suae terrae proventu. Pangaeus mons in vicino fert, numerosis foliis ac parvis: unde accolae transferentes conserunt, ipsaque plantatione proficiunt. Non autem talis odoratissima est, nec cui latissimum maximumque folium. Breviterque indicium est odoris, scabritia corticis. Caepio Tiberii Caesaris principatu, negavit centifoliam in coronas addi, praeterquam extremos velut ad cardines. Nec odore, nec specie probabilis est, quae Graeca appellatur a nostris, a Graecis lychnis, non nisi in humidis locis proveniens, nec unquam excedens quinque folia, violaeque magnitudine, odore nullo. Est et alia Graecula appellata, convolutis foliorum paniculis, nec dehiscens nisi manu coacta, semperque nascenti similis, latissimis foliis. Alia funditur e caule malvaceo, folia oleae habente, mosceuton vocant. Atque inter has media magnitudine autumnalis, quam coroneolam vocant. Omnes sine odore, praeter coroneolam et in rubo natam: tot modis adulterantur. Et alias vera quoque plurimum solo praevalet. Cyrenis odoratissima est: ideoque ibi unguentum pulcherrimum. Carthagine Hispaniae,

hieme tota praecox. Refert et caeli temperies. Quibusdam enim annis minus odorata provenit. Praeterea omnis siccis quam humidis odoratior. Seri nec pinguibus vult, nec argillosis locis, nec riguis, contenta raris, proprieque ruderatum agrum amat. Praecox Campana est, sera Milesia. Novissime tamen desinit Praenestina. Fodiuntur altius quam fruges, levius quam vites. Tardissime proveniunt semine, quod in ipso cortice est, sub ipso flore, opertum lanugine: ob id potius caule conciso inseruntur: et ocellis radicis, ut arundo, unum genus inseritur pallidae, spinosae, longissimis virgis, quinquefoliae, quae e Graecis altera est. Omnis autem recisione atque ustione proficit: translatione quoque, ut vitis, optime ocissimeque provenit, surculis quaternûm digitorum longitudine, aut ampliore, post Vergiliarum occasum sata: dein per Favonium translata, pedalibus intervallis crebroque circumfossa. Qui praecocem faciunt, pedali circa radicem scrobe aquam calidam infundunt, germinare incipiente calyce.

XI. Lilium rosae nobilitate proximum est, et quadam cognatione unguenti oleique, quod lirinon appellatur. Et impositum etiam maxime rosas decet, medio proventu earum incipiens. Nec ulli florum excelsitas maior, interdum cubitorum trium, languido semper collo, et non sufficiente capitis oneri. Candor eius eximius, foris striati, et ab angustiis in latitudinem paulatim sese laxantis effigie calathi, resupinis per ambitum labris, tenuique filo, et semine, stantibus in medio crocis. Ita odor colorque duplex, et alius calycis, alius staminis, differentia angusta. In unguenti vero oleique usu, et folia non spernuntur.

Est flos non dissimilis illi in herba, quam convolvulum vocant, nascens per frutecta, nullo odore, nec crocis intus: candorem tantum referens, ac veluti naturae rudimentum lilia facere condiscentis. Alba

lilia iisdem omnibus modis seruntur, quibus rosa: et hoc amplius lacrima sua, ut hipposelinum: nihilque est foecundius, una radice quinquagenos saepe emittente bulbos. Est et rubens lilium, quod Graeci crinon vocant. Alii florem eius cynorrhodon. Laudatissimum in Antiochia, et Laodicea Syriae, mox in Phaselide. Quartum locum obtinet in Italia nascens.

XII. Sunt et purpurea lilia, aliquando gemino caule, carnosiore tantum radice, maiorisque bulbi, sed unius: narcissum vocant. Huius alterum genus flore candido, calyce purpureo. Differentia a liliis est et haec, quod narcissis folia in radice sunt, probatissimis in Lyciae montibus. Tertio generi cetera eadem, calyx herbaceus. Omnes serotini. Post Arcturum enim florent, ac per aequinoctium autumnum.

XIII. Inventa est et in his ratio inserendi, monstrificis hominum ingeniis. Colliguntur namque mense Iulio scapi arescentes, liliaque suspenduntur in fumo. Dein nudantibus se nodulis, in faece nigri vini, vel Graeci, mense Martio macerantur, ut colorem percipiant, atque ita in scrobiculis seruntur, heminis faecis circumfusis. Sic fiunt purpurea lilia: mirumque, tingi aliquid, ut nascatur infectum.

XIV. Violis honos proximus. Earumque plura genera. Purpureae, luteae, albae: plantis omnes, ut olus, satae. Ex iis vero, quae sponte apricis et macris locis proveniunt, purpureae, latiore folio, statim ab radice carnoso, exeunt: solaeque Graeco nomine a ceteris discernuntur, appellatae ia, et ab his ianthina vestis. E sativis maxima auctoritas luteis. Genera iis, Tusculana, et quae marina appellatur, folio aliquanto latiore, sed minus odorato. In totum vero sine odore, minutoque folio calathiana, munus autumni, ceterae veris.

XV. Proxima ei caltha est concolori amplitudine.

Vincit numero foliorum marinam, quinque non excedentem. Eadem odore superatur: est enim gravis calthae. Non levior ei, quam scopam regiam appellant: quanquam folia eius olent, non flores.

XVI. Bacchar quoque radicis tantum odoratae est, a quibusdam nardum rusticum appellatum. Unguenta ex ea radice fieri solita apud antiquos, Aristophanes, priscae comoediae poeta, testis est. Unde quidam errore falso barbaricam eam appellabant. Odor est ei cinnamomo proximus. Gracili solo nec humido provenit. Simillimum ei, combretum appellatur, foliorum exilitate usque in fila attenuata, et procerius quam bacchar: haec sunt tantum. Sed eorum quoque error corrigendus est, qui bacchar rusticum nardum appellavere. Est enim alia herba sic cognominata, quam Graeci asaron vocant, cuius speciem figuramque diximus in nardi generibus. Quin immo asaron invenio vocitari, quoniam in coronas non addatur.

XVII. Crocum silvestre optimum: serere in Italia minime expedit, ad scrupula usque singula areis decoquentibus. Seritur radicis bulbo. Sativum latius, maiusque, et nitidius, sed multo lenius, degenerans ubique, nec foecundum etiam Cyrenis, ubi semper flores laudatissimi. Prima nobilitas Cilicio, et ibi in Coryco monte: dein Lycio, monte Olympo: mox Centuripino Siciliae. Aliqui Phlegraeo secundum locum dedere. Adulteratur nihil aeque. Probatio sinceri, si imposita manu crepat, veluti fragile. Humidum enim, quod evenit adulteratione, cedit. Altera probatio: si manu prolata ad ora leniter faciem oculosque mordeat. Est per se genus sativi blandissimum vulgo, cum sit mediocre, dialeucon vocant. Contra Cyrenaico vitium, quod omni croco nigrius est, et celerrime marcescit. Optimum ubicunque, quod pinguissimum, et brevis capilli: pessi-

mum vero; quod situm redolet. Mucianus auctor est, in Lycia anno septimo aut octavo transferri in locum subactum, atque ita degenerans renovari. Usus eius in coronis nusquam. Herba enim est folio angusto paene in capillamenti modum. Sed vino mire congruit, praecipue dulci: tritum ad theatra replenda. Floret Vergiliarum occasu paucis diebus, folioque florem expellit. Viret bruma, et colligitur. Siccatur umbra, melius etiam hiberna. Carnosa et illi radix, vivaciorque quam ceteris. Gaudet calcari et atteri, pereundoque melius provenit. Ideo iuxta semitas ac fontes laetissimum. Troianis temporibus iam erat honos ei. Hos certe flores Homerus tres laudat, loton, crocon, hyacinthum.

XVIII. Omnium autem odoramentorum, atque adeo herbarum differentia est in colore, et odore, et succo. Odorato sapor raro ulli non amarus: e contrario dulcia raro odorata. Itaque et vina mustis odoratiora, et silvestria magis omnia sativis. Quorundam odor suavior e longinquo, propius admotus hebetatur, ut violae. Rosa recens a longinquo olet, sicca propius. Omnis autem verno tempore acrior, et matutinis: quidquid ad meridianas horas diei vergit, hebetatur. Novella quoque vetustis minus odorata. Acerrimus tamen odor omnium aestate media. Rosa et crocum odoratiora, cum serenis diebus leguntur: et omnia in calidis, quam in frigidis. In Aegypto tamen minime odorati flores, quia nebulosus et roscidus aer est a Nilo flumine. Quorundam suavitati gravitas inest. Quaedam, dum virent, non olent, propter humorem nimium: ut buceros, quod est foenum Graecum. Acutus odor non omnium sine succo est, ut violae, rosae, croco. Quae vero ex acutis succo carent, eorum omnium odor gravis, ut in lilio utriusque generis. Abrotonum et amaracus acres habent odores. Quorundam flos tantum iucun-

dus, reliquae partes ignavae, ut violae, ac rosae. Hortensiorum odoratissima, quae sicca, ut ruta, menta, apium, et quae in siccis nascantur. Quaedam vetustate odoratiora, ut cotonea: eademque decerpta, quam in suis radicibus. Quaedam non nisi defracta, aut ex attritu olent: alia non nisi detracto cortice: quaedam vero non nisi usta, sicut thura myrrhaeque. Flores triti omnes amariores, quam intacti. Aliqua arida diutius odorem continent, ut melilotos. Quaedam locum ipsum odoratiorem faciunt, ut iris: quin et arborem totam, cuiuscunque radices attingit. Hesperis noctu magis olet, inde nomine invento. Animalium nullum odoratum, nisi si de pantheris, quod dictum est, credimus.

XIX. Illa quoque non omittenda differentia est, odoramentorum multa nihil pertinere ad coronamenta, ut irin atque saliuncam, quanquam nobilissimi odoris utramque. Sed iris radice tantum commendatur, unguentis et medicinae nascens. Laudatissima in Illyrico, et ibi quoque non in maritimis, sed in silvestribus Drilonis et Naronae. Proxima in Macedonia, longissima haec et candicans, et exilis. Tertium locum habet Africana, amplissima inter omnes, gustuque amarissima. Illyrica quoque duorum generum est. Raphanitis a similitudine: et quae melior, rhizotomos subrufa. Optima, quae sternumenta tactu movet. Caulem habet cubitalem, erectum. Floret diversi coloris specie, sicut arcus caelestis, unde et nomen. Non improbatur et Pisidica. Et fossuri tribus ante mensibus mulsa aqua circumfusa, hoc veluti placamento terrae blandiuntur, circumscripta mucrone gladii orbe triplici: et cum legerint eam, protinus in caelum attollunt. Natura est fervens, tractataque pustulas ambusti modo facit. Praecipitur ante omnia, ut casti legant. Teredines non sicca modo, verum et in terra celerrime

sentit. Optimum antea irinum Leucade et Elide ferebatur: iampridem enim et seritur: nunc e Pamphylia: sed Cilicium maxime laudatur, atque e septemtrionalibus.

XX. Saliunca folio quidem subbrevi, et quod necti non possit, radici numerosae cohaeret, herba verius quam flos, densa veluti manu pressa, breviterque cespes sui generis. Pannonia hanc gignit et Norici, Alpiumque aprica: urbium, Eporedia: tantae suavitatis, ut metallum esse coeperit. Vestibus interponi eam, gratissimum.

XXI. Sic et apud Graecos polion herbam, inclytam Musaei et Hesiodi laudibus, ad omnia utilem praedicantium, superque cetera ad famam etiam ac dignitates: prorsusque miram, si modo (ut tradunt) folia eius mane candida, meridie purpurea, Sole occidente caerulea aspiciuntur. Duo genera eius: campestre, maius: silvestre, quod minus est. Quidam teuthrion vocant. Folia canis hominis similia, a radice protinus, nunquam palmo altiora.

XXII. Et de odoratis floribus satis dictum: in quibus unguento vicisse naturam gaudens luxuria, vestibus quoque provocavit eos flores, qui colore commendantur. Hos animadverto tres esse principales. Rubentem, in cocco: qui a rosis migrante gratia, idem trahitur suspectu et in purpuras Tyrias, dibaphasque, ac Laconicas. Alium in amethysto, qui a viola, et ipse in purpureum, quemque ianthinum appellavimus. Genera enim tractamus, in species multas sese spargentia. Tertius est, qui proprie conchylii intelligitur, multis modis: unus in heliotropio, et in aliquo ex his plerumque saturatior: alius in malva, ad purpuram inclinans: alius in viola serotina, conchyliorum vegetissimus. Paria nunc componuntur, et natura atque luxuria depugnant. Lutei video honorem antiquissimum, in nuptialibus

flammeis totum feminis concessum: et fortassis ideo non numerari inter principales, hoc est, communes maribus ac feminis, quoniam societas principatum dedit.

XXIII. Amaranto non dubie vincimur. Est autem spica purpurea verius, quam flos aliquis, et ipse sine odore. Mirum in eo, gaudere decerpi et laetius renasci. Provenit Augusto mense: durat in autumnum. Alexandrino palma, qui decerptus asservatur. Mireque, postquam defecere cuncti flores, madefactus aqua revivescit, et hibernas coronas facit. Summa eius natura in nomine est, appellato, quoniam non marcescat.

XXIV. In nomine et cyani colos: item holochrysi. Omnes autem hi flores non fuere in usu Alexandri Magni aetate, quoniam proximi a morte eius auctores siluere de illis: quo manifestum est, postea placuisse. A Graecis tamen repertos quis dubitet: non aliter Italia usurpante nomina illorum?

XXV. At hercules petilio ipsa nomen imposuit, autumnali, circaque vepres nascenti, et tantum colore commendato, qui est rosae silvestris. Folia parva, quina. Mirumque in eo flore, inflecti cacumen, et non nisi retorto folia nasci, parvo calyce, ac versicolori, luteum semen includente.

Luteus et bellio pastillicantibus quinquagenis quinis barbulis coronatur. Pratenses hi flores, ac sine usu plerique, et ideo sine nominibus. Quin et his ipsis alia alii vocabula imponunt.

XXVI. Chrysocome sive chrysitis, non habet Latinam appellationem. Palmi altitudine est, comantibus fulgore auri corymbis, radice nigra, ex austero dulci, in petrosis opacisque nascens.

XXVII. Et fere peractis colorum quoque celeberrimis, transeat ratio ad eas coronas, quae varietate sola placent. Duo earum genera, quando aliae flore

constant, aliae folio. Florem esse dixerim genistas: (namque et iis decerpitur luteus:) item rhododendron: item zizipha, quae et Cappadocia vocantur: his odoratus, similis olearum floribus. In vepribus nascitur cyclaminum, de quo plura alias. Flos eius colossinus in coronas admittitur.

XXVIII. Folia in coronamentis smilacis et ederae, corymbique earum obtinent principatum, de quibus in fruticum loco abunde diximus. Sunt et alia genera nominibus Graecis indicanda, quia nostris maiore ex parte huius nomenclaturae defuit cura. Et pleraque eorum in exteris terris nascuntur, nobis tamen consectanda, quoniam de natura sermo, non de Italia est.

XXIX. Ergo in coronamenta folio venere melothron, spiraea, origanon, cneoron, quod casiam Hyginus vocat: et quod cunilaginem, quae conyza: melissophyllon, quod apiastrum: meliloton, quod sertulam Campanam vocamus. Est enim in Campania Italiae laudatissima, Graecis in Sunio: mox Chalcidica et Cretica: ubicunque vero asperis et silvestribus nata. Coronas ex ea antiquitus factitatas, indicio est nomen sertulae, quod occupavit. Odor eius croco vicinus est, et flos, ipsa cana. Placet maxime foliis brevissimis atque pinguissimis.

XXX. Folio coronat et trifolium. Tria eius genera. Minyanthes vocant Graeci, alii asphaltion, maiore folio, quo utuntur coronarii. Alterum acuto, oxytriphyllon. Tertium ex omnibus minutissimum. Inter haec nervosi cauliculi quibusdam, ut marathro, hippomarathro, myophono. Utuntur e ferulis et corymbis, et ederae flore purpureo. Est et in alio genere earum silvestribus rosis similis. Et in iis quoque colos tantum delectat, odor autem abest.

Et cneori duo genera, nigri atque candidi. Hoc et odoratum: ramosa ambo. Florent post aequino-

ctium autumnum. Totidem et origani in coronamentis species. Alterius enim nullum semen. Id, cui odor est, Creticum vocatur.

XXXI. Totidem et thymi: candidum, ac nigricans. Floret autem circa solstitia, cum et apes decerpunt, et augurium mellis est. Proventum enim sperant apiarii large florescente eo. Laeditur imbribus, amittitque florem. Semen thymi non potest deprehendi: cum origani perquam minutum, non tamen fallat. Sed quid interest occultasse id naturam? In flore ipso intelligitur, satoque eo nascitur. Quid non tentavere homines? Mellis Attici in toto orbe summa laus existimatur. Ergo translatum est ex Attica thymum, et vix flore (uti docemus) satum. Sed alia ratio naturae obstitit, non durante Attico thymo, nisi in afflatu maris. Erat quidem haec opinio antiqua in omni thymo, ideoque non nasci in Arcadia. Tunc oleam non putabant gigni, nisi intra CCC stadia a mari. Thymis quidem nunc etiam lapideos campos in provincia Narbonensi refertos scimus: hoc paene solo reditu, e longinquis regionibus pecudum millibus convenientibus, ut thymo vescantur.

XXXII. Et conyzae duo genera in coronamentis, mas ac femina. Differentia in folio. Tenuius feminae, et constrictius, angustiusque: imbricatum maris, et ramosius. Flos quoque magis splendet eius, serotinus utrique post Arcturum. Mas odore gravior, femina acutior: et ideo contra bestiarum morsus aptior. Folia feminae mellis odorem habent. Masculae radix a quibusdam libanotis appellatur, de qua diximus.

XXXIII. Et tantum folio coronant: Iovis flos, amaracus, hemerocalles, abrotonum, helenium, sisymbrium, serpyllum, omnia surculosa, rosae modo. Colore tantum placet Iovis flos, odor abest: sicut et

illi, qui Graece phlox vocatur. Et ramis autem et folio odorata sunt, excepto serpyllo. Helenium e lacrimis Helenae dicitur natum, et ideo in Helene insula laudatissimum. Est autem frutex humi se spargens dodrantalibus ramulis, folio simili serpyllo.

XXXIV. Abrotonum odore iucunde gravi floret. Est autem flos aurei coloris. Vacuum sponte provenit. Cacumine suo se propagat. Seritur autem semine melius, quam radice aut surculo: semine quoque non sine negotio: plantaria transferuntur. Sic et Adonium. Utrumque aestate. Alsiosa enim admodum sunt: et Sole tamen nimio laeduntur. Sed ubi convaluere, rutae vice fruticant. Abrotono simile odore leucanthemum est, flore albo foliosum.

XXXV. Amaracum Diocles medicus et Sicula gens appellavere, quod Aegyptus et Syria sampsuchum. Seritur utroque genere, et semine et ramo, vivacius supradictis, et odore melius. Copiosum amaraco aeque, quam abrotono, semen: sed abrotono radix una et alte descendens: ceteris in summa terra leviter haerens. Reliquorum satio autumno fere incipiente, nec non et vere quibusdam locis, quae umbra gaudent, et aqua, ac fimo.

XXXVI. Nyctegretum inter pauca miratus est Democritus, coloris hysgini, folio spinae, nec a terra se attollentem, praecipuam in Gedrosia narrat. Erui post aequinoctium vernum radicitus, siccarique ad Lunam triginta diebus, ita lucere noctibus. Magos Parthorumque reges uti hac herba ad vota suscipienda. Eandem vocari chenomychon, quoniam anseres a primo conspectu eius expavescant: ab aliis nyctalopa, quoniam e longinquo noctibus fulgeat.

XXXVII. Melilotos ubique nascitur: laudatissima tamen in Attica: ubicunque vero recens nec can-

dicans, et croco quam simillima: quanquam in Italia odoratior candida.

XXXVIII. Florum prima ver nuntiantium viola alba. Tepidioribus vero locis etiam hieme emicat. Postea quae ion appellatur, et purpurea. Proxime flammea, quae et phlox vocatur, silvestris dumtaxat. Cyclaminum bis anno, vere et autumno: aestates hiemesque fugit. Seriores supra dictis aliquanto narcissus et lilium trans maria: in Italia quidem, ut diximus, post rosam. Nam in Graecia tardius etiamnum anemone. Est autem haec silvestrium bulborum flos, aliaque quam quae dicetur in medicinis. Sequitur oenanthe, melianthum: ex silvestribus heliochrysos. Deinde alterum genus anemones, quae limonia vocatur. Post hanc gladiolus comitatus hyacinthis. Novissima rosa: eademque prima deficit, excepta sativa: e ceteris hyacinthus maxime durat, et viola alba, et oenanthe: sed haec ita, si divulsa crebro prohibeatur in semen abire. Nascitur locis tepidis. Odor idem ei, qui germinantibus uvis, atque inde nomen.

Hyacinthum comitatur fabula duplex, luctum praeferens eius quem Apollo dilexerat, aut ex Aiacis cruore editi, ita discurrentibus venis, ut Graecarum literarum figura AI legatur inscripta.

Heliochrysos florem habet auro similem, folium tenue, cauliculum quoque gracilem, sed durum. Hoc coronare se Magi, si et unguenta sumantur ex auro, quod apyron vocant, ad gratiam quoque vitae gloriamque pertinere arbitrantur. Et verni quidem flores hi sunt.

XXXIX. Succedunt illis aestivi, lychnis, et Iovis flos, et alterum genus lilii. Item tiphyon, et amaracus, quem Phrygium cognominant. Sed maxime spectabilis pothos. Duo genera huius: unum, cui flos hyacinthi est: alterum candidius, qui fere nasci-

tur in tumulis, quoniam fortius durat. Et iris aestate floret. Abeunt et hi, marcescuntque. Alii rursus subeunt autumno. Tertium genus lilii: et crocum in utroque genere: unum hebes, alterum odoratum: primis omnia imbribus emicantia. Coronarii quidem et spinae flore utuntur: quippe cum spinae albae cauliculi inter oblectamenta gulae quoque condiantur. Hic est trans maria ordo florum. In Italia violis succedit rosa: huic intervenit lilium: rosam cyanus excipit, cyanum amarantus. Nam vincapervinca semper viret, in modum lineae foliis geniculatim circumdata, topiaria herba. Inopiam tamen florum aliquando supplet. Haec a Graecis chamaedaphne vocatur.

XL. Vita longissima violae albae est trimatu. Ab eo tempore degenerat. Rosa et quinquennium perfert, nec recisa, nec adusta. Illo enim modo iuvenescit. Diximus et terram referre plurimum. Nam et in Aegypto sine odore haec omnia: tantumque myrtis odor praecipuus. Alicubi etiam binis mensibus antecedit germinatio omnium. Rosaria a Favonio fossa oportet esse, iterumque solstitio: et id agendum, ut intra id tempus perpurgata ac pura sint.

XLI. Verum hortis coronamentisque maxime alvearia et apes conveniunt, res praecipui quaestus compendiique, cum favit. Harum ergo causa oportet serere thymum, apiastrum, rosam, violas, lilium, cytisum, fabam, erviliam, cunilam, papaver, conyzam, casiam, melilotum, melissophyllum, cerinthen. Est autem cerinthe folio candido, incurvo, cubitalis, capite concavo, mellis succum habente. Horum floris avidissimae sunt, atque etiam sinapis, quod miremur, cum olivae florem ab his non attingi constet: ideoque hanc arborem procul esse melius sit: cum aliquas quam proxime seri conveniat, quae et evo-

lantium examina invitent, nec longius abire patiantur.

XLII. Cornum quoque arborem caveri oportet: flore eius degustato, alvo cita moriuntur. Remedium, sorba contusa e melle praebere his, vel urinam hominum, vel boum, aut grana Punici mali, ammineo vino conspersa. At genistas circumseri alveariis gratissimum.

XLIII. Mirum est dignumque memoratu, de alimentis quod comperi. Hostilia vicus alluitur Pado. Huius inquilini pabulo circa deficiente imponunt navibus alvos, noctibusque quina millia passuum contrario amne naves subvehunt. Egressae luce apes pastaeque, ad naves quotidie remeant, mutantes locum, donec pondere ipso pressis navibus plenae alvi intelligantur, revectisque eximantur mella. Et in Hispania mulis provehunt, simili de causa.

XLIV. Tantumque pabulum refert, ut mella quoque venenata fiant. Heracleae in Ponto quibusdam annis perniciosissima exsistunt, ab iisdem apibus facta. Nec dixere auctores, e quibus floribus ea fierent. Nos trademus, quae comperimus. Herba est, ab exitio et iumentorum quidem, sed praecipue caprarum, appellata aegolethron. Huius flores concipiunt noxium virus, aquoso vere marcescentes. Ita fit, ut non omnibus annis sentiatur hoc malum. Venenati signa sunt, quod omnino non densatur, quod color magis rutilus est, odor alienus, sternumenta protinus movens, quod ponderosius innoxio. Qui edere, abiiciunt se humi, refrigerationem quaerentes: nam et sudore diffluunt. Remedia sunt multa, quae suis locis dicemus. Sed quoniam statim repraesentari aliqua in tantis insidiis oportet, mulsum vetus e melle optimo et ruta: salsamenta etiam, si reiiciantur sumta crebro. Certumque est, id malum per excrementa ad canes etiam pervenire, similiter-

que torqueri eos. Mulsum tamen ex eo inveteratum, innocuum esse constat: et feminarum cutem nullo melius emendari cum costo, sugillata cum aloe.

XLV. Aliud genus in eodem Ponti situ, gente Sannorum, mellis, quod ab insania, quam gignit, maenomenon vocant. Id existimatur contrahi flore rhododendri, quo scatent silvae. Gensque ea, cum ceram in tributa Romanis praestet, mel (quoniam exitiale est) non vendit. Et in Perside, et in Mauretaniae Caesariensis Gaetulia, contermina Massaesylis, venenati favi gignuntur: quidamque a parte, quo nihil esse fallacius potest, nisi quod livore deprehenduntur. Quid sibi voluisse naturam iis arbitremur insidiis, ut ab iisdem apibus, nec omnibus annis fierent, aut non totis favis? Parum erat genuisse rem, in qua venenum facillime daretur: etiamne hoc ipsa in melle tot animalibus dedit? Quid sibi voluit, nisi ut cautiorem minusque avidum faceret hominem? non enim et ipsis iam apibus cuspides dederat, et quidem venenatas? remedio adversus has utique non differendo. Ergo malvae succo, aut foliorum ederae perungi salutare est, vel percussos eas bibere. Mirum tamen est, venena portantes ore, fingentesque ipsas non mori: nisi quod illa domina rerum omnium hanc dedit repugnantiam apibus: sicut contra serpentes Psyllis Marsisque inter homines.

XLVI. Aliud in Creta miraculum mellis. Mons est Carina IX M. passuum ambitu: intra quod spatium muscae non reperiuntur, natumque ibi mel nusquam attingunt. Hoc experimento singulare medicamentis eligitur.

XLVII. Alvearia orientem aequinoctialem spectare convenit. Aquilonem evitent: nec Favonium minus. Alvos optimas e cortice, secundas ferula,

tertias vimine. Multi eas et e speculari lapide fecere, ut operantes intus spectarent. Circumlini alvos fimo bubulo utilissimum, operculum a tergo esse ambulatorium, ut proferatur intus, si magna sit alvus, aut sterilis operatio, ne desperatione curam abiiciant: id paulatim reduci, fallente operis incremento. Alvos hieme stramento operiri, crebro suffiri, maxime fimo bubulo. Cognatum hoc iis, innascentes bestiolas necat, araneos, papiliones, teredines: apesque ipsas excitat. Et araneorum quidem exitium facilius est: papilio pestis maior. Tollitur vero, cum maturescit malva, noctu, interlunio, caelo sereno, accensis lucernis ante alvos. In eam flammam sese ingerunt.

XLVIII. Si cibus deesse censeatur apibus, uvas passas siccasve, ficosque tusas, ad fores earum posuisse conveniat. Item lanas tractas madentes passo, aut defruto, aut aqua mulsa. Gallinarum etiam crudas carnes. Quibusdam etiam aestatibus iidem cibi praestandi, cum siccitas continua florum alimentum abstulit. Alvorum, cum mel eximitur, illini oportet exitus melissophyllo aut genista tritis, aut medias alba vite praecingere, ne apes diffugiant. Vasa mellaria aut favos lavari aqua praecipiunt: hac decocta, fieri saluberrimum acetum.

XLIX. Cera fit expressis favis, sed ante purificatis aqua, et triduo in tenebris siccatis, quarto die liquatis igni in novo fictili, aqua favos tegente, tunc sporta colatis. Rursus in eadem olla coquitur cera cum eadem aqua, excipiturque alia frigida, vasis melle circumlitis. Optima, quae Punica vocatur. Proxima quam maxime fulva, odorisque mellei, pura, natione autem Pontica, quam constare equidem miror inter venenata mella: deinde Cretica; plurimum enim ex propoli habet, de qua diximus in natura apum. Post has Corsica, quoniam ex buxo fit,

habere quandam vim medicaminis putatur. Punica fit hoc modo: Ventilatur sub divo saepius cera fulva. Deinde fervet in aqua marina, ex alto petita, addito nitro. Inde lingulis hauriunt florem, id est, candidissima quaeque, transfunduntque in vas, quod exiguum frigidae habeat. Et rursus marina decoquunt separatim: dein vas ipsum refrigerant. Et cum haec ter fecere, iuncea crate sub dio siccant Sole Lunaque: haec enim candorem facit. Sol siccat: et ne liquefaciat, protegunt tenui linteo. Candidissima vero fit post insolationem etiamnum recocta. Punica medicinis utilissima. Nigrescit cera addito chartarum cinere, sicut anchusa admixta rubet. Variosque in colores pigmentis trahitur, ad edendas similitudines, et innumeros mortalium usus, parietumque etiam et armorum tutelam. Cetera de melle apibusque in natura earum dicta sunt. Et hortorum quidem omnis fere ratio peracta est.

L. Sequuntur herbae sponte nascentes, quibus pleraeque gentium utuntur in cibis, maximeque Aegyptus, frugum quidem fertilissima, sed ut prope sola iis carere possit: tanta est ciborum ex herbis abundantia. In Italia paucissimas novimus, fraga, tamnum, ruscum, batin marinam, batin hortensiam, quam aliqui asparagum Gallicum vocant. Praeter has pastinacam pratensem, lupum salictarium, eaque verius oblectamenta, quam cibos.

LI. In Aegypto nobilissima est colocasia, quam cyamon aliqui vocant. Hanc e Nilo metunt, caule, cum coctus est, araneoso in mandendo: thyrso autem, qui inter folia emicat, spectabili: foliis latissimis, si arboreis comparentur, ad similitudinem eorum, quae personata in nostris amnibus vocamus. Adeoque Nili sui dotibus gaudent, ut implexis colocasiae foliis in variam speciem vasorum, potare gratissimum habeant. Seritur iam haec in Italia.

LII. In Aegypto proxima auctoritas cichorio est, quam diximus intubum erraticum. Nascitur post Vergilias. Floret particulatim. Radix ei lenta, quare etiam ad vincula utuntur illa. Anthalium longius a flumine nascitur, mespili magnitudine et rotunditate, sine nucleo, sine cortice, folio cyperi. Mandunt igni paratum: mandunt et oetum, cui pauca folia minimaque, verum radix magna. Arachidna quidem et aracos, cum habeant radices ramosas ac multiplices, nec folium, nec herbam ullam, aut quidquam aliud supra terram habent. Reliqua vulgarium in cibis apud eos herbarum nomina, condrilla, hypochoeris, et caucalis, anthriscum, scandix, quae ab aliis tragopogon vocatur, foliis croco simillimis: parthenium, strychnum, corchorus, et aequinoctio nascens, aphace, acinos: epipetron vocant, quae nunquam floret. At e contrario aphace subinde marcescente flore emittit alium, tota hieme, totoque vere, usque in aestatem.

LIII. Multas praeterea ignobiles habent: sed maxime celebrant cnicon Italiae ignotam, ipsis autem oleo, non cibo gratam. Hoc faciunt e semine eius. Differentia prima, silvestris et sativae. Silvestrium duae species: una mitior est, simili caule, tamen rigido: itaque et colu antiquae mulieres utebantur ex illis; quare quidam atractylida vocant. Semen eius candidum et grande, amarum. Altera hirsutior, torosiore caule, et qui paene humi serpat, minuto semine. Aculeatarum generis haec est: quoniam distinguenda sunt et genera.

LIV. Ergo quaedam herbarum spinosae sunt, quaedam sine spinis. Spinosarum multae species. In totum spina est asparagus, scorpio: nullum enim folium habet. Quaedam spinosa, foliata sunt, ut carduus, eryngion, glycyrrhiza, urtica. Iis enim omnibus foliis inest aculeata mordacitas. Aliqua

et secundum spinam habent folium, ut tribulus, et ononis. Quaedam in folio habent et in caule, ut phleos, quod aliqui stoeben appellavere. Hippophaes spinis geniculatum: tribulo proprietas, quod et fructum spinosum habet.

LV. Ex omnibus his generibus urtica maxime noscitur, acetabulis in flore purpuream lanuginem fundentibus, saepe altior binis cubitis. Plures eius differentiae: Silvestris, quam et feminam vocant: mitiorque. Et in silvestri, quae dicitur cania, acrior, caule quoque mordaci, fimbriatis foliis. Quae vero etiam odorem fundit, Herculanea vocatur. Semen omnibus copiosum, nigrum. Mirum sine ullis spinarum aculeis lanuginem ipsam esse noxiam, et tactu tantum leni pruritum, pusulasque confestim adusto similes exsistere. Notum est et remedium olei. Sed mordacitas non protinus cum ipsa herba gignitur, nec nisi Solibus roborata. Incipiens quidem ipsa nasci vere, non ingrato, multis etiam religioso in cibo est, ad pellendos totius anni morbos. Silvestrium quoque radix omnem carnem teneriorem facit, simulque cocta innoxia est. Morsu carens, lamium vocatur. De scorpione dicemus inter medicas.

LVI. Carduus et folia et caules spinosae lanuginis habet. Item acorna, leucacanthos, chalceos, cnicos, polyacanthos, onopyxos, helxine, scolymos. Chamaeleon in foliis non habet aculeos. Est et illa differentia, quod quaedam in iis multicaulia ramosaque sunt, ut carduus. Uno autem caule, nec ramosum, cnicos. Quaedam cacumine tantum spinosa sunt, ut eryngium. Quaedam aestate florent, ut tetralix, et helxine. Scolymus quoque floret sero et diu. Acorna colore tantum rufo distinguitur, et pinguiore succo. Idem erat atractylis quoque, nisi candidior esset, et nisi sanguineum succum funderet. Qua de causa phonos vocatur a quibusdam, odore etiam gravis, sero maturescente

semine, nec ante autumnum: quanquam id de omnibus spinosis dici potest. Verum omnia haec et semine et radice nasci possunt. Scolymus carduorum generis ab iis distat, quod radix eius vescendo est decocta. Mirum, quod sine intervallo tota aestate aliud floret in eo genere, aliud concipit, aliud parturit. Aculei arescente folio desinunt pungere. Helxine rara visu est, neque in omnibus terris: est a radice foliosa, ex qua media veluti malum extuberat, contectum sua fronde. Huius vertex summus lacrimam continet iucundi saporis, acanthicen mastichen appellatam.

LVII. Et cactos quoque in Sicilia tantum nascitur, suae proprietatis et ipse: in terra serpunt caules, a radice emissi, lato folio et spinoso. Caules vocant cactos: nec fastidiunt in cibis, inveteratos quoque. Unum caulem rectum habent, quem vocant pternica, eiusdem suavitatis, sed vetustatis impatientem. Semen ei lanuginis, quam pappon vocant: quo detracto et cortice, teneritas similis cerebro palmae est: vocant ascalian.

LVIII. Tribulus non nisi in palustribus nascitur, dira res alibi, iuxta Nilum et Strymonem amnes excipitur in cibis, inclinatus in vadum, folio ad effigiem ulmi, pediculo longo. At in reliquo orbe genera duo: uni cicerculae folia, alteri aculeata. Hic et serius floret, magisque septa obsidet villarum. Semen ei rotundius, nigrum, in siliqua: alteri arenaceum. Spinosorum etiamnum aliud genus ononis. In ramis enim spinas habet, apposito folio rutae simili, toto caule foliata in modum coronae: sequitur a frugibus, aratro inimica, vivaxque praecipue.

LIX. Aculeatarum caules aliquarum per terram serpunt, ut eius quam coronopum vocant. E diverso stant, anchusa inficiendo ligno cerisque radice apta: et e mitioribus anthemis, et phyllanthes, et

anemone, et aphace. Caule foliato est et crepis, et lotos.

LX. Differentia foliorum et hic, quae in arboribus, brevitate pediculi ac longitudine, angustiis ipsius folii, amplitudine, angulis, incisuris, odore, flore. Diuturnior hic quibusdam per partes florentibus, ut ocimo, heliotropio, aphacae, onochili. Multis inter haec aeterna folia, sicut quibusdam arborum: in primisque heliotropio, adianto, polio.

LXI. Aliud rursus spicatarum genus, ex quo est cynops, alopecuros, stelephuros, (quam quidam ortygem vocant, alii plantaginem, de qua plura dicemus inter medicas,) thryallis. Ex iis alopecuros spicam habet mollem, et lanuginem densam, non dissimilem vulpium caudis, unde ei et nomen. Proxima est ei et stelephuros, nisi quod illa particulatim floret. Cichorion, et similia, circa terram folia habent, germinantibus ab radice post Vergilias.

LXII. Perdicium et aliae gentes, quam Aegyptii, edunt: nomen dedit avis, id maxime eruens. Crassas plurimasque habet radices. Item ornithogale, caule tenero, candido, semipedali radice, bulbosa, molli, tribus aut quatuor agnatis. Coquitur in pulte.

LXIII. Mirum, loton herbam, et aegilopa, non nisi post annum e semine suo nasci. Mira et anthemidis natura, quod a summo florere incipit, cum ceterae omnes, quae particulatim florent, ab ima sui parte incipiant.

LXIV. Notabile et in lappa, quae adhaerescit, quoniam in ipsa flos nascitur, non evidens, sed intus occultus, et intra seminat, velut animalia, quae in se pariunt. Circa Opuntem Opuntia est herba, etiam homini dulcis. Mirumque e folio eius radicem fieri, ac sic eam nasci.

LXV. Iasione unum folium habet, sed ita implicatum, ut plura videantur. Condrylla amara est,

et acris in radice succi. Amara et aphace, et quae picris nominatur, et ipsa toto anno florens: nomen ei amaritudo imposuit.

LXVI. Notabilis et scillae crocique natura, quod cum omnes herbae folium primum emittant, mox in caulem rotundentur, in iis caulis prior intelligitur, quam folium. Et in croco quidem flos impellitur caule: in scilla vero caulis exit, deinde flos ex eo emergit. Eademque ter floret, ut diximus, tria tempora arationum ostendens.

LXVII. Bulborum generi quidam adnumerant et cypiri, hoc est, gladioli, radicem. Dulcis ea est, et quae decocta panem etiam gratiorem faciat, ponderosioremque simul subacta. Non dissimilis est et quae thesion vocatur, gustu aspera.

LXVIII. Ceterae eiusdem generis folio differunt. Asphodelus oblongum et angustum habet, scilla latum et tractabile, gladiolus simile nomini. Asphodelus manditur, et semine tosto, et bulbo: sed hoc in cinere tosto, dein sale et oleo addito: praeterea tuso cum ficis, praecipua voluptate, ut videtur Hesiodo. Traditur et ante portas villarum satum, remedio esse contra veneficiorum noxiam. Asphodeli mentionem et Homerus fecit. Radix eius napis modicis similis est: neque alia numerosior, LXXX simul acervatis saepe bulbis. Theophrastus, et fere Graeci, princepsque Pythagoras, caulem eius cubitalem, et saepe duûm cubitorum, foliis porri silvestris, anthericon vocavere: radicem vero, id est, bulbos, asphodelon. Nostri illud albucum vocant, et asphodelum hastulam regiam, caulis acinosi: ac duo genera faciunt. Albuco est scapus cubitalis, amplus, purus, laevis. De quo Mago praecipit, exitu mensis Martii, et initio Aprilis, cum floruerit, nondum semine eius intumescente, demetendum: findendosque scapos, et quarto die in Solem proferendos: ita

siccatis manipulos faciendos. Idem pistanam dicit a Graecis vocari, quam inter ulvas sagittam appellamus. Hanc ab Idibus Maii usque ad finem Octobris mensis decorticari, atque leni Sole siccari iubet. Idem et gladiolum alterum, quem cypiron vocant, et ipsum palustrem, Iulio mense toto secari iubet ad radicem, tertioque die in Sole siccari, donec candidus fiat. Quotidie autem ante Solem occidentem in tectum referri, quoniam palustribus desectis nocturni rores noceant.

LXIX. Similia praecipit et de iunco, quem mariscon appellat, ad texendas tegetes: et ipsum Iunio mense eximi ad Iulium medium praecipiens. Cetera de siccando, eadem quae de ulva suo loco diximus. Alterum genus iuncorum facit, quod marinum, et a Graecis oxyschoenon vocari invenio. Tria genera eius: acuti, sterilis, quem marem, et oxyn Graeci vocant: reliqua feminini, ferentis semen nigrum, quem melancranin vocant. Crassior hic et fruticosior: magisque etiamnum tertius, qui vocatur holoschoenos. Ex his melancranis sine aliis generibus nascitur. Oxys autem et holoschoenos eodem cespite. Utilissimus ad vitilia holoschoenos, quia mollis et carnosus est. Fert fructum ovorum cohaerentium modo. Nascitur autem is, quem marem appellavimus, ex semetipso, cacumine in terram defixo: melancranis autem suo semine. Alioqui omnium radices omnibus annis intermoriuntur. Usus ad nassas marinas, vitilium elegantiam, lucernarum lumina, praecipua medulla, amplitudine iuxta maritimas Alpes tanta, ut inciso ventre impleant paene unciarum latitudinem: in Aegypto vero cribrorum longitudinem, non alias utiliorem.

Quidam etiamnum unum genus faciunt iunci trianguli: cyperon vocant. Multi vero non discernunt a cypiro vicinitate nominis. Nos distinguemus utrum-

que. Cypirus est gladiolus, ut diximus, radice bulbosa, laudatissimus in insulis Creta, dein Naxo, et postea in Phoenice. Cretico candor odorque vicinus nardo, Naxio acrior, Phoenicio exiguum spirans, nullus Aegyptio. Nam et ibi nascitur. Discutit duritias corporum. Iam enim remedia dicemus: quoniam et florum odorumque generis est magnus usus in medicina.

Quod ad cypiron attinet, Apollodorum quidem sequar, qui negabat bibendum: quanquam professus efficacissimum esse adversus calculos, os eo fovet. Feminis quidem abortus facere non dubitat. Mirumque tradit, barbaros suffitum huius herbae excipientes ore, lienes consumere: et non egredi die omni, nisi ab hoc suffitu: vegetiores enim firmioresque sic etiam in dies fieri. Intertriginum et alarum vitiis, perfrictionibusque cum oleo illitum, non dubie mederi.

LXX. Cyperos iuncus est, qualiter diximus, angulosus, iuxta terram candidus, cacumine niger, pinguisque. Folia ima porraceis exiliora, in cacumine minuta, inter quae est semen. Radix olivae nigrae similis, quam, cum oblonga est, cyperida vocant, magni in medicina usus. Laus cypero prima Hammoniaco, secunda Rhodio, tertia Theraeo, novissima Aegyptio: quod et confundit intellectum, quoniam et cypiros ibi nascitur. Sed cypiros durissima, vixque spirans. Ceteris odor et ipsis nardum imitans. Est et per se Indica herba, quae cypira vocatur, zingiberis effigie: commanducata croci vim reddit. Cypero vis in medicina psilothri. Illinitur pterygiis, hulceribusque genitalium, et quae in humore sunt omnibus, sicut oris hulceribus. Radix adversus serpentium ictus, et scorpionum, praesenti remedio est. Vulvas aperit pota. Largiori tanta vis, ut expellat eas. Urinam ciet, et calculos, ob id utilissima hydropicis. Illinitur et hulceribus, quae serpunt, sed

his praecipue, quae in stomacho sunt, ex vino vel aceto illita.

LXXI. Iunci radix in tribus heminis aquae decocta ad tertias, tussi medetur. Semen tostum et in aqua potum, sistit alvum, et feminarum menses. Capitis dolores facit, qui vocatur holoschoenos: eius quae proxima sunt radicis, commanducantur adversus araneorum morsus. Invenio etiamnum unum iunci genus, quod euripicen vocant. Huius semine somnum allici, sed modum servandum, ne sopor fiat.

LXXII. Ob id et odorati iunci medicinae dicentur, quoniam et in Syria Coele (ut suo loco retulimus) nascitur. Laudatissimus ex Nabataea, cognomine teuchites, proximus Babylonius, pessimus ex Africa, ac sine odore. Est autem rotundus, vinosae mordacitatis ad linguam. Sincerus in confricando odorem rosae emittit, rubentibus fragmentis. Discutit inflationes, ob id stomacho utilis, bilemque et sanguinem reiicientibus. Singultus sedat, ructus movet, urinam ciet, vesicae medetur. Ad muliebres usus decoquitur. Opisthotonicis cum resina arida imponitur calefactoria.

LXXIII. Et rosa adstringit, refrigerat. Usus eius dividitur in folia, et flores, et capita. Foliorum partes quae candidae, ungues vocantur. In flore aliud est semen, aliud capillus: in capite, aliud cortex, aliud calyx. Folium siccatur, aut tribus modis exprimitur. Per se, cum ungues non detrahuntur: ibi enim humoris plurimum: aut cum detractis unguibus, reliqua pars aut oleo aut vino maceratur in Sole vasis vitreis. Quidam et salem admiscent, et anchusam nonnulli, aut aspalathum, aut iuncum odoratum: quia talis maxime prodest vulvae ac dysentericis. Exprimuntur eadem folia detractis unguibus, trita per linteum spissum in aereum vas, lenique igni succus coquitur, donec fiat crassitudo mellis. Ad

hoc eligi oportet odoratissima quaeque folia. Vinum quomodo fieret e rosa, diximus inter genera vini. Usus succi ad aures, oris hulcera, gingivas, tonsillas, gargarizatus, stomachum, vulvas, sedis vitia, capitis dolores. In febre per se, vel cum aceto ad somnos, nauseas. Folia uruntur in calliblepharum. Et siccis femina asperguntur. Epiphoras quoque arida leniunt. Flos somnum facit. Inhibet fluxiones mulierum, maxime albas, in posca potus: et sanguinis exscreationes. Stomachi quoque dolores, quantum in vini cyathis tribus. Semen his optimum crocinum, nec anniculo vetustius: et in umbra siccatur. Nigrum inutile. Dentium dolori illinitur. Urinam ciet. Stomacho imponitur. Item igni sacro non veteri. Naribus subductum caput purgat. Capita pota ventrem et sanguinem sistunt. Ungues rosae epiphoris salubres. Hulcera enim oculorum rosa sordescunt, praeterquam initiis epiphorae, ita ut arida cum pane imponatur. Folia quidem vitiis stomachi, rosionibus et vitiis ventris, et intestinorum, et praecordiis utilissima, vel illita. Cibo quoque lapathi modo condiuntur. Cavendus in his situs celeriter insidens. Et aridis et expressis aliquis usus. Diapasmata inde fiunt ad sudores coercendos, ita ut a balineis inarescant corpori, dein frigida abluantur Silvestris pilulae cum adipe ursino alopecias mirifice emendant.

LXXIV. Lilii radices multis modis florem suum nobilitavere, contra serpentium ictus ex vino potae, et contra fungorum venena. Propter clavos pedum in vino decoquuntur, triduoque non solvuntur. Cum adipe aut oleo decoctae, pilos quoque adustis reddunt. E mulso potae inutilem sanguinem cum alvo trahunt. Lienique, et ruptis, vulsis prosunt, et mensibus feminarum. In vino vero decoctae, impositaeque cum melle nervis praecisis medentur. Lichenas,

et lepras, et furfures in facie emendant. Erugant corpora. Folia in aceto cocta, vulneribus imponuntur: epiphoris testium, melius cum hyoscyamo et farina tritici. Semen illinitur igni sacro: flos et folia hulcerum vetustati. Succus, qui flore expressus est, ab aliis mel vocatur, ab aliis syrium, ad emolliendas vulvas, sudoresque faciendos, et suppurationes concoquendas.

LXXV. Narcissi duo genera in usu medici recipiunt. Unum purpureo flore, et alterum herbaceum. Hunc stomacho inutilem, et ideo vomitorium, alvosque solventem, nervis inimicum, caput gravantem, et a narce narcissum dictum, non a fabuloso puero. Utriusque radix mulsei saporis est. Ambustis prodest cum exiguo melle. Sic et vulneribus, et luxatis. Panis vero cum melle et avenae farina. Sic et infixa corpori extrahit. In polenta tritus oleoque, contusis medetur, et lapide percussis. Purgat vulnera permixtus farinae. Nigras vitiligines emaculat. Ex hoc flore fit narcissinum oleum ad emolliendas duritias, calfacienda quae alserint. Auribus utilissimum: sed et capitis dolores facit.

LXXVI. Violae silvestres, et sativae. Purpureae refrigerant. Contra inflammationes illinuntur stomacho ardenti. Imponuntur et capiti in fronte. Oculorum privatim epiphoris, et sede procidente, vulvave: et contra suppurationes. Crapulam et gravedines capitis impositis coronis olfactuque discutiunt. Anginas ex aqua potae. Id quod purpureum ex iis, comitialibus medetur, maxime pueris, in aqua potum. Semen violae scorpionibus adversatur. Contra flos albae suppurata aperit: ipsa discutit. Et alba autem et lutea extenuant menstrua, urinam cient. Minor vis est recentibus: ideoque aridis post annum utendum. Lutea dimidio cyatho in aquae tribus, menses trahit. Radices eius cum aceto illitae sedant

lienem: item podagram: oculorum autem inflammationes cum myrrha et croco. Folia cum melle purgant capitis hulcera: cum cerato rimas sedis, et quae in humidis sunt. Ex aceto vero collectiones sanant.

LXXVII. Bacchar in medicinae usu aliqui ex nostris perpressam vocant. Auxiliatur contra serpentes, capitis dolores fervoresque: item epiphoras. Imponitur mammis tumentibus a partu, et aegilopis incipientibus, et ignibus sacris. Odor somnum gignit. Radicem decoctam bibere spasticis, eversis, convulsis, suspiriosis, salutare est. In tussi vetere radices eius tres quatuorve decoquuntur ad tertias partes. Haec potio mulieres ex abortu purgat. Laterum punctiones tollit, et vesicae calculos. Tunditur et in diapasmata. Vestibus odoris gratia inseritur. Combretum, quod simile ei diximus, tritum cum axungia, vulnera mire sanat.

LXXVIII. Asarum iocinerum vitiis salutare esse traditur, uncia sumtum in hemina mulsi mixti. Alvum purgat ellebori modo. Hydropicis prodest, et praecordiis, vulvisque, ac morbo regio. In mustum si addatur, facit vinum urinis ciendis. Effoditur cum folia emittit. Siccatur in umbra. Situm celerrime sentit.

LXXIX. Et quoniam quidam, ut diximus, nardum rusticum nominavere radicem baccharis, contexemus et Gallici nardi remedia in hunc locum dilata in peregrinis arboribus. Ergo adversus serpentes duabus drachmis in vino succurrit. Inflammationibus coli, vel ex aqua, vel ex vino. Item iocineris, et renum: suffusisque felle. Et hydropicis per se, vel cum absinthio. Sistit purgationum mulierum impetus.

LXXX. Eius vero, quod phu eodem loco appellavimus, radix datur potui trita, vel decocta ad strangulatus, vel pectoris dolores, vel laterum. Menses quoque ciet. Bibitur cum vino.

LXXXI. Crocum melle non solvitur, nulloque dulci: facillime autem vino, aut aqua. Utilissimum in medicina. Adservatur cornea pyxide. Discutit inflammationes omnes quidem, sed oculorum maxime ex ovo illitum. Vulvarum quoque strangulatus, stomachi exhulcerationes, pectoris, et renum, iocinerum, pulmonum, vesicarumque: peculiariter inflammationi earum vehementer utile. Item tussi et pleuriticis. Tollit et pruritus. Urinas ciet. Qui crocum prius biberint, crapulam non sentient, ebrietati resistent. Coronae quoque ex eo mulcent ebrietatem. Somnum facit. Caput leniter movet. Venerem stimulat. Flos eius igni sacro illinitur cum creta Cimolia. Ipsum plurimis medicaminibus miscetur.

LXXXII. Collyrio uni etiam nomen dedit. Faex quoque expressi unguento crocino, quod crocomagma appellant, habet suas utilitates contra suffusiones oculorum, urinas. Magis excalfacit, quam crocum ipsum. Optimum, quod gustatu salivam dentesque inficit.

LXXXIII. Iris rufa melior, quam candida. Infantibus eam circumligari salutare est, dentientibus praecipue, et tussientibus, tinearumve vitio laborantibus instillari. Ceteri effectus eius non multum a melle differunt. Hulcera purgat capitis, praecipue suppurationes veteres. Alvum solvit duabus drachmis cum melle. Tussim, tormina, inflationes, pota: lienes ex aceto. Contra serpentium et araneorum morsus, ex posca valet. Contra scorpiones, duarum drachmarum pondere in pane vel aqua sumitur. Contra canum morsus, ex oleo imponitur: et contra perfrictiones. Sic et nervorum doloribus. Lumbis vero et coxendicibus cum resina illinitur. Vis ei concalfactoria. Naribus subducta, sternumenta movet, caputque purgat. Dolori capitis cum cotoneis malis aut strutheis illinitur. Crapulas quo-

que et orthopnoeas discutit. Vomitiones ciet, duobus obolis sumta. Ossa fracta extrahit, imposita cum melle. Ad paronychias farina eius utuntur: cum vino, ad clavos, vel verrucas, triduoque non solvitur. Halitus oris commanducata abolet, alarumque vitia. Succo duritias omnes emollit. Somnum conciliat, sed genituram consumit. Sedis rimas, et condylomata, omniaque in corpore excrescentia sanat. Sunt qui silvestrem, xyrin vocent. Strumas haec, vel panos, vel inguina discutit. Praecipitur, ut sinistra manu ad hos usus eruatur, colligentesque dicant, cuius hominis utique causa eximant. Scelus herbariorum aperietur in hac mentione. Partem eius servant, et quarundam aliarum herbarum, sicut plantaginis: et si parum mercedis tulisse se arbitrantur, rursusque opus quaerunt, partem eam quam servavere, eodem loco infodiunt: credo, ut vitia, quae sanaverint, faciant rebellare.

Saliuncae radix in vino decocta sistit vomitiones, corroborat stomachum.

LXXXIV. Polio Musaeus et Hesiodus perungi iubent dignationis gloriaeque avidos: polium tractari, coli: polium contra serpentes substerni, uri, vel portari: in vino decoqui recens, vel aridum, illinique. Splenicis propinant ex aceto: morbo regio in vino: et hydropicis incipientibus in vino decoctum. Vulneribus quoque sic illinunt. Secundas mulierum, partusque emortuos pellit: item dolores corporis. Vesicas inanit: et epiphoris illinitur. Nec magis alia herba convenit medicamento, quod alexipharmacon vocant. Stomacho tamen inutile esse, caputque eo impleri, et abortum fieri poto, aliqui negant. Ad religionem addunt, ubi inventum sit, protinus adalligandum contra oculorum suffusiones, cavendumque ne terram attingat. Hi et folia eius thymo similia tradunt, nisi quod molliora sunt, et lanatiore

canitie. Cum ruta silvestri, et si teratur ex aqua caelesti, aspidas mitigare dicitur: et non secus atque cytinus adstringit, et cohibet vulnera, prohibetque serpere.

LXXXV. Holochrysos medetur stranguriae in vino pota, et oculorum epiphoris illita. Cum faece vero vini cremata et polenta, lichenas emendat. Chrysocomes radix calfacit, et stringit. Datur potui ad iocinerum vitia: item pulmonum: vulvae dolores in aqua mulsa decocta. Ciet menstrua: et si cruda detur, hydropicorum aquam.

LXXXVI. Melissophyllo sive melittaena si perungantur alvearia, non fugient apes. Nullo enim magis gaudent flore. Copia istius examina facillime continentur. Idem praesentissimum est contra ictus earum vesparumque, et similium, sicut araneorum: item scorpionum. Item contra vulvarum strangulationes, addito nitro. Contra tormina, e vino. Folia eius strumis illinuntur, et sedis vitiis, cum sale. Decoctae succus feminas purgat, et inflammationes discutit, et hulcera sanat. Articularios morbos sedat, canisque morsus. Prodest dysentericis veteribus, et coeliacis, et orthopnoicis, lienibus, hulceribus thoracis. Caligines oculorum succo cum melle inungi eximium habetur.

LXXXVII. Melilotos quoque oculis medetur cum luteo ovi, aut lini semine. Maxillarum quoque dolores lenit: et capitis cum rosaceo: item aurium e passo, quaeque in manibus intumescunt, vel erumpunt. Stomachi dolores in vino decocta, vel cruda tritaque. Idem effectus et ad vulvas. Testes vero, et sedem prociduam, quaeque ibi sint vitia, recens ex aqua decocta, vel ex passo. Adiecto rosaceo illinitur ad carcinomata. Defervescit in vino dulci. Peculiariter et contra meliceridas efficax.

LXXXVIII. Trifolium scio credi praevalere con-

tra serpentium ictus et scorpionum, ex vino aut posca, seminis granis viginti potis: vel foliis, et tota herba decocta: serpentesque nunquam in trifolio aspici. Praeterea celebratis auctoribus, contra omnia venena pro antidoto sufficere XXV grana eius, quod minyanthes ex eo appellavimus, tradi. Multa alia praeterea in remediis eius adscribi. Sed me contra sententias eorum gravissimi viri auctoritas movet. Sophocles enim poeta venenatum id dicit. Simus quoque e medicis, decocti, aut contriti succum infusum corpori, easdem uredines facere, quas si percussis a serpente imponatur. Ergo non aliter utendum eo, quam contra venena, censuerim. Fortassis enim et his venenis inter se contraria sit natura, sicut multis aliis. Item animadverto, semen eius, cuius minima sint folia, utile esse ad custodiendam mulierum cutis gratiam, in facie illitum.

LXXXIX. Thymum colligi oportet in flore, et in umbra siccari. Duo autem sunt genera eius: candidum, radice lignosa, in collibus nascens, quod et praefertur: alterum nigrius, florisque nigri. Utraque oculorum claritati multum conferre existimantur, et in cibo, et in medicamentis. Item diutinae tussi: in ecligmate faciles exscreationes facere cum aceto et sale. Sanguinem concrescere non pati e melle: longas faucium distillationes extra illita cum sinapi, extenuare: item stomachi et ventris vitia. Modice his tamen utendum est, quoniam excalfaciunt, quamvis sistunt alvum: quae si exhulcerata sit, denarii pondus in sextarium aceti et mellis addi oportet. Item si lateris dolor sit, aut inter scapulas, aut in thorace. Praecordiis medentur ex aceto cum melle: quae potio datur et in alienatione mentis, ac melancholicis. Datur et comitialibus, quos correptos olfactus excitat thymi. Aiunt et dormire eos oportere in molli thymo. Prodest et orthopnoicis,

et anhelatoribus, mulierumque mensibus retardatis. Vel si emortui sint in utero partus, decoctum in aqua ad tertias. Et viris vero contra inflationes cum melle et aceto. Et si venter turgeat, testesve, aut si vesicae dolor exigat. E vino tumores et impetus tollit impositum. Item cum aceto callum et verrucas. Coxendicibus imponitur, cum vino: articulariis morbis, et luxatis, tritum ac lanae inspersum ex oleo. Dant et potionem articularibus morbis trium obolorum pondere in tribus aceti et mellis. Et in fastidio, tritum cum sale.

XC. Hemerocalles pallidum e viridi et molle folium habet, radice odorata atque bulbosa: quae cum melle imposita ventri, aquas pellit, et sanguinem etiam inutilem. Folia epiphoris oculorum, mammarumque post partum doloribus illinuntur.

XCI. Helenium ab Helena, ut diximus, natum, favere creditur formae: cutem mulierum in facie reliquoque corpore nutrire incorruptam. Praeterea putant usu eius quandam gratiam iis veneremque conciliari. Attribuunt et hilaritatis effectum eidem potae in vino, eumque quem habuerit nepenthes illud praedicatum ab Homero, quo tristitia omnis aboleatur. Est autem succi praedulcis. Prodest et orthopnoicis radix eius in aqua ieiunis pota. Est autem candida intus et dulcis. Bibitur et contra serpentium ictus ex vino. Mures quoque contrita dicitur necare.

XCII. Abrotonum duorum traditur generum, campestre ac montanum: hoc feminam, illud marem intelligi volumus. Amaritudo absinthii in utroque. Siculum laudatissimum, dein Galaticum. Usus et foliis, sed maior semini ad excalfaciendum: ideo nervis utile, tussi, orthopnoeae, convulsis, ruptis, lumbis, urinae angustiis. Datur bibendum manualibus fasciculis decoctis ad tertias partes. Ex his

quaternis cyathis bibitur. Datur et semen tusum in aqua drachmae pondere. Prodest et vulvae. Concoquit panos cum farina hordeacea, et oculorum inflammationibus illinitur, cum cotoneo malo cocto. Serpentes fugat. Contra ictus earum bibitur cum vino, illiniturque. Efficacissimum contra ea, quorum veneno tremores et frigus accidunt, ut scorpionum et phalangiorum: et contra venena alia pota prodest, et quoquo modo algentibus, et ad extrahenda ea, quae inhaerent corporibus. Pellit et interaneorum mala. Ramo eius, si subiiciatur pulvino, Venerem stimulari aiunt: efficacissimamque esse herbam contra omnia veneficia, quibus coitus inhibeatur.

XCIII. Leucanthemum suspiriosis medetur, duabus partibus aceti permixtum. Sampsuchum sive amaracum, in Cypro laudatissimum et odoratissimum, scorpionibus adversatur, ex aceto ac sale illitum. Menstruis quoque multum confert impositum. Minor est eidem poto vis. Cohibet et oculorum epiphoras cum polenta. Succus decocti tormina discutit. Et urinis et hydropicis utile. Movet et aridum sternutamenta. Fit ex eo et oleum, quod sampsuchinum vocatur aut amaracinum, ad excalfaciendos molliendosque nervos: et vulvas calfacit. Et folia sugillatis cum melle, et luxatis cum cera prosunt.

XCIV. Anemonas coronarias tantum diximus: nunc reddemus et medicas. Sunt qui phrenion vocent. Duo eius genera. Silvestris prima, altera in cultis nascens, utraque sabulosis. Huius plures species. Aut enim phoeniceum florem habet, quae et copiosissima est: aut purpureum, aut lacteum. Harum trium folia apio similia sunt. Nec temere semipedem altitudine excedunt, cacumine asparagi. Flos nunquam se aperit, nisi vento spirante: unde et nomen accepere. Silvestri amplitudo maior, latioribusque foliis, flore phoeniceo. Hanc, errore ducti,

argemonem putant multi: alii rursus papaver, quod rhoean appellavimus. Sed distinctio magna, quod utraque haec postea floret. Nec aut succum illarum anemonae reddunt, aut calyces habent, nec nisi asparagi cacumen. Prosunt anemonae capitis doloribus et inflammationibus, vulvis mulierum, lacti quoque. Et menstrua cient cum ptisana sumtae, aut vellere appositae. Radix commanducata pituitam trahit, dentes sanat: decocta oculorum epiphoras, et cicatrices. Magi multum quidem iis tribuere, quamprimum aspiciatur eo anno tolli iubentes: dicique, colligi eam tertianis et quartanis remedio. Postea alligari florem panno roseo, et in umbra asservari, ita cum opus sit adalligari. Quae ex his phoeniceum florem habet, radice contrita, cuicunque animalium imposita, hulcus facit septica vi. Et ideo expurgandis hulceribus adhibetur.

XCV. Oenanthe herba nascitur in petris, folio pastinacae, radice magna, numerosa. Caulis eius et folia cum melle ac vino nigro pota, facilitatem pariendi praestant, secundasque purgant. Tussim e melle tollunt: urinam cient. Radix et vesicae vitiis medetur.

XCVI. Heliochrysum, quod alii chrysanthemon vocant, ramulos habet candidos, folia subalbida, abrotono similia: ad Solis repercussum, aureae lucis in orbem veluti corymbis dependentibus, qui nunquam marcescunt: qua de causa deos coronant illo, quod diligentissime servavit Ptolemaeus rex Aegypti. Nascitur in frutectis. Ciet urinas e vino pota, et menses. Duritias et inflammationes discutit. Ambustis cum melle imponitur. Contra serpentium ictus et lumborum vitia bibitur. Sanguinem concretum ventris aut vesicae absumit cum mulso. Folia eius trita trium obolorum pondere sistunt profluvia mu-

lierum in vino albo. Vestes tuetur odore non ineleganti.

XCVII. Hyacinthus in Gallia maxime provenit. Hoc ibi fuco hysginum tingunt. Radix est bulbacea, mangonicis venalitiis pulchre nota: quae e vino dulci illita, pubertatem coercet, et non patitur erumpere. Torminibus et araneorum morsibus resistit. Urinam impellit. Contra serpentes et scorpiones, morbumque regium, semen eius cum abrotono datur.

XCVIII. Lychnis quoque flammea illa adversus serpentes, scorpiones, crabrones, similiaque, bibitur e vino semine trito. Silvestris eadem stomacho inutilis. Alvum solvit. Ad detrahendam bilem efficacissima duabus drachmis. Scorpionibus adeo contraria, ut omnino visa ea torpescant. Radicem eius Asiani boliten vocant: qua alligata oculo, albugines tolli dicuntur.

XCIX. Et vincapervinca, sive chamaedaphne, arida tusa hydropicis datur in aqua, cochleari mensura, celerrimeque reddunt aquam. Eadem decocta in cinere, sparsa vino, tumores siccat. Auribus succo medetur. Alvinis imposita multum prodesse dicitur.

C. Rusci radix decocta, bibitur alternis diebus in calculorum valetudine, et tortuosiore urina, vel cruenta. Radicem pridie erui oportet, postero mane decoqui: ex eo sextarium vini cyathis duobus misceri. Sunt qui et crudam radicem tritam ex aqua bibant: et in totum ad virilia, cauliculis eius ex aceto tritis, nihil utilius putant.

CI. Batis quoque alvum mollit. Illinitur podagricis cruda et contusa. Acinon et coronarum causa et ciborum Aegyptii serunt. Eademque erat, quae ocimum, nisi hirsutior ramis ac foliis esset, et admodum odorata. Ciet menses et urinas.

CII. Colocasia Glaucias acria corporis leniri putavit, et stomachum iuvari.

CIII. Anthalii, quod Aegyptii edunt, nullum alium reperi usum. Sed est herba anthyllion, quam alii anthyllum vocant, duorum generum, foliis et ramis lenticulae similis, palmi altitudine, sabulosis apricis nascens, subsalsa gustanti. Altera chamaepityi similis, brevior et hirsutior, purpurei floris, odore gravis, in saxosis nascens. Prior vulvis aptissima, ex rosaceo ac lacte imposita, et vulneribus. Bibitur in stranguria, reniumque arenis, tribus drachmis. Altera bibitur in duritia vulvarum, et in torminibus, et in comitiali morbo, cum melle et aceto, quatuor drachmis.

CIV. Parthenium, alii leucanthes, alii amnacum vocant. Celsus apud nos, perdicium, et muralem. Nascitur in hortorum sepibus, flore albo, odore mali, sapore amaro. Ad insidendum, decoctum in duritia vulvarum, et inflammationibus. Sicca cum melle et aceto imposita, bilem detrahit atram. Ob hoc contra vertigines utilis, et calculosis. Illinitur et sacro igni: item strumis, cum axungia inveterata. Magi contra tertianas sinistra manu evelli eam iubent, dicique cuius causa vellatur, nec respicere. Dein eius folium aegri linguae subiicere, ut mox in cyatho aquae devoretur.

CV. Trychno, quam quidam strychnon scripsere, utinam nec coronarii in Aegypto uterentur, quos invitat florum similitudo, in duobus eius generibus. Quorum alterum, cui acini coccinei, granosi folliculi, halicacabum vocant, alii callion. Nostri autem vesicariam, quoniam vesicae et calculis prosit. Frutex est surculosus verius, quam herba: folliculis magnis, latisque, et turbinatis, grandi intus acino, qui maturescit Novembri mense. Tertio folia sunt ocimi, minime diligenter demonstrando, remedia

non venena tractantibus: quippe insaniam facit, parvo quoque succo. Quanquam et Graeci auctores in iocum vertere. Drachmae enim pondere lusum pudoris gigni dixerunt, species vanas imaginesque conspicuas obversari demonstrantes. Duplicatum hunc modum, legitimam insaniam facere. Quidquid vero adiiciatur ponderi, repraesentari mortem. Hoc est venenum, quod innocentissimi auctores simpliciter dorycnion appellavere, ab eo, quod cuspides in proeliis tingerentur illo passim nascente. Qui parcius insectabantur, manicon cognominavere: qui nequiter occultabant, erythron, aut neurada: ut nonnulli, perisson: cavendi causa curiosius dicendum.

Quin et alterum genus, quod halicacabon vocant, soporiferum est, atque etiam opio velocius ad mortem: ab aliis morion, ab aliis moly appellatum. Laudatum vero a Diocle et Evenore, Timaristo quidem etiam carmine, mira oblivione innocentiae: quippe praesentaneum remedium ad dentium mobiles firmandos, si colluerentur halicacabo in vino: exceptionem addidere, ne diutius id fieret: delirationem enim gigni. En demonstranda remedia, quorum medicina maioris mali periculum afferat. Commendatur ergo in cibis tertium genus, licet praeferatur hortensium saporibus. Et nihil esse corporis malorum, cui non salutare sit strychnos, Xenocrates praedicat. Non tamen auxilia eorum tanti sunt, ut vel profutura de iis commemorare fas putem, praesertim tanta copia innoxiorum medicaminum. Halicacabi radicem bibunt, qui sunt vaticinandi callentes, quod furere ad confirmandas superstitiones aspici se volunt. Remedio est (id enim libentius retulerim) aqua copiosa mulsa calida potui data. Nec illud praeteribo, aspidum naturae halicacabum in tantum adversam, ut radice eius propius admota so-

poretur illa sopore enecans vis earum. Ergo trita ex oleo percussis auxiliatur.

CVI. Corchorum Alexandrini cibi herba est, convolutis foliis ad similitudinem mori, praecordiis (ut ferunt) utilis, alopeciisque, et lentigini. Boum quoque scabiem celerrime sanari ea invenio: apud Nicandrum quidem et serpentium morsus, antequam floreat.

CVII. Nec de cnico sive atractylide verbosius dici par esset, Aegyptia herba, ni magnum contra venenata animalia praeberet auxilium: item adversus fungos. Constat, a scorpione percussos, quamdiu teneant eam herbam, non sentire cruciatum.

CVIII. Et persolutam Aegyptus in hortis serit, coronarum gratia. Duo genera eius: femina ac mas. Utraque subdita Venerem inhiberi, virorum maxime, tradunt.

CIX. Et quoniam in mensuris quoque ac ponderibus crebro Graecis nominibus utendum est, interpretationem eorum semel in hoc loco ponemus. Drachma Attica (fere enim Attica observatione medici utuntur) denarii argentei habet pondus: eademque sex obolos pondere efficit. Obolus X chalcos. Cyathus pendet drachmas X. Cum acetabuli mensura dicitur, significat heminae quartam partem, id est, drachmas XV. Mna, quam nostri minam vocant, pendet drachmas Atticas centum.

C. PLINII SECUNDI
NATURALIS HISTORIAE
LIBER XXII.

I. Implesse poterant miraculum sui natura atque tellus, reputantium vel prioris tantum voluminis dotes, totque genera herbarum, utilitatibus hominum, aut voluptatibus genita. Sed quanto plura restant? quantoque mirabiliora inventu? Illa enim maiore in parte cibi aut odoris decorisve commendatio ad numerosa experimenta duxit. Reliquarum potentia approbat, nihil a rerum natura sine aliqua occultiore causa gigni.

II. Equidem et formae gratia ritusque perpetui, in corporibus suis aliquas exterarum gentium uti herbis quibusdam, adverto animum. Illinunt certe aliis aliae faciem in populis Barbarorum feminae, maresque etiam apud Dacos et Sarmatas corpora sua inscribunt. Simile plantagini glastum in Gallia vocatur, quo Britannorum coniuges nurusque toto corpore oblitae, quibusdam in sacris et nudae incedunt, Aethiopum colorem imitantes.

III. Iam vero infici vestes scimus admirabili fuco. Atque ut sileamus, Galatiae, Africae, Lusitaniae granis, coccum Imperatoriis dicatum paludamentis, Transalpina Gallia herbis Tyrium atque conchylium tingit, omnesque alios colores. Nec quaerit in profundis murices, seque obiiciendo escam, dum praeripit belluis marinis, intacta etiam ancoris scrutatur

vada, ut inveniat per quod facilius matrona adultero placeat, corruptor insidietur nuptae. Stans et in sicco carpit, quo fruges modo: sed culpa, non ablui usu: alioqui fulgentius instrui poterat luxuria, certe innocentius. Non est nunc propositum ista consectari: nec committemus, ut subiiciendo tutiora, luxuriam vilitate circumscribamus, dicturi et alias herbis tingi lapides, parietesque pingi. Nec tingendi tamen rationem omisissemus, si unquam ea liberalium artium fuisset. Interim fortius agetur: auctoritasque quanta debeatur etiam surdis, hoc est, ignobilibus herbis, perhibebitur. Siquidem auctores imperii Romani conditoresque immensum quiddam et hinc sumsere, quoniam non aliunde sagmina in remediis publicis fuere, et in sacris legationibusque verbenae. Certe utroque nomine idem significatur, hoc est, gramen ex arce cum sua terra evulsum: ac semper e legatis, cum ad hostes clarigatumque mitterentur, id est, res raptas clare repetitum, unus utique Verbenarius vocabatur.

IV. Corona quidem nulla fuit graminea nobilior, in maiestate populi terrarum principis, praemiisque gloriae. Gemmatae et aureae, vallares, murales, rostratae, civicae, triumphales, post hanc fuere, suntque cunctae magno intervallo, magnaque differentia. Ceteras omnes singuli, et duces ipsi, Imperatoresque militibus, aut aliquando collegiis dedere: decrevit in triumphis Senatus, cura belli solutus, et populus otiosus: graminea nunquam nisi in desperatione suprema contigit, nulli nisi ab universo exercitu servato decreta. Ceteras Imperatores dedere, hanc solam miles Imperatori. Eadem vocatur obsidionalis, liberatis obsidione abominandoque exitio totis castris. Quod si civicae honos uno aliquo ac vel humillimo cive servato, praeclarus sacerque habetur; quid tandem existimari debet, unius virtute servatus

universus exercitus? Dabatur haec viridi e gramine, decerpto inde ubi obsessos servasset aliquis. Namque summum apud antiquos signum victoriae erat, herbam porrigere victos, hoc est, terra et altrice ipsa humo, et humatione etiam cedere: quem morem etiam nunc durare apud Germanos scio.

V. Donatus est ea L. Siccius Dentatus semel, cum civicas quatuordecim meruisset, depugnassetque CXX proeliis semper victor. Tanto rarius est, servatorem unum a servatis donari. Quidam Imperatores et saepius donati sunt, veluti P. Decius Mus, tribunus militum, ab exercitu: altera ab his, qui in praesidio obsessi fuerant, quanta esset eius honoris auctoritas, confessus religione: siquidem donatus bovem album Marti immolavit, et centum fulvos, qui ei virtutis causa dati fuerant simul ab obsessis. Hic Decius postea se consul, Imperioso collega, pro victoria devovit. Data est et a senatu populoque Romano, qua claritate nihil equidem in rebus humanis sublimius duco, Fabio illi, qui rem omnem Romanam restituit non pugnando. Nec data, cum magistrum equitum et exercitum eius servasset: tunc satius fuit nomine novo coronari, appellatum patrem ab his, quos servaverat: sed quo dictum est consensu honoratus est Hannibale ex Italia pulso. Quae corona adhuc sola ipsius imperii manibus imposita est: et quod peculiare ei est, sola a tota Italia data.

VI. Praeter hos contigit eius coronae honos M. Calpurnio Flammae, tribuno militum in Sicilia: centurioni vero uni ad hoc tempus Cn. Petreio Atinati, Cimbrico bello. Primum pilum is capessens sub Catulo, exclusam ab hoste legionem suam hortatus, tribunum suum dubitantem per castra hostium erumpere interfecit, legionemque eduxit. Invenio apud auctores, eundem praeter hunc honorem, adstantibus Mario et Catulo Coss. praetextatum immolasse ad

tibicinem foculo posito. Scripsit et Sulla dictator, ab exercitu se quoque donatum apud Nolam, legatum bello Marsico. Idque etiam in villa sua Tusculana, quae fuit postea Ciceronis, pinxit. Quod si verum est, hoc exsecrabiliorem eum dixerim, quandoquidem eam capiti suo proscriptione sua ipse detraxit, tanto paucioribus civium servatis, quam postea occisis. Addat etiamnum huic gloriae superbum cognomen Felicem; ipse tamen obsessis in toto orbe proscriptis, hac corona Sertorio cessit. Aemilianum quoque Scipionem Varro auctor est donatum obsidionali in Africa, Manilio consule, cohortibus servatis, totidemque ad servandas eas eductis: quod et statuae eius in foro suo Divus Augustus subscripsit. Ipsum Augustum M. Cicerone filio consule Idibus Septembris senatus obsidionali donavit. Adeo civica non satis videbatur. Nec praeterea quenquam hac invenimus donatum.

VII. Nullae ergo herbae fuere certae in hoc honore: sed quaecunque fuerant in periculi sede, quamvis ignobiles ignotaeque, honorem nobilem faciebant: quod latere apud nos minus quidem miror, cernens negligi ea quoque, quae ad valetudinem conservandam, cruciatusque corporis propulsandos, et mortem arcendam pertinent. Sed quis non mores iure castiget? Addidere vivendi pretia deliciae luxusque. Nunquam fuit cupido vitae maior, nec minor cura. Aliorum hanc operae esse credimus: ne mandato quidem nostro alios id agere, medicisque provisum esse pro nobis. Ipsi fruimur voluptatibus, et (quo nihil equidem probrosius duco) vivimus aliena fiducia. Immo vero plerisque ultro etiam irrisui sumus ista commentantes, atque frivoli operis arguimur: magno, quanquam immensi laboris, solatio, sperni cum rerum natura: quam certe non defuisse nobis docebimus, et invisis quoque herbis inseruisse remedia:

quippe cum medicinas dederit etiam aculeatis. Haec enim proxime restant ex his, quas priore libro nominavimus, in quibus ipsis providentiam naturae satis mirari, amplectique non est. Dederat, quas diximus, molles cibisque gratas. Pinxerat remedia in floribus, visuque ipso animos invitaverat, etiam deliciis auxilia permiscens. Excogitavit aliquas aspectu hispidas, tactu truces, ut tantum non vocem ipsius fingentis illas, rationemque reddentis exaudire videamur, ne se depascat avida quadrupes, ne procaces manus rapiant, ne neglecta vestigia obterant, ne insidens ales infringat: his muniendo aculeis, telisque armando, remediis ut tuta ac salva sint. Ita hoc quoque, quod in iis odimus, hominum causa excogitatum est.

VIII. Clara in primis aculeatarum erynge est, sive eryngion, contra serpentes et venenata omnia nascens. Adversus ictus morsusque radix eius bibitur drachmae pondere in vino: aut si plerumque tales iniurias comitatur et febris, ex aqua. Illinitur plagis, peculiariter efficax contra chersydros ac ranas. Omnibus contra toxica et aconita efficaciorem Heraclides medicus, in iure anseris decoctam, arbitratur. Apollodorus adversus toxica cum rana decoquit, ceteri in aqua. Ipsa dura, fruticosa, spinosis foliis, caule geniculato, cubitali, et maiore aliquanto, alia albicans, alia nigra, radice odorata, et sativa quidem est. Sed et sponte nascitur in asperis et saxosis: et in litoribus maris, durior, nigriorque, folio apii.

IX. Ex his candidam nostri centum capita vocant. Omnes eiusdem effectus, caule et radice in cibos Graecorum receptis utroque modo, sive coquere libeat, sive cruda vesci. Portentosum est, quod de ea traditur: Radicem eius alterutrius sexus similitudinem referre, raram inventu: sed si viris contigerit mas, amabiles fieri. Ob hoc et Phaonem Lesbium dilectum a Sappho. Multae circa hoc non Magorum

solum vanitates, sed etiam Pythagoricorum. Sed in medico usu praeter supra dicta auxiliatur inflationibus, torminibus, cordis vitiis, stomacho, iocineri, praecordiis in aqua mulsa, lieni in posca. Item ex mulsa renibus, stranguriae, opisthotonicis spasmis, lumbis, hydropicis, comitialibus, mulierum mensibus, sive subsidant, sive abundent, vulvarumque omnibus vitiis. Extrahit infixa corpori cum melle. Strumas, parotidas, panos, recedentes ab ossibus carnes, sanat cum axungia salsa, et cerato: item fracturas. Crapulam praesumta arcet, alvum sistit. Aliqui e nostris sub solstitio colligi eam iussere. Ex aqua caelesti imponi omnibus cervicis vitiis. Oculorum quoque albugines sanare adalligatam tradiderunt.

X. Sunt qui et acanon eryngio adscribant, spinosam brevemque, ac latam herbam, spinisque latioribus. Hanc impositam, sanguinem mire sistere.

XI. Alii eryngen falso eandem putaverunt esse et glycyrrhizam, quare subiungi eam protinus refert. Et ipsa sine dubio inter aculeatas est, foliis echinatis, pinguibus, tactuque gummosis, fruticosa, binûm cubitorum altitudine, flore hyacinthi, fructu pilularum platani magnitudinis. Praestantissima in Cilicia, secunda Ponto, radice dulci, et hac tantum in usu. Capitur ea Vergiliarum occasu, longa ceu vitium: coloris buxei melior, quam nigra: quaeque lenta, quam quae fragilis. Usus in subdictis decoctae ad tertias, cetero ad mellis crassitudinem, aliquando et tusae: quo genere et vulneribus imponitur, et faucium vitiis omnibus. Item voci utilissimo succo, sic ut spissatus est, linguae subdito. Item thoraci, iocineri. Hac diximus sitim famemque sedari. Ob id quidam adipson appellavere eam, et hydropicis dedere, ne sitirent. Ideo et commanducata stomatice est, et hulceribus oris inspersa saepe, et

pterygiis. Sanat et vesicae scabiem, renum dolores, condylomata, hulcera genitalium. Dedere eam quidam potui in quartanis, drachmarum duarum pondere, et pipere, hemina aquae. Commanducata sanguinem ex vulnere sistit. Sunt et qui calculos ea pelli tradiderunt.

XII. Tribuli unum genus in hortis nascitur, alterum in fluminibus tantum. Succus ex his colligitur ad oculorum medicinas. Est enim refrigerantis naturae, et ideo utilis contra inflammationes collectionesque. Hulcera per se erumpentia, et praecipue in ore, cum melle sanat: item tonsillas. Potus calculos frangit. Thraces, qui ad Strymona habitant, foliis tribuli equos saginant: ipsi nucleo vivunt, panem facientes praedulcem, et qui contrahat ventrem. Radix caste pureque collecta, discutit strumas. Semen adalligatum, varicum dolores sedat: tritum vero, et in aquam sparsum, pulices necat.

XIII. Stoebe, quam aliqui phleon vocant, decocta in vino, praecipue auribus purulentis medetur: item oculis ictu cruentatis: haemorrhagiae quoque et dysenteriae infusa.

XIV. Hippophyes in sabulosis maritimisque nascitur, spinis albis. Ederae modo racemosa est, candidis, et ex parte rubentibus acinis. Radix succo madet, qui aut per se conditur, aut pastillis farinae. Haec bilem detrahit obolo ponderis, saluberrime cum mulso. Est altera hippophyes, sine caule, sine flore, foliis tantum minutis. Huius quoque succus hydropicis mire prodest. Debent accommodatae esse et equorum naturae, neque ex alia causa nomen accepisse. Quippe quaedam animalium remediis nascuntur, locupleti divinitate ad generanda praesidia: ut non sit mirari satis ingenium eius, disponentis auxilia in genera, in causas, in tempora, ut aliis

prosit aliud horis, diesque nullus prope sine praesidiis reperiatur.

XV. Urtica quid esse invisius potest? At illa praeter oleum, quod in Aegypto ex ea fieri diximus, vel plurimis scatet remediis. Semen eius cicutae contrarium esse Nicander affirmat: item fungis et argento vivo. Apollodorus et salamandris cum iure decoctae testudinis. Item adversari hyoscyamo, et serpentibus, et scorpionibus. Quin illa ipsa amaritudo mordax, uvas in ore, procidentesque vulvas, et infantium sedes, tactu resilire cogit: lethargicos expergisci, tactis cruribus, magisque fronte. Eadem canis morsibus addito sale medetur. Sanguinem trita naribus indita sistit, et magis radice. Carcinomata et sordida hulcera, sale admixto: item luxata sanat, et panos, parotidas, carnesque ab ossibus recedentes. Semen potum cum sapa, vulvas strangulantes aperit, et profluvia narium sistit impositum. Vomitiones in aqua mulsa sumtum a coena faciles praestat, duobus obolis: uno autem in vino poto lassitudines recreat. Vulvae vitiis tostum, acetabuli mensura: potum in sapa resistit stomachi inflationibus. Orthopnoicis prodest cum melle: et thoracem purgat eodem ecligmate. Et lateri medetur cum semine lini. Addunt hyssopum et piperis aliquid. Illinitur lieni. Difficilem ventrem tostum cibo emollit. Hippocrates vulvam purgari poto eo pronuntiat. Dolore levari tosto acetabuli mensura, dulci poto, et imposito cum succo malvae. Intestinorum animalia pelli cum hydromelite et sale. Defluvia capitis semine illito cohonestari. Articulariis morbis et podagricis plurimi cum oleo vetere, aut folia cum ursino adipe trita imponunt. At eadem radix tusa cum aceto non minus utilis: item lieni. Et cocta in vino discutit panos, cum axungia vetere salsa. Eadem psilothrum est sicca.

Condidit laudes eius Phanias physicus, utilissimam cibis coctam conditamve professus arteriae, tussi, ventris destillationi, stomacho, panis, parotidibus, pernionibus: cum oleo sudorem, coctam cum conchyliis ciere alvum: cum ptisana pectus purgare, mulierumque menses: cum sale, hulcera quae serpant cohibere. Succo quoque in usu est. Expressus illitusque fronti, sanguinem narium sistit: potus urinam ciet, calculos rumpit: uvam gargarizatus reprimit. Semen colligi messibus oportet. Alexandrinum maxime laudatur. Ad omnia haec et mitiores quidem teneraeque efficaces, sed praecipue silvestris illa, et amplius lepras e facie tollit, in vino pota. Si quadrupes foetum non admittat, urtica naturam fricandam monstrant.

XVI. Ea quoque num, quam lamium inter genera earum appellavimus, mitissima, et foliis non mordentibus, medetur cum mica salis contusis, incussisque, inustis, et strumis, tumoribus, podagris, vulneribus. Album habet in medio folio, quod ignibus sacris medetur. Quidam e nostris tempore discrevere genera. Autumnalis urticae radicem alligatam in tertianis, ita ut aegri nuncupentur, cum eruitur ea radix, dicaturque cui, et quorum filio eximatur, liberare morbo tradiderunt. Hoc idem et contra quartanas pollere. Iidem urticae radice addito sale, infixa corpori extrahi. Foliis cum axungia strumas discuti: vel si suppuraverint, erodi complerique.

XVII. Ex argumento nomen accepit scorpio herba. Semen enim habet ad similitudinem caudae scorpionis, folia pauca. Valet et adversus animal nominis sui. Est et alia eiusdem nominis effectusque sine foliis, asparagi caule, in cacumine aculeum habens, et inde nomen.

XVIII. Leucacantham alii phyllon, alii ischiada, alii polygonaton appellant, radice cyperi, quae com-

manducata dentium dolores sedat. Item laterum, et lumborum, ut Hicesius tradit, semine poto drachmis octo, aut succo. Eadem ruptis, convulsis medetur.

XIX. Helxinen aliqui perdicium vocant, quoniam perdices ea praecipue vescantur. Alii sideritin, nonnulli parthenium. Folia habet mixtae similitudinis plantagini et marrubio, cauliculos densos, leviter rubentes, semina in capitibus lappaceis adhaerentia vestibus: unde et helxinen dictam volunt. Sed nos qualis vera esset helxine, diximus priori libro. Haec autem inficit lanas, sanat ignes sacros, et tumores, collectionesque omnes, et adusta. Panos succus cum psimmythio, et guttura incipientia turgescere. Item veterem tussim cyatho hausto, et omnia in humido, sicut tonsillas, et varices, cum rosaceo. Imponitur et podagris cum caprino sevo, ceraque Cypria.

XX. Perdicium, sive Parthenium (nam sideritis alia est) a nostris herba urceolaris vocatur, ab aliis astericum, folio similis ocimo, nigrior tantum, nascens in tegulis, parietinisque. Medetur cum mica salis trita iisdem omnibus, quibus lamium, et eodem modo: item vomicae, calfacto succo potu. Sed contra hulcera, rupta, lapsusque, et praecipitia, aut vehiculorum eversiones, singularis. Verna carus Pericli Atheniensium principi, cum is in arce templum aedificaret, repsissetque super altitudinem fastigii, et inde cecidisset, hac herba dicitur sanatus, monstrata Pericli somnio a Minerva. Quare Parthenium vocari coepta est, assignaturque ei deae. Hic est vernula, cuius effigies ex aere fusa est, et nobilis ille Splanchnoptes.

XXI. Chamaeleonem aliqui ixiam vocant. Duo genera eius. Candidior asperiora folia habet: serpit in terra echini modo spinas erigens, radice dulci, odore gravissimo. Quibusdam in locis viscum gignit

album sub alis foliorum, maxime circa Canis ortum, quo modo thura nasci dicuntur: unde et ixia appellatur. Hoc, ut mastiche, utuntur mulieres. Quare et chamaeleon vocetur, varietate foliorum evenit. Mutat enim cum terra colores, hic niger, illic viridis, aliubi cyaneus, aliubi croceus, atque aliis coloribus.

Ex his candidus hydropicos sanat succo radicis decoctae. Bibitur drachma in passo. Pellit et interaneorum animalia acetabuli mensura succi eiusdem, in vino austero, cum origani scopis. Facit ad difficultatem urinae. Hic succus occidit et canes suesque in polenta. Addita aqua et oleo contrahit in se mures ac necat, nisi protinus aquam sorbeant. Radicem eius aliqui concisam servari iubent funiculis pendentem, decoquuntque in cibo contra fluxiones, quas Graeci rheumatismos vocant.

Ex nigris aliqui marem dixere, cui flos purpureus esset: et feminam, cui violaceus. Uno nascuntur caule cubitali, crassitudine digitali. Radicibus earum lichenes curantur, cum sulphure et bitumine una coctis: commanducatis vero dentes mobiles, aut in aceto decoctis. Succo scabiem etiam quadrupedum sanant. Et ricinos canum necant: iuvencos quoque anginae modo. Quare a quibusdam ulophonon vocatur, et cynozolon, propter gravitatem odoris. Ferunt et haec viscum hulceribus utilissimum. Omnium autem generum eorum radices scorpionibus adversantur.

XXII. Coronopus oblonga herba est cum fissuris, Seritur interim, quoniam radix coeliacis praeclare facit in cinere tosta.

XXIII. Et anchusae radix in usu est, digitali crassitudine. Finditur papyri modo: manusque inficit sanguineo colore: praeparat lanas pretiosis coloribus. Sanat hulcera in cerato, praecipue senum: item adusta. Liquari non potest in aqua: oleo dissolvi-

tur: idque sincerae experimentum est. Datur et a renum dolores drachma eius potui in vino: aut si febris sit, in decocto balani. Item in iocinerum vitiis et lienis, et bile fuffusis. Lepris et lentigini illinitu ex aceto. Folia trita cum melle et farina, luxatis imponuntur: et pota drachmis duabus in mulso alvum sistunt. Pulices necare radix in aqua decocta traditur.

XXIV. Est et alia similis, pseudanchusa ob id appellata, a quibusdam vero echis, aut doris, et multis aliis nominibus: lanuginosior, et minus pinguis, tenuioribus foliis et languidioribus. Radix in oleo non fundit rubentem succum: et hoc ab anchusa discernitur. Contra serpentes efficacissima potu foliorum, vel seminis. Folia ictibus imponuntur. Virus serpentium fugat. Bibitur et propter spinam. Folium eius sinistra decerpi iubent Magi, et cuius causa sumatur dici, tertianisque febribus adalligari.

XXV. Est et alia herba proprio nomine onochiles, quam aliqui anchusam vocant, alii arcebion, alii onochelim, aliqui rhexiam, multi enchusam, parvo frutice, flore purpureo, asperis foliis et ramis, radice messibus sanguinea, cetero nigra, in sabulosis nascens, efficax contra serpentes, maximeque viperas, et radice et foliis, aeque cibo ac potu. Vires habet messibus. Folia trita odorem cucumeris reddunt. Datur in cyathis tribus vulva procidente. Pellit et tineas cum hyssopo. Et in dolore renum aut iocineris ex aqua mulsa, si febris sit: sin aliter, ex vino bibitur. Lentigini ac lepris radix illinitur. Habentes eam, a serpentibus feriri negantur. Est et alia huic similis flore rubro, minor, et ipsa ad eosdem usus. Traduntque commanducata ea, si inspuatur, mori serpentem.

XXVI. Anthemis magnis laudibus celebratur ab Asclepiade. Aliqui leucanthemida vocant, alii leu-

canthemum, alii eranthemon, quoniam vere floreat: alii chamaemelon, quoniam odorem mali habeat. Nonnulli melanthemon vocant. Genera eius tria flore tantum distant, palmum non excedentia, parvisque floribus, ut rutae, candidis, aut melinis, aut purpureis. In macro solo, aut iuxta semitas colligitur vere, et in coronamenta reponitur. Eodem tempore et medici folia tusa in pastillos digerunt: item florem et radicem. Dantur omnia mixta drachmae unius pondere, contra serpentium omnium ictus. Pellit mortuos partus: item menstrua in potu, et urinam, calculosque. Inflationes, iocinerum vitia, bilem suffusam, aegilopia commanducata, hulcerum eruptiones manantes sanat. Ex omnibus his generibus ad calculos efficacissima est, quae florem purpureum habet: cuius et foliorum et fruticis amplitudo maiuscula est. Hanc proprie quidam eranthemon vocant.

XXVII. Loton qui arborem putant tantum esse, vel Homero auctore coargui possunt. Is enim inter herbas subnascentes deorum voluptati, loton primam nominavit. Folia eius cum melle, oculorum cicatrices, argema, nubeculas discutiunt.

XXVIII. Est et lotometra, quae fit ex loto sata, ex cuius semine simili milio, fiunt panes in Aegypto a pastoribus, maxime aqua vel lacte subacto. Negatur quidquam illo pane salubrius esse, aut levius, dum caleat: refrigeratus difficilius concoquitur, fitque ponderosus. Constat, eos qui illo vivant, nec dysenteria, nec tenesmo, neque aliis morbis ventris infestari. Itaque inter remedia eorum habetur.

XXIX. Heliotropii miraculum saepius diximus, cum Sole se circumagentis, etiam nubilo die: tantus sideris amor est: noctu velut desiderio contrahi caeruleum florem. Genera eius duo: tricoccum, et helioscopium.

Hoc altius (quanquam utrumque semipedalem altitudinem non excedit) ab ima radice ramosum. Semen in folliculo messibus colligitur. Nascitur nonnisi in pingui solo, cultoque maxime: tricoccum ubique. Si decoquatur, invenio cibis placere: et in lacte iucundius alvum molliri: et si decocti succus bibatur, efficacissime exinaniri. Maioris succus excipitur aestate, hora sexta: miscetur cum vino, sic firmior. Capitis dolores sedat, rosaceo admixto. Verrucas cum sale tollit succus e folio: unde nostri verrucariam herbam appellavere, aliis cognominari effectibus digniorem. Namque et serpentibus, et scorpionibus resistit, ex vino aut aqua mulsa, ut Apollophanes et Apollodorus tradunt. Folia infantium destillationibus, quod siriasin vocant, illita medentur. Item contractionibus, etiam si id comitialiter accidat. Decocto quoque foveri os saluberrimum est. Potum id pellit tineas, et renum arenas. Si cuminum adiiciatur, calculos frangit. Decoqui cum radice oportet, quae cum foliis et hircino sevo podagris illinitur.

Alterum genus, quod tricoccum appellavimus, et alio nomine scorpiuron vocatur, foliis non solum minoribus, sed etiam in terram vergentibus. Semen ei est effigie scorpionis caudae: quare ei nomen. Vis ad omnia venenata et phalangia, sed contra scorpiones praecipue illita. Non feriuntur habentes. Et si terram surculo heliotropii circumscribat aliquis, negant scorpionem egredi. Imposita vero herba, aut uda omnino respersum, protinus mori. Seminis grana quatuor pota, quartanis prodesse dicuntur, tria vero tertianis: vel si herba ipsa ter circumlata subiiciatur capiti. Semen et Venerem stimulat. Cum melle panos discutit. Et verrucas hoc utique heliotropium radicitus extrahit, et excrescentia in sedibus. Spinae quoque ac lumborum sanguinem cor-

ruptum trahit illitum semen, et potum, in iure gallinacei decoctum, aut cum beta et lente. Cortex vero liventibus colorem reddit. Magi heliotropium quartanis quater, in tertianis ter alligari iubent ab ipso aegro, precarique eum, soluturum se nodos liberatum, et ita facere non exemta herba.

XXX. Aliud adianto miraculum: aestate viret, bruma non marcescit: aquas respuit, perfusum mersumve sicco simile est: tanta dissociatio deprehenditur: unde et nomen a Graecis: alioqui frutici topiario. Quidam callitrichon vocant, alii polytrichon, utrumque ab effectu. Tingit enim capillum: et ad hoc decoquitur in vino cum semine apii, adiecto oleo copiose, ut crispum densumque faciat: defluere autem prohibet. Duo eius genera: candidius, et nigrum breviusque. Id quod maius est, polytrichon: aliqui, trichomanes vocant. Utrique ramuli nigro colore nitent, foliis filicis: ex quibus inferiora aspera ac fusca sunt: omnia autem contrariis pediculis densa inter se ex adverso: radix nulla. Umbrosas petras, parietumque aspergines, ac fontium maxime specus sequitur, et saxa manantia: quod miremur, cum aquas non sentiat. Calculos e corpore mire pellit, frangitque, utique nigrum. Qua de causa potius, quam quod in saxis nasceretur, a nostris saxifragum appellatum crediderim. Bibitur e vino, quantum terni decerpsere digiti. Urinam cient. Serpentium et araneorum venenis resistunt. In vino decocti alvum sistunt. Capitis dolores corona ex his sedat. Contra scolopendrae morsus illinuntur, crebro auferendi, ne perurant: hoc et in alopeciis. Strumas discutiunt, furfuresque in facie, et capitis manantia hulcera. Decoctum ex his prodest suspiriosis, et iocineri, et lieni, et felle suffusis, et hydropicis. Stranguriae illinuntur, et renibus cum absinthio. Secundas cient, et menstrua. Sanguinem sistunt ex aceto,

aut rubi succo poti. Infantes quoque exhulcerati perunguntur ex iis cum rosaceo et vino prius. Folium in urina pueri impubis, tritum quidem cum aphronitro, et illitum ventri mulierum, ne rugosus fiat, praestare dicitur. Perdices et gallinaceos pugnaciores fieri putant, in cibum eorum additis: pecorique esse utilissimos.

XXXI. Picris ab insigni amaritudine cognominatur, ut diximus: rotundo folio. Tollit eximie verrucas. Thesium quoque non dissimili amaritudine est: sed purgat alvum: in quem usum teritur ex aqua.

XXXII. Asphodelum de clarissimis herbarum, quam heroion aliqui appellaverunt, Hesiodus et in silvis nasci dixit: Dionysius, marem ac feminam esse. Defectis corporibus et phthisicis constat bulbos eius cum ptisana decoctos, aptissime dari: panemque ex his cum farina subactis, saluberrimum esse. Nicander et contra serpentes ac scorpiones, vel caulem, quem anthericon vocavimus, vel semen, vel bulbos dedit in vino tribus drachmis: substravitque somno contra hos metus. Datur et contra venenata marina, et contra scolopendras terrestres. Cochleae mire in Campania caulem eum persequuntur, et sugendo arefaciunt. Folia quoque illinuntur venenatorum vulneribus ex vino. Bulbi nervis articulisque cum polenta tusi illinuntur. Prodest et concisis ex aceto lichenas fricare: item hulceribus putrescentibus ex aqua imponere: mammarum quoque et testium inflammationibus. Decocti in faece vini, oculorum epiphoris supposito linteolo medentur. Fere in quocunque morbo magis decoctis utuntur. Item ad tibiarum tetra hulcera, rimasque corporum quacunque in parte, farina arefactorum. Autumno autem colliguntur, cum plurimum valent. Succus quoque tusis expressus aut decoctis utilis fit corporis dolori, cum melle: idem odorem corporis iucundum

affectantibus, cum iri arida et salis exiguo. Folia etiam supra dictis medentur, et strumis, panis, hulceribus in facie, decocta in vino. Cinis e radice alopecias emendat, et rimas pedum. Decoctae radicis in oleo succus, perniones et ambusta. Et ad gravitatem aurium infunditur: a contraria aure in dolore dentium. Prodest et urinae pota modice radix, et menstruis, et lateris doloribus: item ruptis, convulsis, tussibus, drachmae pondere in vino pota. Eadem et vomitiones adiuvat commanducata. Semine sumto turbatur venter. Chrysermus et parotidas in vino decocta radice curavit: item strumas, admixta cachry ex vino. Quidam aiunt, si imposita radice pars eius in fumo suspendatur, quartoque die solvatur, una cum radice arescere strumam. Sophocles ad podagras utroque modo, cocta crudaque, usus est. Ad perniones decoctam ex oleo dedit, et suffusis felle in vino, et hydropicis. Venerem quoque concitari cum vino et melle perunctis, aut bibentibus tradidere. Xenocrates et lichenas, psoras, lepras, radice in aceto decocta, tolli dicit. Item si cocta sit cum hyoscyamo et pice liquida, alarum quoque et feminum vitia: et capillum crispiorem fieri, raso prius capite, si radice ea fricetur. Simus lapides renum in vino decocta atque pota eximit. Hippocrates semen eius ad impetus lienis dari censet. Iumentorum quoque hulcera ac scabiem, radix illita, aut decoctae succus ad pilum reducit. Mures etiam eadem fugantur, caverna praeclusa moriuntur.

XXXIII. Asphodelon ab Hesiodo quidam alimon appellari existimavere, quod falsum arbitror. Est enim suo nomine alimon, non parvi et ipsum erroris inter auctores. Alii enim fruticem esse dicunt densum, candidum, sine spina, foliis oleae, sed molliribus: coqui autem haec ciborum gratia. Radix tormina discutit, drachmae pondere in aqua mulsa po-

ta: item convulsa, et rupta. Alii olus maritimum esse dixere salsum, et inde nomen, foliis in rotunditatem longis, laudatum in cibis. Duorum praeterea generum, silvestre, et mitius: utrumque prodesse dysentericis etiam exhulceratis cum pane, stomacho vero ex aceto. Hulceribus vetustis illini crudum, et vulnerum recentium impetus leniri, et luxatorum pedum ac vesicae dolores. Silvestri tenuiora folia, sed in eisdem remediis effectus maiores, et in sananda hominum ac pecorum scabie. Praeterea nitorem corpori fieri: dentibusque candorem, si fricentur radice ea. Semine linguae subdito sitim non sentiri. Hoc quoque mandi, et utraque etiam condiri. Cratevas tertium quoque genus tradidit, longioribus foliis et hirsutioribus, odore cupressi: nasci sub edera maxime: prodesse opisthotonis, contractionibus nervorum, tribus obolis in sextarium aquae.

XXXIV. Acanthos est topiaria et urbana herba, elato longoque folio, crepidines marginum, assurgentiumque pulvinorum toros vestiens. Duo genera eius sunt, aculeatum et crispum, quod brevius: alterum laeve, quod aliqui paederota vocant, alii melamphyllum. Huius radices ustis luxatisque mire prosunt: item ruptis, convulsis, et phthisin metuentibus incoctae cibo, maxime ptisana. Podagris quoque illinuntur tritae et calefactae calidis.

XXXV. Bupleuron in sponte nascentium olerum numero Graeci habent, caule cubitali, foliis multis longisque, capite anethi, laudatum in cibis ab Hippocrate: in medicina a Glaucone, et Nicandro. Semen contra serpentes valet. Folia ad secundas feminarum, vel succum ex vino illinunt: et strumis folia cum sale et vino. Radix contra serpentes datur in vino, et urinae ciendae.

XXXVI. Buprestim magna inconstantia Graeci in laudibus ciborum etiam habuere: iidemque remedia

tanquam contra venenum prodiderunt. Et ipsum nomen indicio est boum certe venenum esse, quos dissilire degustata fatentur. Quapropter nec de hac plura dicemus. Est vero causa, quare venena monstremus inter gramineas coronas, nisi libidinis causa expetenda alicui videtur, quam non aliter magis accendi putant, quam pota ea.

XXXVII. Elaphoboscon ferulaceum est, geniculatum digiti crassitudine, semine corymbis dependentibus, silis effigie, sed non amaris, foliis olusatri: et hoc laudatum in cibis. Quippe etiam conditum prorogatur ad urinam ciendam, lateris dolores sedandos, rupta, convulsa sananda, inflationes discutiendas, colique tormenta. Contra serpentium omniumque aculeatorum ictus. Quippe fama est, hoc pabulo cervos resistere serpentibus. Fistulas quoque radix nitro addito illita sanat. Siccanda autem in eos usus prius est, ne succo suo madeat, qui contra serpentium ictus facit eam deteriorem.

XXXVIII. Scandix quoque in olere silvestri a Graecis ponitur, ut Opion et Erasistratus tradunt. Item decocta alvum sistit. Semine singultus confestim ex aceto sedat. Illinitur ambustis, urinas ciet. Decoctae succus prodest stomacho, iocineri, renibus, vesicae. Haec est, quam Aristophanes Euripidi poetae obiicit ilocalariter, matrem eius ne olus quidem legitimum venditasse, sed scandicem.

Eadem erat anthriscus, si tenuiora folia et odoratiora haberet. Peculiaris laus eius, quod fatigato Venere corpori succurrit, marcentesque senio iam coitus excitat. Sistit profluvia alba feminarum.

XXXIX. Et iasione olus silvestre habetur, in terra repens, cum lacte multo: florem fert candidum: concilium vocant. Et huius eadem commendatio ad stimulandos coitus. Cruda ex aceto in cibo sumta, mulieribus lactis ubertatem praestat. Salutaris est

phthisim sentientibus. Infantium capiti illita, nutrit capillum, tenacioremque eius cutem efficit.

XL. Estur et caucalis, foeniculo similis, brevi caule, flore candido, cordi utilis. Succus quoque eius bibitur, stomacho perquam commendatus, et urinae, calculisque et arenis pellendis, et vesicae pruritibus. Extenuat et lienis, iocineris, renumque pituitas. Semen menses feminarum adiuvat, bilemque a partu siccat. Datur et contra profluvia geniturae viris. Chrysippus et conceptionibus eam putat conferre multum: bibitur in vino ieiunis. Illinitur et contra venena marinorum, sicut Petrichus in carmine suo significat.

XLI. His adnumerant et sion, latius apio, in aqua nascens, pinguius, nigriusque, copiosum semine, sapore nasturtii. Prodest urinis, renibus, lienibus, mulierumque mensibus, sive ipsum in cibo sumtum, sive ius decocti, sive semen e vino drachmis duabus. Calculos rumpit, aquisque quae gignunt eos, resistit. Dysentericis prodest infusum. Item illitum lentigini, et mulierum vitiis in facie noctu illitum, momentoque cutem emendat, et ramices lenit, et scabiem equorum.

XLII. Silybum, chamaeleoni albo similem, aeque spinosam, ne in Cilicia quidem, aut Syria, aut Phoenice, ubi nascitur, coquere tanti est: ita operosa eius culina traditur. In medicina nullum usum habet.

XLIII. Scolymon quoque in cibos recipit Oriens, et alio nomine limoniam appellat. Frutex est nunquam cubitali altior, cristisque foliorum ac radice nigra, sed dulci: Eratostheni quoque laudata in pauperis coena. Urinam ciere praecipue traditur: sanare lichenas et lepras ex aceto. Venerem stimulare in vino, Hesiodo et Alcaeo testibus: qui florente ea cicadas acerrimi cantus esse, et mulieres libidinis avidissimas, virosque in coitum pigerrimos scripsere,

velut providentia naturae hoc adiumento tunc valentissimo. Item graveolentiam alarum emendat radicis emedullatae uncia, in vini Falerni heminis tribus decocta ad tertias, et a balineo ieiuno, itemque post cibum cyathis singulis pota. Mirum est, quod Xenocrates promittit experimento, vitium id ex alis per urinam effluere.

XLIV. Estur et sonchos, (ut quem Theseo apud Callimachum apponat Hecale) uterque, albus et niger: lactucae similes ambo, nisi spinosi essent: caule cubitali, anguloso, intus cavo, sed qui fractus copioso lacte manet. Albus, qui e lacte nitor, utilis orthopnoicis lactucarum modo, ex embammate. Erasistratus calculos per urinam pelli eo monstrat, et oris graveolentiam commanducato corrigi. Succus trium cyathorum mensura, in vino albo et oleo calefactus, adiuvat partus, ita ut a partu ambulent gravidae. Datur et in sorbitione. Ipse caulis decoctus facit lactis abundantiam nutricibus, coloremque meliorem infantium: utilissimus his, quae lac sibi coire sentiant. Instillatur auribus succus, calidusque in stranguria bibitur cyathi mensura, et in stomachi rosionibus cum semine cucumeris, nucleisque pineis. Illinitur et sedis collectionibus. Bibitur contra serpentes scorpionesque: radix vero illinitur. Eadem decocta in oleo, Punici mali calyce, aurium morbis praesidium est. Haec omnia ex albo. Cleemporus nigro prohibet vesci, ut morbos faciente, de albo consentiens. Agathocles etiam contra sanguinem tauri demonstrat succum eius. Refrigeratoriam tamen vim esse convenit nigro, et hac causa imponendum cum polenta. Zenon radice albi stranguriam docet sanari.

XLV. Condrillon sive condrille, folia habet intubi, circumrosis similia, caulem minus pedali, succo madentem amaro, radice fabae simili, aliquando

numerosa. Habet proximam terrae mastichen tuberculo fabae, quae apposita feminarum menses trahere dicitur. Tusa cum radicibus tota dividitur in pastillos, contra serpentes, argumento probabili: sic quidem mures agrestes laesi ab his, hanc esse dicuntur. Succus ex vino coctae, alvum sistit. Eadem palpebrarum pilos inordinatissimos, pro gummi efficacissime regit. Dorotheus stomacho et concoctionibus utilem carminibus suis pronuntiavit. Aliqui feminis, et oculis, generationique virorum contrariam putavere.

XLVI. Inter ea quae temere manduntur, et boletos merito posuerim, optimi quidem hos cibi, sed immenso exemplo in crimen adductos, veneno Tiberio Claudio principi per hanc occasionem a coniuge Agrippina dato: quo facto illa terris venenum alterum, sibique ante omnes, Neronem suum dedit. Quorundam ex his facile noscuntur venena, diluto rubore, rancido aspectu, livido intus colore, rimosa stria, pallido per ambitum labro. Non sunt haec in quibusdam: siccique, et nitri similes, veluti guttas in vertice albas ex tunica sua gerunt. Volvam enim terra ob hoc prius gignit, ipsum postea in volva, ceu in ovo est luteum. Nec tunicae minor gratia in cibo infantis boleti. Rumpitur haec primo nascente: mox increscente, in pediculi corpus absumitur, raroque unquam geminis ex uno pede. Origo prima causaque e limo, et acescente succo madentis terrae, aut radicis fere glandiferae: initioque spuma lentior, dein corpus membranae simile, mox partus. Ut diximus, illa pernicialia, prorsus improbanda. Si enim caligaris clavus, ferrive aliqua rubigo, aut panni marcor affuerit nascenti, omnem illico succum alienum saporemque in venenum concoquit: deprehendisse qui, nisi agrestes, possunt, atque qui colligunt? Ducunt ipsi alia vitia: et quidem si serpentis caver-

na iuxta fuerit, si patescentem primo adhalaverit, capaci venenorum cognatione ad virus accipiendum. Itaque caveri conveniet, prius quam se condant serpentes. Signa erunt tot herbae, tot arbores fruticesque, ab emersu earum ad latebram usque vernantes; et vel fraxini tantum folia, nec postea nascentia, nec ante decidentia. Et boletis quidem ortus occasusque omnis intra dies septem est.

XLVII. Fungorum lentior natura, et numerosa genera, sed origo non nisi ex pituita arborum. Tutissimi, qui rubent callo, minus diluto rubore, quam boleti. Mox candidi, velut apice Flaminis insignibus pediculis. Tertium genus suilli, venenis accommodatissimi. Familias nuper interemere, et tota convivia, Annaeum Serenum praefectum Neronis vigilum, et tribunos, centurionesque. Quae voluptas tanta ancipitis cibi? Quidam discrevere arborum generibus, fico, ferula, et gummim ferentibus: nos item fago, aut robore, aut cupresso, ut diximus. Sed ista quis spondet in venalibus? Omnium colos lividus. Hic habebit veneni argumentum, quo similior fuerit arborum fici. Adversus haec diximus remedia, dicemusque: interim sunt aliqua et in his. Glaucias stomacho utiles putat boletos. Siccantur pendentes suilli, iunco transfixi, quales e Bithynia veniunt. Hi fluxionibus alvi, quas rheumatismos vocant, medentur, excrescentibusque in sede carnibus: minuunt enim eas, et tempore absumunt. Item lentiginem, et mulierum vitia in facie. Lavantur etiam, ut plumbum, oculorum medicamento. Sordidis hulceribus et capitis eruptionibus, canum morsibus ex aqua illinuntur.

Libet et coquendi dare aliquas communes in omni eo genere observationes, quando ipsae suis manibus deliciae praeparant hunc cibum solum, et cogitatione ante pascuntur, succineis novaculis, aut argenteo

apparatu comitante. Noxii erunt fungi, qui in coquendo duriores fient; innocentiores, qui nitro addito coquentur, si utique percoquantur. Tutiores fient cum carne cocti, aut cum pediculo piri. Prosunt et pira confestim sumta. Debellat eos et aceti natura, contraria iis.

XLVIII. Imbribus proveniunt omnia haec. Imbre et silphion. Venit primo e Cyrenis, ut dictum est. Ex Syria nunc maxime importatur, deterius Parthico, sed Medico melius, exstincto omni Cyrenaico, ut diximus. Usus silphii in medicina: foliorum, ad purgandas vulvas pellendosque emortuos partus: decoquuntur in vino albo et odorato, ut bibatur mensura acetabuli a balineis. Radix prodest arteriis exasperatis: et collectionibus sanguinis illinitur. Sed in cibis concoquitur aegre. Inflationes facit et ructus. Urinae quoque noxia. Sugillatis cum vino et oleo amicissima, et cum cera strumis. Verrucae sedis crebriore eius suffitu cadunt.

XLIX. Laser e silphio profluens, quo diximus modo, inter eximia naturae dona numeratum, plurimis compositionibus inseritur. Per se autem algores excalfacit, potum nervorum vitia extenuat. Feminis datur in vino. Et lanis mollibus admovetur vulvae ad menses ciendos. Pedum clavos circumscarificatos ferro, mixtum cerae extrahit. Urinam ciet ciceris magnitudine dilutum. Andreas spondet copiosius sumtum nec inflationes facere, et concoctioni plurimum conferre senibus et feminis: item hieme, quam aestate, utilius, et tum aquam bibentibus: cavendumque, ne qua intus sit exhulceratio. Ab aegritudine recreationi efficax in cibo. Tempestive enim datum, cauterii vim obtinet: assuetis etiam utilius, quam expertibus.

Ad extera corporum, indubitatas confessiones habet. Venena telorum et serpentium exstinguit po

tum: ex aqua vulneribus his circumlinitur: scorpionum tantum plagis ex oleo: hulceribus vero non maturescentibus cum farina hordeacea, vel fico sicca. Carbunculis cum ruta, vel cum melle, vel per se visco superlitum, ut haereat: sic et ad canis morsus. Excrescentibus circa sedem, cum tegmine Punici mali ex aceto decoctum. Clavis, qui vulgo morticini appellantur, nitro mixto. Alopecias nitro ante subactas replet cum vino, et croco, aut pipere, aut murium fimo, et aceto. Perniones ex vino fovet, et ex oleo coctum imponitur: sic et callo. Clavis pedum superrasis praecipuae utilitatis. Contra aquas malas, pestilentes tractus, vel dies. In tussi, uva, fellis veteri suffusione, hydropisi, raucitatibus: confestim enim purgat fauces, vocemque reddit. Podagras in spongia dilutum posca lenit. Pleuriticis in sorbitione vinum poturis datur: contractionibus, opisthotonicis, ciceris magnitudine cera circumlitum. In angina gargarizatur. Anhelatoribus, et in tussi vetusta cum porro ex aceto datur: aeque ex aceto his qui coagulum lactis sorbuerint. Praecordiorum vitiis syntecticis, comitialibus in vino, in aqua mulsa linguae paralysi. Coxendicibus et lumborum doloribus cum decocto melle illinitur. Non censuerim, quod auctores suadent, cavernis dentium in dolore inditum cera includi: magno experimento hominis, qui se ea de causa praecipitavit ex alto. Quippe tauros inflammat naribus illitis: serpentes avidissimas vini admixtum rumpit. Ideo nec inungi suaserim cum Attico melle, licet praecipiant. Quas habeat utilitates admixtum aliis, immensum est referre: et nos simplicia tractamus: quoniam in his naturam esse apparet, in illis coniecturam saepius fallacem, nulli satis custodita in mixturis concordia naturae ac repugnantia. Qua de re mox plura.

L. Non esset mellis auctoritas in pretio minor,

quam laseris, ni ubique nasceretur. Illud ipsa fabricata sit natura: sed huic gignendo animal, ut diximus: innumeros ad usus, si quoties misceatur, aestimemus.

Prima propolis alvorum (de qua diximus) aculeos et omnia infixa corpori extrahit, tubera discutit, dura concoquit, dolores nervorum mulcet, hulceraque iam desperantia cicatrice includit.

Mellis quidem ipsius natura talis est, ut putrescere corpora non sinat, iucundo sapore atque non aspero, alia quam salis natura. Faucibus, tonsillis, anginae, omnibusque oris desideriis utilissimum, arescentique in febribus linguae. Iam vero peripneumonicis, pleuriticis decoctum. Item vulneribus, a serpente percussis. Et contra venena fungorum. Paralyticis in mulso: quanquam suae mulso dotes constant. Mel auribus instillatur cum rosaceo: lendes et foeda capitis animalia necat. Usus despumati semper aptior: stomachum tamen inflat, bilem auget, fastidium creat, et oculis per se inutile aliqui arbitrantur. Rursus quidam angulos exhulceratos melle tangi suadent. Mellis causas, atque differentias, nationesque, et indicationem, in apium ac deinde florum natura diximus, cum ratio operis dividi cogeret miscenda rursus, naturam rerum pernoscere volentibus.

LI. In mellis operibus et aqua mulsa tractari debet. Duo genera eius: subitae ac recentis, alterum inveteratae. Repentina despumato melle praeclaram utilitatem habet in cibo aegrotantium levi, hoc est, alicae elutae: viribus recreandis, ore stomachoque mulcendo, ardore refrigerando. Frigidam enim utilius dari ventri molliendo, invenio apud auctores. Hunc potum bibendum alsiosis: item animi humilis et praeparci, quos illi dixere micropsychos. Et est ratio subtilitatis immensae a Platone descendens

corpusculis rerum laevibus, scabris, angulosis, rotundis, magis aut minus ad aliorum naturam accedentibus: ideo non eadem omnibus amara aut dulcia esse. Sic et in lassitudine proniores esse ad iracundiam, et in siti. Ergo et haec animi asperitas, seu potius animae, dulciore succo mitigatur. Lenit transitum spiritus, et molliores facit meatus, ne scindant euntem redeuntemque. Experimenta in se cuique: nullius non ira luctusque, tristitia et omnis animi impetus cibo mollitur. Ideoque observanda sunt, quae non solum corporum medicinam, sed et morum habent.

LII. Aqua mulsa et tussientibus utilis traditur, calefacta invitat vomitiones. Contra venenum psimmythii salutaris, addito oleo. Item contra hyoscyamum, cum lacte maxime asinino, et contra halicacabum, ut diximus. Infunditur et auribus, et genitalium fistulis. Vulvis imponitur cum pane molli, subitis tumoribus, luxatis, leniendisque omnibus. Inveteratae usum damnavere posteri, minus innocentem aqua, minusque vino firmum. Longa tamen vetustate transit in vinum, ut constat inter omnes, stomacho inutilissimum, nervisque contrarium.

LIII. Semper mulsum ex vetere vino utilissimum, facillimeque cum melle concorporatur: quod in dulci nunquam evenit. Ex austero factum non implet stomachum, neque ex decocto melle, minusque inflat, quod fere evenit. Appetendi quoque revocat aviditatem cibi. Alvum mollit frigido potu, pluribus calido sistit. Corpora auget. Multi senectam longam mulsi tantum nutritu toleravere, neque alio ullo cibo, celebri Pollionis Romilii exemplo. Centesimum annum excedentem eum Divus Augustus hospes interrogavit, quanam maxime ratione vigorem illum animi corporisque custodisset. At ille respondit: intus mulso, foris oleo. Varro regium co-

gnominatum morbum arquatum tradit, quoniam
mulso curetur.

LIV. Melitites quo fieret modo ex musto et melle,
docuimus in ratione vini. Seculis iam fieri non ar-
bitror hoc genus, inflationibus obnoxium. Solebat
tamen inveteratum alvi causa dari in febre: item
articulario morbo, et nervorum infirmitate laboran-
tibus, et mulieribus vini abstemiis.

LV. Mellis naturae adnexa cera est: de cuius ori-
gine, bonitate, nationibus, suis diximus locis. Omnis
autem mollit, calefacit, explet corpora: recens me-
lior. Datur in sorbitione dysentericis, favique ipsi
in pulte alicae prius tostae. Adversatur lactis na-
turae: ac milii magnitudine decem grana cerae hau-
sta non patiuntur coagulari lac in stomacho. Si in
guen tumeat, albam ceram in pube fixisse reme-
dio est.

LVI. Nec huius usus, quos mixta aliis praestat
enumerare medicina possit: sicuti nec ceterorum
quae cum aliis prosunt. Ista, ut diximus, ingenii
constant. Non fecit cerotum, malagmata, empla
stra, collyria, antidota, parens illa ac divina rerum
artifex: officinarum haec, immo verius avaritia
commenta sunt. Naturae quidem opera absoluta at
que perfecta gignuntur: paucis ex causa, non ex con
iectura, rebus assumtis, ut succo aliquo sicca tempe
rentur ad meatus: aut corpore alio humentia, ad ne
xus. Scrupulatim quidem colligere ac miscere vi
res, non coniecturae humanae opus, sed impuden
tiae est. Nos nec Indicarum Arabicarumque mer
cium, aut externi orbis, attingimus medicinas. No
placent remediis tam longe nascentia: non nobi
gignuntur: immo ne illis quidem, alioqui non ven
derent. Odorum causa, unguentorumque, et del
ciarum, si placet, etiam superstitionis gratia emar
tur, quoniam thure supplicamus et costo. Saluten

quidem sine istis posse constare, vel ob id probabimus, ut tanto magis sui delicias pudeat.

LVII. Sed medicinas e floribus coronamentisque, et hortensiis, quaeque manduntur herbis, prosecuti, quonam modo frugum omittimus? Nimirum et has indicare conveniat. In primis sapientissima animalium esse constat, quae fruge vescantur. Siliginis grana combusta, et trita cum vino ammineo, oculis illita epiphoras sedant: tritici vero, ferro combusta iis, quae frigus usserit, praesentaneo sunt remedio. Farina tritici ex aceto cocta, nervorum contractionibus: cum rosaceo vero, et fico sicca, myxisque decoctis, furfures tonsillis faucibusque gargarizatione prosunt. Sextus Pomponius, praetorii viri pater, Hispaniae citerioris princeps, cum horreis suis ventilandis praesideret, correptus dolore podagrae, mersit in triticum sese super genua: levatusque siccatis pedibus mirabilem in modum, hoc postea remedio usus est. Vis tanta est, ut cados plenos siccet. Paleam quoque tritici, vel hordei, calidam imponi ramicum incommodis experti iubent, quaque decoctae sunt aqua foveri. Est et in farre vermiculus teredini similis: quo cavis dentium cera incluso, cadere vitiati dicuntur, etiam si fricentur. Olyram, arincam diximus vocari. Hac decocta fit medicamentum, quod Aegyptii atheram vocant, infantibus utilissimum: sed et adultos illinunt eo.

LVIII. Farina ex hordeo et cruda et decocta collectiones, impetusque discutit, lenit, concoquitque. Decoquitur alias in mulsa aqua aut fico sicca. Iocineris doloribus cum posca concoqui opus est, aut cum vino. Cum vero inter coquendum discutiendumque cura est, tunc in aceto melius, aut in faece aceti, aut in cotoneis, pirisve decoctis. Ad multipedarum morsus cum melle: ad serpentium, in aceto: et contra suppurantia, ad extrahendas suppura-

tiones, ex posca, addita resina et galla. Ad concoctiones vero, et hulcera vetera, cum resina. Ad duritias cum fimo columbarum, aut fico sicca, aut cinere. Ad nervorum inflammationes, aut intestinorum, vel laterum, vel virilium dolores, cum papavere aut meliloto, et quoties ab ossibus caro recedit. Ad strumas cum pice et impubis pueri urina, cum oleo. Cum Graeco foeno contra tumores praecordiorum, vel in febribus cum melle vel adipe vetusto.

Suppuratis triticea farina multo lenior. Nervis cum hyoscyami succo illinitur: ex aceto et melle, lentigini. Zeae, ex qua alicam fieri diximus, efficacior etiam hordeacea videtur: trimestris, mollior. Ex vino rubro ad scorpionum ictus tepida, et sanguinem exscreantibus: item arteriae. Tussi cum caprino sebo, aut butyro. Ex foeno Graeco mollissima omnium. Hulcera manantia sanat, et furfures corporis, stomachi dolores, pedes et mammas, cum vino et nitro cocta. Aerina magis ceteris purgat hulcera vetera, et gangraenas: cum raphano et sale et aceto, lichenas: lepras cum sulphure vivo: et capitis dolores cum adipe anserino imposita fronti. Strumas et panos coquit, cum fimo columbino et lini semine decocta in vino.

LIX. De polentae generibus in frugum loco satis diximus, locorum ratione. A farina hordei distat eo quod torretur, ob id stomacho utilis. Alvum sistit, impetusque rubicundi tumoris. Et oculis illinitur, et capitis dolori cum menta, aut alia refrigerante herba. Item pernionibus, et serpentium plagis: item ambustis ex vino. Inhibet quoque pusulas.

LX. Farina in pollinem subacta, vim extrahendi humoris habet: ideo et cruore suffusis in fascias usque sanguinem perducit: efficacius in sapa. Imponitur et pedum callo, clavisque. Nam cum oleo vetere ac pice decocto polline, condylomata, et alia

omnia sedis vitia, quam maxime calido mirabilem in modum curantur. Pulte corpus augetur. Farina, qua chartae glutinantur, sanguinem exscreantibus datur tepida sorbenda efficaciter.

LXI. Alica res Romana est, et non pridem excogitata: alioqui non ptisanae potius laudes scripsissent Graeci. Nondum arbitror Pompeii Magni aetate in usu fuisse, et ideo vix quidquam de ea scriptum ab Asclepiadis schola. Esse quidem eximie utilem nemo dubitat, sive eluta detur ex aqua mulsa, sive in sorbitiones decocta, sive in pultem. Eadem in alvo sistenda torretur: dein favorum cera coquitur, ut supra diximus. Peculiariter tamen longo morbo ad tabitudinem redactis subvenit, ternis eius cyathis in sextarium aquae sensim decoctis, donec omnis aqua consumatur. Postea sextario lactis ovilli aut caprini addito per continuos dies, mox adiecto melle. Tali sorbitionis genere emendantur syntexes.

LXII. Milio sistitur alvus, discutiuntur tormina, in quem usum torretur ante. Nervorum doloribus, et aliis, fervens in sacco imponitur: neque aliud utilius: quoniam levissimum mollissimumque est, et caloris capacissimum. Itaque talis usus eius est ad omnia, quibus calor profuturus est. Farina eius cum pice liquida, serpentium et multipedae plagis imponitur.

LXIII. Panicum Diocles medicus mel frugum appellavit. Effectus habet, quos milium. In vino potum prodest dysentericis. Similiter his, quae vaporanda sunt, excalfactum imponitur. Sistit alvum in lacte caprino decoctum, et bis die haustum: sic prodest et ad tormina.

LXIV. Sesama trita in vino sumta, inhibet vomitiones. Aurium inflammationi illinitur, et ambustis. Eadem efficit, et dum in herba est. Hoc am-

plius, oculis imponitur decocta in vino. Stomacho inutilis cibus, et animae gravitatem facit. Stellionum morsibus resistit: item hulceribus, quae cacoethe vocant: et auribus oleum, quod ex ea fit, prodesse diximus.

Sesamoides a similitudine nomen accepit, grano amaro, folio minore. Nascitur in glareosis. Detrahit bilem in aqua potum. Semen illinitur igni sacro: discutit panos. Est etiamnum aliud sesamoides Anticyrae nascens, quod ideo aliqui Anticyricon vocant: cetera simile erigeronti herbae, de qua suo dicemus loco: granum sesamae. Datur in vino dulci ad detractiones, quantum tribus digitis capitur, miscentque ellebori albi unum et dimidium obolum, purgationem eam adhibentes, maxime insaniae melancholicae, comitialibus, podagricis. Et per se drachmae pondere exinanit.

LXV. Hordeum optimum, quod candidissimum. Succus decocti in aqua caelesti digeritur in pastillos, ut infundatur exhulceratis interaneis et vulvis. Cinis eius ambustis illinitur, et carnibus quae recedunt ab ossibus, et eruptionibus pituitae, muris aranei morsibus. Idem asperso sale ac melle, candorem dentibus, et suavitatem oris facit. Eos qui pane hordeaceo utuntur, morbo pedum tentari negant. Novem granis si furunculum quis circumducat, singulis ter, manu sinistra, et omnia in ignem abiiciat, confestim sanari aiunt. Est et herba Phoenicea appellata Graecis, nostris vero hordeum murinum. Haec trita e vino pota praeclare ciet menses.

LXVI. Ptisanae, quae ex hordeo fit, laudes uno volumine condidit Hippocrates, quae nunc omnes in alicam transeunt. Contra quanto innocentior alica? Hippocrates tamen sorbitionis gratia laudavit, quoniam lubrica ex facili hauriretur, quoniam sitim arceret, quoniam in alvo non intumesceret, quoniam

facile redderetur, et assuetis hic solus cibus in febri bis die possit dari: tantum remotus ab istis, qui medicinam fame exercent. Sorbitionem tamen dari totam vetuit, aliudve quam succum ptisanae. Item quamdiu pedes frigidi essent, tunc quidem nec potionem dandam. Fit et ex tritico glutinosior, arteriaeque exhulceratae utilior.

LXVII. Amylon hebetat oculos, gulae inutile, contra quam creditur. Item sistit alvum, epiphoras oculorum inhibet, et hulcera sanat: item pusulas, et fluxiones sanguinis. Genas duras emollit. Datur cum ovo his qui sanguinem reiecerint. In vesicae vero dolore, semuncia amyli cum ovo, et passi tribus ovis suffervefacta, a balineo. Quin et avenacea farina decocta in aceto naevos tollit.

LXVIII. Panis hic ipse, quo vivitur, innumeras paene continet medicinas. Ex aqua et oleo aut rosaceo mollit collectiones, ex aqua mulsa duritias valde mitigat. Datur et ex vino ad discutienda quae praestringi opus sit: et si magis etiamnum, ex aceto, adversus acutas pituitae fluxiones, quas Graeci rheumatismos vocant: item ad percussa, luxata. Ad omnia autem haec fermentatus, qui vocatur autopyros, utilior. Illinitur et paronychiis, et callo pedum in aceto. Vetus aut nauticus panis tusus, atque iterum coctus, sistit alvum. Vocis studiosis, et contra distillationes, siccum esse primo cibo, utilissimum est. Sitanius (hoc est, e trimestri) incussa in facie, aut desquamata, cum melle aptissime curat. Candidus aegris, aqua calida frigidave madefactus, levissimum cibum praebet. Oculorum tumori ex vino imponitur. Sic et pusulis capitis, aut adiecta arida myrto. Tremulis panem ex aqua esse ieiunis statim a balineis demonstrant. Quin et gravitatem odorum in cubiculis ustus emendat: et vini, in saccos additus.

LXIX. Auxiliatur et faba. Namque solida fricta, fervensque in acre acetum coniecta, torminibus medetur. In cibo fressa, et cum allio cocta, contra deploratas tusses, suppurationesque pectorum, quotidiano cibo sumitur: et commanducata ieiuno ore, etiam ad furunculos maturandos discutiendosve imponitur; et in vino decocta, ad testium tumores, et genitalium. Lomento quoque ex aceto decocto, tumores maturat atque aperit: item livoribus, combustis medetur. Voci eam prodesse, auctor est M. Varro. Fabalium etiam siliquarumque cinis, ad coxendices, et ad nervorum veteres dolores, cum adipis suilli vetustate prodest. Et per se cortices decocti ad tertias sistunt alvum.

LXX. Lens optima, quae facillime coquitur, et ea quae maxime aquam absorbet. Aciem quidem oculorum obtundit, et stomachum inflat: sed alvum sistit in cibo, magisque discocta caelesti aqua: eadem solvit, minus percocta. Crustulas hulcerum rumpit, eaque quae intra os sunt, purgat et adstringit. Collectiones omnes imposita sedat, maximeque exhulceratas et rimosas Oculorum autem epiphoras cum meliloto, aut cotoneo. Contra suppurantia cum polenta imponitur. Decoctae succus ad oris exhulcerationes et genitalium adhibetur: ad sedem, cum rosaceo aut cotoneo. In his, quae acrius remedium exigant, cum putamine Punici, melle modico adiecto. Ad id demum, ne celeriter inarescat, adiiciunt et betae folia. Imponitur et strumis panisque, vel maturis vel maturescentibus, ex aceto discocta. Rimis ex aqua mulsa: et gangraenis cum Punici tegmine. Item podagris cum polenta, et vulvis, et renibus, pernionibus, hulceribus difficile cicatricem trahentibus. Propter dissolutionem stomachi triginta grana lentis devorantur. In choleris quoque et dysenteria efficacior est in tribus aquis

cocta: in quo usu melius semper eam torrere ante, et tundere, ut quam tenuissima detur, vel per se, vel cum cotoneo malo, aut piris, aut myrto, aut intubo erratico, aut beta nigra, aut plantagine. Pulmoni est inutilis, et capitis dolori, nervosisque omnibus, et felli: nec somno facilis: ad pusulas utilis, ignique sacro, et mammis in aqua marina decocta: in aceto autem duritias et strumas discutit. Stomachi quidem causa, polentae modo potionibus inspergitur. Quae sunt ambusta, aqua semicocta curat, postea trita, et per cribrum effuso furfure, mox procedente curatione addito melle. Ex posca coquitur ad guttura. Est et palustris lens per se nascens in aqua non profluente, refrigeratoriae naturae: propter quod collectionibus illinitur, et maxime podagris, et per se, et cum polenta: glutinat et interanea procidentia.

LXXI. Est silvestris et elelisphacos dicta a Graecis, ab aliis sphacos. Ea est sativa lente levior, et folio minore, atque sicciore, et odoratiore. Est et alterum genus eius silvestrius, odore gravi: haec mitior. Folia habet cotonei mali effigie, sed minora et candida, quae cum ramis decoquuntur. Menses ciet, et urinas: et pastinacae ictus sanat. Torporem autem obducit percusso loco. Bibitur cum absinthio ad dysenteriam. Cum vino eadem commorantes menses trahit: abundantes sistit decocto eius poto. Per se imposita herba vulnerum sanguinem cohibet. Sanat et serpentium morsus. Et si in vino decoquatur, pruritus testium sedat. Nostri, qui nunc sunt, herbarii elelisphacon Graece, Latine salviam vocant, mentae similem, canam, odoratam. Partus emortuos ea apposita extrahunt: item vermes aurium hulcerumque.

LXXII. Cicer et silvestre est, foliis sativo simile, odore gravi. Si largius sumatur, alvus solvitur,

et inflatio contrahitur, et tormina. Tostum salubrius habetur. Cicercula etiamnum magis in alvo proficit. Farina utriusque hulcera manantia capitis sanat, efficacius silvestris. Item comitiales, et iocinerum tumores, et serpentium ictus. Ciet menses et urinas, grano maxime. Emendat et lichenas, et testium inflammationes, regium morbum, hydropicos. Laedunt omnia haec genera exhulceratam vesicam, et renes. Gangraenis utiliora cum melle, et his, quae cacoethe vocantur. Verrucarum in omni genere prima Luna singulis granis singulas tangunt, eaque grana in linteolo deligata post se abiiciunt, ita fugari vitium arbitrantes. Nostri praecipiunt arietinum in aqua cum sale discoquere, ex eo bibere cyathos binos in difficultatibus urinae. Sic et calculos pellit, morbumque regium. Eiusdem foliis sarmentisque decoctis, aqua quam maxime calida morbos pedum mollit, et ipsum calidum tritumque illitum. Columbini decocti aqua, horrorem tertianae et quartanae minuere creditur. Nigrum autem cum gallae dimidio tritum, oculorum hulceribus ex passo medetur.

LXXIII. De ervo quaedam in mentione eius diximus: nec potentiam ei minorem veteres, quam brassicae tribuere. Contra serpentium ictus ex aceto, ad crocodilorum hominumque morsum. Si quis ervum quotidie ieiunus edat, lienem eius absumi certissimi auctores affirmant. Farina eius varos, sed et maculas toto corpore emendat. Serpere hulcera non patitur: in mammis efficacissimum. Carbunculos rumpit ex vino. Urinae difficultates, inflationem, vitia iocineris, tenesmon, et quae cibum non sentiunt, atropha appellata, tostum, et in nucis avellanae magnitudinem melle collectum devoratumque corrigit: item impetigines, ex aceto coctum, et quarto die solutum. Panos in melle impositum suppurare

prohibet. Aqua decocti perniones et pruritus sanat fovendo. Quin et universo corpori, si quis quotidie ieiunus biberit, meliorem fieri colorem existimant. Cibis idem hominis alienum. Vomitiones movet, alvum turbat, capiti et stomacho onerosum. Genua quoque degravat. Sed madefactum pluribus diebus, mitescit: bubus iumentisque utilissimum. Siliquae eius virides, prius quam indurescant, cum suo caule foliisque contritae, capillos nigro colore inficiunt.

LXXIV. Lupini quoque silvestres sunt, omni modo minores sativis, praeterquam amaritudine. Ex omnibus quae eduntur, sicco nulli minus ponderis est, nec plus utilitatis. Mitescunt cinere aut aqua calidis. Colorem hominis frequentiores in cibo exhilarant: amari contra aspidas valent. Hulcera atra, aridi decorticatique triti, supposito linteolo, ad vivum corpus redigunt. Strumas, parotidas, in aceto cocti discutiunt. Succus decoctorum cum ruta et pipere, vel in febri datur ad ventris animalia pellenda, minoribus triginta annorum: pueris vero impositi in ventrem ieiunis prosunt. Et alio genere tosti, et in defruto poti, vel ex melle sumti. Iidem aviditatem cibi faciunt, fastidium detrahunt. Farina eorum aceto subacta, papulas pruritusque in balineis illita cohibet, et per se siccat hulcera. Livores emendat. Inflammationes cum polenta sedat. Silvestrium efficacior vis est contra coxendicum et lumborum debilitatem. Ex iisdem decocta lentigines, et foventium cutem corrigunt: si vero ad mellis crassitudinem decoquantur vel sativi, vitiligines nigras et lepras emendant. Sativi quoque rumpunt carbunculos impositi: panos et strumas minuunt, aut maturant, cocti ex aceto: cicatricibus candidum colorem reddunt. Si vero caelesti aqua discoquantur, succus ille smegma fit: quo fovere gangrae-

nas, eruptiones pituitae, hulcera manantia, utilissimum. Expedit ad lienem bibere, et cum melle menstruis haerentibus. Lieni crudi cum fico sicca triti ex aceto imponuntur. Radix quoque in aqua decocta, urinas pellit. Medentur pecori cum chamaeleone herba decocti, aqua in potum collata. Sanant et scabiem quadrupedum omnium, in amurca decocti, vel utroque liquore postea mixto. Fumus crematorum culices necat.

LXXV. Irionem inter fruges sesamae similem esse diximus, et a Graecis erysimon vocari: Galli velam appellant. Est autem fruticosum, foliis erucae, angustioribus paulo, semine nasturtii. Utilissimum tussientibus cum melle, et in thoracis purulentis exscreationibus. Datur et regio morbo, et lumborum vitiis, pleuriticis, torminibus, coeliacis. Illinitur vero parotidum et carcinomatum malis. Testium ardoribus ex aqua, alias cum melle. Infantibus quoque utilissimum. Item sedis vitiis, et articulariis morbis, cum melle et fico. Contra venena etiam efficax potum. Medetur et suspiriosis: item fistulis, cum axungia veteri, ita ne intus addatur.

LXXVI. Horminum semine (ut diximus) cumino simile est, cetero porro, dodrantali altitudine. Duorum generum: alteri semen nigrius, et oblongum. Hoc ad Venerem stimulandam, et ad oculorum argema et albugines. Alteri candidius semen et rotundius. Utroque tuso extrahuntur aculei ex corpore, per se illito ex aqua: folia ex aceto imposita, panos per se vel cum melle discutiunt: item furunculos, priusquam capita faciant, omnesque acrimonias.

LXXVII. Quin et ipsae frugum pestes in aliquo sunt usu. Infelix dictum est a Virgilio lolium. Hoc tamen molitum, ex aceto coctum, impositumque, sanat impetigines, celerius, quo saepius mutatum est.

Medetur et podagris, aliisque doloribus, ex oxymelite. Curatio haec a ceteris differt. Aceti sextario uno dilui mellis uncias duas iustum est: ita temperatis sextariis tribus, decocta farina lolii sextariis duobus usque ad crassitudinem, calidumque ipsum imponi dolentibus membris. Eadem farina extrahit ossa fracta.

LXXVIII. Miliaria appellatur herba, quae necat milium. Haec trita, et cornu cum vino infusa, podagras iumentorum dicitur sanare.

LXXIX. Bromos semen est spicam ferentis herbae: nascitur inter vitia segetis, avenae genere: folio et stipula triticum imitatur. In cacuminibus dependentes parvulas velut locustas habet. Semen utile ad cataplasmata, atque hordeum, et similia. Prodest tussientibus succus.

LXXX. Orobanchen appellavimus necantem ervum et legumina: alii cynomorion eam appellant, a similitudine canini genitalis. Cauliculus est sine sanguine, foliis rubens. Estur et per se, et in patinis cum tenera est decocta.

LXXXI. Et leguminibus innascuntur bestiolae venenatae, quae manus pungunt, et periculum vitae afferunt, solipugarum generis. Adversus has omnia eadem medentur, quae contra araneos et phalangia demonstrantur. Et frugum quidem haec sunt in usu medico.

LXXXII. Ex iisdem fiunt et potus, zythum in Aegypto, celia et ceria in Hispania, cerevisia et plura genera in Gallia, aliisque provinciis: quorum omnium spuma cutem feminarum in facie nutrit. Nam quod ad potum ipsum attinet, praestat ad vini transire mentionem, atque a vite ordiri medicinas arborum.

C. PLINII SECUNDI
NATURALIS HISTORIAE
LIBER XXIII.

I. PERACTA cerealium in medendo quoque natura est, omniumque quae ciborum aut florum, odorumve gratia proveniunt supina tellure. Non cessit his Pomona, partesque medicas et pendentibus dedit, non contenta protegere, arborumque alere umbra quae diximus: immo velut indignata plus auxilii inesse his quae longius a caelo abessent, quaeque postea coepissent. Primum enim homini cibum fuisse inde, et sic inducto caelum spectare, pascique et nunc ex se posse sine frugibus.

II. Ergo hercule has in primis dedit vitibus, non contenta delicias etiam, et odores, atque unguenta, omphacio, et oenanthe, ac massari, (quae suis locis diximus,) nobiliter instruxisse. Plurimum, inquit, homini voluptatis ex me est. Ego succum vini, liquorem olei gigno. Ego palmas et poma, totque varietates: neque ut tellus, omnia per labores, aranda tauris, terenda areis, deinde saxis, ut quando, quantove opere cibi fiant? At ex me parata omnia, nec curvo laboranda, sed sese porrigentia ultro: et si pigeat attingere, etiam cadentia. Certavit ipsa secum, plusque utilitatis causa genuit etiam, quam voluptatis.

III. Folia vitium et pampini capitis dolores, inflammationesque corporum mitigant cum polenta. Folia per se ardores stomachi ex aqua frigida: cum farina vero hordei, articularios morbos. Pampini triti et impositi, tumorem omnem siccant. Succus eorum dysentericis infusus medetur. Lacrima vitium, quae veluti gummi est, lepras et lichenas, et psoras nitro ante praeparatas sanat. Eadem cum oleo saepius pilis illitis, psilothri effectum habet, maximeque quam virides accensae vites exsudant: qua et verrucae tolluntur. Pampini sanguinem exscreantibus, et mulierum a conceptu defectioni, diluti potu prosunt. Cortex vitium et folia arida, vulnerum sanguinem sistunt, ipsumque vulnus conglutinant. Vitis albae viridis tusae succo impetigines tolluntur. Cinis sarmentorum vitiumque et vinaceorum, condylomatis et sedis vitiis medetur ex aceto: item luxatis et ambustis, et lienis tumori, cum rosaceo et ruta et aceto. Item igni sacro ex vino citra oleum aspergitur, et intertrigini: et pilos absumit. Dant et bibendum cinerem sarmentorum ad lienis remedia aceto conspersum, ita ut bini cyathi in tepida aqua bibantur, utque qui biberit, in lienem iaceat. Claviculae ipsae, quibus repunt vites, tritae, et ex aqua potae, sistunt vomitionum consuetudinem. Cinis vitium cum axungia vetere contra tumores proficit, fistulas purgat, mox et persanat: item nervorum dolores frigore ortos, contractionesque: contusas vero partes cum oleo, carnes excrescentes in ossibus cum aceto et nitro, scorpionum et canum plagas cum oleo. Corticis per se cinis combustis pilos reddit.

IV. Omphacium qua fieret ratione incipientis uvae pubertate, in unguentorum loco docuimus. Nunc ad medicinam de eo pertinentia indicabimus. Sanat ea quae in humido sunt hulcera, ut oris, tonsillarum, genitalium. Oculorum claritati plurimum confert.

Scabritiae genarum, hulceribusque angulorum, nubeculis, hulceribus quacunque in parte manantibus, cicatricibus marcidis, ossibus purulente limosis. Mitigatur vehementia eius melle aut passo. Prodest et dysentericis, sanguinem exscreantibus, anginis.

V. Omphacio cohaeret oenanthe, quam vites silvestres ferunt, dicta a nobis in unguenti ratione. Laudatissima in Syria, maxime circa Antiochiae et Laodiceae montes: et ex alba vite refrigerat, adstringit, vulneribus inspergitur, stomacho illinitur, utilis urinae, iocineri, capitis doloribus, dysentericis. Contra fastidia obolo ex aceto pota. Siccat manantes capitis eruptiones, efficacissima ad vitia quae sunt in humidis: ideo et oris hulceribus, et verendis, ac sedi, cum melle et croco. Alvum sistit. Genarum scabiem emendat, oculorumque lacrimationes: ex vino stomachi dissolutionem: ex aqua frigida pota sanguinis exscreationes. Cinis eius ad collyria et ad hulcera purganda, et paronychia, et pterygia, probatur. Uritur in furno, donec panis percoquatur. Massaris odoribus tantum gignitur: omniaque ea aviditas humani ingenii nobilitavit, rapere festinando.

VI. Maturescentium autem uvae vehementiores nigrae, ideoque vinum ex his minus iucundum: suaviores albae, quoniam e translucido facilius accipitur aer. Recentes stomachum et spiritum inflant, alvumque turbant: itaque in febri damnantur, utique largiores. Gravedinem enim capiti, morbumque lethargicum faciunt. Innocentiores, quae decerptae diu pependere: qua ventilatione etiam utiles fiunt stomacho, aegrisque. Nam et refrigerant leviter, et fastidium auferunt.

VII. Quae autem in vino dulci conditae fuere, caput tentant. Proximae sunt pensilibus in palea servatae. Nam in vinaceis servatae, et caput, et vesi-

cam, et stomachum infestant. Sistunt tamen alvum, sanguinem exscreantibus utilissimae. Quae vero in musto fuere, peiorem vim etiamnum habent, quam quae in vinaceis. Sapa quoque stomacho inutiles facit. Saluberrimas putant medici in caelesti aqua servatas, etiamsi minime iucundas: sed voluptatem earum in stomachi ardore sentiri, et in amaritudine iecoris, fellisque vomitione in choleris: hydropicis, cum ardore febrium aegrotantibus. At in ollis servatae, et os, et stomachum, et aviditatem excitant. Paulo tamen graviores existimantur fieri vinaceorum halitu. Uvae florem in cibis si edere gallinacei, uvas non attingunt.

VIII. Sarmenta earum, in quibus acini fuere, adstringendi vim habent, efficaciora ex ollis.

IX. Nuclei acinorum eandem vim obtinent. Hi sunt qui in vino capitis dolorem faciunt. Tosti tritique stomacho utiles sunt. Inspergitur farina eorum, polentae modo, potioni, dysentericis, et coeliacis, et dissoluto stomacho. Decocto etiam eorum fovere psoras et pruritum utile est.

X. Vinacei per se minus capiti aut vesicae nocent, quam nuclei: mammarum inflammationi triti cum sale utiles. Decoctum eorum veteres dysentericos et coeliacos iuvat, et potione, et fotu.

XI. Uva theriace, de qua suo loco diximus, contra serpentium ictus estur. Pampinos quoque eius edendos censent, imponendosque, vinumque et acetum ex his factum auxiliarem contra eadem vim habet.

XII. Uva passa, quam astaphida vocant, stomachum, ventrem et interanea tentaret, nisi pro remedio in ipsis acinis nuclei essent: iis exemtis vesicae utilis habetur: et tussi, alba utilior. Utilis et arteriae et renibus: sicut ex his passum privatim e serpentibus contra haemorrhoida potens. Testium inflammationi cum farina cumini, aut coriandri impo-

nuntur: item carbunculis, articulariis morbis, sine nucleis tritae cum ruta: fovere ante vino hulcera oportet. Sanant epinyctidas, et ceria: et dysenteriam cum suis nucleis. Et in oleo coctae gangraenis illinuntur cum cortice raphani et melle. Podagris et unguium mobilibus cum panace, et per se ad purgandum os caputque, cum pipere commanducantur.

XIII. Astaphis agria, sive staphis, quam uvam taminiam aliqui vocant falso (suum enim genus habet, cauliculis nigris, rectis, foliis labruscae) fert folliculos verius, quam acinos, virides, similes ciceri: in his nucleum triangulum. Maturescit cum vindemia: nigrescitque, cum taminiae rubentes norimus acinos, sciamusque illam in apricis nasci, hanc nonnisi in opacis. His nucleis ad purgationem uti non censuerim, propter ancipitem strangulationem: nec ad pituitam oris siccandam, fauces enim laedunt. Phthiriasi caput et reliquum corpus liberant triti, facilius admixta sandaracha: item pruritu, et psoris. Ad dentium dolores decoquuntur in aceto, ad aurium vitia, rheumatismum cicatricum, hulcerum manantia. Flos tritus in vino contra serpentes bibitur: semen enim abdicaverim, propter nimiam vim ardoris. Quidam eam pituitariam vocant, et plagis serpentium utique illinunt.

XIV. Labrusca quoque oenathen fert, satis dictam: quae a Graecis ampelos agria appellatur, spissis et candicantibus foliis, geniculata, rimoso cortice: fert uvas rubentes cocci modo, quae cutem in facie mulierum purgant, et varos: coxendicum et lumborum vitiis tusae, cum foliis et succo prosunt. Radix decocta in aqua, pota in vini Coi cyathis duobus, humorem alvi ciet: ideo hydropicis datur. Hanc potius crediderim esse, quam vulgus uvam taminiam vocat. Utuntur ea pro amuleto: et ad exspuitionem

sanguinis quoque adhibent, non ultra gargarizationes, et ne quid devoretur, addito sale, thymo, aceto mulso. Ideo et purgationibus ancipitem putant.

XV. Est huic similis, sed in salictis nascens: ideo distinguitur nomine, cum eosdem usus habeat, et salicastrum vocatur. Scabiem et pruriginem hominum quadrupedumque aceto mulso trita haec efficacius tollit.

XVI. Vitis alba est, quam Graeci ampeloleucen, alii ophiostaphylon, alii melothron, alii psilothrum, alii archezostin, alii cedrostin, alii madon appellant. Huius sarmenta longis et exilibus internodiis geniculata scandunt. Folia pampinosa ad magnitudinem ederae, dividuntur ut vitium. Radix alba, grandis, raphano similis initio: ex ea caules asparagi similitudine exeunt. Hi decocti in cibo alvum et urinam cient. Folia et caules exhulcerant corpus: utique hulcerum phagedaenis et gangraenis, tibiarumque taedio cum sale illinuntur. Semen in uva raris acinis dependet, succo rubente, postea croci. Novere id qui coria perficiunt: illo enim utuntur. Psoris et lepris illinitur. Lactis abundantiam facit coctum cum tritico, potumque. Radix numerosis utilitatibus nobilis, contra serpentium ictus trita drachmis duabus bibitur. Vitia cutis in facie, varosque, et lentigines, et sugillata emendat, et cicatrices. Eademque praestat decocta in oleo. Decoctae datur et comitialibus potus: item mente commotis, et vertigine laborantibus, drachmae pondere quotidie anno toto. Et ipsa autem largior aliquanto sensus purgat. Illa vis praeclara, quod ossa infracta extrahit in aqua imposita, ut bryonia: quare quidam hanc albam bryoniam vocant. Alia vero nigra efficacior in eodem usu cum melle et thure. Suppurationes incipientes discutit, veteres maturat et purgat. Ciet menses et urinam. Ecligma ex ea fit suspiriosis, et contra la-

teris dolores, vulsis, ruptis. Splenem ternis obolis pota triginta diebus consumit. Illinitur eadem cum fico et pterygiis digitorum. Ex vino secundas feminarum apposita trahit: et pituitam, drachma pota in aqua mulsa. Succus radicis colligi debet ante maturitatem seminis: qui illitus per se et cum ervo, laetiore quodam colore et cutis teneritate mangonizat corpora. Tunditur ipsa radix cum pingui fico, erugatque corpus, si statim bina stadia ambulentur: alias urit, nisi frigida abluatur. Iucundius hoc idem praestat nigra vitis: quoniam alba pruritum affert.

XVII. Est ergo et nigra, quam proprie bryoniam vocant, alii Chironiam, alii gynaecanthen, aut aproniam, similem priori, praeterquam colore. Huius enim nigrum esse diximus. Asparagos eius Diocles praetulit veris asparagis in cibo, urinae ciendae, lienique minuendo. In frutectis et arundinetis maxime nascitur. Radix foris nigra, intus buxeo colore: ossa infracta vel efficacius extrahit, quam supra dicta. Ceterum eidem peculiare est, quod iumentorum cervicibus unice medetur. Aiunt, si quis villam ea praecinxerit, fugere accipitres, tutasque fieri villaticas alites. Eadem in iumento homineque, flemina, aut sanguinem, qui se ad talos deiecerit, circumligata sanat. Et hactenus de vitium generibus.

XVIII. Musta differentias habent naturales has, quod sunt candida, aut nigra, aut inter utrumque aliaque, ex quibus vinum fiat, alia ex quibus passum: cura differentias innumerabiles facit. In plenum ergo haec dixisse conveniat. Mustum omne stomacho inutile, venis iucundum. A balineis raptim et sine interspiratione potum, necat. Cantharidum naturae adversatur. Item serpentibus, maxime haemorrhoidi, et salamandrae. Capitis dolores facit, et gutturi inutile: prodest renibus, iocineri, et interaneis vesicae: collaevat enim ea. Privatim contra

buprestim valet. Contra meconium, lactis coagulationem, cicutam, toxica, dorycnium, ex oleo potum, redditumque vomitionibus. Ad omnia infirmius album, iucundius passi mustum, et quod minorem capitis dolorem afferat.

XIX. Vini genera differentiasque perquam multas exposuimus, et fere cuiusque proprietates. Neque ulla pars difficilior tractatu, aut numerosior: quippe cum sit tardum dictu, pluribus prosit an noceat. Praeterea quam ancipiti eventu potu statim auxilium fit, aut venenum? Etenim de natura ad remedia tantum pertinente nunc loquimur. Unum de dando eo volumen Asclepiades condidit, ab eo cognominatum: qui vero postea de volumine illo disseruere, innumera. Nos ista Romana gravitate, artiumque liberalium appetentia, non ut medici, sed ut iudices salutis humanae, diligenter distinguemus. De generibus singulis disserere immensum et inexplicabile est, discordibus medicorum sententiis.

XX. Surrentinum veteres maxime probavere: sequens aetas Albanum aut Falernum. Deinde alia alii iniquissimo genere decreti, quod cuique gratissimum, ceteris omnibus pronuntiando. Quin, ut constarent sententiae, quota portio tamen mortalium his generibus posset uti? Iam vero nec proceres unquam sinceris. Eo venere mores, ut nomina modo cellarum veneant, statimque in lacubus vindemiae adulterentur. Ergo hercle, mirum dictu, innocentius iam est quodcunque et ignobilius. Haec tamen facere constantissime videntur victoriam, quorum mentionem fecimus. Si quis hoc quoque discrimen exigit, Falernum nec in novitate, nec in nimia vetustate corpori salubre est. Media eius aetas a quintodecimo anno incipit. Hoc non rigido potu stomacho utile, non item in calido. Et in diutina tussi sorbetur merum utiliter a ieiunis: item in quartanis. Nullo

aeque venae excitantur. Alvum sistit, corpus alit. Creditum est obscuritatem visus facere: nec prodesse nervis, aut vesicae. Albana nervis utiliora. Stomacho minus, quae sunt dulcia: austera vel Falerno utiliora. Concoctionem minus adiuvant: stomachum modice implent. At Surrentina nullo modo, nec caput tentant: stomachi et intestinorum rheumatismos cohibent. Caecuba iam non gignuntur.

XXI. At quae supersunt Setina, cibos concoqui cogunt. Virium plus Surrentina, austeritatis Albana, vehementiae minus Falerna habent. Ab his Statana non longo intervallo abfuerint. Alvo citae Signinum maxime conducere indubitatum est.

XXII. Reliqua in commune dicentur. Vino aluntur vires, sanguis, colosque hominum. Hoc quoque distat orbis medius et mitior plaga a circumiectis: quantum illis feritas facit roboris, tantum nobis hic succus. Lactis potus ossa alit, frugum nervos, aquae carnes. Ideo minus ruboris est in corporibus illis, et minus roboris, contraque labores patientiae. Vino modico nervi iuvantur, copiosiore laeduntur: sic et oculi. Stomachus recreatur: appetentia ciborum invitatur: tristitia et cura hebetatur: urina et algor expellitur: somnus conciliatur. Praeterea vomitiones sistit: collectiones extra lanis humidis impositis mitigat. Asclepiades utilitatem vini aequari vix deorum potentia pronuntiavit. Venus copiosiore aqua miscetur, magisque urinam expellit: minus siti resistit. Dulce minus inebriat, sed stomacho innatat: austerum facilius concoquitur. Levissimum est, quod celerrime inveteratur. Minus infestat nervos, quod vetustate dulcescit. Stomacho minus utile est pingue, nigrum, sed corpora magis alit. Tenue et austerum minus alit, magis stomachum nutrit. Celerius per urinam transit, tantoque magis capita tentat: hoc et in omni alio succo semel dictum sit. Vi-

num si sit fumo inveteratum, insaluberrimum est. Mangones ista in apothecis excogitavere. Iam et patresfamilias aetatem addi his, quae per se cariem traxere. Quo certe vocabulo satis consilii dedere prisci: quoniam et in materiis cariem fumus erodit: at nos e diverso fumi amaritudine vetustatem indui persuasum habemus. Quae sunt admodum exalbida, haec vetustate insalubria fiunt. Quo generosius vinum est, hoc magis vetustate crassescit, et in amaritudinem corpori minime utilem coit. Condire eo aliud minus annosum, insalubre est. Sua cuique vino saliva innocentissima, sua cuique aetas gratissima, hoc est, media.

XXIII. Corpus augere volentibus, aut mollire alvum, conducit inter cibos bibere. Contra minuentibus, alvumque cohibentibus, sitire in edendo, postea parum bibere. Vinum ieiunos bibere, novitio invento, inutilissimum est curis, vigoremque animi ad procinctum tendentibus: somno vero ac securitatibus iamdudum hoc fuit, quod Homerica illa Helena ante cibum ministravit. Sic quoque in proverbium cessit, sapientiam vino obumbrari. Vino debemus homines, quod soli animalium non sitientes bibimus. Aquae potum interponere utilissimum: itemque iugi superbibere. Ebrietatem quidem frigidae potus extemplo discutit.

Meracis potionibus per viginti dies ante Canis ortum, totidemque postea, suadet Hesiodus uti. Merum quidem remedio est contra cicutas, coriandrum, aconita, viscum, meconium, argentum vivum, apes, vespas, crabrones, phalangia, serpentium scorpionumque ictus, contraque omnia quae refrigerando nocent. Privatim contra haemorrhoidas, presteras, fungos. Item contra inflationes, rosionesque praecordiorum, et quorum stomachus in vomitiones effunditur: et si venter aut interanea rheumatismum

sentiant. Dysentericis, sudatoribus, in longa tussi, in epiphoris, meracum. At vero cardiacis, in mamma laeva merum in spongia imponi prodest. Ad omnia autem maxime album inveterascens. Utiliter etiam fovetur vino calido virilitas iumentis: quo etiam infuso cornu lassitudinem auferri aiunt. Simias, quadrupedesque, quibus digiti sunt, negant crescere assuetas meri potu.

XXIV. Nunc circa aegritudines sermo de vinis erit. Saluberrimum liberaliter genitis, Campaniae quodcunque tenuissimum: vulgo vero, quod quemque maxime iuverit validum. Utilissimum omnibus sacco viribus fractis. Meminerimus succum esse, qui fervendo vires e musto sibi fecerit. Misceri plura genera, omnibus inutile. Saluberrimum, cui nihil in musta additum est: meliusque, si nec vasis pix affuit. Marmore enim, et gypso, aut calce condita, quis non etiam validus expaverit? In primis igitur vinum marina aqua factum, inutile est stomacho, nervis, vesicae. Resina condita, frigidis stomachis utilia existimantur. Non expedire vomitionibus, sicut neque mustum, neque sapa, neque passum. Novitium resinatum nulli conducit. Capitis dolorem et vertigines facit: ab hoc dicta crapula est. Tussientibus et in rheumatismo nominata prosunt. Item coeliacis et dysentericis, mulierum mensibus. In hoc genere rubrum nigrumve magis constringit, magisque calfacit. Innocentius pice sola conditum. Sed et picem meminisse debemus non aliud esse, quam combustae resinae fluxum. Hoc genus vini excalfacit, concoquit, purgat: pectori, ventri utile: item vulvarum dolori, si sine febre sint, veteri rheumatismo, exhulcerationi, ruptis, convulsis, vomicis, nervorum infirmitati, inflationibus, tussi, anhelationibus, luxatis, in succida lana impositum. Ad omnia haec utilius id, quod sponte naturae suae picem resi-

pit, picatumque appellatur. Helvenaco quoque tamen nimio caput tentari convenit.

Quod ad febrium valetudines attinet, certum est non dandum in febre, nisi veteribus aegris: nec nisi declinante morbo. In acutis vero periculis, nullis nisi qui manifestas remissiones habeant, et has noctu potius: dimidia enim pars periculi est noctu, hoc est, spe somni, bibentibus: nec a partu abortuve, nec a libidine aegrotantibus, nec in capitis doloribus, nec quorum accessiones cum frigore extremitatum fiant, nec in febri tussientibus, nec in tremore nervorumque doloribus, vel faucium, aut si vis morbi circa illa intelligatur: nec in duritia praecordiorum, venarum vehementia: neque in opisthotono, tetano: nec singultientibus, nec si cum febri dyspnoea sit. Minime vero oculis rigentibus, et genis stantibus, aut defectis gravibusque: nec quorum conniventium perlucebunt oculi, palpebrisve non coeuntibus, vel si dormientibus hoc idem eveniet: aut si cruore suffunduntur oculi, vel si lemae in oculis erunt. Minime lingua fungosa, nec gravi, et subinde imperfecta loquentibus: nec si urina difficile reddetur, neque expavescentibus repente, nec spasticis aut rursus torpentibus, nec si per somnos genitura effundatur.

XXV. Cardiacorum morbo unicam spem in vino esse certum est. Sed id dandum quidam non nisi in accessione censent, alii non nisi in remissione. Illi, ut sudorem coerceant: hi, quia tutius putant, minuente se morbo: quam plurium sententiam esse video. Dari utique non nisi in cibo debet, nec a somno: nec praecedente alio potu, hoc est, utique sitienti: nec nisi in desperatione suprema: et viro facilius, quam feminae: seni, quam iuveni: iuveni, quam puero: hieme, quam aestate: assuetis potius, quam expertibus. Modus dandi pro vehementia vini: item mixtura. Atque vulgo satis putant unum vini cya-

thum duobus aquae misceri. Si dissolutio sit stomachi, dandum: et si cibus non descendat.

XXVI. Inter vini genera, quae fingi docuimus, nec fieri iam arbitror, et supervacuum eorum usum, cum ipsis rebus, ex quibus finguntur, doceamus uti. Et alias modum excesserat medicorum in his ostentatio, veluti e napis vinum utile esse ab armorum equitandive lassitudine praecipientium: atque ut reliqua omittamus, etiam e iunipero. Et quis satius censeat, absinthite vino utendum potius, quam absinthio ipso? In reliquis omittetur et palmeum, capiti noxium, ventrique tantum molliendo, et sanguinem exscreantibus non inutile. Fictitium non potest videri, quod bion appellavimus, cum sit in eo sola pro arte festinatio. Prodest stomacho dissoluto, aut cibos non perficienti, praegnantibus, defectis, paralyticis, tremulis, vertigini, torminibus, ischiadicis. In pestilentia quoque ac peregrinationibus, vim magnam auxiliandi habere dicitur.

XXVII. Vini etiam vitium transit in remedia. Aceto summa vis est in refrigerando, non tamen minor in discutiendo: ita fit ut infusum terrae spumet. Dictum est saepius, diceturque quoties cum aliis prosit. Per se haustum fastidia discutit, singultus cohibet, sternutamenta olfactu. Vim in balineis aestus arcet, si contineatur ore. Quin et cum aqua bibitur. Multorum stomacho utiliter gargarizatur: cum eadem convalescentium et a Solis ardoribus. Oculis quoque illo modo saluberrimum fotu. Medetur potae hirudini. Item lepris, furfuribus, hulceribus manantibus, canis morsibus, scorpionum ictibus, scolopendrarum, muris aranei, contraque omnium aculeatorum venena et pruritus. Item contra multipedae morsum. Calidum in spongia, adiecto sulphuris sextante sextariis tribus aceti, aut hyssopi fasciculo, medetur sedis vitiis. In sanguinis flu-

xione post excisos calculos, et omni alia, foris in spongia impositum, intus potum cyathis binis quam acerrimum. Conglobatum utique sanguinem discutit. Contra lichenas et bibitur, et imponitur. Sistit alvum, et rheumatismos interaneorum infusum: item procidentia sedis, vulvaeque. Tussim veterem inhibet, et gutturis rheumatismos, orthopnoeam, dentium labefactationem. Vesicae nocet, nervorumque infirmitatibus. Nesciere medici, quantum contra aspidas polleret. Nuper ab aspide calcata percussus utrem aceti ferens, quoties deposuisset, sentiebat ictum, alias illaeso similis. Intellectum ibi remedium est, potuque succursum. Neque altero os colluunt venena exsugentes. In totum domitrix vis haec non ciborum modo est, verum et rerum plurimarum. Saxa rumpit infusum, quae non ruperit ignis antecedens. Cibos quidem et sapores non alius magis succus commendat aut excitat: in quo usu mitigatur usto pane, aut cum vino: vel accenditur pipere ac lasere: utique sale compescitur. Non est praetereundum in eo exemplum ingens. Siquidem M. Agrippa supremis suis annis conflictatus gravi morbo pedum, cum dolorem eum perpeti nequiret, unius medicorum portentosa scientia, ignorante Divo Augusto, tanti putavit usu pedum sensuque omni carere, dummodo et dolore illo careret, demersis in acetum calidum cruribus in acerrimo impetu morbi.

XXVIII. Acetum scillinum inveteratum magis probatur. Prodest, super ea quae diximus, acescentibus cibis: gustatum enim discutit poenam eam. Et his qui ieiuni vomunt: callum enim faucium facit, ac stomachi: odorem oris tollit, gingivas adstringit, dentes firmat, colorem meliorem praestat. Tarditatem quoque aurium gargarizatione purgat, et transitum auditus aperit. Oculorum aciem obiter exacuit. Comitialibus, melancholicis, vertiginosis, vul-

varum strangulationibus, percussis, aut praecipitatis, et ob id sanguine conglobato, nervis infirmis, renum vitiis perquam utile. Cavendum exhulceratis.

XXIX. Oxymeli antiqui (ut Dieuches tradit) hoc modo temperabant: mellis minas decem, aceti veteris heminas quinque, salis marini pondo libram et quadrantem, aquae marinae sextarios quinque pariter coquebant, decies defervescente cortina, atque ita diffundebant, inveterabantque. Sustulit totum id Asclepiades, coarguitque. Nam etiam in febribus dabant. Profuisse tamen fatentur contra serpentes, quas sepas vocant, et contra meconium, ac viscum: et anginis calidum gargarizatum, et auribus, et oris gutturisque desideriis, quae nunc omnia oxalme contingunt: id sale et aceto recente efficacius est.

XXX. Vino cognata res sapa est, musto decocto, donec tertia pars supersit. Ex albo hoc melius. Usus contra cantharidas, buprestim, pinorum erucas, quas pityocampas vocant, salamandras, et contra mordentia venenata. Secundas partusque emortuos trahit, cum bulbis potum. Fabianus auctor est, venenum esse. si quis ieiunus a balineis id bibat.

XXXI. Consequens horum est vini faex, cuiusque generis. Ergo vini faeci tanta vis est, ut descendentes in cupas enecet. Experimentum demissa praebet lucerna, quamdiu exstinguatur, periculum denuntians. Illota miscetur medicamentis. Cum iridis vero pari pondere, eruptionibus pituitae illinitur: et sicca vel madida contra phalangia, et testium mammarumque inflammationes, vel in quacunque parte corporis. Item cum hordeacea farina, et thuris polline in vino decocta crematur et siccatur. Experimentum est legitime coctae, ut refrigerata linguam tactu videatur urere. Celerrime exanimatur, loco non incluso condita. Crematio ei multum virium adiicit. Utilissima est ad compescendos liche-

nas furfuresque cum fico decocta. Sic et lepris et hulceribus manantibus imponitur. Fungorum naturae contraria est pota, sed magis cruda. Oculorum medicamentis cocta et lota miscetur. Medetur illita et testibus, et genitalibus. In vino autem adversus strangurias bibitur. Cum exspiravit quoque, lavandis corporibus et vestibus utilis: tuncque usum acaciae habet.

XXXII. Faex aceti pro materia acrior sit necesse est, multoque magis exhulceret. Resistit suppurationum incrementis: stomachum, interanea, ventrem illita adiuvat. Sistit earum partium rheumatismos, et mulierum menses. Panos discutit nondum exhulceratos, et anginas: sacros ignes cum cera. Mammas lactis sui impatientes eadem exstinguit. Ungues scabros aufert. E serpentibus contra cerastas validissima cum polenta. Cum melanthio autem contra crocodili morsus, et canis. Et haec cremata ampliat vires. Tunc addito lentiscino oleo illita una nocte rufat capillum. Eadem ex aqua in linteolo apposita, vulvas purgat.

XXXIII. Sapae faece ambusta sanantur, melius addita lanugine arundinis. Eadem faece decocta potaque, tusses veteres. Decoquitur in patinis cum sale et adipe ad tumorem quoque maxillarum et cervicum.

XXXIV. Olearum proxima auctoritas intelligitur. Folia earum vehementissime adstringunt, purgant, sistunt. Itaque commanducata imposita hulceribus medentur, et capitis doloribus illita cum oleo. Decoctum eorum cum melle his quae medici usserint, gingivarum inflammationibus, paronychiis, sordidisque hulceribus, et putrescentibus. Cum melle profluvium sanguinis e nervosis partibus cohibet. Succus eorum carbunculantibus circa oculos hulceribus et pusulis, procidentique pupillae efficax: quapro

pter in collyria additur. Nam et veteres lacrimationes sanat, et genarum erosiones. Exprimitur autem succus tusis, affuso vino et aqua caelesti, siccatusque in pastillos digeritur. Sistit menses in lana admotus vulvae. Utilis et sanie manantibus. Item condylomatis, ignibus sacris, quaeque serpunt hulcera, epinyctidi.

XXXV. Eosdem et flos earum habet effectus. Uruntur et cauliculi florescentes, ut spodii vicem cinis praestet: vinoque infuso iterum uritur. Suppurationes et panos illinunt cinere eo, vel foliis tusis cum melle, oculos vero cum polenta. Succus fruticis recentis accensi distillans sanat lichenas, furfures, manantia hulcera. Nam et lacrimâ, quae ex arbore ipsa distillat, Aethiopicae maxime oleae, mirari satis non est repertos, qui dentium dolores illinendos censerent, venenum esse praedicantes, atque etiam in oleastro quaerendum. E radice oleae quam tenerrimae cortex derasus, in melle crebro gustatu medetur sanguinem reiicientibus, et suppurata extussientibus. Ipsius oleae cinis cum axungia tumores sanat: extrahitque fistulis vitia, et ipsas sanat.

XXXVI. Olivae albae stomacho utiliores, ventri minus. Praeclarum habent, antequam condiantur, usum recentes, per se cibi modo devoratae. Medentur enim arenosae urinae, item dentibus carnem mandendo attritis, aut convulsis. Nigra oliva stomacho inutilior, ventri facilior, capiti et oculis non convenit. Utraque ambustis prodest trita et illita. Sed nigra commanducatur, et protinus ex ore imposita, pusulas gigni prohibet. Colymbades sordida hulcera purgant, inutiles difficultatibus urinae.

XXXVII. De amurca poteramus videri satis dixisse, Catonem secuti: sed reddenda medicinae quoque est. Gingivis et oris hulceribus, dentium stabilitati efficacissime subvenit. Item ignibus sacris in-

fusa, et his quae serpunt. Pernionibus nigrae olivae amurca utilior: item infantibus fovendis. Albae vero, mulierum vulvae in lana admovetur. Multo autem omnis amurca decocta efficacior. Coquitur in Cyprio vase ad crassitudinem mellis. Usus eius cum aceto, aut vino vetere, aut mulso, ut quaeque causa exigat, in curatione oris, dentium, aurium, hulcerum manantium, genitalium, rhagadum. Vulneribus in linteolis imponitur, luxatis in lana: ingens hic usus, utique inveterato medicamento: tale enim fistulas sanat. Infunditur sedis, genitalium, vulvae exhulcerationi. Illinitur vero podagris incipientibus: item articulariis morbis. Si vero cum omphacio recoquatur ad mellis crassitudinem, casuros dentes extrahit. Item iumentorum scabiem, cum decocto lupinorum, et chamaeleone herba, mire sanat. Cruda amurca podagras foveri utilissimum.

XXXVIII. Oleastri foliorum eadem natura. Spodium e cauliculis vehementius inhibet rheumatismos. Sedat et inflammationes oculorum, purgat hulcera, alienata explet, excrescentia leniter erodit, siccatque, et ad cicatricem perducit: cetera, ut in oleis. Peculiare autem, quod folia decoquuntur ex melle, et dantur cochlearibus contra sanguinis exscreationes. Oleum tantum acrius, efficaciusque: et de eo os quoque colluitur ad dentium firmitatem. Imponuntur folia et paronychiis, et carbunculis, et contra omnem collectionem cum vino: iis vero quae purganda sunt, cum melle. Miscentur oculorum medicamentis, et decoctum foliorum, et succus oleastri. Utiliter etiam auribus instillatur cum melle, vel si pus effluat. Flore oleastri condylomata illinuntur, et epinyctides. Item cum farina hordeacea venter, in rheumatismo: cum oleo, capitis dolores. Cutem in capite ab ossibus recedentem cauliculi decocti, et cum melle impositi comprimunt. Ex oleastro ma-

turi in cibo sumti sistunt alvum. Tosti autem et cum melle triti, nomas repurgant, carbunculos rumpunt.

XXXIX. Olei naturam causasque abunde diximus. Ad medicinam ex olei generibus haec pertinent. Utilissimum esse omphacium, proxime viride. Praeterea quam maxime recens, (nisi cum vetustissimum quaeritur,) tenue, odoratum, quodque non mordeat, e diverso quam in cibos eligitur. Omphacium prodest gingivis. Si contineatur in ore, colorem dentium custodit magis, quam aliud: sudores cohibet.

XL. Oenanthino idem est effectus, qui rosaceo. Omni autem oleo mollitur corpus, vigorem et robur accipit: stomacho contrarium. Auget hulcerum incrementa. Fauces exasperat, et venena omnia hebetat, praecipue psimmythii, et gypsi, in aqua mulsa, aut ficorum siccarum decocto potum: contra meconium, ex aqua: contra cantharidas, buprestin, salamandras, pityocampas: per se potum, redditumque vomitionibus, contra omnia supra dicta. Et lassitudinum perfrictionumque refectio est. Tormina calidum potum cyathis sex, magisque ruta simul decocta pellit. Item ventris animalia. Solvit alvum heminae mensura, cum vino et calida aqua potum, aut ptisanae succo. Vulnerariis emplastris utile. Faciem purgat. Bubus infusum per nares, donec ructent, inflationem sedat. Vetus autem magis excalfacit corpora, magisque discutit sudores. Duritias magis diffundit. Lethargicis auxiliare, et inclinato morbo. Oculorum claritati confert aliquid, cum portione mellis acapni. Capitis doloribus remedium est. Item ardoribus in febri cum aqua: et si vetusti non sit occasio, decoquitur, ut vetustatem repraesentet.

XLI. Oleum cicinum bibitur ad purgationes ventris cum pari caldae mensura. Privatim dicitur pur-

gare praecordia. Prodest et articulorum morbis, duritiis omnibus, vulvis, auribus, ambustis. Cum cinere vero muricum, sedis inflammationibus, item psorae. Colorem cutis commendat, capillumque fertili natura evocat. Semen, ex quo fit, nulla animans attingit. Ellychnia ex uva fiunt, claritatis praecipuae. Ex oleo lumen obscurum propter nimiam pinguitudinem. Folia igni sacro illinuntur ex aceto: per se autem recentia mammis et epiphoris. Eadem decocta in vino inflammationibus, cum polenta et croco: per se autem triduo imposita faciem purgant.

XLII. Oleum amygdalinum purgat, mollit corpora, cutem erugat, nitorem commendat, varos cum melle tollit e facie. Prodest et auribus, cum rosaceo et melle et mali Punici germine decoctum, vermiculosque in his necat, et gravitatem auditus discutit, sonos incertos et tinnitus, obiter capitis dolores, et oculorum. Medetur furunculis, et a Sole ustis cum cera. Hulcera manantia et furfures cum vino expurgat: condylomata cum meliloto. Per se vero capiti illitum, somnum allicit.

XLIII. Oleum laurinum utilius quo recentius, quoque viridius colore. Vis eius excalfactoria: et ideo paralyticis, spasticis, ischiadicis, sugillatis, capitis doloribus, inveteratis distillationibus, auribus, in calyce Punici calfactum illinitur.

XLIV. Similis et myrtei olei ratio: adstringit, indurat: medetur gingivis, dentium dolori, dysenteriae, vulvae exhulceratae, vesicis, hulceribus vetustis vel manantibus, cum squama aeris et cera. Item eruptionibus, ambustionibus. Attrita sanat et furfures, et rhagadas, condylomata, articulos luxatos, odorem gravem corporis. Adversatur cantharidi, bupresti, aliisque malis medicamentis, quae exhulcerando nocent.

XLV. Chamaemyrsinae, sive oxymyrsinae eadem

natura. Cupressinum oleum eosdem effectus habet, quos myrteum. Item citreum. E nuce vero iuglande, quod caryinum appellavimus, alopeciis utile est, et tarditati aurium infusum. Item capitis dolori illitum. Ceterum iners et gravi sapore. Enimvero si quid in nucleo putridi fuerit, totus modus deperit. Ex Gnidio grano factum, eandem vim habet, quam cicinum. E lentisco factum, utilissimum acopo est. Idemque proficeret aeque ut rosaceum, ni durius paulo intelligeretur. Utuntur eo et contra nimios sudores, papulasque sudorum. Scabiem iumentorum efficacissime sanat. Balaninum oleum repurgat varos, furunculos, lentigines, gingivas.

XLVI. Cypros qualis esset, et quemadmodum ex ea fieret oleum, docuimus. Natura eius excalfacit, emollit nervos. Folia stomacho illinuntur: et vulvae concitatae succus quoque eorum apponitur. Folia recentia commanducata, hulceribus in capite manantibus, item oris medentur, et collectionibus, condylomatis. Decoctum foliorum ambustis et luxatis prodest. Ipsa rufant capillum tusa, adiecto struthei mali succo. Flos capitis dolores sedat cum aceto illitus. Idem combustus in cruda olla nomas sanat et putrescentia hulcera per se, vel cum melle. Odor floris olet, qui somnum facit. Adstringit gleucinum, et refrigerat, eadem ratione qua et oenanthinum.

XLVII. Balsaminum longe pretiosissimum omnium, ut in unguentis diximus, contra omnes serpentes efficax. Oculorum claritati plurimum confert, caliginem discutit. Item dyspnoeas, collectiones omnes duritiasque lenit. Sanguinem densari prohibet, hulcera purgat: auribus, capitis doloribus, tremulis, spasticis, ruptis perquam utile. Adversatur aconito ex lacte potum. Febres cum horrore venientes perunctis leviores facit. Utendum tamen modi-

co, quoniam adurit, augetque vitia non servato temperamento.

XLVIII. Malobathri quoque naturam et genera exposuimus. Urinam ciet. Oculorum epiphoris vino expressum utilissime imponitur. Item frontibus, dormire volentibus: efficacius, si et nares illinantur: aut si ex aqua bibatur. Oris et halitus suavitatem commendat linguae subditum folium, sicut et vestium odorem interpositum.

XLIX. Hyoscyaminum emolliendo utile est, nervis inutile. Potum quidem cerebri motus facit. Therminum e lupinis emollit, proximum rosaceo effectum habens. Narcissinum dictum est cum suo flore. Raphaninum phthiriases longa valetudine contractas tollit, scabritiasque cutis in facie emendat. Sesaminum aurium dolores sanat, et hulcera quae serpunt, et quae cacoethe vocant. Lirinon, quod et Phaselinum et Syrium vocavimus, renibus utilissimum est, sudoribusque evocandis, vulvae molliendae, concoquendoque intus. Selgiticum nervis utile esse diximus, sicut herbaceum quoque, quod Iguvini circa Flaminiam viam vendunt.

L. Elaeomeli, quod in Syria ex ipsis oleis manare diximus, sapore melleo, non sine nausea, alvum solvit: bilem praecipue detrahit, duobus cyathis in hemina aquae datis: qui bibêre, torpescunt, excitanturque crebro. Potores certaturi praesumunt ex eo cyathum unum. Pissino oleo usus et passim ad quadrupedum scabiem est.

LI. A vitibus oleisque proxima nobilitas palmis: inebriant recentes: capitis dolorem afferunt: minus, siccae: nec, quantum videtur, utiles stomacho: tussim exasperant, corpus alunt. Succum decoctarum antiqui pro hydromelite dabant aegris ad vires recreandas, sitim sedandam, in quo usu praeferebant Thebaicas. Sanguinem quoque exscreantibus utiles,

in cibo maxime. Illinuntur caryotae stomacho, vesicae, ventri, intestinis, cum cotoneis et cera et croco. Sugillata emendant. Nuclei palmarum cremati in fictili novo, cinere loto spodii vicem efficiunt, miscenturque collyriis, et calliblephara faciunt addito nardo.

LII. Palma quae fert myrobalanum, probatissima in Aegypto, ossa non habet reliquarum modo in balanis. Alvum et menses ciet in vino austero, et vulnera conglutinat.

LIII. Palma elate, sive spathe, medicinae confert germina, folia, corticem. Folia imponuntur praecordiis, stomacho, iocineri, hulceribus quae serpunt, cicatrici repugnantia. Psoras cortex eius tener cum resina et cera sanat diebus XX. Decoquitur et ad testium vitia. Capillum denigrat suffitu, partus extrahit. Datur bibendus renum vitiis, et vesicae, et praecordiorum: et capiti, et nervis inimicus. Vulvae ac ventris fluxiones sistit decoctum eius. Item cinis ad tormina potus in vino albo, in vulvarum vitiis efficacissimus.

LIV. Proximae varietates generum medicinarumque, quae mala habent. Ex his verna, acerba, stomacho inutilia sunt: alvum, vesicam circumagunt, nervos laedunt. Cocta meliora. Cotonea cocta suaviora. Cruda tamen, dumtaxat matura, prosunt sanguinem exscreantibus ac dysentericis, cholericis, coeliacis. Non idem prosunt decocta, quoniam amittunt constringentem illam vim succi. Imponuntur et pectori in febris ardoribus: et tamen decoquuntur in aqua caelesti, ad eadem, quae supra scripta sunt. Ad stomachi autem dolores cruda decoctave cerati modo imponuntur. Lanugo eorum carbunculos sanat. Cocta in vino, et illita cum cera, alopeciis capillum reddunt. Quae ex his cruda in melle condiuntur, alvum movent. Mellis autem suavitati mul-

tum adiiciunt, stomachoque utilius id faciunt. Quae vero in melle condiuntur cocta, quidam ad stomachi vitia, trita cum rosae foliis decoctis dant pro cibo. Succus crudorum lienibus, orthopnoicis, hydropicis prodest. Item mammis, condylomatis, varicibus. Flos et viridis et siccus inflammationibus oculorum, exscreationibus sanguinis, mensibus mulierum. Fit et succus ex his mitis, cum vino dulci tusis, utilis et coeliacis et iocineri. Decocto quoque eorum foventur, si procidant vulvae et interanea. Fit et oleum ex his, quod melinum vocavimus, quoties non fuerint in humidis nata. Ideo utilissima, quae ex Sicilia veniunt. Minus utilia struthia, quamvis cognata. Radix eorum circumscripta terra manu sinistra capitur, ita ut qui id faciet, dicat quae capiat, et cuius causa: sic adalligata strumis medetur.

LV. Melimela et reliqua dulcia, stomachum et ventrem solvunt, siticulosa, aestuosa: sed nervos non laedunt. Orbiculata sistunt alvum, et vomitiones, urinas cient. Silvestria mala similia sunt vernis acerbis, alvumque sistunt. Sane in hunc usum immatura opus sunt.

LVI. Citrea contra venenum in vino bibuntur, vel ipsa, vel semen. Faciunt oris suavitatem, decocto eorum colluti, aut succo expresso. Horum semen edendum praecipiunt in malacia praegnantibus: ipsa vero contra infirmitatem stomachi, sed non nisi ex aceto facile manduntur.

LVII. Punici mali novem genera nunc iterare supervacuum. Ex his dulcia, quae apyrina alio nomine appellavimus, stomacho inutilia habentur, inflationes pariunt, dentes gingivasque laedunt. Quae vero ab his sapore proxima vinosa diximus, parvum nucleum habentia, utiliora paulo intelliguntur. Alvum sistunt, et stomachum, dumtaxat pauca, citraque satietatem. Sed haec minime danda, quanquam omni-

no nulla, in febri, nec carne acinorum utili nec succo. Caventur aeque vomitionibus, ac bilem reiicientibus. Uvam in his, ac ne mustum quidem, sed protinus vinum aperuit natura: utrumque asperiore cortice. Hic ex acerbis in magno usu. Vulgus coria maxime perficere illo novit: ob id malicorium appellant medici. Urinam cieri eodem monstrant: mixtaque galla in aceto decoctum, mobiles dentes stabilire. Expetitur gravidarum malaciae, quoniam gustatu moveat infantem. Dividitur malum, caelestique aqua madescit ternis fere diebus. Haec bibitur frigida coeliacis, et sanguinem exscreantibus.

LVIII. Ex acerbo fit medicamentum, quod stomatice vocatur, utilissimum oris vitiis, narium, aurium, oculorum caligini: pterygiis, genitalibus, et his quas nomas vocant, et quae in hulceribus excrescunt. Contra leporem marinum hoc modo: Acinis detracto cortice tusis, succoque decocto ad tertias, cum croci, et aluminis scissi, myrrhae, mellis Attici selibris. Alii et hoc modo faciunt: Punica acida multa tunduntur: succus in cacabo novo coquitur mellis crassitudine, ad virilitatis et sedis vitia, et omnia quae Lycio curantur, aures purulentas, epiphoras incipientes, rubras maculas. In manibus rami Punicorum serpentes fugant. Cortice Punici ex vino decocti et impositi, perniones sanantur. Contusum malum ex tribus heminis vini, decoctum ad heminam, tormina et taenias pellit. Punicum in olla nova, cooperculo inlito, in furno exustum, et contritum, potumque in vino, sistit alvum, discutit tormina.

LIX. Primus pomi huius partus florere incipientis, cytinus vocatur Graecis, mirae observationis multorum experimento. Si quis unum ex his, solutus vinculo omni cinctus et calceatus, atque etiam anuli, decerpserit duobus digitis, pollice et quarto sinistrae manus, atque ita lustratis levi tactu oculis,

mox in os additum devoraverit, ne dente contingat, affirmatur nullam oculorum imbecillitatem passurus eo anno. Iidem cytini siccati tritique, carnes excrescentes cohibent: gingivis et dentibus medentur: vel si mobiles sint, decocto succo. Ipsa corpuscula trita, hulceribus quae serpunt putrescuntve, illinuntur. Item oculorum inflammationi intestinorumque: et fere ad omnia, quae cortices malorum. Adversantur scorpionibus.

LX. Non est satis mirari curam diligentiamque priscorum, quî omnia scrutati, nihil intentatum reliquere. In hoc ipso cytino flosculi sunt, antequam scilicet malum ipsum prodeat, erumpentes, quos balaustium vocari diximus. Hos quoque ergo experti invenerunt scorpionibus adversari. Sistunt potu menses feminarum: sanant oris hulcera, et tonsillas, uvam, sanguinis exscreationes, ventris et stomachi solutiones, genitalia, hulcera quacunque in parte manantia. Siccavere etiam, ut sic quoque experirentur, inveneruntque tusorum farina dysentericos a morte revocari, alvum sisti. Quin et nucleos ipsos acinorum experiri non piguit. Tosti tusique stomachum iuvant, cibo aut potioni inspersi. Bibuntur ex aqua caelesti ad sistendam alvum. Radix decocta succum emittit, qui taenias necat, Victoriati pondere. Eadem discocta in aqua, quas Lycium, praestat utilitates.

LXI. Est et silvestre, Punicum a similitudine appellatum. Eius radices rubro cortice denarii pondere ex vino potae somnos faciunt. Semine poto, aqua quae subierit cutem, siccatur. Mali Punici corticis fumo culices fugantur.

LXII. Pirorum omnium cibus etiam valentibus onerosus, aegris quoque vini modo negatur. Decocta eadem mire salubria et grata, praecipue Crustumina. Quaecunque vero cum melle decocta, stoma-

chum adiuvant. Fiunt cataplasmata e piris, ad discutienda corporum vitia: et decocto eorum ad duritias utuntur. Ipsa adversantur boletis atque fungis, pelluntque pondere et pugnante succo. Pirum silvestre tardissime maturescit. Conciditur, suspensumque siccatur ad sistendam alvum: quod et decoctum eius potu praestat. Decoquuntur et folia cum pomo ad eosdem usus. Pirorum ligni cinis contra fungos efficacius proficit. Mala piraque portatu iumentis mire gravia sunt vel pauca. Remedio aiunt esse, si prius edenda dentur aliqua, aut utique ostendantur.

LXIII. Fici succus lacteus, aceti naturam habet, Itaque coaguli modo lac contrahit. Excipitur ante maturitatem pomi, et in umbra siccatur ad aperienda hulcera, cienda menstrua apposítu cum luteo ovi, aut potu cum amylo. Podagris illinitur cum farina Graeci foeni et aceto. Pilos quoque detrahit, palpebrarumque scabiem emendat: item lichenas et psoras. Alvum solvit. Lactis ficulni natura adversatur crabronum, vesparumque, et similium venenis, privatim scorpionum. Idem cum axungia verrucas tollit. Folia, et quae non maturuere fici, strumis illinuntur, omnibusque quae emollienda sint, discutiendave. Praestant hoc et per se folia. Et alii usus eorum, tanquam in fricando lichene, et alopeciis, et quaecunque exhulcerari opus sit. Et adversus canis morsus ramorum teneri cauliculi cuti imponuntur. Iidem cum melle hulceribus, quae ceria vocantur, illinuntur. Extrahunt infracta ossa cum papaveris silvestris foliis. Canum rabiosorum morsus folio trito ex aceto restringunt. E nigra ficu candidi cauliculi illinuntur furunculis, muris aranei morsibus cum cera. Cinis earum e foliis, gangraenis, consumendisque quae excrescunt.

Fici maturae urinam cient, alvum solvunt, sudo-

rem movent, papulasque. Ob id autumno insalubres, quoniam sudantia huius cibi opera corpora perfrigescunt. Nec stomacho utiles, sed ad breve tempus: et voci contrariae intelliguntur. Novissimae salubriores, quam primae: medicatae vero nunquam. Iuvenum vires augent: senibus meliorem valetudinem faciunt, minusque rugarum. Sitim sedant: calorem refrigerant. Ob id non negandae in febribus constrictis, quas stegnas vocant.

Siccae fici stomachum laedunt: gutturi et faucibus magnifice utiles. Natura his excalfaciendi. Sitim afferunt. Alvum molliunt, rheumatismis eius, et stomacho contrariae. Vesicae semper utiles, et anhelatoribus, ac suspiriosis. Item iocinerum, renum, lienum vitiis. Corpus et vires adiuvant: ob id ante athletae hoc cibo pascebantur: Pythagoras exercitator, primus ad carnes eos transtulit. Recolligenti se a longa valetudine utilissimae. Item comitialibus, et hydropicis, omnibusque, quae maturanda aut discutienda sunt, imponuntur: efficacius calce aut nitro admixto. Coctae cum hyssopo pectus purgant, pituitam, tussim veterem. Cum vino autem ad sedem, et tumores maxillarum. Ad furunculos, panos, parotidas, decoctae illinuntur. Utile et decocto earum fovere feminas. Decoctae quoque eaedem cum foeno Graeco utiles sunt pleuriticis et peripneumonicis. Cum ruta coctae torminibus prosunt. Tibiarum hulceribus cum aeris flore. Pterygiis cum Punico malo. Ambustis, pernionibus, cum cera. Hydropicis coctae in vino, et cum absinthio et farina hordeacea, nitro addito. Manducatae alvum sistunt. Scorpionum ictibus cum sale tritae illinuntur. Carbunculos extrahunt in vino coctae et impositae. Carcinomati, si sine hulcere est, quam pinguissimam ficum imponi, paene singulare remedium est: item phagedaenae.

Cinis non ex alia arbore acrior: purgat, conglutinat, replet, adstringit. Bibitur et ad discutiendum sanguinem concretum. Item percussis, praecipitatis, convulsis, ruptis, cyathis singulis aquae et olei. Datur tetanicis et spasticis: item potus vel infusus coeliacis, et dysentericis. Et si quis eo cum oleo perungatur, excalfacit. Idem cum cera et rosaceo subactus, ambustis cicatricem tenuissimam obducit. Lusciosos ex oleo illitus emendat, dentiumque vitia crebro fricatu. Produnt etiam, si quis inclinata arbore, supino ore aliquem nodum eius morsu abstulerit, nullo vidente, atque cum aluta illigatum licio e collo suspenderit, strumas et parotidas discuti. Cortex tritus cum oleo, ventris hulcera sanat. Crudae grossi verrucas et thymos, nitro farinaque additis tollunt. Spodii vicem exhibet fruticum a radice exeuntium cinis. Bis tostus adiecto psimmythio digeritur in pastillos, ad hulcera oculorum et scabritiam.

LXIV. Caprificus etiamnum multo efficacior fico. Lactis minus habet: surculo quoque eius lac coagulatur in caseum. Exceptum id coactumque in duritiam, suavitatem carnibus affert. Fricatur diluto ex aceto. Miscetur exhulceratoriis medicamentis. Alvum solvit: vulvam cum amylo aperit. Pota menses ciet cum luteo ovi. Podagricis cum farina Graeci foeni illinitur. Lepras, psoras, lichenas, lentigines expurgat: item venenatorum ictus, et canis morsus. Dentium quoque dolori hic succus appositus in lana prodest, aut in cava eorum additus. Cauliculi et folia, admixto ervo, contra marinorum venena prosunt. Adiicitur et vinum. Bubulas carnes additi caules magno ligni compendio percoquunt. Grossi illitae strumas, et omnem collectionem emolliunt, et discutiunt. Aliquatenus et folia. Quae mollissima sunt ex his, cum aceto hulcera manantia, et epinyctidas, et

furfures sanant. Cum melle foliis ceria sanant, et canis morsus. Recentes cum vino, phagedaenas. Cum papaveris foliis ossa extrahunt. Grossi caprifici inflationes discutiunt suffitu. Resistunt et sanguini taurino poto, et psimmythio, et lacti coagulato potae. Item in aqua decoctae atque illitae parotidas sanant. Cauliculi aut grossi eius quam minutissimae ad scorpionum ictus e vino bibuntur. Lac quoque instillatur plagae, et folia imponuntur. Item adversus murem araneum. Cauliculorum cinis uvam faucium sedat. Arboris ipsius cinis ex melle, rhagadia. Radix defervefacta in vino, dentium dolores. Hiberna caprificus in aceto cocta et trita, impetigines tollit. Illinuntur ramenta rami sine cortice quam minutissima ad scobis modum. Caprifico quoque medicinae unius miraculum additur. Corticem eius impubescentem puer impubis si defracto ramo detrahat dentibus, medullam ipsam adalligatam ante Solis ortum, prohibere strumas. Caprificus tauros quamlibet feroces, collo eorum circumdata, in tantum mirabili natura compescit, ut immobiles praestet.

LXV. Herba quoque, quam Graeci erineon vocant, reddenda in hoc loco propter gentilitatem. Palmum alta est, cauliculis quinis fere, ocimi similitudine, flos candidus, semen nigrum, parvum: tritum cum melle Attico, oculorum epiphoris medetur: utcunque autem decerpta manat lacte multo et dulci. Herba perquam utilis aurium dolori, nitri exiguo addito. Folia resistunt venenis.

LXVI. Pruni folia decocta tonsillis, gingivis: uvae prosunt in vino, decocto eo subinde ore colluto. Ipsa pruna alvum molliunt, stomacho non utilissima, sed brevi momento.

LXVII. Utiliora Persica, succusque eorum, etiamnum in vino aut in aceto expressus. Nec est alius eis pomis innocentior cibus. Nusquam minus odo-

ris, succi plus, qui tamen sitim stimulet. Folia eius trita illita, haemorrhagiam sistunt. Nuclei Persicorum cum oleo et aceto, capitis doloribus illinuntur.

LXVIII. Silvestrium quidem prunorum baccae, vel e radice cortex, in vino austero si decoquantur, ita ut triens ex hemina supersit, alvum et tormina sistunt. Satis est singulos cyathos decocti sumi.

LXIX. Et in iis, et sativis prunis est limus arborum, quem Graeci lichena appellant, rhagadiis et condylomatis mire utilis.

LXX. Mora in Aegypto et Cypro sui generis, ut diximus, largo succo abundant, summo cortice desquamato: altiore plaga siccantur, mirabili natura. Succus adversatur venenis serpentium, prodest dysentericis, discutit panos, omnesque collectiones: vulnera conglutinat, capitis dolores sedat, item aurium: splenicis bibitur atque illinitur: et contra perfrictiones. Celerrime teredinem sentit. Neque apud nos succo usus minor. Adversatur aconito et araneis, in vino potus. Alvum solvit: pituitas, taeniasque, et similia ventris animalia extrahit. Hoc idem praestat et cortex tritus. Folia tingunt capillum cum fici nigrae et vitis corticibus simul coctis in aqua caelesti. Pomi ipsius succus alvum solvit protinus. Ipsa poma ad praesens stomacho utilia, refrigerant, sitim faciunt. Si non superveniat alius cibus, intumescunt. Ex immaturis succus sistit alvum: veluti animalis alicuius, in hac arbore observandis miraculis, quae in natura eius diximus.

LXXI. Fit ex pomo panchrestos stomatice, eadem arteriace appellata, hoc modo: Sextarii tres succi e pomo, leni vapore ad crassitudinem mellis rediguntur. Post additur omphacii aridi pondus X duorum, aut myrrhae X unius, croci X unius. Haec simul trita miscentur decocto. Neque est aliud oris, arteriae, uvae, stomachi, iucundius remedium. Fit et

alio modo: succi sextarii duo, mellis Attici sextarius, decoquuntur, ut supra diximus.

Mira sunt praeterea quae produntur. Mori germinatione, priusquam folia exeant, sinistra decerpi iubentur futura poma: ricinos Graeci vocant. Hi terram si non attigere, sanguinem sistunt adalligati, sive ex vulnere fluat, sive ore, sive naribus, sive haemorrhoidis; ad hoc servantur repositi. Idem praestare et ramus dicitur Luna plena defractus, incipiens fructum habere, si terram non attigerit, privatim mulieribus adalligatus lacerto, contra abundantiam mensium. Hoc et quocunque tempore ab ipsis decerptum, ita ut terram non attingat, adalligatumque existimant praestare. Folia mori trita, aut arida decocta, serpentium ictibus imponuntur. Ad idemque potu proficitur. Scorpionibus adversatur e radice corticis succus, ex vino aut posca potus.

Reddenda est et antiquorum compositio. Succum expressum pomi maturi immaturique mixtum, coquebant in vase aereo ad mellis crassitudinem. Aliqui myrrha adiecta et cupresso praeduratum ad Solem torrebant, permiscentes spatha ter die. Haec erat stomatice, qua et vulnera ad cicatricem perducebant. Alia ratio: Succum siccato exprimebant pomo, multum sapori obsoniorum conferente. In medicina vero contra nomas, et pectoris pituitas, et ubicunque opus esset adstringi viscera. Dentes quoque colluebant eo. Tertium genus, succi foliis et radice decoctis ad ambusta ex oleo illinenda. Imponuntur et per se folia. Radix per messes incisa succum dat aptissimum dentium dolori, collectionibusque, et suppurationibus. Alvum purgat. Folia mori in urina madefacta, pilum coriis detrahunt.

LXXII. Cerasa alvum molliunt, stomacho inutilia: eadem siccata alvum sistunt, urinam cient. Invenio apud auctores, si suis matutino roscida cum

suis nucleis devoret, in tantum levari alvum, ut pedes morbo liberentur.

LXXIII. Mespila exceptis setaniis, quae malo propiorem vim habent, reliqua adstringunt stomachum, sistuntque alvum. Item sorba sicca: nam recentia stomacho et alvo citae prosunt.

LXXIV. Nuces pineae, quae resinam habent, contusae leviter, additis in singulas sextariis aquae ad dimidium decoctae, sanguinis exscreationi medentur, ita ut cyathi bini bibantur ex eo. Corticis e pino in vino decoctum contra tormina datur. Nuclei nucis pineae sitim sedant, et acrimoniam stomachi rosionesque, et contrarios humores consistentes ibi: et infirmitatem virium roborant, renibus, et vesicae utiles. Fauces videntur exasperare, et tussim. Bilem pellunt poti ex aqua, aut vino, aut passo, aut balanorum decocto. Miscetur his contra vehementiores stomachi rosiones cucumeris semen, et succus porcilacae. Item ad vesicae hulcera et renes, quoniam et urinam cient.

LXXV. Amygdalae amarae radicum decoctum cutem in facie corrigit, coloremque hilariorem facit. Nuces ipsae somnum faciunt, et aviditatem. Urinam et menses cient. Capitis dolori illinuntur, maximeque in febri: si ab ebrietate, ex aceto et rosaceo et aquae sextario. Et sanguinem sistunt, cum amylo et menta. Lethargicis, et comitialibus prosunt. Capite peruncto epinyctidas sanant: e vino vetere hulcera putrescentia. Canum morsus cum melle. Et furfures ex facie, ante fotu praeparata. Item iocineris et renum dolores ex aqua potae: et saepe ex ecligmate cum resina terebinthina. Calculosis et difficili urinae in passo: et ad purgandam cutem in aqua mulsa tritae, sunt efficaces. Prosunt ecligmate iocineri, tussi, et colo, cum elelisphaco modice addito. In melle sumitur nucis avellanae magnitudo. Aiunt

quinis fere praesumtis ebrietatem non sentire potores: vulpesque, si ederint eas, nec contingat e vicino aquam lambere, mori. Minus valent in remediis dulces, et hae tamen purgant, et urinam cient. Recentes stomachum implent.

LXXVI. Nucibus Graecis cum absinthii semine ex aceto sumtis, morbus regius sanari dicitur: item illitis per se vitia sedis, et privatim condylomata. Item tussis, et sanguinis reiectio.

LXXVII. Nuces iuglandes Graeci a capitis gravedine appellavere. Etenim arborum ipsarum foliorumque vires in cerebrum penetrant: hoc minore tormento, et in cibis, nuclei faciunt. Sunt autem recentes iucundiores, siccae unguinosiores, et stomacho inutiles, difficiles concoctu, dolorem capitis inferentes, tussientibus inimicae, et vomituris ieiunis: aptae in tenesmo solo: trahunt enim pituitam. Eaedem praesumtae venena hebetant: item anginam cum ruta et oleo. Item adversantur caepis, leniuntque earum saporem. Aurium inflammationi imponuntur cum mellis exiguo. Item cum ruta mammis, et luxatis. Cum caepa autem et sale et melle, canis hominisque morsui. Putamine nucis iuglandis, dens cavus inuritur. Putamen combustum tritumque in oleo aut vino, infantium capite peruncto, nutrit capillum: et ad alopecias eo sic utuntur. Quo plures nuces quis ederit, hoc facilius tineas pellit. Quae perveteres sunt nuces, gangraenis et carbunculis medentur: item sugillatis: cortex iuglandium, lichenum vitio, et dysentericis. Folia trita cum aceto, aurium dolori. In sanctuariis Mithridatis maximi regis devicti, Cn. Pompeius invenit in peculiari commentario ipsius manu compositionem antidoti, e duabus nucibus siccis, item ficis totidem, et rutae foliis viginti simul tritis, addito salis grano: et qui hoc ieiunus sumat, nullum venenum nociturum illo die. Contra

rabiosi quoque canis morsum, nuclei a ieiuno homine commanducati illitique praesenti remedio esse dicuntur.

LXXVIII. Nuces avellanae capitis dolorem faciunt, inflationem stomachi: et pinguitudini corporis conferunt, plus quam sit verisimile. Tostae et destillationi medentur. Tussi quoque veteri tritae, et in aqua mulsa potae. Quidam adiiciunt grana piperis, alii e passo bibunt. Pistacia eosdem usus et effectus habent, quos pinei nuclei, praeterque ad serpentium ictus, sive edantur, sive bibantur.

Castaneae vehementer sistunt stomachi et ventris fluxiones, alvum cient, sanguinem exscreantibus prosunt, carnes alunt.

LXXIX. Siliquae recentes, stomacho inutiles, alvum solvunt. Eaedem siccatae sistunt, stomachoque utiliores fiunt. Urinam cient. Syriacas in dolore stomachi ternas in aquae sextariis decoquunt quidam ad dimidium, eumque succum bibunt. Sudor virgae corni arboris lamina ferrea candente exceptus, non contingente ligno, illitaque inde ferrugo, incipientes lichenas sanat. Arbutus sive unedo, fructum fert difficilem concoctioni, et stomacho inutilem.

LXXX. Laurus excalfactoriam naturam habet, et foliis, et cortice, et baccis: itaque decoctum ex his, maxime e foliis, prodesse vulvis et vesicis convenit. Illita vero vesparum, crabronumque, et apium, item serpentium venenis resistunt, maxime sepis, dipsadis, et viperae. Prosunt et mensibus feminarum cum oleo cocta. Cum polenta autem, quae tenera sunt trita, ad inflammationes oculorum: cum ruta, testium: cum rosaceo, capitis dolores, aut cum irino. Quin et commanducata atque devorata per triduum terna, liberant a tussi. Eadem prosunt suspiriis trita cum melle. Cortex radicis cavendus gravidis. Ipsa

radix calculos rumpit, iocineri prodest tribus obolis in vino odorato pota. Folia pota vomitiones movent. Baccae menses trahunt appositae tritae, vel potae. Tussim veterem et orthopnoeam sanant binae, detracto cortice in vino potae. Si et febris sit, ex aqua, aut ecligmate ex aqua mulsa, aut ex passo decoctae. Prosunt et phthisicis eodem modo, et omnibus thoracis rheumatismis. Nam et concoquunt pituitam et extrahunt. Adversus scorpiones quaternae ex vino bibuntur. Epinyctidas ex oleo illitae, et lentigines, et hulcera manantia, et hulcera oris, et furfures. Cutis pruriginem succus baccarum emendat, et phthiriasin. Aurium dolori et gravitati instillatur, cum vino vetere et rosaceo. Perunctos eo fugiunt venenata omnia. Prodest contra ictus et potus, maxime autem eius laurus, quae tenuiora habet folia. Baccae cum vino serpentibus, et scorpionibus, et araneis resistunt. Ex oleo et aceto illinuntur et lieni, et iocineri: gangraenis cum melle. Et in fatigatione etiam aut perfrictione succo eo perungi, nitro adiecto, prodest. Sunt qui celeritati partus multum conferre putent radicem, acetabuli mensura in aqua potam: efficacius recentem, quam aridam. Quidam adversus scorpionum ictus, decem baccas dari iubent potui. Item et in remedio uvae iacentis, quadrantem pondo baccarum, foliorumve, decoqui in aquae sextariis tribus ad tertias, eamque calidam gargarizare: et in capitis dolore, impari numero baccas cum oleo conterere, et calfacere.

Laurus Delphicae folia trita olfactaque subinde, pestilentiae contagia prohibent: tanto magis si et urantur. Oleum ex Delphica, ad cerata, acopumque, ad perfrictiones discutiendas, nervos laxandos, lateris dolores, febresque frigidas utile est. Item ad aurium dolorem, in mali Punici cortice tepefactum.

Folia decocta ad tertias partes aquae, uvam cohibent gargarizatione: potu alvi dolores, intestinorumque. Tenerrima ex his trita in vino, papulas pruritusque, illita noctibus.

Proxime valent cetera lauri genera. Laurus Alexandrina, sive Idaea, partus celeres facit, radice pota trium denariorum pondere, in vini dulcis cyathis tribus. Secundas etiam pellit, mensesque. Eodem modo pota Daphnoides, (sive his nominibus quae diximus) silvestris laurus prodest: alvum solvit, vel recenti folio, vel arido, drachmis tribus cum sale in hydromelite manducata. Pituitas extrahit: folium et vomitus, stomacho inutile. Sic et baccae quinaedenae purgationis causa sumuntur.

LXXXI. Myrtus sativa candida, minus utilis est medicinae, quam nigra. Semen eius medetur sanguinem exscreantibus. Item contra fungos in vino potum. Odorem oris commendat vel pridie commanducatum. Item apud Menandrum Synaristosae hoc edunt. Datur et dysentericis denarii pondere in vino. Hulcera difficilia in extremitatibus corporis sanat, cum vino subfervefactum. Imponitur lippitudini cum polenta, et cardiacis in mamma sinistra: et contra scorpionis ictus in mero: et ad vesicae vitia, capitis dolores, et aegilopas, antequam suppurent: item tumoribus: exemtisque nucleis in vino vetere tritum eruptionibus pituitae. Succus seminis alvum sistit, urinam ciet. Ad eruptiones pusularum, pituitaeque, cum cerato illinitur: et contra phalangia. Capillum denigrat. Lenius succo oleum est ex eadem myrto: lenius et vinum, quo nunquam inebriatur. Inveteratum sistit alvum et stomachum: tormina sanat, fastidium abigit. Foliorum arentium farina sudores cohibet inspersa, vel in febri. Utilis et coeliacis, et procidentiae vulvarum, sedis vitiis, hul-

ceribus manantibus, igni sacro fotu, capillis fluentibus, furfuribus: item aliis eruptionibus, ambustis. Additur quoque in medicamento, quod liparas vocant, eadem de causa qua oleum ex his, efficacissimum ad ea quae in humore sunt, tanquam in ore et vulva. Folia ipsa fungis adversantur trita ex vino, cum cera vero articularibus morbis et collectionibus. Eadem in vino decocta dysentericis et hydropicis potui dantur. Siccantur in farinam, quae inspergitur hulceribus, aut haemorrhagiae. Purgant et lentigines, pterygia, et paronychias, et epinyctidas, condylomata, testes, tetra hulcera: item ambusta cum cerato. Ad aures purulentas et foliis crematis utuntur, et succo, et decocto. Comburuntur et in antidota. Item cauliculi flore decerpti, in novo fictili operto cremati in furno, dein triti ex vino. Et ambustis foliorum cinis medetur. Inguen ne intumescat ex hulcere, satis est surculum tantum myrti habere secum, non ferro nec terra contactum.

LXXXII. Myrtidanum diximus quomodo fieret. Vulvae prodest, appositu, fotu, et illitu. Multo efficacius et cortice, et folio, et semine. Exprimitur et foliis succus mollissimis in pila tusis, affuso paulatim vino austero, alias aqua caelesti: atque ita expresso utuntur ad oris sedisque hulcera, vulvae, et ventris: capillorum nigritiam, malarum perfusiones, purgationes lentiginum, et ubi constringendum aliquid est.

LXXXIII. Myrtus silvestris, sive oxymyrsine, sive chamaemyrsine, baccis rubentibus et brevitate a sativa distat. Radix eius in honore est, decocta vino, ad renum dolores pota, et difficili urinae, praecipueque crassae, et graveolenti: morbo regio, et vulvarum purgationi trita cum vino. Cauliculi quoque incipientes asparagorum modo in cibo sumti, et in ci-

nere cocti. Semen cum vino potum, aut oleo, aut aceto, calculos frangit. Item in aceto et rosaceo tritum, capitis dolores sedat: et potum, morbum regium. Castor oxymyrsinen myrti foliis acutis, ex qua fiunt ruri scopae, ruscum vocavit, ad eosdem usus. Et hactenus habent se medicinae urbanarum arborum. Transeamus ad silvestres.

Holland vol. III

II. 63 = 328
4 = 256
119 = 395

I. 458 = 65

II. 36 = 295
164 = 453